

Paavo Pulkkinen

Suomen kielen
kopulatiivikonjunktiot

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

JYVÄSKYLÄ 1993

STUDIA PHILOLOGICA JYVÄSKYLÄENSIA 30

Paavo Pulkkinen

Suomen kielen
kopulatiivikonjunktiot

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO, JYVÄSKYLÄ 1993

URN:ISBN:978-951-39-9404-4
ISBN 978-951-39-9404-4 (PDF)
ISSN 0585-5462

Jyväskylän yliopisto, 2022

ISBN 951-34-0086-7
ISSN 0585-5462

Copyright © by Paavo Pulkkinen and
University of Jyväskylä

Jyväskylän yliopiston monistuskeskus ja
Sisäsuomi Oy, Jyväskylä 1993

SISÄLLYS

ALKUSANAT	9
1 JOHDANTO	11
1.1 Suomen kopulatiivisen rinnastuksen pääpiirteet	11
1.2 Kopulatiivikonjunktoiden luokittelu	12
1.3 Tutkimuksen tehtäviä ja rajoituksia	13
1.4 Aineisto ja esitystekniikka	14
2 MYÖNTÖLAUSEEN PERUSKONJUNKTIOT	16
2.1 <i>Ja</i>	16
2.1.1 Yleistä	16
2.1.1.1 Alkuperä ja käytön laajuus	16
2.1.1.2 Käyttötiheys	21
2.1.1.3 Äänneasu	22
2.1.2 <i>A ja B</i> , perustyyppi	24
2.1.3 <i>A ja B</i> , erikoistapauksia	25
2.1.3.1 Ilmauksen toisto (<i>A ja A</i>)	25
2.1.3.1.1 Substantiivit	25
2.1.3.1.2 Adjektiivit	26
2.1.3.1.3 Pronominit	27
2.1.3.1.4 Verbit	28
2.1.3.1.5 Adverbit	31
2.1.3.1.6 Muita tapauksia	33
2.1.3.2 Tyyppi <i>se ja se</i>	34
2.1.3.3 Tyyppi <i>kaksikymmentä ja yksi</i>	38
2.1.3.4 Tyyppi <i>tohtori ja ritari</i>	40
2.1.3.5 Tyyppi <i>vuosi ja luokka</i>	41
2.1.3.6 Emfaattinen <i>ja</i>	42
2.1.3.7 <i>Ja</i> välitäydennyksen alussa	45
2.1.3.8 <i>Kuinka ja paljon</i> yms.	46
2.1.3.9 Kopulatiivis-disjunkttiivinen käyttö	48
2.1.3.10 Adversatiivinen käyttö	50
2.1.3.11 Konsessiivinen käyttö	51
2.1.4 Tyyppi <i>A, B ja C</i>	52
2.1.5 Tyyppi <i>A ja B ja C</i>	56
2.1.6 Tyyppi <i>A ja B, C ja D</i>	59

2.1.7	Epäsäännölliset rinnasteet	62
2.1.8	<i>Ja</i> loitolla olevia komponentteja yhdistämässä	64
2.1.9	<i>Ja</i> virkettä aloittamassa	66
2.1.10	<i>Ja</i> tauon edellä tai lauseen lopussa	69
2.2	<i>Sekä</i>	71
2.2.1	Alkuperä	71
2.2.2	Käyttö murteissa	72
2.2.3	Käyttö kirjakielessä	77
3	MYÖNTÖLAUSEEN SEKUNDAARIKONJUNKTIOT	84
3.1	<i>Ynnä</i>	84
3.1.1	Alkuperä ja vanhat käyttötavat	84
3.1.2	Käyttö nykysuomessa	90
3.2	<i>Jopa</i>	91
3.3	<i>Vieläpä</i>	94
3.4	<i>Niin kuin (-kin)</i>	95
3.5	<i>Niin kuin myös</i>	96
3.6	<i>Niin hyvin kuin</i>	97
3.7	<i>Samoin kuin</i>	98
3.8	<i>Kuin myös</i>	101
3.9	<i>Niin myös</i>	102
3.10	<i>Jos (-kin)</i>	104
3.11	<i>Että</i>	107
3.12	<i>Jotta</i>	109
3.13	<i>Sun</i>	110
3.14	<i>Myös</i>	112
3.15	<i>Kanssa</i>	114
3.16	<i>-pA</i>	114
4	MYÖNTÖLAUSEEN PARIKONJUNKTIOT	117
4.1	<i>Sekä – että</i>	117
4.1.1	Yleistä	117
4.1.2	Murrelevikki	117
4.1.3	Käyttö kirjakielessä	120
4.1.4	Monijäseniset rinnasteet	122
4.1.5	Käyttö kielteisissä yhteyksissä	126
4.1.6	<i>Sekä että 'molemmat'</i>	126
4.1.7	Alkuperä	127
4.2	<i>Sekä – että myös</i>	128
4.3	<i>Sekä – ja</i>	130
4.4	<i>Sekä – jotta</i>	131

4.5	<i>Sekä</i> – <i>sekä</i>	133
4.6	<i>Sekä</i> – <i>niin myös</i> yms.	135
4.7	<i>Pote</i> – <i>ja</i>	136
4.8	<i>Niin</i> – <i>kuin</i>	137
	4.8.1 Yleistä	137
	4.8.2 Käyttö kansankielessä	138
	4.8.3 Käyttö kirjakielessä	139
4.9	<i>Niin</i> – <i>jos (-kin)</i>	142
4.10	<i>Niin hyvin</i> – <i>kuin</i>	143
4.11	<i>Yhtä hyvin</i> – <i>kuin</i>	144
4.12	<i>-kin</i> – <i>-kin</i>	146
4.13	<i>Ei ainoastaan</i> – <i>vaan myös</i>	147
5	KIELTEISET RINNASTEET	149
5.1	Yleistä	149
5.2	<i>-kä</i>	152
	5.2.1 <i>A eikä B</i>	152
	5.2.1.1 Edellä kieltolause	152
	5.2.1.2 Edellä myöntolause	155
	5.2.2 <i>Eikä</i> virkettä aloittamassa	157
	5.2.3 Erikoistapauksia	159
	5.2.4 Monijäseniset rinnasteet	161
5.3	<i>Ja</i>	165
	5.3.1 <i>(Ei) A ja B</i>	165
	5.3.2 <i>(Ei) A, B ja C (yms.)</i>	170
	5.3.3 <i>A (B) ja C ei</i>	172
	5.3.4 <i>A ja ei B</i>	174
	5.3.5 <i>Ja ei</i> virkettä aloittamassa	182
	5.3.6 <i>Ja ja ei</i> erillään	184
	5.3.6.1 Yleistä	184
	5.3.6.2 Käyttö kansankielessä	185
	5.3.6.3 Käyttö kirjakielessä	187
	5.3.7 <i>Ja eikä</i>	189
5.4	<i>Myös</i>	192
5.5	Kielteisten imperatiivilauseiden rinnastaminen	196
	5.5.1 Yleistä	196
	5.5.2 <i>(Älä)</i> – <i>äläkä</i>	197
	5.5.3 <i>(Älä)</i> – <i>ja älä</i>	198
	5.5.4 <i>Älä</i> – <i>älä myös</i>	199
	5.5.5 <i>Älä</i> – <i>eikä</i>	200
	5.5.6 <i>(Myöntolause)</i> – <i>ja ei</i>	201
	5.5.7 <i>Älä</i> – <i>ja</i>	202
	5.5.8 Sekarinnasteita	202
	5.5.9 Imperatiivirinnasteet kansankielessä	202

5.6	<i>Saati, saatikka</i>	205
5.6.1	Yleistä	205
5.6.2	Käyttö kansankielessä	206
5.6.3	Käyttö kirjakielessä	208
5.7	<i>Saati</i> -sanon synonyymejä	210
5.7.1	<i>Paljo ~ sitä ~ vielä vähemmin</i>	210
5.7.2	<i>Ammoin yms.</i>	212
5.7.3	<i>Anikka</i>	214
5.8	Parikonjunktiot	214
5.8.1	<i>Eikä – eikä</i>	214
5.8.2	<i>Eikä – eli ~ taikka</i>	219
5.8.3	<i>Tai(kka) – eli</i>	220
5.8.4	<i>Ei enempää – kuin (-kaan) yms.</i>	221
5.8.5	<i>Ei (sen) paremmin – kuin (-kaan)</i>	224
5.8.6	<i>Ei sen kummemmin – kuin (-kaan)</i>	226
5.8.7	<i>Ei – yhtä vähän kuin</i>	226
5.8.8	<i>-kAAAn – -kAAAn</i>	227
6	YLEISKATSAUS	229
6.1	Kopulatiivikonjunktiot kirjasuomessa	229
6.1.1	Yleisyysuhteet ja suosionmuutokset	229
6.1.2	Vieras vaikutus ja omapohjainen kehitys	232
6.2	Kopulatiivikonjunktiot suomen murteissa	233
6.3	Kieltolauseiden <i>ja</i> -rinnasteet	237
	LÄHTEET JA LYHENTEET	240
	ZUSAMMENFASSUNG	250

ALKUSANAT

Aikoinani kaavailin väitöskirjaa itämerensuomalaisten kielten koordinaatiokeinoista, mutta käytännön syistä oli rajoitettava tarkastelemaan vain suomen kieltä ja vain asyndeettista rinnastusta. Aineistoa keräsin kuitenkin myös sukukielistä ja pidin silmällä konjunktiorinnastustakin. Väitöskirjan valmistuttua alkoi yhä enemmän näyttää siltä, että pelkästään suomen kielen kopulatiivikonjunktioissa on aihetta monografiaan, kun ottaa huomioon sekä murteet että eri-ikäisen kirjasuomen. Hiljattain Jyrki Kalliokoski väitteli tohtoriksi yksistään *ja*-sanaa koskevalla tutkimuksella, jossa pääpaino on nykysuomen kirjoitetulla ja puhutulla yleiskielellä. *Ja* onkin tietysti tärkein kopulatiivikonjunktio, ja Kalliokoski on varsin perusteellisesti selvittänyt, mitä sillä voidaan ja mitä ei voida kytkeä ja miten sitä ylipäänsä viljellään.

Suomen kielessä on kuitenkin huomattava joukko kopulatiivikonjunktiona palvelevia ilmauksia, joita tässä tutkimuksessa käsitellään. Työni on syntynyt hyvin pitkän ajan kuluessa, mistä aiheutuvaa epätasaisuutta on ollut vaikea tyyten poistaa. Aineistoa olen kerännyt 1950-luvun lopulta nykypäiviin saakka väliin tehokkaammin, väliin satunnaisemmin. Käsikirjoitus on maannut pitkät tovit pöytälaatikossa, kun muut toimet ovat olleet ajankohtaisempia. Melkoisen osaa alustavaa tekstiä laadin 1974, jolloin nautin puoli vuotta Suomen Akatemian apurahaa. Joitakin jaksoja on muotoutunut loma-aikoina, mutta pääosan olen kirjoittanut vasta vuosina 1989 – 90 Suomen Akatemian mahdollistaman virkavapauden aikana.

Myöhemmin olen käsikirjoitustani korjaillut ja täydentänyt. Viime vaiheessa olen vielä painokustannusten vähentämiseksi tiivistänyt esitystäni varsinkin karsimalla esimerkistöä. Aineiston maantieteellinen ja ajallinen edustavuus on supistamisesta tosin hiukan kärsinyt, mutta tekstin luettavuus on samalla toivottavasti parantunut.

Kiitän Suomen Akatemiaa työtäni ratkaisevasti edistäneestä varttuneen tieteenharjoittajan apurahasta sekä Jyväskylän yliopistoa siitä, että se otti tutkimukseni painettavaksi julkaisusarjassaan. Lehtori Bertold Fuchsille esitän parhaat kiitokseni tiivistelmän saksantamisesta ja ylioppilas Vesa Jarvalle huolellisesta ja taitavasta tekstinkäsittelystä, jonka ansiosta säästyin latojan ja faktorin taitojen opettelulta eläkeiän kynnyksellä.

Jyväskylässä elokuussa 1993

Paavo Pulkkinen

1 JOHDANTO

1.1 Suomen kopulatiivisen rinnastuksen pääpiirteet

Koordinaatio- eli rinnastussuhteen yleisin laji on kopulatiivinen rinnastus. Sitä ilmaistaan nykysuomen asiatyyllisessä kirjakielessä yleensä vakiintunein kaavoin, jotka varsin tarkoin noudattavat Euroopan tuttujen sivistyskielten malleja. Useimmissa tapauksissa kahden komponentin rinnastus on tyyppiä *A ja B*, kolmen tai useamman tyyppiä *A, B ja C* (konjunktio kahden viimeisen jäsenen välissä).¹ Korosteisessa kahden komponentin rinnastuksessa on valtatyyppinä *sekä A että B* (vrt. esim. rts. *både A och B*). Kopulatiivikonjunktio (KK) *sekä* esiintyy myös yksinään suhteellisen usein (joskaan ei rajoituksitta) *ja*-sanana vastineena (vrt. rts. *samt*). Kieltolauseessa *ja*-KK:ta vastaa useimmiten kieltoverbiin liittyvä *-kä*-suffiksi: *(ei) A eikä B*.

Vaikka näin lyhyesti hahmoteltu kuvaus suomen kielen kopulatiivisesta rinnastuksesta ottaa huomioon valtaosan nykyisen kirjasuomen rinnastustapauksista, se ei tietenkään riitä kuvaamaan kaikkia keinoja edes meidän päiviemme kirjakielen kannalta. Todettakoon heti vaikka se, että KK:ksi katsottavia partikkeleita on huomattavasti useampia; Penttilän kielioylyssä (1957: 556 —) niitä on lueteltu kolmattakymmentä. Vanhasta kirjasuomesta löytyy vielä lisää. Huomionarvoista on sekin, että suomen kielen koordinaatioissa myös asyndetonia käytetään melko usein, selvästi enemmän kuin nykyisissä indoeurooppalaisissa kielissä. Tätä ilmiötä olen

1 Symboleilla *A, B* jne. tarkoitan tässä kuten muuallakin työssäni kaikenlaisia rinnasteiden komponentteja, niin yksityisiä lauseenjäseniä (mahdollisine määritteineen) kuin lauseitakin (tai niitä vastaavia rakenteita).

tarkastellut laajasti väitöskirjassani (Pulkkinen 1966a; ks. myös Pulkkinen 1966b: 333 —) enkä puutu siihen tässä enempää.

1.2 Kopulatiivikonjunktioiden luokittelu

Suomen tavallisin KK *ja* samoin kuin sen tyypilliset vastineet muissa kielissä (esim. rts. *och*, saks. *und*, engl. *and*, lat. *et*) on semanttisesti mahdollisimman sisällyksetön liitin, joka vain osoittaa yhdistämiensä ilmausten kuuluvan samaan kopulatiiviseen rakenteeseen (tai ainakin liittyvän jotenkin toisiinsa). Ilmeisesti enimmissä kielissä kopulatiivista rinnastusta useimmiten osoitetaan juuri tällaisilla konjunktioilla.

Pyrkiessäni luokittamaan KK:ita (Pulkkinen 1981: 447—) olen päättynyt nimittämään *ja*-sanaa ja sen kaltaisia **peruskonjunktioiksi**. Niihin kuuluvat "puhtaina" liittiminä mielestäni myös *sekä* ja kieltosanaan liittyvä *-kä*.

Peruskonjunktioiden ohella kielessämme käytetään ja varsinkin on aiemmin käytetty KK:n tehtävässä lukuisia ilmauksia (sanoja, sanayhtymiä ja liitepartikkeleita), joiden itse kunkin osuus rinnastussuhteen ilmaisimena on olennaisesti vaatimattomampi kuin peruskonjunktioiden. Kutsun näitä ilmauksia **sekundaarikonjunktioiksi**. Paitsi pientaajuisuutta on niille ominaista se, että ne ovat vasta myöhään saaneet kopulatiivista käyttöä muunlaisen käytön oheen, esim. *ynnä*: 'yhtenä, yhdessä' — 'ja'; *A niin kuin B(kin)*: komparatiivista ja kopulatiivista käyttöä ilman jyrkkää rajaa. Partikkelit *jopa* ja *vieläpä* ovat varmaan useimmiten selviä adverbeja; niiden sisällyttäminen KK:ihin on jossakin määrin tulkinnanvaraista.¹ Mm. näille kahdelle sekundaarikonjunktiolle on luonteenomaista eräänlainen semanttinen runsaus: ne eivät ole aivan neutraaleja liittimiä vaan asettavat jäljessä seuraavan komponentin jonkinvertaiseen erikoisasemaan edellisiin verrattuna. Peruskonjunktioiden käytöstä poikkeavaa on sekin, että sekundaarikonjunktioiden edellä on usein tauko, jota kirjoitetussa kielessä ilmentää pilkku.

Rakenteellisesti omaa lajiaan ovat sellaiset pareina esiintyvät KK:t kuin *sekä — että*. Käytän niistä nimitystä parikonjunktio. Ne esiintyvät nimenomaan kaksijäsenisissä rinnasteissa korostaen kumpaakin kom-

1 Dik (1968: 34) esittää, että jos "koordinaattoriksi" arvellun sanan yhteyteen voidaan liittää jokin varma koordinaattori, epäilty sana ei ole koordinaattori. Samoin jo Ahlman (1933: 151) huomautti, ettei kahta "todellista" rinnastuskonjunktiota voi asettaa peräkkäin. Tämän kriteerin perusteella *jopa* ja *vieläpä* — jotka usein seuraavat *ja*-sanaa — olisi poistettava KK:iden joukosta, johon ne on ollut tapana lukea. Koska ne käytännössä monesti esiintyvät ilman oheiskonjunktiota, en sittenkään sulje niitä aiheeni ulkopuolelle. Huomattakoon, että myös sekvenssi *ja eikä* on puhutussa kielessä mahdollinen, jopa melko tavallinen.

ponenttia ja ovat selvästi painokkaampia kuin yksinäiset peruskonjunktiot. Dik (1968: 45) katsoo, että sellaiset hänen "korrelatiiviseksi" nimittämiensä parikonjunktiot kuin engl. *both – and* muodostavat kiinteämmän rinnasteen ("give a greater amount of unity to a coordination") kuin "repetitiiviset", esim. lat. *et – et*. Tämä pitää paikkansa, joskaan suomen *sekä – että* ei niinkään tähdennä rinnasteen yhtenäisyyttä kuin sen komponentteja erikseen. Repetitiivisiä parikonjunktioita ei nykysuomessa käytetä (lukuun ottamatta rudimentaaria ilmaustyyppiä "kesälläkin talvellakin"; ks. Pulkkinen 1966c: 29 –). Vanhassa kirjakielessämme tavaan repetitiiviset *sekä – sekä* ja *eikä – eikä* -konstruktiot.

1.3 Tutkimuksen tehtäviä ja rajoituksia

Tässä tutkimuksessa on tarkoitus selvittää KK:iden käyttöä sekä suomen yleiskielessä (käytännössä varsinaisesti kirjakielessä) että murteissa. Huomiota ansaitsevat erityisesti konjunktioiden

- a) alkuperä,
- b) tehtävät ja käyttörajoitukset,
- c) levikki kansankielessä,
- d) esiintymisaika ja -suosio (kirjakielessä).

Nimenomaan *ja*-konjunktiota viljellään moninaisissa lähinnä stilistisissä kuvioissa, joihin liittyy omia kysymyksiään. Vailla kiintoa ei myöskään ole sen selvittäminen, missä suhteissa eri KK:t esiintyvät eriaikaisissa ja eriaiheisissa teksteissä.

Kopulatiivinen rinnastus on niin laaja-alainen kielen ilmiö, että kaikkien siihen liittyvien yksityiskohtien huomioonotto samalla kertaa on lähes ylivoimaista – paitsi jos rajoitutaan jonkin määräkorpuksen synkroniseen tarkasteluun. Niinpä olenkin katsonut aiheelliseksi sivuuttaa mm. kysymyksen siitä, millaista yhteisten osien ellipsiä rinnasteissa esiintyy (esim. *lasten ja nuorten kirjat; puu- ja paperiteollisuus; Liisan pusero on vihreä ja Ritvan keltainen*). – Ilmiötä on laajahkosti käsitellyt Kalliokoski (1989: 53–).

Tässä tutkimuksessa ei myöskään pyritä tarkkaan rinnastustausten sisällön analyysiin. En pidä silmällä esim. sitä, ovatko rinnasteisesti esitetyt tapahtumat samanaikaisia vai peräkkäisiä; vrt. *Miehet niittivät ja naiset haravoivat. – Poika suuttui ja läksi ulos*. Jälkimmäisestä esimerkistä on havaittavissa myös, että myöhempi toiminta on edellisen kausaalinen seuraus, mutta en pidä sitä tämän tutkimuksen kannalta tärkeänä piirteenä. *Ja*-sanalla yhdistettyjen lauseiden keskinäisiä suhteita on Kalliokoski (1989: 127 –) selvitelty kirjasuomen osalta varsin perusteellisesti. Senkin vuoksi niiden käsittely olisi tässä tarpeetonta. Tarkastelen työssäni kuitenkin sellaisia varsinkin kansankielessä esiintyviä ta-

pauksia, joissa *ja*-sanalla on selvästi tavanomaisesta kopulatiivisesta käytöstä poikkeava merkitys.

Tutkimukseni ulkopuolelle jätän enimmäkseen myös normatiivin rajankäynnin kielellis-tyyillisesti hyväksyttävien ja virheelliseksi katsottavien tapausten välillä. Etenkin tottumattomat kirjoittajat rinnastavat usein käsitteellisesti arveluttavan kaukaisia tai muodollisesti epäsymmetrisiä ilmauksia. Rinnastusvirheiden perusteellinen käsittely saattaisi olla kielenviljelyn kannalta hyödyllistä mutta tuskin tarkoituksenmukaista juuri tässä esityksessä. (Virheellisestä rinnastamisesta ks. Ikola 1986: 182–; Saarimaa 1967: 182 –; Sadeniemi 1976: 292 –; Pulkkinen 1979: 27 –, 145 –.) Eräät korrektiudeltaan kyseenalaiset tai selvästi virheelliset rinnastusrakenteet, joita kirjallisuudessa on käsitelty vain niukasti tai ei lainkaan, ovat kuitenkin yleisyytensä vuoksi vaatineet tarkastelua. Sellaisissa yhteyksissä hyväksyttävyyden arvioiminen on mielestäni ollut tarpeen.

1.4 Aineisto ja esitystekniikka

Tutkimuksen aineisto on ymmärrettävästi sangen sekalaista, kun huomion kohteena ovat sekä murteet että eri-ikäinen kirjasuomi. Kansankieltä koskeva materiaali perustuu enimmäkseen järjestelmällisesti luettuihin murretekstikokoelmiin. Väitöskirjaa valmistellessani kävin läpi mm. pääosan murreteksteistä, joita oli julkaistu erillisinä teoksina ja murretutkimusten liitteinä. Myöhemmin ilmestyneitäkin tekstijulkaisuja olen konjunktioita silmällä pitäen tarkastanut, mutta läheskään kaikkia en ole ehtinyt lukea. Onneksi monissa (mm. Suomen kielen näytteitä -sarjassa) on jo sanahakemistot, joista on paljon apua. Myös Suomen murteiden sanakirjan arkiston (entisen Sanakirjasäätiön) sekä Muoto-opin arkiston kokoelmista on löytynyt runsaasti tietoja.

Kirjasuomen materiaalista osa on kerätty vasiten poimimalla; varsinkin vanhaa kirjakieltä edustava esimerkistö on saatu näin. Viime vuosikymmenien kielenkäytöstä on sen sijaan paljonkin aineistoa kertynyt muun lukemisen yhteydessä. Etenkin harvinaisista ilmaustyypeistä on näin karttunut esimerkkejä, joita laajastakaan yhtenäiskorpuksesta ei hevin tule vastaan.

Kansankielen aineistoa esiteltäessä on pyritty siihen, että esimerkit olisivat spontaanista puhunnasta ja edustaisivat mikäli mahdollista tasapainoisesti eri murteita. Kaikkialta aineistoa tosin ei ole yhtäläisesti käytettävissäkään. Esimerkkien järjestys noudattaa vanhan Sanakirjasäätiön keruupiirien järjestystä olematta kuitenkaan aivan yhä kiinteä kuin Suomen murteiden sanakirjassa. Alueiden (ja pitäjien) järjestyksestä on tehty selkoa SMS:n alussa. Pitäjännimistä olen käyttänyt tavanomaisia lyhenteitä (lueteltu mm. SMS I s. XVI –). Murre-esimerkkien foneettista

merkintää on tuntuvasti karkeistettu. SMS:n kokoelmista poimitut tiedot on varustettu kerääjän nimellä ja vuosiluvulla. Muoto-opin arkiston tietoja esitettäessä on kerääjän nimen jäljessä M (mutta ei vuosilukua; kyseiset ainekset ovat peräisin v:n 1967 jälkeiseltä ajalta).

Kirjasuomen esimerkit mainitaan ikäjärjestyksessä, joskaan se useasti julkaistujen tekstien osalta ei aina ole ehdoton. Tavoitteena on valaista KK:iden ja niiden erilaisten käyttötapojen esiintymistä eri aikoina; täsmällisiä tietoja ensimmäisistä (saati viimeisistä) käyttötapauksista ei kuitenkaan ole mahdollista esittää. Tarkkaavainen lukija saattaa myös panna merkille, että esimerkistö ei etenkään suhteellisen tavallisten ilmaistyyppien osalta kata koko käyttöaikaa. Aineistoa kerätessä on ollut ylivoimaista hankkia dokumentaatiota kaikista mahdollisista KK:ihin liittyvistä yksityiskohdista. Toivoakseni tästä johtuvat puutteet kuitenkin ovat yleensä pikemmin kauneusvirheitä kuin lukijaa harhauttavia rikkeitä.

Eri KK:ita koskevissa luvuissa on kirjakielen ja murteiden osuus käsitelty kaavamaisuutta välttäen siinä järjestyksessä, joka kulloinkin on tuntunut tarkoituksenmukaiselta. Lukuisat KK:t ovat pelkästään kirjakielen ilmauksia, harvemmat rajoittuvat murteisiin. Käyttöala on tällaisissa tapauksissa lyhyesti mainittu.

Koska kopulatiivinen rinnastus suomen kielessä tapahtuu kielteisissä lauseissa paljolti eri keinoin kuin myönteisissä, on aiheellista käsitellä erikseen rinnastusta myöntölauseen ja kieltölauseen osalta. Tässäkin olen pitänyt tarkoituksenmukaisena sallia jonkin verran joustoa. Niinpä *ja*-sanana käyttöä on tarkasteltu sekä myöntölause- että kieltolaiserinnastuksen yhteydessä, mutta paljon vähäkäyttöisempi *saati(kka)* on käsitelty kokonaan kieltölauseen KK:iden yhteydessä, vaikka sitä myöntävissäkin lauseissa viljellään. Epäjohdonmukaiselta näyttää varmaan se, että kielteisille imperatiivirinnasteille on varattu oma lukunsa. Mielestäni niihin sisältyvän kirjavuuden vuoksi tämä ratkaisu on ollut yleiskuvan luomiseksi kuitenkin selkein.

2 MYÖNTÖLAUSEEN PERUSKONJUNKTIOT

2.1 *Ja*

2.1.1 Yleistä

2.1.1.1 Alkuperä ja käytön laajuus

Suomen kielen keskeinen KK on tietenkin *ja*. Oireellista on, että tämä sana kuten eräät muutkin itämerensuomalaisten kielten KK:t on vierasta lähtöä. *Ja* on germaaninen laina (SKES), ja se tunnetaan muista suomen lähisukukielistä paitsi karjalasta¹ ja vepsästä. Missään sen asema ei ole kuitenkaan yhtä keskeinen kuin suomessa, eikä olekaan varmaa, että se olisi lainautunut jo kantasuomeen (Häkkinen 1987). Karjalaan, lyydiin, vepsään ja vatjaan ovat hallitseviksi KK:iksi yleistyneet venäläisperäiset *da* ja *i* sekä liiviin lättiläislaina *un*; virossa *ja*-sanana rinnalla on melko suurtaajuinen omaperäinen *ning*.² (Ks. Pulkkinen 1966b: 334.)

Ja on hallitseva KK kaikkialla suomen kielen alueella. Sen käyttö on myös syntaktisesti laaja-alaisinta: kaikkea, mikä (myöntölauseessa) on mahdollista rinnastaa, voidaan yhdistää *ja*-sanalla, mutta lisäksi on erinäisiä rinnastustapauksia, joissa vain se tulee kysymykseen (ks. erityisesti

1 SKES tosin mainitsee *ja*-sanana karjalasta harvinaisena, mutta Karjalan kielen sanakirja ei sitä noteeraa; ks. myös Virtaranta 1969: 239.

2 Valter Taulin mukaan August Mälkin romaanissa Tee kaevule I *ja*-sanana osuus kaikista saneista on 3,5 % (4:nneksi yleisin), *ning*-sanana 0,9 % (11:nneksi yleisin).

2.1.3). *Ja* yhdistää niin sanoja kuin lauseitakin. Rinnastetut sanat voivat olla minä lauseenjäsenenä tahansa; dokumentointi ei tässä liene tarpeen.¹ Koska rinnasteen komponenteilla on sama lauseopillinen tehtävä, ne ymmärrettävästikin ovat usein samassa muodossa ja kuuluvat samaan sanaluokkaan. Rinnasteessa toteutuu näin itsestään pitkälle menevä symmetria, mitä usein on pidetty rinnastusrakenteille luonteenomaisena.² Mitään epätavallista ei kuitenkaan ole siinä, että rinnastetaan keskenään yksikkö- ja monikkomuotoja (*isä ja lapset*) tai esim. eri paikallissijoissa olevia tai postposition sisältäviä (tai vain adverbien muodostamia) adverbiaali-ilmauksia (*metsissä ja vainioilla, kotona ja kylässä, Kuopiosta ja Kuopion takaa, kirkolle ja takaisin*) tai substantiiveja ja pronomini(aal)ieja (*Pekka, Liisa ja minä, täällä ja Ruotsissa*). Tämäntapaista komponenttien eroavuutta on tuskin tarpeen yksityiskohtaisesti esimerkein valaista. Olennaisempaa kuin muodon yhtäläisyys on syntaktisen tehtävän vastaavuus.³

Vaikka erityisesti *ja*-sanalla rinnastaminen on hyvin laaja-alaista, se ei ole sentään vailla rajoituksia. Työni luonteeseen ei kuitenkaan kuulu rinnastuksen rajojen tunnustelu, eikä siihen ole aihetta senkään vuoksi, että Kalliokoski (1989) on omistanut runsaasti huomiota syntaktisten ja semanttisten rajoitusten selvittelylle.

Otan kuitenkin puheeksi eräät sellaiset rakenteet, joissa rinnasteen komponentit muodoltaan ovat kaukana toisistaan.

Etäisimmillään rinnasteen jäsenet ovat silloin, kun jokin lause on rinnastettu yksityiseen lauseenjäseneseen. NS:ssa on *ja*-artikkelissa (I.1.b) kaksi kyseisenlaista esimerkkiä: Teräslankaköyhtä käytetään voimansiirtoon ulkoilmassa ja kun välimatka on pitkä. Herra, opeta minua ajattelemaan loppuani ja mikä minun päivieni mitta on (VT).

Tällaiset virkkeet ovat epäilemättä korrektilä kirjakieltä, mutta

-
- 1 Viron kielestä on runsaasti lauseenjäsenittäin järjestettyä esimerkistöä rinnastustapauksista (muistakin kuin kopulatiivisista) laajassa kieliopissa Mikhla ym. 1974: 422 —. Periaatteessa rakenteet ovat hyvin samanlaisia kuin suomesakin.
 - 2 Eräissä vanhoissa kieliopeissa tätä piirrettä on vahvasti korostettu. Juteini (1816: 116 —) sanoo, että *ja* yhdistää samoja sijoja (myös eri numeruksissa), moduksia ja tempuksia. Becker (1824: 180 —) laajentaa säännön koskemaan muitakin (rinnastus)konjunktioita, mutta muistuttaa myös sellaisista poikkeamista kuin "Heiniä on sekä niitulla että tallissa", "Hän tuli eilen ja lähtee huomenna", "Usein olen sekä itse että toisten kautta anonut".
 - 3 Adverbeihin sisältyy niin erilaisia ilmauksia, että niiden rinnastamisessa on jyrkkiä rajoituksia. Ahlman (1933) on perusluonteisessa suomen adverbien kuvauksessaan — johon Penttilän (1957: 537 —) esitysikin nojaa — todennut mm., ettei materiaalisia adverbeja voida rinnastaa intensiteetti- eikä modaaliladverbien kanssa (s. 146) eikä intensiteettiadverbeja muiden adverbien (eikä yleensäkin muiden sanojen) kuin toisten intensiteettiadverbien kanssa (149) ja ettei modaalisia adverbeja voida rinnastaa minkäänlaisten sanojen kanssa (153). Materiaaliset adverbit ovat sen sijaan rinnastettavissa nominien ja nominaalisten verbimuotojenkin kanssa (esim. *siellä ja Helsingissä, rahalla tai ilmaiseksi, suoraan ja pelkäämättä*).

niiden frekvenssi on vähäinen; kansankielessä vastaavia tapauksia tuskin esiintyy. Mainitsen kirjallisuudesta joitakin esimerkkejä:

Ach! anna racas Isä — — andexi meidän kiittämyydem ja ylöncazem tätä armao wastan, ja että me sen olem enämmin suruttomuden tilaxi cuin parannuxexem käyttänet. Wegelius 1747: 473 —. Synkistyin vasta muistaesani Claudia Proculan ja että olin velvollinen kertomaan hänelle mitä olin vuorella nähnyt. Waltari, Valtakunnan salaisuus 382. Ennen kuin aika tullessaan tuo vastauksen ja jo tällä hetkellä seura haluaa ilmaista hartaan kiitoksensa kaikille, jotka — —. Rapola, Suom. kurkihirsä 57.

Joskus rinnastetaan adjektiivi ja jokin adverbi (jotka merkitykseltään ovat lähellä toisiaan). Esimerkkejä kirjallisuudesta:

yksinään ja pariton on Esko, niinkuin suora-lesti. Kivi, KT II 202. Niin täällä ollaan yksin ja unohtettuja kuin metsän elävät koskakin. SK 3/1960 s. 13. Uuni oli huono ja hajoamaisillaan. Jotuni, VT 187. Nöyryys, siveys, rakkaus on tässäkin parempi ja paikallansa. Polén, Star 38/1847 s. 2. On luonnollista ja oikein, että taide luo kuvaa omasta ajastansa — — mutta on yhtä oikein ja välttämätöntä, ettei — —. Rapola, Suom. kurkihirsä 74. Luonnon sylissä huolelta ja vapaina levätessänsä — —. Europaeus, Star 11/1847 s. 2. Sieltä olivat lapset löytäneet hänet sitten henkitoreissa ja mustana ja alkanee hieroa. Jotuni, VT 172.

Kansankielestäkin on jokusia poimintoja:

Ilo: ja sittek kum meillä ol' kaekki valaämmiit ja kunnossa — —. Kettunen, SM I 190. KorL-Muura: se elj vielä siihi aikaan kum minäki oli aikuinej ja palaveluksessa. Virtaranta, SES 191. Sääk: keitetiin ensistääj ja kaukalossa hakattiin että meni kaikki piäneks ja sekasi. Leena Annila 1960.

Kaukana edellisistä eivät ole tapaukset, joissa adjektiivi rinnastuu (laatua tai tilaa osoittavaan) lokaalisijailmaukseen tai nominativus absolutus -rakenteeseen:

Olihan se täysijärkinen ihminen, hyvässä vaatteessa ja puhtaannäköinen. Sillanpää, Nuorena nukkunut 181 (tämä ja seur. esimerkki Lindénin kirjasta Omaa ja vierasta 22). Juhlilla on otshipaikka aina silkistä, kenellä vain on suinkin varaa, ja heleän punainen. Inha, Kalevalan laulumailta 129. ja niin oli pappi valmis, avojalkainen pappi ja karvalakissa. Pakkala, Lapsia 70. "Se on semmoinen pöljä poika", kävi selittämään muuan poika, miehelle, kun tämä pitkistään katseli likkaa, joka oli puolta pitempi toisia ja päätset päässä. Ib. 201.

Esimerkkejä murteista:

Lemi: Suš meinais männäp pois mut eihä se mihi peäst, vahva ov ja puulinkussa. KS 2: 136. Jäms: Ni isollaenem mies ja hyvissä voatteissa. Patajoki 1943: 49.

Toisinaan adjektiivin saattaa rinnastaa jokin adverbi tm. adver-

biaalina oleva ilmaus. Tällaiset rakenteet eivät aina selvästi eroa emfaattisesta *ja*-konjunktion käytöstä (ks. 2.1.3.6). Esimerkkejä kirjakielestä:

Kyllähän sitä on tavaraa kauppiaille kaikenmoista, mutta markkinoilta säisi kuitenkin halvemmallalla ja parempaakin. Reijonen, Kertoelmia ja kuvauksia 665. Ja he toivoivat huomenna löytävänsä oikein hyvän marikon, kun olivat antaneet niin paljo ja hyviä marjoja. Pakkala, Lapsia 87. Hei vaan — meillä leivotaan usein ja hyvää. SK 37/1960 s. 58 (mainos). Jotakin hyvin olennaista ja aikaisempaan kirjallisuuteemme verrattuna täysin omalaatuisella tavalla on tässä kertomuksessa saatu suomalaisen maiseman, suomalaisen kylän ja suomalaisen kansan sielusta yhdellä eheällä lohkaisulla. Unto Kupiainen, Maria Jotunin VT:n esip. 12. Myös Hirn toteaa, että vaikka kaikkea taidetta voi eräässä mielessä sanoa leikiksi, taide on myös muuta ja enemmän. Kanava 1979: 499.

Esimerkkejä kansankielestä:

Ei molempia räkkää: hyvää ja pikaisesti. Ei kahta: hyvää ja joutuin. Kuusi 1953: 242. Soa: pajun oksat missä olj paljo ja suurii lampaita [= urpuja]. SKMK II 120. Hals: meit-oli palijo ja pahankurisija vekaroita. Paaavo Suihkonen M.

Ja-sanalla voidaan joskus kytkeä kaksi adverbiaalia, jotka ovat niin eriluonteisia, että ne yleisimmin esiintyisivät itsenäisinä, rinnastamattomina määritteinä. Kun esim. ajan ja paikan tai tavan ilmaukset yhdistetään KK:lla, ne korostuvat molemmat tavallista enemmän. Esimerkkejä kirjakielestä:

Pian koko itäpuolen Suomea valitetaan rukiin oraita peräti huonoiksi kaikissa paikoin joissa vanhalla siemenellä ja aikaseen kylvettiin. Star 50/1847 s. 4 (< Kanava). toisinaan joimme päiväkahvimmekin samalla tunnilla ja samassa kahvilassa. Kojo, Tuulta ja tyyntä 290. Varsinkin [on merkillinen] kaupunki, josta puhutaan aina ja enimmäin. Ja hän on kuunnellut näitä puheita vaiti ja virkuin korvin. Lehtonen, VT 134. Erääät ovat esittäneet sen ajatuksen, että kielen kehitys aina ja kaikkialla on kulkenut synteettisistä ilmauksista analyttisiin. Ravila, Johdatus kielihistoriaan 82. Vaikka jos olet sitä laatua, niin joskus ja joltakin sen [ensimmäisen ryyppyn] kuitenkin otat... Haanpää, Jutut 450. Seison kauan ja hämmentyneenä jumalten huoneen ovella. SK 4/1960 s. 22. Mutta onko se [itsenäisyys] myös, nyt ja Suomessa, henkilökohtainen ongelma? Suom. Suomi 1962: 516. Sinä päivänä olin kokenut riemun jo aivan uudella tavalla ja monta kertaa. Pekkanen, Lapsuuteni 29. ei ole ollut muuta neuvoa kuin julkaista uudelleen ja muuttamattomana — — "Suomalaisen kirjallisuuden vaiheet". Rapola, Suom. kurkihirsu 76. Koulun hän oli käynyt Helsingissä, mutta oli sovittu, että hän saisi ripin isältään ja kotipitäjässä. Linna, TPA I 353.

Esimerkkejä murteista:

Somero: Se [tervatynnöri] palo korkjal siäl ja kaua. — — se palo kauaj ja kovi! Virtaranta, SMK 199. Kark: Isävainani puhu stä monta kertaa ja vahvasti. Virtaranta, VKM 90. Äyr: suvet tuljiit uuvestaa ja oikee suurel joukol. SKMK II 292. Kars: Kovasti ja kauva ol enne se Humpi tyyl kun

ne työtä tek. A. Rautiainen 1942. Jäms: pirttil loattijata pit laasta yheksän kertoa ja aina oveem päi. Virtaranta, SES 24.

Tässä yhteydessä sopinee mainita myös seuraavanlaisista harvinaisista tapauksista, joissa rinnasteen jälkikomponenttina oleva paikanilmaus täsmentää edellistä:

Karja-Lohjan pitäjässä ja Haarjärven kylässä esimerkiksi, pitäsi löytyä, hänen sanoessa, erään Kalevan-pojan askeleita Pahanaskeleen-mäellä. Tikkanen, Star 22/1847 s. 1. On näet Helsinkiin ja ravintola Arkadiaan perustettu Tankero-saluuna. US 28.1.1975. — HirS: hirvesalmem pitäjässä ja hurrilan kylässä, ol' yks vanha poeka, antti ripat'ti. Kettunen, SM I 183.

Epätavallisia ovat myös sellaiset lauseet, joissa on rinnastettu liittotempukseen kuuluva partisiippi ja tilan ilmaus:

Jussi oli edelleen rovastille hyvä poika, vaikka oli täysi mies ja hiljakkoin mennyt naimisiin. Linna, TPA I 9. Puolen tunnin tai tunnin päästä langat olisivat kuivuneet ja näkymättömissä ja kumminkin siinä. Joenpelto, Viisaat istuvat varjossa 8.

Tapaukset lienee luontevinta tulkita niin, että on kysymys elliptisestä lauserinnastuksesta. Kun yhteisenä elementtinä toimiva *olla*-verbin muoto toisaalta edustaa yksinäistempusta, toisaalta liittotempuksen apuverbiä, on ellipsi syntaktisesti hieman epäilyttävä, joskin tyyllisesti sujuva. Tiukassa asiatyylissä vastaava menettely tuskin tulee kysymykseen.

Kuten aiemmin totesin, Kalliokoski on selvitellyt myös rinnastuksen semanttisia rajoituksia. Niihin en aio tässä pitemmälti puuttua. Kansankielestä ei ole kertynyt aineistoa, joka antaisi aihetta tarkasteluun tältä kannalta. Kirjakeielessä esiintyvissä semanttisesti erikoisissa tapauksissa on yleensä kyseessä ns. tseugma, jossa kirjoittaja tahallaan, stilististä tehoa tavoitellen yhdistää semanttisesti etäisiä käsitteitä. Kalliokoski (1989: 91—) on tarkastellut tseugmaa lähinnä yleiskielitieteelliseltä kannalta ja katsonut sen etenkin pakinalle ominaiseksi tyylikeinoksi.

Tseugmatapauksissa ei *ja*-konjunktio ole ainoa mahdollinen, vaikka se käytännössä on ymmärrettävästi tavallisin. Myös muut kopulatiiviset ja joskus adversatiivisetkin konjunktioit voivat tulla kysymykseen. Onpa Vuoriniemi (1973: 220 —) sisällyttänyt tseugman piiriin erinäiset vertailurakenteetkin. — Tyypillisimpiä ovat joka tapauksessa seuraavanlaiset (Vuoriniemen Ollin pakinoista poimimat) esimerkit:

Lähipäivinä odotettavissa lisätietoja ja lähetystä valtioneuvoston puheille. Naulan lyöminen kiviseinään vaatii paljon taitoa ja nauvoja. Saapuvilla olivat taiteen ja herrasväki Jakarin ystävät — —.

Myös otsikoissa näkee joskus yhtä hätkähdyttäviä rinnasteita:

Pellervo-Seuralle etsitään tarkoitusta ja toimitusjohtajaa. HS 26.1.1989. Paita ja omatunto puhtaina [kun myytävissä paidoissa käytetty valkaisematon puuvilla on myrkyttää ja väkilannoitteita kasvatettua]. HS 12.10.1991. Jeltsin vapauttaa hinnat ja ministerit. Ksml. 16.10.1991.

Kaikissa esimerkeissä rinnasteet ovat jo sinänsä käsitteellisesti tasapainottomia. Toisessa tapauksessa efektiä vielä lisää se, että sanaa *puhdas* paitaan liittyvänä on käytetty alkuperäisestä kauas loitonneessa erikoismerkityksessä, ja kolmannessa se, että *vapauttaa* ministeriin liittyvänä merkitsee 'erottaa' eikä 'päästää vapaaksi'.

Mainittakoon vielä pari muunlaisista yhteyksistä poimittua repäisevää tseugmaa, jotka virittänevät lukijoissa erilaisia käsityksiä ilmaisun onnistuneisuudesta:

Napapiirillä leiskuvat kilpaa revontulet ja Eila Torvelan tumma ja tulinen onni! Ilm. HS 18.10.1989. [Ne ja ne] tarkastelevat "Tikkakosken mannekiinia", jonka rinnalla on mainetta ja venäläisiä niittänyt Suomi-konepistooli. Kuvateksti Ksml. 5.12.1991.

Kolmijäseninen tseugma on äärimmäisen harvinainen. Sellaisesta käy näytteeksi seuraava otsikko, joka sisältyy Alkoholiliikkeen 60-vuotista taivalta koskevaan uutiseen:

Alko täyttää pullot, päät ja 60. HS 3.4.1992.

2.1.1.2 Käyttöiheys

Ja-sanan frekvenssi on sekä puhutussa että kirjoitetussa kielessä erittäin suuri. Taajuussanaston (Saukkonen ym. 1979) mukaan *ja* on kaikilla yleiskielen päälohkoilla toiseksi yleisin sana; sen osuus saneista on n. 3,66 %. Myös laajassa koululaisten kieltä koskevassa sanastotutkimuksessa *ja* osoittautui *olla*-verbin jälkeen yleisimmäksi sanaksi (Karvonen ym. 1970: 89, 114).

Murteissa *ja* on niin ikään erittäin suurtaajuinen, joskin näyttää enimmäkseen jäävän kolmannelle sijalle, koska pronomini *se* esiintyy tuhkatiheään. Hämmäläismurteista tehtyjen laskelmien mukaan (Virtaranta 1969: 241) yleisimpien sanojen kärkipäässä olivat *se* (7, 39), *olla* (5,39), *ja* (5,21). Suomen kielen näytteitä -sarjan osissa on numerosta 21 alkaen mainittu sanahakemistoissa esiintymien määrät, ja niidenkin mukaan *ja* yleensä sijoittuu kolmanneksi. Poikkeuksia kuitenkin on. Velkuan näytteissä (Järvikoski 1986) *ja* on ykkönen (863, lisäksi adverbina 5); *olla* (826) ja *se* (722) jäävät sen jälkeen. Vielä selvemmin *ja* johtaa Kurkijoen näytteissä (Leskinen – Miikkulainen 1985): *ja* 847 (adverbitapaukset tosin erottamatta), *olla* 767, *se* 703.

Sanahahmona *ja* on yleisemminkin kaikkein suurtaajuisin ilmaus, koska *olla* (ja tietysti myös *se*) esiintyy lukuisissa taivutusmuodoissa

(Häkkinen 1989).

Valaistakseni eri KK:iden yleisyyssuhteita olen tilastoinut useiden kirjakielisten tekstien KK:iden esiintymät.¹ Tässä yhteydessä tyydyn vain joidenkin *ja*-konjunktion hallitsevuutta osoittavien tietojen esittämiseen. Martin maanlain suomennoksessa (n. v:lta 1580; laskettu SKMM II:n 100 ensimmäiseltä sivulta) kaikista KK-tapauksista n. 95 % sisältää *ja*-sanana (tapauksia yhteensä 1 627, *ja*-sanaisia 1 552). Määrän suuruuteen vaikuttaa jonkin verran se, että kielteisissä yhteyksissä esiintyy runsaasti *ja ei*-tapauksia (137). Lizeliuksen Suomenkielisissä Tieto-Sanomissa (1776) *ja*-sanana osuus KK-esiintymistä on n. 91 % (1 178 tapauksia 1 295:stä), Suomettaren vuosikerrassa 1847 n. 88 % (4 954 tapauksia 5 645:stä). Lauri Puntilan puhekokoelmasta, jossa harvinaisia KK:ita on vaihtelevuutta tavoitellen suosittu, *ja*-sanana on käytetty n. 83 %:ssa tapauksia (1 706 KK:iden esiintymää, joista *ja*-tapauksia 1 401).

2.1.1.3 Äänneasu

Ja-konjunktion äänneasu on kansankielelläkin yleensä vakiintuneesti sama kuin yleiskielessä. Etuvokaalisen sanan jälkeen esiintyy kuitenkin sporadisesti myös *jä*-asua. Tällainen assimilointumisen on tavallisinta keskipohjalaisissa murteissa, joista tietoja on useista pitäjistä:

Hals: antelumies piti olla [riihessä] erittäjä ja sitte se joka sinne ahto niitä. ne oli laittanus sinnek kämpät ja mökit. Paavo Suihkonen M. Kaus: isä ja äiti on kuollu. Kaija Huntus M. Toho: sitä piti yrittää ja sitä yritettiin. SKMK I 385. Him: kyllä se polonen oli henkijieverisä ja seleves vai. kylläpä se oli siinä ja täsä että — —. R. Jussila M. Rei: oli emäntä ja isäntä ja sitte oli nelijä tyttärtä (myös lievemmin assimilointuneena: ja syömääj ja nukkuummaa). Paavo Suihkonen M. Rauti: oli täitä ja kirppuja ja rusakoita. siell-on nyn niim pensä [’leuto’] ja hyvä ilima. R. Jussila M. Kalj: ei muuta ko venneen käänti ja lähti. ne oli niin täisä ja niil lutehisa. R. Jussila M.

Vastaavanlaisia merkintöjä on etelämpää Lehtimäeltä:

pantii ensin puut ja sitte mättäät päälle.² Kattomättäiksi ruukattii panna aina ohuimmat mättäät ja syrijiilem paksummat. SKMK I 359.

Onpa eteläpohjalaisissakin murteissa ilmiötä esiintynyt. Laurosela (1914: 93) näet mainitsee *a*:n muuttumisesta *ä*:ksi esimerkit *yhtä ja toista, niitä ja näitä, sielä ja täälä* (et. murrealueella) *siälä ja täälä* (länt. ja pohj. alueella). Kaikki Lauroselan näytteet ovat siis kiinteitä fraaseja. Myöhem-

1 Kansankielestä vastaavanlaisia laskelmia ei hevin voi tehdä, koska muita kuin *ja*-tapauksia on kovin harvassa.

2 Assimilaatio poikkeuksellisesti regressiivistä; teksti kirjoitettua murretta.

mistä lähteistä esimerkkejä ei ole tiedossa, joten ilmeisesti kyseinen assimilaatiotaipumus on Etelä-Pohjanmaalla tyrehtynyt.

Varsin yleisesti *jä*-asua tavataan Kainuussa. Sotkamon, Suomensalmen ja Kuusamon murreteksteissä esiintymiä on tämän tästä. Muutamia näytteitä:

Sot: pirtti jä, ja ja navetar röksä jä. Räisänen 1987:6. [karhu] mäni sem miehem peällej jä sehär repi noamat ja ihan kaekki. Ib. 14. SuoS: nijoataan sittä yhteej jä sittä vielä kierretääj jä siitä tehään semmonen, lenkki. Räisänen 1978: 3. Kuusa: Siihen, lehmä jä sonni kasvatettiin ja se tapettiin ja syötiin jä. Sitte ni, lintuja ampuvat kaekem moalimattomat kevväillä jä syksystä jä sitte — —. Korttesalmi, VKK 19.¹

Kainuun lähialueilta ja Suomen ulkopuolelta on myös jokusia merkintöjä:

Pud: minä jä Kalle. A. Niemikorpi M. KemJ: mistä mennähän jä... K. Toiviainen M. VesS: Mies jä vaimo ja lapset. Beronka 1922: 89 (teoksen kielenäytteissä on kuitenkin aina *ja*). Jäl: me söimmä jä. K. Franzén M.

Edellä käsitellyistä tiedoista hahmottuu jonkinlainen pohjoinen esiintymisalue, joka kuitenkin ei ole lähimainkaan yhtenäinen. Sen ulkopuoleltakin on hiukan tietoja, mutta ne vaikuttavat yleensä satunnaisemmilta:

Juup: ne on naimisissa molemmat mutta Jaakko on sitte isänsä jä äitensä kanssa. E. Pääkkönen M. Ilo: niihhäm siñnääk ol'it siellä keittämässä jä niihhän siñnääk ol'it. Aila Pihlaja M. LapL: ne [rullit] leikkel lehmijä jä, kaekkija. se vettää näetä sormija, tämä jännej jä, tämä vettää sitte näetä sormija. E. Rautkorpi M. Piht: se lähti jä, män, nui, oja' 'yli astu sinnet toeselle puolelet tietä jä. Lehtinen 1982: 6. Lau: viimen sitten tul tää tytär jä vävy. sae kiristööj jä väljentöös sitä [suksisidettä]. Pentti Suihkonen M. MänH: yhtenä syksynä jä sit toisena syksynä vielä jä kolmantena viimenej ja. Sama M (paljon esimerkkejä).

Muoto-opin kerääjät ovat merkinneet hajatietoja lisäksi seuraavista kunnista: Sor Pol Siil Kars. Näyttää yleensäkin siltä, että tiedot *jä*-asusta ovat voittopuolisesti nuorista muistiinpanoista. Ilmiö on kaikesta päättäen myöhäinen, mutta ekspansiota sille tuskin uskaltaa ennustaa: yleiskielen vaikutus estänee sen leviämisen. *Ja*-sanana etuvokaalistuminen on sinänsä hyvin ymmärrettävää painottoman partikkelin mukautumista äänneympäristöönsä. Vaihtelu *ja* ~ *jä* on verrattavissa esim. vaihteluun *ko* ~ *kö* 'kun, kuin'; sekin näyttää olevan hyvin yleistä erityisesti keskipohjalaisissa murteissa.

1 Etuvokaalinen variantti on Kuusamon teksteissä aivan yleinen. Tilapäisemmin osoittavat muutkin partikkelit painottomissa yhteyksissä taipumusta vastaavanlaiseen mukautumiseen, esim.: No hyvä käit se oli (mt. 22); Sa-ttä äenä [sano että aena] se piti puhuo (mt. 23).

Lounaismurteissa *ja* voi esiintyä myös pidentyneessä asussa *jà ~ jaa*. Samanlainen pidentyminen koskee muitakin vastaavanrakenteisia sanoja (ks. Pulkkinen 1973: 286).

Satunnaisesta ortografisesta erikoisuudesta on kyse, kun Agricola kirjoittaa: *ja annama meidhen ruchtinasten, leuitien ia pappien sen insiglata, iaa kijnnitä* (I 137). Tapaus on ainoa koko Agricolan tuotannossa.¹

2.1.2 *A ja B, perustyyppi*

Tavallisin rinnastustyyppi on luonnollisesti *A ja B*, kaksijäseninen *ja*-konjunktion yhdistämä ilmauspari. Kysymykseen tulevat tietenkin mitä moninaisimmat yksityistapaukset. Tilapäisrinnasteiden ohella kuuluu tähän tyyppiin suomen kielessä – kuten monissa muissakin – hyvin runsaasti enemmän tai vähemmän fraasiutuneita paratagmoja, esim. *ilo ja riemu, rahaa ja rukiita, tuki ja turva, tuli ja leimaus, vilu ja nälkä; köyhä ja kurja, vanha ja viisas; itkeä ja valittaa, käydä ja kääntyä, pihistä ja puhista, soutaa ja huovata; aina ja alati, niin ja näin, pitkin ja poikki*. Tässä yhteydessä on mahdotonta koettaa edes inventoida kyseisenlaisia paratagmoja, saati valaista niiden käyttöä kirjallisuudessa ja levikkiä murteissa. (Epävarmaa on, olisiko se ylipäänsäkään juuri toteutettavissa.)

Kiintoisaa mutta monissa tapauksissa erittäin hankalaa selvittävää olisi yksityisten sanontojen alkuperässä. Osa selittyy omapohjaisiksi, osa kansainväliseen kliseevarastoon kuuluviksi. Monesti lienee mahdotonta ratkaista, onko kyse lainasta vai rinnakkaiskehityksestä. Samalla kannalla on Anna-Leena Kuusi, joka kirjassaan Johdatusta suomen kielen fraseologiaan on omistanut melkoisesti huomiota "parataksifraaseille" (38–).

Suomen fraasiparatagmojen luonnetta on asyndetonsanontojen osalta tarkasteltu väitöskirjassani (Pulkkinen 1966a; ks. etenkin 150 –). Monet havainnot soveltuisivat myös sidesanaisiin paratagmoihin. Sekä syndeettisten että asyndeettisten fraasien jäsenet ovat keskenään usein (väljästi tulkiten) synonyymejä tai antonyymejä ja suosivat alkusointua; prosodisesti raskaammat komponentit sijoittuvat yleensä jälkimmäiseksi.² – Sellaisia kansankielessä käytettäviä, pleonastisiksi kutsuttuja verbirakenteita kuin *otti ja teki, mene ja tiedä, elää ja olla* ym. on yksityiskohtaisemmin tarkastellut Tellervo Salonen (1967: 96 –).

1 Toisaalta on grafeemi *ia ~ ja* Pacchaleniuksella 1667 joskus tarkoittamassa interjektiota *jaa*: Ach ia! wissist on Herran laupius paljon suuri / sinulle tapahtucon, vskos perän, mitä sinä anot, se pitä oleman, ja sekä Amen (= jaa ja aamen; vrt. NS *aamen* 2.h).

2 Eräistä uudemmissa yrityksistä monien tutkijain kiinnostusta virittäneiden rinnastusfraasien järjestyksen säännöittämiseksi ks. Kalliokoski 1986: 73 –.

2.1.3 A ja B, erikoistapauksia

2.1.3.1 Ilmauksen toisto (A ja A)

Kaksijäsenisessä rinnasteessa toistuu verrattain usein sama sana (tai sanaryhmä). Tällaisia tapauksia, joista on käytetty adjektiivia iteratiivinen (Kalliokoski 1989: 115), voisi symbolisesti merkitä *A ja A*.¹ Kysymykseen tulevat rinnasteet ovat luonteeltaan koko lailla erityyppisiä. Tarkastelen niitä sanaluokittain.

2.1.3.1.1 Substantiivit

Puhekielessä melko tavallista tyyppiä edustavat NS:n esimerkit "on ero talolla ja talolla" (s.v. *ero* 2); "Onhan ero miehen ja miehen välillä" (s.v. *mies* I.2). Samankaltainen tapaus on jo v:n 1642 Raamatussa: mine tahdon duomita lamban ja lamban välillä ja oinasten ja cauristen välillä (Hes. 34: 17). Ruotsiksi kohta kuuluu vastaavasti (1540–41: *iagh wil döma emellan fåår och fåår* — —. Ilmaustyyppillä voi siis olla ainakin osaksi vierasta taustaa. — Mainitsen joitakin lisäesimerkkejä:

Samanikäinen on heidän porsaansa kuin nämäkin. Mutta ero se on porsailla ja porsailla. Nämä niin pieniä vielä! Lehtonen, VT 219. Tällöinkin on kuitenkin ero vedellä ja vedellä. MK 1/1961 s. 19. Mutta ansioäidillä ja ansioäidillä saattaa olla suuri ero. US 13.5.1961.

Edellisiin liittyvät seuraavat hiukan poikkeavat tapaukset:

Minä sanoin, että ovathan ne erikseen autot ja autot, jos kohta myös akut ja akut. US 5.1.1962. Mutta emännät kauhistuivat, kun minä näin sekoitan ihmiset ja ihmiset. Turja, Satayksi 251. Sopisi hieman verrata opposition ja opposition käyttäytymistä taloudellisissa asioissa. US 22.2.1967 (< Aamulehti). Huomautan painokkaasti: on kritikoita ja kritikoita. US 10.7.1986.

Edellisissä tapauksissa identtisillä sanoilla on selvästi eri tarkoite. Niin on laita myös seuraavissa:

Laih: Moomma Filpulaasen kaans aina ollun niinkun pruu (= veli) ja pruu jottei sanan harkkaa. SKMK I 312. Kalle oli minulle sen verran hyvä ystävä että ne maksaavat kyllä sen [murhan]. Niin olimme niin kuin velii ja velii. Linna, TPA II 390 —.

Kyseessä näyttää olevan vakiintunut kansanomainen käänne. — Muuntyyppiset, pelkästään emfaattiset saman substantiivin toistot ovat harvinaisia:

1 Varsin tavallista on myös asyndeettinen toisto, joka väliin saattaa olla kolmin-, jopa nelinkertaistakin.

he [papit] sekä ottavat että andavat ryyppyjä Sanakuuliollensa, jotka heille jotakin hyvää eli palvelusta tekevät, jolla tavalla viina ja viina kaiken palkitsee. Renqvist 1835: 84. Ihme ja ihme sentään!... Kenen ne ovat omia kaikki nuo heinämaat? Meriläinen, Pietolan tytöt 389. linnaa vaan annettiin vuosia ja vuosia. Haanpää, Jauhot 177. Onko adressilla mitään merkitystä? – Merkitystä ja merkitystä. Olemme noteeranneet sen. Vastin 10/1983 s. 3. (Toisto näyttää ilmaisevan lähinnä tympääntymistä.) Hän [emäntä] käveli kohti saarelaisia. – Huomenta ja huomenta! Huovinen, Havukka-ahon ajattelijat 166. (Toisto viitanee molempien osapuolten replikointiin.) Täytyy vaan karsia mielestään turhat jos ja jos. Joenpelto, Kuin kekäle kädessä 288. (Erikoislaatuinen substantiivina käytetyn konjunktion toisto. Normaalimpi olisi ilmaus "turhat jossit"; vrt. NS jos B.)

Joitakin esimerkkejä on murteistakin:

Sau: he ajattel et mike tommonen kropina ja kropina [= jatkuva kropina] o. Maila Vehmaskoski M. Kyl: se poika sentän or rahaj ja rahak kiskonus siitä [maastansa kunnalta]. Kannisto 1901: 57. Sah: aijjaat ja aijjaat [= kovin kauan]. H. Lindqvist 1938. Sot: kyllä täm-on aekoo ja aekoo. L. Lounela 1952. SuoS: kun-st-on sitä lañhoa ja lañhoa [mitattavissa puissa]. Räisänen 1978: 35.

Vain kirjallisuudessa tavattaneen seuraavanlaista toistoa, jossa jälkikomponenttiin liittyy painokkaasti rajoittava tai korostava adverbi:

katsoen siihen ainutlaatuiseen velvoitukseen, mikä Suomella ja vain Suomella on suomen kielen, suomalaisen kansanperinteen ja suomalaisen kirjallisuuden tutkimuksen edistämiseen ja suorittamiseen, ehdotetut summat sittenkin ovat varsin vaatimattomia. Rapola, Suom. kurkihirsi 41. Elämä on ankaraa työtä ja taas työtä. Joenpelto, Viisaat istuvat varjossa 60. Vielä hetken elämä ja kuolema koetaan sukupolvien ja taas sukupolvien luomalla arvokkuudella ja luontevuudella. Kanava 1980: 54.

2.1.3.1.2 Adjektiivit

Yleisimpiä ovat komparatiivimuotoisten adjektiivien toistot, joilla ilmennetään ominaisuuden jatkuvaa lisääntymistä:

kuinka se vielä vuosiwuodelta taittan paremmaksi ja paremmaksi saatetta. Lizelius 1776: 65. tähtiä, jotka juoxewat heidän ympärillensä suuremmasa, ja suuremmasa pijrisänsä. Frosterus 1797: 16. On niin palava kiire. Päivä päivältä yhä kiireempi ja kiireempi. Kojo, Tuulta ja tyyntä 311. vähän väliä kävi pakarissa ja tuli aina iloisemmaksi ja iloisemmaksi. Linna, TPA I 195.

Esimerkkejä murteista:

Vam: koitetaan aina kasvattaa vaam parempia ja parempia heosia ja. KS 1: 127. VesL: enäni aina suuremmaks ja suuremmaks. Kettunen, SM I 41. Ylö: Mutta sitten se [nuotta] tihkeni aina taajemmaksi ja taajemmaksi. Virtaranta, HKM 395. Pet: se kasvo aina sittev vahvemmaks ja vah-

vemmaks. Virtaranta, SES 118.

Positiivimuotojen toistaminen on harvinaisempaa:

Miltei joka silmänräpäys löysin uutta ja uutta. Pekkanen, Lapsuuteni 28. Yhä uudet ja uudet monien tähtien koristamat kenraalit kävivät sotaa. HS 11.10.1989.¹ Onko hän sitten korvaamaton? — "No korvaamaton ja korvaamaton..." hän itse tuhisee. SK 38/1989 s. 27. Toisto korostaa haastatellun ärtymystä.

Kansankielestäkin on jokunen esimerkki:

Somero: ja eikä ne vanhat tul ennä mihenkän kysymyksee, muuta kun... uusii ja uusii vaan noit... talouskapinoikin kaikkii. Virtaranta, SMK 359. Hauh: Kun sota-aikana valitettiin että nyt on nih huanoo ja huanoo. Virtaranta, HKM 102. Risj: seoli vähän nolona siellä ja nolona. L. Lounela.

2.1.3.1.3 Pronominit

Eräät indefiniittipronominit esiintyvät kansankielessä joskus *ja*-sanana sitomina kertautumina. Identtisillä pronomineilla on (ehkä *moni*-tapauksia lukuun ottamatta) eri tarkoite.

Somero: Mut sano et hän niim munta ja munta kertaa. Virtaranta, SMK 222. Juv: tul' paljaeta voekuormija monta ja monta. A. Inkilä 1936.

Kiiko: Käännettiin toista ja toista pualta. Virtaranta, EE 188. Kiikk: Noiriks niitä silloin puhuttiij ja minä luulen että ne kävi paremmiv vuaroo toisej ja toisen asunnost onnee hakemasa. Virtaranta, SKM 71. Tyrvää: Ne oli toinej ja toinen kentäsä nurisa ja karhu voitti vihrov viimem mutta— —. Virtaranta, EE 103.

Seuraavassa erikoistapauksessa *toinen ja toinen* merkitsee 'jompikumpi':

Mou: Ne sopivat että vaikka toinej ja toinen on elosa, niin ku hääp pitää ni käskee häihiv vaikka toinen kuallukki olis. Virtaranta, VKM 126.

Sau: ai o lehres et joku ja joku [= aina joku] on kolhastu. Maila Vehmas-koski M.

Hali: On juur ku yks ja yks ['aivan yhdennäköiset']. Tyyne Helve 1925. Maar: Niin ne on ku yks ja yks. K. Laitakari 1958. Loi: olivat nuarempana ko yks ja yks mut nyt ne ov vähän muuttunee. Ilma Hakulinen 1937. Hat: [Veljekset] oli ennev vaan nin yks ja yks. U. Tuomola 1935. KanN: Ne-o sitte ihan ku yks ja yks, ei niill-op pal'jov väl'ijä. O. Kuitunen 1927.

1 Juuri adjektiiviksi *uusi* tuntuu helposti toistuvan.

Sama kuvio esiintyy myös Lauri Viidalla: Talotkin olivat kuin yksi ja yksi: samanmuotoiset, samanväriset, samanlaiset ikkunat, samanlaiset halkoluukut. Moreeni 12.

Kirjakielestä on esitettävissä vain harvoja muita tähän kuuluvia tapauksia:

Toinen ja toinen toi esiin "hyvää tarkoittavat" neuvonsa ja mietintönsä, puhtaan opin voimassapitämiseksi. Juho Koskimies, Oma Maa II 51. Minun pitäisi nöyrytyä ja ryömiä luoksesi. Ei ikinä, sitä saat odottaa. — Minun ja minun. Kaikki pyörii sinun ja sinun tunteittesi ympärillä. Joenpelto, Viisaat istuvat varjossa 196. Hän menisi seuraavana aamuna laitokselle tyytyväisenä, sanoisi itsensä irti ja sanoisi uuden työpaikkansa ja uuden tittelinsä, ja ne kaikki jäisivät jäljilleen kiertämään samaa ja samaa. Jalonen, Hotelli eläville 168.

Toistorakenteesta *se ja se* (yms.) ks. 2.1.3.2.

2.1.3.1.4 Verbit

Kaikkialta murteista on tietoja yleensä finiittimuotoisten verbien toistosta. Sillä ilmennetään yhtäjaksoisena jatkuvaa tai toistuvaa tekemistä:

Pern: emänt keit ja keit niit [kananmunia] sit [useita eriä]. KS 1: 55. Muurl: ko härkä on Garhu siihe saanu / puu vasta likistettyks ja / ja painoi ja painoi siit sit vaa niin Gauva et painoi ittes kualjaks. SJ 9: 243 —. Somero: No mitäs se [työ] jatko ja jatko, mää vanhentusij ja —. Virtaranta, SMK 173. Viht: hänkän ei saanu [hevosta menemään eteenpäin] vaik hän komensi ja komensi. M. Vilppula M. Mou: hän katteli ja katteli ja — eikä häm mittään nähnym —. Virtaranta, EE 298. Tyrvån: Ja sitte kun se aina lähensi ja lähensi meittä —. Virtaranta, HKM 85. Vehk: myä kun ettittiiij ja ettittii ympär pihoi. Eija-Liisa Kunnas 1960. Jää-Kir: Se alko vähittäi vaa sitä eistää ja eistää, ku vei siitt näö kerrassaa pois. Sirelius 1894: 49. Rái: ruvettii siint vähä kerrassoa eistämeä ja eistämeä. Leskinen 1963: 94. Kite: [Monet ihmiset] eistyyt ja eistyyt ja korkenoot ja korkenoot. Marjatta Vasara M. Jor: minä turkkinahkoja vetelij ja veteliv vuan kiini. Kettunen, SM I 163. Vesa: sitä juttua tul' ja tul' kun litan suu aakes. Marja-Leena Miettinen M. Pet: karhu peitti suohon ser Risu-Liisaj ja kuutelj ja kuutelj, onko se vielä tuota hengissä. Virtaranta, SES 141. Laih: ja siinä punnathij ja punnathij ja saathiv viimeen kuarma tiälän. SKMK I 319. Hals: niin aina hilijasuuresa or ruvettus sitä ja parannettu ja parannettu [taloa]. Paavo Suihkonen M. Muh: koputus tihenee ja tihenee ja sitte se hijominen on semmosta sihinää [metson soitimesta]. K. Keränen 1959. SuoS: yhennit talavem pöllilanssissa kokoñaam meohasij ja meohasij ja —. Räsänen 1978: 28. VesS: Akka ootti ja ootti, että mies tulis ja huutas heitä murkinale. Beronka 1922: 105. Ver: stutieras monta lajia, kysy ja kysy, mitenkä se ja se ol'. Mägiste, VSS 63 —.

Koko lailla poikkeavia ovat seuraavat pohjalaiset *tulla*-verbin toiston sisältävät esimerkit:

Nmo: Kyllä se [sota] oliskis siinä tullaj ja tulla [so. aivan tulemaisillaan]. A. Ojajärvi 1938. Niv: Kyllä harmittaa ku se oli toissa talavena aivan niin että, aivan tullaj ja tullan ne sähkövalot, vaan ne jäi sikseej ja —. SML 140.

Merkitykseltään tämä ilmaisutapa liittyy toistorakenteisiin *juuri ja juuri, siinä ja siinä* (ks. s. 32).

Kirjacielessä verbintoistotapaukset ovat melko yleisiä kaunokirjallisessa tyyliissä:

Somaa oli katsella sen viimeisiä jäähmettyneitä ilta-säteitä, kuinka ne sammuen ja sammuen — — hiljasin vaipuivat alas luotehen. Polén, Star 20/1847 s. 3. ne [lukuharjoitukset] ovat tästä vanhan-aikusesta, ikävästä luonnosta, joka vaan varottaa ja varottaa, eikä anna mitään syytä, perustusta varotukselle. Tikkanen, Star 49/1847 s. 1. minä tässä valvon ja valvon enkä saa unta vaikka mikä olisi. Linnankoski, Pakolaiset 48. Hän tapaili ja tapaili, vaan ei saanut mieleistään muotoa sanottavalleen. Pekkala, Lapsia 132. Kuinka minä toivoin ja toivoin, että olisit kirjoittanut jotakin varmaa. Kojo, Tuulta ja tyyntä 274. Jaako oli oivallinen niittäjä. Hän löi ja löi, pyyhkäisi ja pyyhkäisi, väsymättä, sulavan huolettomasti. Haanpää, Jutut 431. He viivyttelivät ja viivyttelivät kunnes tapahtui niin, että komppanian päällikkö astui huoneeseen. Haanpää, Jälkeenjääneet teokset III 67. Hän jämäsi ja jämäsi niin kauan että Tilta katsoi parhaaksi suostua. Linna, TPA I 232. [Hedelmäsokeri] säilyttää leivonnaiset tuoreena kauan ja kauan. Aivan kuin eräs huulipuna, josta sanottiin, että se pysyy ja pysyy... Helsinki-lehti 28/1969. Juhlilla on merkityksensä, mutta nyt viimein on se tekojen aika, jota on luvattu ja luvattu. Joenpeltö, Sataa suolaista vettä 358. Hanke näyttää venyvän ja venyvän. Ksml. 12.4.1991.

Kalliokoski (1989: 116—) on iteratiivisen rinnastuksen muunnoksena käsitellyt tapauksia, joissa on rinnastettu saman verbin samassa persoonassa mutta eri tempuksessa (tai moduksessa) olevia muotoja. Ilmeisesti hänen aineistonsa on ollut niukka, koska esimerkkejä on vain yksi:

Säiden vaihteluja emme nyt kuitenkaan ryhdy tarkastelemaan, vaan seuraamme, miten ilmasto *on muuttunut ja muuttuu* pitkien aikojen kuluessa.

Esimerkissä on siis rinnastettu indikatiivin perfekti ja preesens. Laajemmankin aineiston valossa tämä on yleisintä, mutta myös muita tempuksia (ja erittäin harvoin moduksia) esiintyy. Ilmaustyyppi on selvästi kirjallinen, mistä myös vanhin huomaamani tapaus harvinaisen suoraan todistaa:

Ja waicka hän cuinga anda ia on andanut, dat, dabit & dedit ei coscan sen waiambi ole. Laur. Petri 1644b H8. Ihmisten macaminen siis on tapahtunut ja vielä tapahtu silloin, cosca— —. Wegelius 1747:

455. hengellisyys Suomessa on ollut ja vielä jonkun ajan oleva vierasmielinen. Ahlqvist, *Star* 40/1847 s. 3. tässä tarkoituksessa Raamattukin on vaikuttanut ja vaikuttaa ainakin aivan paljon. Europaeus, *Star* 47/1847 s. 2. "sivistyksen edustajat" ovat tehneet ja vasta tekevät kaikki, mitä heiltä vaatia sopii. KKL 1870: 98. Kehitys on käynyt ja käypi nähtävästi yhä enemmän siihen suuntaan että — —. Ivar Wilskman, *Oma Maa I* 370. Oli ollut ja oli yhä käsittämätöntä, että — —. Joenpelto, *Viisaat istuvat varjossa* 21. Sillä vanhojahan he olivat ja olivat olleet aina. *Ib.* 63. Yksityisistä vangeista on Kiinasta ollut ja on edelleen hyvin vaikeaa saada tarkkoja tietoja. HS 28.11.1978. Molemmat puolueet tiesivät ja tietävät, että Suomessa presidentti nimittää pääministerin ja hallituksen. Kanava 1991: 9.

Kalliokoski on huomauttanut, että tällaisissa tapauksissa ei ole kysymys emfaasista vaan pyrkimyksestä tarkkuuteen. Omasta puolestani en kieltäisi (vakuuttelevaa) emfaattisuuttakaan, vaikka tarkkuus on toki etualalla. Emfaasista on mielestäni selvemmin kyse silloin, kun lauseet ovat kielteisiä (ks. s. 154).

Vastaavanlaisissa rinnasteissa voi esiintyä joskus myös *olla*-verbiin liittyvä 3. inf. inessiivi:

Kansan oikeustaju on tässä oikeanlaista tajua siitä mitä on tapahtunut ja tapahtumassa. HS 31.10.1991. hän oli saavuttamassa ja jo saavuttanut musiikkimaailmassa maineen ja aseman, jota oli jo seitsemän vuoden ajan tavoitellut. Kanava 1991: 207.

Seuraavassa vanhassa esimerkissä — jommoinen olisi täysin mahdollinen nykykielessäkin — on rinnastettu erimuotoiset referatiiviset lauseenvastikkeet:

Ne esimerkit, jotka joucoittain todistavat Jumalan Uscollisesti pitänen ja Wielä pitävän sencallaisia hänen lupauxians, owat epäluoiset ja lukematomat. Wegelius 1747: 413.

Tulevaan tekemiseen viitattaessa voidaan käyttää lisäverbiä ja 3. infinitiivin illatiivia:

Painomustetta on Suomessa paljon väärinkäytetty ja tullaan kai edelleenkin väärinkäyttämään. *Aika* 1920: 44. Niin kauan kuin Suomalaisen Kirjallisuuden Seura on pysynyt ja edelleen kykenee pysymään "Suomessa pyhänä" — —. Rapola, *Suom. kurkihirsi* 133.

Seuraavassa tapauksessa on käytetty eräänlaista partisiipin parafrasaa:

mutta hänenkin mielestään nimi oli sopiva: yhtä hyvä kuin hänen visusti salattu ja myös salaan jäävä oma ehdotuksensa: Kuusimäki. Linna, *TPA I* 42.

Jos olisi käytetty tulevaan aikaan viittaamassa partisiippia *salattava*, lukijan tulkinta olisi helposti 'joka pitää salata'. Analyytinen rakenne *salaan jäävä* ei jätä tulkinnan varaa ja on luontevampikin, kun "salaajia" on vain yksi.

2.1.3.1.5 Adverbit

Adverbien toistoa esiintyy useissa erityyppisissä tapauksissa. Suhteellisen yleistä on komparatiivisten adverbien toistaminen, jolla ilmennetään toiminnan jatkumista samaan tapaan kuin verbimuotojenkin toistolla. Esimerkkejä kirjakielestä:

Tätä kolkkoa, pimiätä avaruutta kohden vierimme nyt etemmäksi ja etemmäksi Pieksämäen kirkolta. Polén, Star 20/1847 s. 4. Vasta hetken kuluttua tajusin, että hän eteni, siirtyi yhä kauemmaksi ja kauemmaksi. Pekkanen, Lapsuuteni 30.¹ Useita kyliä ja Theoulessa sijaitseva lomaleiri evakuoitiin torstai-iltana liekkien loimutessa yhä lähempänä ja lähempänä. US 14.7.1962. Toisaalta on hyvin ymmärrettävää, ettei Suomen hallitus ollut valmis tekemään yhä pitemmälle ja pitemmälle meneviä myönnytyksiä. US 6.3.1962. Mutta yhä syvemmälle ja syvemmälle hän vajosi viinan valtaan. Sillanpää, Elokuu 172. perunoiden tuuheet varret ja lehdet syöksähtelivät yhä korkeammalle ja korkeammalle. Pekkanen, Lapsuuteni 63. Aunen pää alkoi vavahdellen laskeutua aina alemmas ja alemmas. Linna, TPA II 43. Niilo tuli sellaiseksi, että hän otti yhä vähemmän ja vähemmän minuun yhteyttä. Ksml. 29.12.1991.

Ilmaustyyppi esiintyy vanhimmasta kirjallisuudestamme alkaen. Ainakin adverbi *enemmän* ~ *enemmin* tavataan Agricolalla toistettuna monissa yhteyksissä, esim.:

Lise minussa sinun armos, ette mie peiue peiuelde, enemen ia enemen itzeseni colisin. I 467. ette sinun hallites, enämin ia enämin minussa lihan himot coolisit. I 469.

1 Tässä kuten monissa seuraavissa esimerkeissä tavattavasta pleonasmista *yhä* + toisto on mm. NS varoittanut: Kirja, jonka voi lukea yhä uudestaan ja uudestaan, par. yhä uudestaan t. uudestaan ja uudestaan; Yhä enemmän ja enemmän, par. yhä enemmän t. enemmän ja enemmän. Vastaavaa pleonasmia on vieröksuttu myös ruotsalaisessa kielenviljelyssä. Palmér (1966: 157) sanoo lyhyesti: "Talspråkets *allt större och större* ersättes i normalprosa med *allt större* eller *större och större*." Samaa kantaa edustaa Lars Alfvegren (1973: 68). *Yhä*-sanon yhdistäminen toistorakenteisiin on kuitenkin niin vakiintunut ja pleonastisuus niin vähäistä, että ilmaisutapaa on tuskin syytä hylkiä. Tiukassa asiatyylissä NS:n suositusta toki kannattaa seurata (vrt. Itkonen 1988). — Jos johdonmukaisuutta tavoiteltaisiin, niin kaiketi myös *aina*-adverbiin liitettyä toistoa olisi kaihdettava. Sitä ei liene kuitenkaan vaadittu; NS:ssakin on (s.v. *aina* 4) esimerkki "Aina kauemmaksi ja kauemmaksi" ilman huomautusta. (Lisäesimerkkejä on kohdassa 2.1.3.1.2.) Turhaa olisi myös kritikoida esim. rakennetta *yhä uudet ja uudet*, jossa tiukasti arvioiden saattaa havaita vastaavaa pleonasmia. Kyseisenlaiset ilmaukset ovat emfaattisia, ja pieni redundanssi ei niissä haittaa.

Monipuolisesti on tyylikuviota käytellyt Lithovius 1765: 95 —:

nijn pitä meidän cuitengin noudattaman tätä sydämmen puhtautta aina enämmin ja enämmin, ja ahkeroitze man tulla sitä aina likemmä ja likemmä, ja sijnä jocupäiwä aina täydellisemmäx ja täydellisemmäx.

Esimerkkejä murteista:

PunL: Ja palkkaa kans rupesin ottaan aina enämpi ja enämpi. Virtaranta, VKM 304. Park: Sitte aina nostettii ja nostettiin korkeemmallej ja korkeemmallej ja — —. Virtaranta, SKM 162. Jää-Kir: No santaarit ala hiipii likemmäks ja likemmäks. Sirelius 1894: 119. Hals: ja minä meel lähemmäks ja lähemmäks. Paavo Suihkonen M. SuoS: kun kiristää nin se myötääv vehtää kiinteämmällej ja kiinteämmälles sitä solomuo. Räisänen 1978: 57. Karunki: Ja sittes sitä tehen alempana ja alempana [saadaan nahkiaisia]. Virtaranta, SKM 259.

Eräillä toistosanonnoilla ilmaistaan, että jonkin tapahtuminen on täpärrällä:

Juuri ja juuri jaksoivat piikatytöt käydä aamulypsyllä ja vetäytyivät sitten takaisin luhtiinsa. Kojo, Tuulta ja tyyntä 23. Vileenska tuli ovestaan ja juuri ja juuri tajusi, että aurinko paistoi. Aapeli, Alvari, kananvahti 126. Juuri ja juuri päivä tuli esille taivaanrannan takaa. Rissanen, Yli kankaan ja kosteikon 36. — Kaar: Et mä juur ja juur sink kerkesi. A. Rinne 1941. HKyr: Kyllä se juuri ja juuri auttaa [= välttää, sopii johonkin]. I. Kohtamäki 1933. Urj: sahas sem portaam poikki sitten, niin että se juuri ja juuri itensä kannatti. Kannisto 1901: 288. Uta: juuri ja juurihan tuota juñnaaj jouvuttiiin kul loppumatka mentii juoksumpotkaa. J. Kemilä 1932. Pal: hongittunup petjä ja juuri ja juuri ellää. Elsa Keränen 1960.

Kansankielessä toistetaan samalla tavoin myös ruotsalaisperäistä *just*-sanaa.

Kul: kyl mää just ja just sai se halspanna paneme kii. SKMK I 120. Nmes: kyllä minä nyt justii ja justii voen ollav vielä ehken viiteen. Kerttu Mulari M. Tervo: Just ja just jaksojn soutoo toeselle rannalle. E. Jääskeläinen 1960. Jäms: nipin napin se just ja just kiini yletty. Maire Hirvonen 1961.

Yleiskielessäkin tuttu on sanonta *siinä* ja *siinä* (ks. NS *siinä* II.4.d). Joitakin esimerkkejä:

siinä ja siinä oli, ettei Matilta saanut painua saman tien kuin mieskin. Viita, Moreeni 21. Eikö Elina nauranut noille tanssittajilleen vielä paljon ystävällisemmin? Siinä ja siinä ettei suuhun tupannut. Linna, TPA I 422. — LapTI: Kyll se siin ja siin ol että kerkesin ennenkon oli hiljast [= myöhäistä]. J. Viljanen 1941. Hat: siinä ja siinä että se juur piisas. (Myös vähän poikkeavasti:) se-on siitä ja siitä [= siinä ja siinä] että antaa isäpualelleem moonaa. U. Tuomola 1935.

Muiden adverbien toistaminen on satunnaisempaa. Toistolla ilmaistaan yleensä tapahtumisen jatkuvuutta. Esimerkkejä kirjasuomesta:

lehetti heite caxin ia caxin henen edhellens. Agr. II 196. (Vrt. saks. *je zwei und zwei*, rts. *två och två*.) toivotan [kerjuun] Jumalan awulla, wähittäin ja wähittäin peräti seisahtawan. Lizelius 1776: 36 —. Koko vaimon olemus ikäänkuin pyrki yhä ja yhä muistuttamaan, että ——. Sillanpää, Miehen tie 87. Hänen lukiessaan sitä [kirjettä] uudelleen ja uudelleen oli tuntunut siltä ettei Hannu rakastanut häntä lainkaan ja taas siltä että rakasti, rakasti paljon. Vartio, Tunteet 190. Sähköä kerääntyi yhä lisää ja lisää. Talvi, Totuuden hetki 147. Sitten hän kirjoitti äidille yhä uudelleen ja uudelleen. Joenpelto, Viisaat istuvat varjossa 192.

Murre-esimerkkejä:

Sau: mul o lanGvihre osto aim peel ja peel ['aina vireillä']. Maila Vehmaskoski M. Jäms: Mutta kum minä toevon aena ja aena noeta jalakojah pikkuse paranee. Patajoki 1943: 84. Kuusa: se-ov vaekeunu' aena ja aena [poronhoito]. Kortosalmi, VKK 84. Kaj: vanahoja kenkie aena kahteli ja kahteli [etsi; halonpilkkojalle] ja seoli sellaesie vaella ja vaella. L. Lounela 1954.

Omaa lajiaan on seuraava tapaus, jossa kysymyspartikkelin toisto ilmaisee replikoijan närkästystä toisen kyselyyn:

Miksi sinä et ole siivonnut lasta? — Miksi ja miksi? Enhän minä tässä kaikkiin ennätä. Reijonen, Kertoelmia ja kuvauksia 412.

2.1.3.1.6 Muita tapauksia

NS:ssa on (s.v. *taas* I.1.b) esimerkki: Voima, joka antaa elämänrohkeuden tuhansille ja taas tuhansille. Karlssonin ym. leksikossa (s.v. *åter*) on ruotsin ilmaus *tusen och åter tusen* suomennettu 'tuhannet ja jälleen tuhannet'. Kyseinen toistorakenne, johon lisäys *taas* tai *jälleen* liittyyneen varsin kiinteästi, näyttää olevan germaanista lähtöä; saksassakin on *tausend und aber tausend*. Ilmaus rajoittuu suomessa kirjakieleen, eikä sen frekvenssi siinäkään ole suuri. Omissa poiminnoissani on tuoreimmasta lehtikielestä seuraava esimerkki:

Saksan elinkeinoelämä saa tuhansia ja taas tuhansia itäsaksalaisia asiantuntijoita. HS 24.5.1990.

Kalliokoskella (1989: 116) on tyyppistä seuraava esimerkki:

Kymmenet- ja jälleen kymmenettuhannet palestiinalaiset matkaavat miehitysalueilta Israeliin työhön ja sen jälkeen miehitetuille alueille takaisin.

Tässä on siis tuhansien asemesta kyse kymmenistätuhansista. Mahdollista on ulottaa kyseinen emfaattinen toistorakenne muihinkin pyöreisiin lukuihin. Kymmenistä ja miljoonista on esimerkkikin tiedossa:

Lunastimme kymmenien ja kymmenien, kenties satojen muiden lailla luvat jo ajoissa aamupäivällä. Pekka Reinikka, Anopin kettu (1989) 89. Voi vain ajatella esimerkiksi niitä miljoonia ja taas miljoonia, jotka on hukattu marxilaiseen tutkimukseen. Ksml. 23.12.1991.

Kansankielessä voidaan joskus identtisiä lauseitakin rinnastaa *ja*-sanana avulla, kun on kyse toistuvasta repliikistä, havainnosta tms.:

Suod: Ne [lankunostajat] huusi: tuakaa meille ja tuakaa meille! Virtaranta, EE 78. UusVI: etsii sieltä kaik, tarko vanhat kengät kii, eij-uo ja eij-uo. Kettunen SM I 271. Hai: kattoo että jos ois tulluj ja jos ois tulluj ja— —. Virtaranta, SKM 233.

Lähellä edellisiä on itse asiassa seuraava harvinainen kirjakielen esimerkki, jossa on toistettu interjektio:

Kirja on yhtä kuin ylevän ja arvottoman sekasotku, ristiriitaisuksiensa summa, mutta — ah! ja ah! — niin voimallista ja monimielistä absurdiikkaa, että ihan huimaa. Ksml. 29.4.1991.

2.1.3.2 Tyyppi *se ja se*

Demonstratiivipronominia *se* (mon. *ne*) ja siitä johdettuja adverbeja ja adjektiiveja (esim. *siellä, sellainen, niin*) käytetään toistettuina "vars. kun ei haluta sanoa jtk yksityiskohtaisesti, mainita nimiä t. toistaa sellaisenaan toisilta kuultua tms." (NS *se* A.I.3.h). Ilmaisutyyppi on yleiskielessä tavallinen; joitakin esimerkkejä kirjallisuudesta:

heidän pitää sitä ja sitä siihen eli siihen aicaan, siinä ja siinä tilasa toimittaman hänen käskyns jälkeen. Wegelius 1747: 404. Liikkeellä olevia ihmisparvia keksit ympärilläsi joka kulmalla, tuolla erään sitä ja sitä teeskentelevän, tuolla toisen toista laativan. Polén, Star 25/1847 s. 3. Ei ole M. Y. [= Maamiehen Ystävä] tuskin kertaakaan sanonut lukijoilleensa: *se ja se* kirja on ilmantunut Suomen kielellä — — eli: *ne ja ne* miehet rakastavat teitä enemmän kuin itsiänsä. Ahlqvist, Star 51/1847 s. 2. Ja kuin moniaaasta sanotaan, että "*se on niin ja niin* tunnotoin ihminen, sillä minä tein hänelle *sen ja sen* hyvän työn ja kuitenkin on hän minua vastaan sellainen ja sellainen"; *niin — —*. A. Manninen; Ahlqvist, Suom. lukemisto 120. Joskus kuultiin, että Ahrolan Paavo oli ollut *sen ja sen* isännän vieraana. Sillanpää, Miehen tie 103. harjoitusretkellä saattoi ottaa puheeksi *ne ja ne* ojat, jotka nyt kyllä ovat *sillä ja sillä*, mutta jotka oikeastaan kuuluisivat hänelle heinämaaksi. Linna, TPA III 158.¹

1 Ortografisesti tyylitteleviä erikoisuuksia sisältyy seuraaviin esimerkkeihin: — — täytyi oikein lukea taulusta, ennenkuin uskoi, että siinä tosiaan oli *Sen & Sen* toimisto. Sillanpää, Miehen tie 213; kysymys on kahden tuomarin asianajotoimistosta, jonka nimikilpeen kirjailija suhtautuu hieman ironisesti.

kertoen Taivaan ja helvetin nähneensä, sen ja sen vielä elävistä ihmisistä siellä ja siellä. Polén, Star 21/1847 s. 2. Tiedettiinhan sen silloin ja silloin tapelleenkin töllikulmalla nimipäivätansseissa. Sillanpää, Miehen tie 49. Toki oli sentään niitäkin, jopa paljonkin, jotka olivat niin ja niin vanhoiksi eläneet, eivätkä olleet kärkehuoneen ovea avanneet. Haanpää, Jauhot 164—. Kun se [äidin "messu"] kuuluu, silloin tiedetään vaivattomasti, että nyt on aamu niin ja niinkin pitkällä. Kojo, Tuulta ja tyyntä 214.

Samanlaisista toistotapauksista on runsaasti tietoja myös murteista, esim.:

Pöy: lääkäreit sanotaan olevan kaikkein enemäm mailmas ko jokenen neuvvoo ain sitä ja sitä. T. Lehtisalo 1924. Somero: ettei mestarin tarvinup pyytää et tuas sitä ja sitä, se täytys tiätää jo. Virtaranta, SMK 148. Lavi: isäntä sano että hän sej ja sen kappaleen [metsää] siältä myis. Virtaranta, EE 84. Urj: Sotamiäs puhu että hän on nys siinnä ja siinnä reisussa. Kannisto 1901: 171. Jää-Kir: Pekka sano: "mie oo sen ja senkii kuninkaa vävy". Sirelius 1894: 129. Juv: sej ja sen hirrev välissä o sellarhe Vennäel läppäterä [= leveäteräinen kirves]. Tellervo Turtiainen 1960. LapL: jospa työ siitä ja siitä kaoppijaasta saesija hänen sormuksesa' poes. Latvala 1899: 81. Kuri: Sanoo, jotta sinä ja sinä päivänä. S. Paulaharju 1906. Rov: sieltä tuohan nyt ruumis siltä ja siltä suunalta. SML 156. Ver: se tahto olla noita ja sane, jotta se taitaa sitä ja sitä. Mägiste, VSS 75.

Somero: Hän...anto — — tiaron et siäl on simmonej ja simmone. Virtaranta, SMK 74. Urj: Oletteko nähnysemmosta ja semmosta miästä? Kannisto 1901: 25. LapL: ilosanomat rumputettiin, että semmonen ja semmonen nyt tuuvaan tyttö tänne. Latvala 1899: 75. Pal: puhemies huuti, että tämä muistaa nuorta parikuntaa semmosella ja semmosella lahjalla. Kettunen, SM I 207. Ver: Munna se usko, jotta se taes tehä seittystä ja seittystä. Mägiste, VSS 134.

PyhM: puheltti net nys se oo siält ja siält pesti ottanu. Virtaranta, SKM 12. Somero: menes ny hyvänen aika...sinne, sinnej ja sinnes sen äijän tykön sit. Virtaranta, SMK 162. Lam: määräsvätten että se saa sinnej ja sinne mennä. Virtaranta, SES 376. Jää-Kir: Kyssyit toine toiselta: "mist sie oot?" Selittiit — sielt ja sieltäikkii. Sirelius 1894: 9. Jäms: Koittelj ja kahtel sitä jalakoa voaj ja sano että sinä ot sen [vamman] siellä ja siellä soannu. Virtaranta, SES 98. Rei: ne puhu että on niij ja niin kummitellus sielä ja sielä. Paavo Suihkonen M.

Urj: Tut toisen kerran silloj ja sillon taas. Kannisto 1901: 38. Pad: Minä sanon että sillaij ja sillain tulia kesä. Virtaranta, SES 340. SuonJ: ja rovast sano että, kyllä työ silloj ja sillon tiettel lapsem mutta sillel lapselle' ei tulen nennee. Kettunen, SM I 151. Tyrö: kormam ['rehun'] puute ku on keväeel nii sit muisteloit aina ihmiset jotta sillo'j ja sillo'n ol' oikein nälkä. S. Hämäläinen 1945.

— Mutta hänen [James Joycen] mielitekojaan oli musiikista, ennen kaikkea etevistä laulutaitelijoista, puhuminen: milloin missäkin suuressa oopperaesityksessä hän oli ollut läsnä, oli pannut merkille miten sejase esitti jonkin aarian, miten ne jone lauloivat jonkin kvartetton. R. Koskimies, US 21.7.1963. (Vrt. saks. kirjoitustapaan *soundso*.)

Kus: toine vois jonGun toise eres taas kerttos sitä et / see ja se rakenta ja laitta ni nii ja niim Baljo. SJ 6: 212. Somero: äitit ei tiänneet minuteist mit-tään, muuta ku sanottiin et se [kello] on nyn niij ja niij ja, se tullee niij ja niim paljoj ja. Virtaranta, SMK 121—. Siikai: Niin ja niin pitää oltaa. Latvala 1894: 57. Tyrvää: joka oli niij ja niin iso manttaalista nin se piti niij ja niim monta vooorkautta stej Jeppeetä ja Hohkom Maijaa ja Kirri-Kaijaa. Virtaranta, EE 252. Sip: saatettii sanoo että nyt om puitu niij ja niim monta permantoo. Marjatta Tykkä 1960.

Lemi: nyt on kello jo nii ja nii paljo. KS 2: 132. Jää-Kir: Kirkherra selitti, njott nii ja nii hyö o'liit messästämäss ja eksyit. Sirelius 1894: 94. Juv: niij ja niim monta sarvpiätä sanottii oleval liävässä. Helinä Laurikainen 1960. Kuri: Saat-ei n-on niin yhtehem puhunuj jotta tehđähän niij ja niin. S. Paulaharju 1906. Ver: Ne sano: "Se teköo niin ja niin, kun se suuttuu." Mägis-te, VSS 121.

Harvinaisia ovat vastaavanlaiset tapaukset, joissa pronomini *tämä* (mon. *nämä*) esiintyy toistettuna:

Totisesti mine rickoin Israelin Jumala watan, ia nein, ia nein tein. Agr. I 328. meidän puheen jälkeen pitäisi tämä ja tämä mutka aina kirjoitettaman, niin se olisi sen ja sen tähden parempi. Europaeus, Star 25/1847 s. 2. Sanon näin ja näin, hän ajatteli. Joenpelto, Viisaat istuvat varjossa 23. Karjalainen totesi, että sellainen puhe on "onnetonta", jossa sanotaan, että olkoon vaalin tulos mikä tahansa, niin tehdään näin ja näin. Ksml. 6.2. 1979. Nyt — — tullaan ryhmäkokoukseen ilmoittamaan, että meillä on nyt enemmistö, ja me teemme näin ja näin... Ksml. 24.10.1979. Meille on pää-esikunnasta sanottu, että te pidätte nämä ja nämä harjoitukset, ja me joudumme sijoittamaan harjoitukset niin että on tilaa. HS 28.10.1991. Emme me tässä sanokaan, että tämä perustuu näihin ja näihin tutkimuksiin. HS 8.5.1992. Mutta kauhea totuus on, että todennäköisesti en koskaan voi sanoa, että tämä ja tämä asia on aikaansaannostani. SK 12/1992 s. 35.

Ei ole aina selvää, viitataan ko toistorakenteella yhteen vai useampaan tarkoitteeseen. Kolmanneksi viimeisessä esimerkissä on joka tapauksessa kyse useista harjoituksista ja toiseksi viimeisessäkin luultavasti useista tutkimuksista. Kaikesta päättäen *tämä* (*nämä*) -pronominin toistaminen nojaa *se* (*ne*) -toistojen analogiseen malliin. Näyttää siltä, kuin kyseisenlaiset tapaukset olisivat hienokseltaan yleistymässä.

Kiikan murteesta on tiedossa seuraava muunnelma: Kauppias sano että "no ajak koko kuarmas nyt *tonnej ja tonnej* ja meni erellä. Virtaranta, EE 72.¹

Näyttääpä demonstratiivipronominin toisto joskus olleen mallina muillekin, ilmeisen tilapäisille tapauksille. Aarni Penttilän tekstistä on peräisin seuraava esimerkki: "suomeksi" asia sanotaan niin ja niin, "suo-

1 Sen sijaan seuraavassa kirjakielen esimerkissä ei tarkoiteta yhtä täsmentämättöntä asiaa vaan toistetulla pronominilla viitataan ilmeisesti useihin seikkoihin: siirtyi pian asiasta toiseen, viiptyen kussakin vain sen verran, että sai parilla sanalla käväistyksi, niinkuin merkin pannakseen, että tuosta ja tuosta olen jo puhunut. Järnefelt, Isänmaa 108.

men kielen mukaisesti on äännettävä, sanottava *seuraavalla ja seuraavalla tavalla*". Vir. 1930: 209. Päiviö Hetemäen suusta on taas lähtöisin persoonapronominin sisältävä kehitemä: *Älä sinä ja sinä tule tänne meidän hiekkalaatikolle*. SK 48/1978 s. 21.

Se ja se -ilmauksella on (ollut) jonkin verran erikoiskäyttöä paholaisen eufemismina. NS:ssa on kaksi esimerkkiä, toinen monikollinen: *Vieköön minut se ja se, ellei asia ole niin! Miksi kaikkien niiden ja niiden nimessä sinä sitten olet hänet tänne haalinut?* (J. Finne). Materiaaliini ilmauksesta on osunut vain pari tapausta:

Käske sen ja sen tulla ja wiedä händä sijdä paicasta: Käske hänen mennä helwetin tulehen. Lithovius 1765: 44. — Juv: Ottakoo sinut se ja se! V. Tarkiainen n. 1900.

Pronominin toistaminen tarkoitettaessa yhtä asiaa, jota ei ole tarpeen tarkasti ilmaista, on tuttua muistakin kielistä. Saksassa ovat mahdollisia ainakin *der und der, da und da, dann und dann* ja yhteen kirjoitettava *soundso*; ruotsissa sanotaan *den och den, där och där, så och så*.¹ Ranskassakin *tel et tel* on mahdollinen, mutta latinalle tyyppi on (prof. Tuomo Pekkasen ilmoituksen mukaan) vieras. Venäjässä toistorakenteita on useita: *tot-to i tot-to ~ to i to* 'se ja se', mon. *te i te ~ te-to i te-to, tam(-to) i tam (-to)* 'siellä ja siellä', *togda-to i togda-to* 'silloin ja silloin', *takoi-to i takoi-to* 'niin ja niin' (Vahros—Scherbakoff).

Myös muissa ims. kielissä kuin suomessa käytetään vastaavanlaisia rakenteita. Karjalassa niitä on monia; Karjalan kielen näytteiden III osasta löytyvät ainakin seuraavat: *riin i riin* (144), *šemmorii i šemmorii* (117), *senin i senin* (104), *šenäin i šenäin* (138), *šezid'ä da šezid'ä* (183), *sinä i sinä* (125) ja II osasta lisäksi *moine i moine* (92), *neŋga i neŋga* (10), *neŋgoine i neŋgoine* (38). Luultavasti toistorakenteiden runsaus karjalassa ainakin osittain nojaa venäjän vaikutukseen, mihin Larjavaarakin (1986: 143) viittaa.

Virossa ilmaustyyppi *see ja see, seal ja seal, selline ja selline* on yleinen. Voisi tietenkin otaksua, että viro olisi puolestaan ottanut mallia saksasta. Asiaa kuitenkin mutkistaa se, että Pohjois-Viron murteissa tunnetaan laajalti myös tyyppi *seek-see* 'se ja se', *niik-niik, sinnak-sinnak* yms. (Saareste s.v. *ja* p. 680). Tällaisissa ilmauksissa on *-k* repetitiivinen KK, joka rakenteeltaan muistuttaa etymologisen vastineensa suomen *kin*-partikkelin käyttöä ilmaustyyppissä *orallakin ongellakin* (ks. s. 146). Ainakin tällaiset toistorakenteet vaikuttavat omaperäisiltä.

Näin ollen tuntuisi suomen osaltakin rohkealta selittää, että *se ja se* -tyyppiset rakenteet perustuisivat vieraaseen vaikutukseen. Jos jokin

1 Sitä vastoin *då och då* merkitsee yleensä 'silloin tällöin'. Karlssonin ym. leksikossa tosin on erikoistapaus, jossa heti (*född*) *där och där* -ilmauksen jäljessä *då och då* merkitsee 'silloin ja silloin' (s.v. *där* 4). SAOB:n mukaan tällainen käyttö on "mindre brukligt" (s.v. *då* I.4.c).

varhainen alkusysäys on saatu – mitä mahdollisuutta toisaalta ei voi kieltää – on suomessa rakenteita ainakin kehittynyt runsaammin kuin esim. germaanisissa kielissä. Venäjässä toistorakenteita on monia, mutta sen vaikutus olisi tuskin ulottunut länsimurteisiimme, joissa kyseiset toistoilmaukset näyttävät olevan yhtä yleisiä kuin itämurteissakin.

2.1.3.3 Tyyppi *kaksikymmentä ja yksi*

Kahtakymmentä suurempien lukujen ilmaukset eivät nykysuomessa yleensä sisällä *ja*-konjunktiota. Vanhassa kirjasuomessa sen käyttö (yleensä kahden viimeisen komponentin välissä) on näissä tapauksissa kuitenkin aivan yleistä:

sata tuhatta, ia wisi ydhexet kymmende tuhatta mieste. Agr. I 182. Ja mine cwlin merkituidhen lughun sata ia neliekymmende nelietuhatta. Agr. II s:n 682 jälkeinen numeroton s. yxi Tuhat wijsi satha Cahdexas kymmendä ia neliä aiastaika. Juhana III:n kirje 1584; Rapola, VKL 57. yhdexänkymmenen ja yhdexän ajastaicainen. Röring 1757: 133. colmekymmendä ja yhden vuoden. Pazelius 1764; Rapola, VKL 147. kaxi sataa ja kolme seitsemättäkymmentä Pakanaa. Lizelius, 1776: 96. 1102, eli tuhanen, sata ja kaxi Ruotsin penikulmaa pitkä. Ib. 19.¹ 16 tuhatta ja 689 penikulemata — — 12 tuhatta ja 208 penikulemaa. Frosterus 1797: 16. Sadan viidenkymmen ja seitzemän (157) syldäin pituudesta. Helsingberg 1802; Rapola, VKL 162.

Ruotsin vallan jälkeisessä kirjallisuudessa vastaavanlaisia tapauksia on niukahkosti. Syynä voi tosin osaksi olla se, että suuria lukuja on jokseenkin säännöllisesti ilmaistu numeroilla. Puhekielessä *ja*-sanaa on varmaan vielä viljelty. Hengellisessä kielenkäytössä sitä niin ikään on vanhan tavan mukaisesti käytetty; Genetz (1887: 15) nimenomaan huomauttaa raamatunsuomennoksen kieltä arvioidessaan: "Täysien sata-, tuhat- ja miljoonalukujen välisissä laskusanoissa on *ja* konjunktioonin käyttäminen tarpeetonta; esim. ei: *sata ja viisikymmentä*, vaan *sata-viisikymmentä*."

Maallisessakin kirjallisuudessa *ja*-sanaa on joskus käytetty osaksi ehkä tyylin tehosteena:

Samassa hännystakissa, jossa minä vuosia takaisin kaksikymmentä ja yksi seisoin vihillä Martan rinnalla. Kivi, KT II 114. [Hevosien hinnasta kansanomaisesti tingittäessä:] Se kaks ja kolmekymmentä. — — Ja kahdella ja kolmellakymmenellä se on ilmanen. Linna, TPA I 47. Kaksikymmentä ja yksi. Paavo Haavikon runoteos 1974. tuloverotuksen nousu on ollut lähes seitsemänsataa ja viisikymmentä prosenttia. SK 41/1974 s. 33.

1 Lizeliuksen monien samantapaisten esimerkkien joukosta mainittakoon vielä seuraava, jossa *ja* on kahdesti: 97,905 eli yhdexän kymmentä ja seitsemän tuhatta, yhdexän sataa ja wiisi miestä. Ib. 151.

NS:kin mainitsee tällaisen *ja*-sanana käytön (*ja* I.2.h); esimerkkinä on mm. tuttu kiteytyminen "Tuhannen ja yhden yön sadut". Tämän noteeraa PS:kin.

Kansankielessä *ja*-sanana käyttäminen kyseisissä tapauksissa näyttää rajoittuvan pääasiassa lounais- ja hämäläismurteisiin, joista olen poiminut seuraavanlaisia esimerkkejä:

Hin: Heikinpäevänt täyt kuuskymment ja kaks. SKMK I 14. Somero: Oliskos se ollut joku...yhreksänkymment ja...kahreksav vissii, niil aivoil [v. 1898]. Virtaranta, SMK 30. jos siit seittämänkymment ja viis pennii saje. Ib. 108. Sam: kaksikymment ja viis askelaa. SKMK I 67. Viht: [Vuosi] tuhannen yhreksänsataa ja viis. M. Vilppula M. Köy: kahrestkymmänest ja kolmest pitäjäst. SKMK I 83. Nak: Sillail tullee kerpuun kolkkyymmänt ja yks nahkiist. Ib. 123. Siikai: Seittämänkymmenen ja viiđen tuhannen mettä. Latvala 1894: 22. Lavi: Kuuskymmentä ja kaks kalvokertaa. Virtaranta, EE 123. Kiikk: kolkkyymmäntä ja viis kuttua. Ib. 205. Jämi: täyttee nyt yhleksänkymmentä ja yksi vuasi. Virtaranta, VKM 179. Kyl: Minä tulev viilenkymmenej ja kolmen [vanhaksi] syksyllä. Kannisto 1901: 72. Urj: Se tappeli [= puoliväkisin vaati] siltä sata ja viistoist markkaa. Ib. 34.

Itämurteista olen huomannut vain seuraavan sidesanaisen tapauksen, jossa *ja* toistuu kolmesti. Esimerkki on sadusta, ja konjunktion käyttö on ilmeistä tyyllittelyä:

Muol: Pappi vastas keisaril siitte: "Seitsemän tuhatta ja seitsemä sattaa ja seitsemänkymment ja seitsemä, jos ei keisar uso ni mitatkoo!" Ruoppila 1956: 70.

Tässä yhteydessä sopii tarkastella myös sellaisia määrän ilmauksia, joihin sisältyy isompia ja pienempiä mittayksiköitä, esim. *5 metriä 20 senttimetriä*. Varsinkin vanhemmassa kirjallisuudessa on tällaisissa tapauksissa käytetty toisinaan *ja*-sanaa:

Neljä Talaria ja 16 äyriä Kupari-rahaa. Lizelius 1776, näytenumerossa (1775). 65. ajastajan, 10. kuukauden ja 10. päivän vanhana. Ib. 152. Kaxi Tynnyriä ja Kaxikymmendä kapa alaa uutta peldoa. Helsingberg 1802; Rapola, VKL 162. Neljä Sata Viisikymmendä ja kolme (453) Rikin Talaria, ja Neljä viidettäkymmendä (44) Skillingiä. Ib. Ruplan ja 89 kopekaa; seitsemän ruplaa ja 22 kopekaa. Hannikainen 1845; Pulkkinen 1972: 112.

Myös NS (*ja* I.2.h) sanoo tällaista joskus esiintyvän, mutta tapaukset ovat nykyään aika harvinaisia:

Sinä opettelit silloin kävelemään, mummu kertoi, — olit semmoinen ruipelo, kun isäsi putosi puuvillatehtaan ränniin ja minä sain kaksitoista markkaa ja neljäkymmentäviisi penniä. Viita, Moreeni 22. Maapallo oli kierretty 20 päivässä, 4 tunnissa ja 14 minuutissa. Tästä ajasta 12 päivää, 12 tuntia ja 20 minuuttia oli vietetty ilmassa. Valitut Palat marrask. 1974 s. 123.

Viidan esimerkissä on kansanomaisen sävyn tavoittelua, ja jälkimmäinen puolestaan perustunee englanninkieliseen alkutekstiin. Ajanil-

mauksissa menettely tosin lienee yleensäkin tavallisinta; esim. oikeuden päätöksistä voidaan kertoa tähän tapaan:

Bergqvist oli saanut kolmen vuoden ja kymmenen kuukauden rangaistuksen mm. petoksesta ja konkurssirikoksista. SK 4/1990 s. 34. Baltzarin rikostoveri tuomittiin yhteensä 11 rikoksesta 11 kuukaudeksi ja 20 päiväksi vankeuteen. Ksml. 2.10.1991.

Myös kansankielessä konjuktiollisia ilmauksia tavataan. Poinnot ovat kertyneet parhaastaan hämäläismurteista:

Kis: viljelysmaat o hehtar ja viiskymment ja nel / nell-aari. / Mut mettämaat on kyl sentä sit et tess-o niinku yhtös kahrekse / hehtari ja seittemänkymmentviis aari. SJ 15: 199. kahreksenkymmene vuare ja kolmen kuukaore ja / ja kymmenem peivä. Ib. 203. Kih: se eli se mummu yhyleksänkymmenev vuolej ja yhylen kuukaulej ja. Virtaranta, HKM 466. Län: se oli kolmek kyynäröö ja neljä tuumaa. Ib. 371. Erä: kahleksankymmentäkahleksav vuatta ja kuus kuukautta. Ib. 304. Sääk: kolmek kyynäröö ja korttelin korkee. Ib. 55. Asko: kolmek kiloo ja kuussataa krammaa. KS 1: 297. PyhOI: vanhempi tyttö ei olluk ku vuos ja kaheksan kuukautta.¹ Anja Vähäaho M.

2.1.3.4 Tyyppi tohtori ja ritari

NS:ssa (s.v. *ritari*) on Juhani Aholta esimerkki: "— lausunto, jonka herra tohtori ja ritari on antanut tuomiokapituliin." Tämantapainen *ja*-sanalla yhdistettyjen tittelien käyttö oli aiemmin kirjakielessä tavallista. Sillä lienee juurensa niissä pöyhkeissä amplifikaatioissa, joita entisajan yksinvaltiaista oli tapana käyttää. Tyypillinen on esimerkiksi seuraava tapaus:

Me Christopher Jumalan armon cansa, Rodzin, Danmarkin, Norgen, Wendein ia Göthein Kuningas, Palatzgrefwi Reenin tijkenä, ia Herttoa Beyerissä. ? Elimaeus 1610; Rapola, VKL 58.

Vähäisempiäkin mahtimiehiä kunnioitettiin seuraavanlaisilla arvoa osoittavilla sarjoilla, joissa *ja*-sanalla yhdistettyjen nimitysten lisäksi on usein muitakin:

Gabriel Tammelinuxelda, ylistettävädä Prowastilda ja Kirckoherralda Lohjalla. Florinus 1702; ib. 123. Fältmarskalkin ja Kommendörin, Herra Greiwi Fredrik Wilhelm Hessensteinin. Lizelius 1776: 176. Kuninkallinen Yli-Howi Stallmästari ja Riddari Herra Greiwi Fredrik Ulrik von Rosen. Ib. 184. mennään sitte miehissä henkikirjuri ja vararaatimies Villgrénin luokse. Reijonen, Kertoelmia ja kuvauksia 25. Eiköhän raatimies ja kelloseppä Utriainen tietäisi mitään. Ib. 26. tohtori ja rovasti Gust. Cannelin. A. Anttila, Elias Lönnrot II 166.

1 Toisella vuodella olevasta lapsesta sanotaan puhekielessä yleisestikin samaan tapaan: *vuoden ja kaksi kuukautta vanha, vuoden ja neljän kuukauden ikäinen jne.*

Vielä 1970-luvulta on seuraava esimerkki:

Kantelun ovat allekirjoittaneet kansanedustaja ja kaupunginvaltuuston jäsen Kalevi Kivistö, terveyslautakunnan valvontaosaston puheenjohtaja ja autonkuljettajien esimies Martti Lahtinen sekä lääketieteen lisensiaatti ja kaupunginvaltuutettu Vesa Parvi, kaikki SKDL:stä. Ksmml. 8.1.1975.

KK:n käyttö tähän tapaan ei kuulu enää normaalikäytäntöön. Jokin "johtaja ja opettaja" on leikkittelyä tai ironiaa. On mahdollista, että joku on varatuomari ja ekonomi, mutta nimen yhteydessä on käypä ilmaisutapa *varatuomari, ekonomi N.N.*

2.1.3.5 Tyyppi vuosi ja luokka

Puhekielessä käytetään ilman luokallejäntiä sujuvasta koulunkäynnistä usein ilmausta mennä *vuosi ja luokka*. Penttilä (1957: 557) luonnehtii tämäntyyppisiä sanontoja "vahvasti elliptisiksi". Samanlainen ilmaus on metsästäjien puhemielessä *laaki (~ paukku) ja vainaa*, jonka kirjakieliste on NS:n (ja Penttilän) mainitsema *lintu ja laukaus*. Murteista on tiedossa aineistoa enemmältikin:

Somero: tahto tiimelemmään [‘painiskelemaan’], viis markkaa ja laaki sitten. Virtaranta, SMK 123. Juu ja markka ja metri siit maksettiin sittel luamispalkkaa [ojasta]. Ib. 132. Nak: Tuuma ja tikki, jos ei pirät ni menkö rikki. V. Grönroos 1941. Noo: Meir riihesä se oli ohraa – ni hyvä sato ni se oli pualiko ja laate – ja kauraa tynnyri ja laate. Virtaranta, SKM 59. MerK: kuukausi ja kuarma. leiviskä ja päivä. Raija Happonen M. Sääk: tunti ja penikulma täytyy mennä [postin kyyditsijän]. M. Rapola 1937. Van: Vuasi ja laps, parhaana kaks. Alma Aarni 1933. Hol: Lapa ja laaki! sano Mikkolan pappa kun kortilla hevosta pelas. SKSK 358. Jää-Kir: Kyll hää sai marka ja päivä. Sirelius 1894: 60. Kiih: [Miehen verkonkudonnasta linnassa] se ol kolome siliimnee ja päivä. R. E. Nirvi 1937. Juv: se ol se loesina olo vuos ja paekka. A. Inkilä 1930-l. Kuort: ei tätä [hidasta työtä] tuuk kut tuuma ja tiima. H. Mäkelä 1941. Tervola: askel ja jyväkoura [kylvöohje]. Eila Ryyänen 1958. Sod: se oli tiima ja penikuorma ku ne souethin. P. Sammalilahti M.

Kirjakielen esimerkit ovat enimmäkseen kirjoittajilta, jotka suosivat kansanomaista sävytystä:

Menemme tuuman ja tiiman, kunhan saamme olla kotiin päin nojallamme. Meriläinen, Pietolan tytöt 211. Katsellaan heinämaita, kuinka ne ovat kovassa kasvuntohkeessa. Lykkäävät ruotoa, lehteä ja latvaa, tuuma ja tiima. Leinonen, Atlanttia ja Amerikkaa katselemassa 9. Ja hevonen ja vuosi siinä menee, joka kevät saa ostaa uuden kun vanha menee talven mittaan nahkaksi. Sillanpää, Töllinmäki 33. Mutta jopahan puputtavatkin jauhoja. Ettäkö säkki ja kuukausi? ihmetteli mällimies. – Valehtelematta...Kuusi-kymmmentäkilonen ja kuukausi. Päätalo, Koillismaa 169. Ilta ja kilpailu-

vauhti on kova, Mikko tuntuu sen kestävän, mutta — —. Savon San. 8.7. 1969. Hän [Päätalol] kirjoittaa vuosi ja romaani -vauhtia.¹ SK 2/1971 s. 29.

Kaikesta päättäen kyseisentyypiset *ja*-rakenteet on yleensä katsottava omapohjaisiksi. Tosin koulunkäyntiin liittyvä ilmaus *vuosi ja luokka* näyttää nojaavan ruotsin fraasiin *gå år och klass*. Mahdollisesti myös sanonta *laaki* (~ *paukku*) ja *vainaa* on yhteydessä ruotsin fraseologiaan. Ruotsin *knall och fall* korostaa (ainakin nykykielessä) kuitenkin äkillisyyttä, esim. *dö knall och fall* 'kuolla äkillisesti t. seisovilta jaloiltaan, (ark.) kuolla kupsahtaa' (Karlsson ym. s.v. *fall* 3). Saksassakin — josta ilmaus ehkä on ruotsiin omaksuttu — fraasi *Knall und Fall* merkitsee 'äkkiä, heti' (Hirvensalo). Suomessa taas yleensä tarkoitetaan sitä, että joka laukaus tappaa riistaeläimen. — Saattaa olla suomen vaikutuksesta kyse, kun suomenruotsalainen Ludvig Munsterhjelm kirjoittaa: "Det var en smäll och en död fyra gånger efter varandra" (antologiassa *Svensk jakt förr och nu* s. 292). Kursivoitu rakenne vastaa semanttisestikin tarkoin suomen ilmausta *paukku ja vainaa*.

2.1.3.6 Emfaattinen *ja*

Etenkin puhemielessä *ja*-sanaa viljellään liittämässä lauseeseen korosteisia lisäyksiä, jotka normaalipainotteiseen esitykseen voitaisiin sisällyttää ilman KK:ta. NS mainitsee (s.v. *ja* I.2.c) mm. esimerkit: *On viinaa ja hyvää. Veneeseen ja äkkiä!* Tällaista *ja*-sanana käyttöä voi luonnehtia emfaattiseksi. Synnyltään se lienee elliptistä, mihin Penttiläkin viittaa (1957: 669). Vanhempaa kantaa edustanevat siis sellaiset tapaukset, joissa konjunktioilla alkava lisäys sisältää edellä käyvän predikaatin toiston, kuten NS:n esimerkissä *Tärähtää, ja tärähtää lujasti*. Tämäntapaisista korostavista täydennyslauseista on predikaatti helposti saattanut elliptisesti jäädä pois. Mainitsen ensinnä esimerkkejä predikaatillisista tapauksista, sitten sellaisista, joissa lisäykseen liittyy muita aineksia, jotka antavat sille lauseen luonnetta. Aluksi näytteitä murteista:

Lemi: heä ajo Pöyry-Kaisa kartanol yhtä kyytiä ja ajo viel hyvi nopiast. KS 2: 116. Jäms: Märvät voan semmosella tuuleksella [= pärevalkealla] ja onnekseem märvät. Patajoki 1943: 115. Laih: yksistä jalakaan tiloosta mnä tuun takaasin ja himp-hamppua tuunkin. SKMK I 323. Hals: se kyllä puree ko se pureham pääsee ja pureeki kipijää ni. Paavo Suihkonen M. Kol: ottakaa vain seuraviehräitä sisäle ja passakkaa ja passakkaa hyvin. H. Paunonen M. Somero: Ja sik ku se kuali se ämmä ni, lehmät jäi, nii et ne rupes säilymääj ja säilymään oikee hyvij ja — —. Virtaranta, SMK 41. Suod: Ei sillan saanun nisusta muuta jouluna ja juhannuksena ja sillonki kipinän! Virtaranta, EE 78. Kark: se teki siihem pirtij ja hyväm pirtin. Virta-

1 Samasta kirjailijasta on toinenkin kirjoittaja todennut, että "muistilokeroista syntyy teoksia todella ihailtavaan tahtiin: vuosi ja romaani vauhtia". SK 50/1976 s. 48.

ranta, HKM 433. Virr: Niitä kuttuja oli joka talossa ja neljä-viiskymmentä joka talossa. Virtaranta, VKM 333. Län: ne [muikut] on oikeestaan semmosia sillin kokosia ja ison sittekkien. Virtaranta, HKM 333. Pälkä: Ja joskus oli saamarim paljo kaloja oikeen, ja hyviä kaloja! Ib. 185. Vehk: Kakstuhat markkaa se isä niist maista silloo makso ja kahrem markan hopiarahois viäl. SKMK I 277. Lappe: Hänelt synty ojjaa päiväs paljo ja hyvää ojjaa. Ruoppila 1956: 75. RauV: Isänj olj suutarj ja oekee vanahan kansan suutarj. SKMK II 55.

Seuraavaksi muutamia esimerkkejä kirjakielestä, jossa tapaukset ovat paljon harvinaisempia:

Kyllä minä rakennan puolella summalla. Ja rakensi ja rakensi oivallisesti. A. Meurman, Oma Maa II 39. Mutta saatiin vihdoon tietää ja tietää, niin että tuntui. Ib. 41. Sillä kummallakin oli välikädet ja vähän näppärät olikin! Huovinen, Havukka-ahon ajattelijä 30. Menepäs ulkopitäjäläiselle ja varattomalle vielä. Jotuni, VT 224. Minkä vuoksi siipien nenissä piti olla tuollaiset tummat täplät ja vielä täsmälleen samalla kohdalla? Aapeli, Alvari, kananvahti 125.

Monesti lisäyksenä on vain jokin verbin määrite, varsin yleisesti toiminnan tehokkuutta, rivakkuutta tms. ilmaiseva. — Murre-esimerkkejä:

Pern: Kyl mää [kuppalsarvi tartte ja lujast et sata kuminki. KS 1: 46. Somero: Niin oli, kaks kauppaa oli, ja Pitkäjärvel saakka. Virtaranta, SMK 206. Noo: sitoma meni itte yls ja aika tärinällä. Virtaranta, VKM 291. Kark: meinas sitten että karja pois ja vähän tuliseen [= nopeasti]. Virtaranta, HKM 437. Suoni: Tyätä tartti tehräp piänestä pojjaasta, ja lujasti! Ib. 442. Urj: Minä tulen siitä paljo kärsiij ja ilman syytä ansiota. Kannisto 1901: 132. Orim: Lährekkos siit ja vihasee hakee miähet avukses. SKMK I 227. Kurk: Matti sano hevoise ajajal niet keännä takajsi ja vällei. SKMK II 341. EnoK: Mut sielä Sorvalal liije [= lieden] eissä eokko rupijaa just kahvinkeitto, ja miu omista kahvistaen. Ja sinnem mie lähenniij ja justiisa. Ib. 102. Nil: ruaspiikkijä pit lyyvväk kirveshamaralla ja kovastim — —. A. Toivanen 1958. Sys: Kyl ne minuaki hyppöitti ja monta kertoa! Virtaranta, SES 285. Keu: Se ruunu, joka kuninkaan nuorimmalla tyttärellä ol vuorenkolossa, se pittää tulla ja pian. Setälä 1883: 214. PerS: [Pellava] piti sittep peraataj ja hyvästij jotta — —. Tuulikki Lehto 1960. Rei: liihhaa oli ja lujasti. Paaavo Suihkonen M. Sod: pojat asennontekhoj ja äkäsesti ja sitte kortille! P. Sammallahti M.

Kirjallisuudesta on satunnaisia esimerkkejä Agricolasta asti, mutta enemmälti vasta 1800-luvulta:

Ja hen sanoi heille, Inhimisen Poica ombi Herra, ia mös Sabbathin pälle. Agr. II 179. (Vrt. R 1642 Luuk. 6:5: ihmisen Poica on myös Sabbathin Herra.) yhdes Jumaluden olemises on colme Personat, Isä, Poica ia P. Hengi, joca wahwistetan nijncuin Wanhas Test: — — Nijn myös Udes ia paljo selkiemin. Laur. Petri 1644b K1a. senlaisen yhden Jumalan tunnon esi-isillämme olleen, todistaakin jo mainittu historiamme ja — ilahuttavasti. Europaeus, Star 1/1847 s. 3. Erehdyt kyllä ja sen mahdottomasti, jos luulet — —. Tikkanen, Star 15/1847 s. 3. asettukaa jälekkäin tuohon e:n ja in väliin, ja sievään. Ahlqvist, Star 41/1847 s. 2. Hyvin vakuutetuinkin

ja tosin syystäkin, että pumpuli oli tavara, jonka puutetta ei maailma voisi pitkää aikaa kestää. KKL 1870: 54. Ensi maanantaina aloitamme ja juuresta jaksain. Kivi, KT I 25. Ja nyt vihelsi hän kerran ja pitkään. Ib. 314. Pankkaapas, Katri ja Riikka, riuku ja heti. Meriläinen, Pietolan tytöt 115. Suu kiinni ja paikalla! Ib. 291. Kotona hän on ja leviästi — ! Kianto, VT 73. Simo! Pirttiin ja äkkiä! Haanpää, Jutut 200. Nyt kotiin ja heti! Pekkanen, Lapsuuteni 8. Sen [kirjaston] hoidon ja kartuttamisen hyväksi on pyritty tekemään kaikki mahdollinen ja niin vähin kustannuksin, että —. Rapola, Suom. kurkihirsi 38. Maanvuokralaki vahvistettiin, ja taannehtivana, niin että paronin täytyi peruuttaa häätönsä. Linna, TPA I 438. Hyvää heinää ja paljon [otsikko]. US 13.7.1961. Totisesti, siellähän on teeri ja sopumatkalla. Huovinen, Konstan Pylkkerö 38. Hei, herätys, nyt me lähdetään ja heti, sanoin. Aapeli, Alvari, kananvahti 157. Silloin minä jo näin, että se oli rakastunut ja kovin. Joenpelto, Viisaat istuvat varjossa 117. Olen minä koko ikäni kutonut ja isommissakin kutomoissa. Ib. 209. Hajaannuksen virus on iskenyt ja jollakin uudella tavalla porvarilliselle eli ei-sosialistiselle puolelle. US 6.1.1974.

Lisäys voi olla myös subjektiin tai objektiin liittyvä adjektiiviattribuutti. Luonnollista on, että adjektiivi tällaisissa korosteisissa yhteyksissä ilmaisee useimmiten ominaisuuden suurta määrää (kuten *hyvä, iso* tms.). — Esimerkkejä kansankielestä:

Kiikk: Korpee oli ja vetelää, että lehmia nostettiin nuarrain kans suast ylös. Virtaranta, VKM 64. Län: Ja oli laukku täynnä tavaraa ja hyvää! Virtaranta, HKM 341. Sääk: Minä pelläistyn nin että ohjap putos kärestäni vaikk oli orihevonej ja turanni — siihen rattaille. Ib. 41. Lam: Se ol kans kova tappelumiäs minunki isän, ja paha! Virtaranta, SES 356. Maan: Iha' eläviä täetä ja isoja. KS 2: 385. AHär: Siinä oli yhyren virstan sisällä yhyreksänkolmatta mäkiä ja suuria. SKMK I 340. Kaj: siit-oli tukit hakattu pois siin-oli kantoja ja isoja. L. Lounela 1953. Tervola: Herva sano: kravaisep piethän ja hyvät. Cannelin 1888: 118.

Esimerkkejä kirjallisuuden kielestä:

Sillä [400 ruplalla] olisi pitänyt saada' varsinainen toimittaja, ja hyvinkin hyvä. Ahlqvist, Star 51/1847 s. 2. Tunnustanpa, että mieleni täyttä päätä on jo iskenyt tyttöön, josta toivon saavani avion ja hyvän, elleivät petä minua vanhat merkit. Kivi, KT I 32—. Minullapa on jo kymmen [leikkilehmää] ja näin kaunista! Meriläinen, Pietolan tytöt 21. Vastarintaa epäilemättä syntyy, ja kovaakin. Valvoja 1890: 120. minä vielä näyttäisin kuka ottaa talontyttären ja nuoren. Linnankoski, Pakolaiset 15. Puun, johon karhun päänluu vietiin, piti olla honka ja iso. K. Krohn 1915, SS 384. [Väitöskirjatyöstä] on vain menoja ja suuria. Huovinen, Havukka-ahon ajattelija 99. Silloin kuului laukaus ja kova. Meri, Peiliin piirretty nainen 320.

Periaatteessa samankaltaisia ovat seuraavanlaiset tapaukset, joissa *ja*-sanalla alkava lisäys on erityisen korostuksen osoittamiseksi erotettu omaksi virkkeekseen:

Pälkä: Se oli semmonen hyvim pistopäinen [= äkkipikainen] kova miäs se oli. Ja väkevä miäs! Virtaranta, HKM 200. Vla: ne män sen nuorues taksvärkkihin jo neljält ja ol ihlam pimiäh ast. Ja ylen aikaa. SKMK I 250. Jäms: yhöksän kertoak se olj kun se laastiim pirttim permanto. Ja aina peräseinällem päin tuota! Virtaranta, SES 42.

Pidättekö te tanssista, neiti Maiju? – Maiju: Pidän! Ja kovasti! Canth, VT 407. Lauran toivo ja usko ei nyt pettänyt: odotettu veli tuli. Ja tänään, ihan. Pakkala, Lapsia 166. Ahkera ja työteliäs mies herra Julku oli ollut, rouva oli sen huomannut. Ja siisti. Aapeli, Alvari, kananvahti 138.

Vierasta kirjallista lähtöä on *ja*-sanana käyttö yhdistämässä ero- ja tulosijaista adverbiaalia tällä tavoin:

Sille me sen cautta rickoimma wastaan meidhen Herra Jumala — hamast meiden noorudhesta, ia tehen päijuen asti. Agr. I 138. sinun herraudes onpi sugusta ja sucuun. Ib. 215. Minun Sielun wartioitze Herra, Homen wartiasta ia haman homen wartiahan. Agr. III 411.

Kyseinen *ja*-sanana käyttö vastaa sellaisia (vanhan) ruotsin ilmauksia kuin "Vhr Handh och i Munn", "Iffrån rostock och hijt" (SAOB och I.A.1.m).¹

2.1.3.7 *Ja* välitädennyksen alussa

Kirjallisuudessa *ja* esiintyy joskus virkkeen sisässä sijaitsevan irrallisen lauseen tm. jakson alussa. Tällöin se ei ole tavanomaisessa rinnastavassa tehtävässään ja se voitaisiin yleensä jättää pois. Käyttämällä *ja*-sanaa kirjoittaja nivoo välihuomautuksen kiinteämmin tekstiyhteyteen ja ilmeisesti antaa sille myös lisäpainoa. Esimerkkejä:

Minkä hän kerran oli lukenut — ja hän luki ahkerasti — se ei koko elinainkana luikahtanut hänen muististansa. KKL 1870: 70. Odottaa sopii, että kun aineksia on saatu runsaammin kokoon — ja paljon runsaammin niitä pitäisi vielä saada, — niin tämänkin puolen kansanrunoutta käy ennen mainittujen rinnalle asettaminen. Valvoja 1890: 85. Vaikka tosin kuolema tuli odottamattomalla hetkellä — ja sellaisella hetkelläpä se usein meille tulee — ei kuolema kuitenkaan Wetterhoffille vieras ajatus ollut. Ib. 144. Tällaisena rajavirtana on voinut olla paitsi Volga myös — ja kyseisellä kaudella ehkä ensi sijassakin — Vjatka. Erkki Itkonen, Oma maa 1: 34. Saatuaan Marian naitetuksi, ja sen hän aikoi tehdä niin pian kuin suinkin mahdollista tuntien Marian, hän arveli lähtevänsä vielä Jerusalemiin. Waltari, Valtakunnan salaisuus 373. Kirja ei pyri, ja tekijä tähdentää sitä itsekin, olemaan mikään nykyajan Ruotsin historian selvitys. Kanava 1974: 444. Muotojen ja menettelyehtojen täytyminen voi olla — ja usein on —

1 Kansankielestä on tiedossa samankaltainen tapaus, jossa lienee kuitenkin kyse satunnaisesta lipsahduksesta: siel on ollu neäs kolt myllyä (~ myllyjä) samassa purossa, joka juoksoo Alakylänlammista ja Vikinjärveen. Mägiste, VSS 87.

systemin toimivuuden välttämätön mutta ei sen riittävä ehto. Kanava 1991: 20.

2.1.3.8 *Kuinka ja paljon* yms.

Eräissä arkisen puhekielen käänteissä *ja*-sana on tyystin vailla rinnastavaa merkitystään. Esim. ilmaus "vaikka kuinka paljon" voidaan tavallaan hajottaa *ja*-sanalla asuun "vaikka kuinka ja paljon", jolloin syntynyt *ja*-konjunktion normaalikäytön kannalta aivan outo variantti on selvästi painokkaampi kuin alkuperäinen sanonta. Poiminnoissani on seuraavanlaisia tapauksia:

täällähän on vielä ommeltavaa kuinka ja paljon. Canth; NS *kuinka* B.III. Sanoin myös, että tässä kuussa pitää taas maksaa pianon vähittäismaksuerä ja on niitä muitakin maksuja vaikka kuinka ja paljon... US 13.1.1966. Kun kaatuneita nykyään oli jo kuinka ja paljon —. Linna, TPA III 453. Jaal: tät levyyhää ov vaikka kuinka ja paljon. Oma mp. 1961. Sot: jos ei itek käöh hakemassa [joulukuusta] niin om myöjie jos kuinka ja paljo. L. Lounela 1929.

Porvaritkin on vapauttanut meittä kuinka ja kauvan, niin suomettarelaiset kun nuorsuomalaiset ja maalaisliittokin. Linna, TPA II 54. Kun odottamista on jälleen jatkunut ties kuinka ja kauan, saapuu vihdoinkin vaikuttava määrä busseja, vallan neljä kappaletta. US 26.10. 1967. oikean hetken odottaminen jatkuu ties kuinka ja kauan. Ksml. 11.7. 1971. Tyrvää: Kesti ne — kuinka ja kauvan ne kesti pittää. Virtaranta, TMK 344.

Näihin liittyvät satunnaistapauksina seuraavat esimerkit:

Matematiikassahan tarvitsee hallita vain viiden kirjan sisältö, kun taas reaalikokeessa kuinka ja monen. K. Niemisen poiminto ylioppilasaineesta, Vir. 1951 s. 492. Suomi: sitä metttä oli kuinka ja pitkälle, että kylä [= kyllä] me sielä pelläättiin! Virtaranta, EE 204.

Sanonnasta *siltä ja vähältä* olen huomannut kaksi tapausta nimerkki Taamotun tekstistä:

Lopulta oli suuttunut niin aseeseensa, että oli ollut ihan siltä ja vähältä ettei lyönyt sitä aihkin kupeeseen pirstoiksi. US 19.9.1962. On aivan siltä ja vähältä, ettei tuossa piirissä käydä kaatamaan yöhönkaa. US 19.9.1963.

Kyseessä lienee eräänlainen kontaminoituma ilmauksista *siinä ja siinä* ja *vähältä*. Tilapäinen sekamuodoste näyttää olevan myös seuraava tapaus:

Olen *sillä ja rajalla*, että ammun ensin ja vasta sitten jään kuuntelemaan Aleksin selityksiä. Pohjoiset erätarinat 47 —; taustalla ilmeisesti *siinä ja siinä* + *sillä rajalla*.

Epätavallinen on seuraavakin rakenne (vrt. NS *väli* I.3.b):

"Tämä maistuu tomaatimmalta", sanoi koemaistajamme pihvitomaatista. "Puolipihvitomaatti on selvästi *siltä ja väliltä*." HS 14.8.1980. Juuk: Mies on viisas, naenen viekas, lapsi *siltä ja väliltä*. SKSK 115.

Peräti merkillinen, joskaan ei aivan harvinainen on rakenne, jossa *ja*-sanalla kytketään infinitiivi *olla* ja persoonamuoto *voi*:

Mä olen niin porvarillinen ihminen kuin *olla ja voi*. SK 27/1967 s. 22. Maailmanpoliittinen tilanne on nyt niin jännittävä kuin *olla ja voi*. Erään lehtorin repliikki 1961. niin umpkiero rymä kun ikinä immeinen *olla ja voep*. Unto Eskelinen, Parraat piältä 242. Kyllä tämä on niin hullun hommaa kuin *olla ja voi*. US 9.2.1987.

Samaa merkitseviä variaatioita sisältyy seuraaviin poimintoihin:

Muutenkin sopat ja puurot olivat niin rasvaisia kuin *olla ja saattaa*. Punalippu 11/1989 s. 77. Vuor: oljha se meiltkii se teko nii hävitö ko *olla ja taitaa*. SKMK II 249. Hals: ja [oli] niim pikkunen korsu ko *tulla ja taitaa*. Paavo Suihkonen M.

Ainoa laatuaan on seuraava tapaus:

Isä, suuttuiko se? sipitti tyttö autotien varressa. — *Eikö ja mitä*. Kalervo, Pelivara 165.

Ahlaisista on peräisin seuraava A. Lindroosin kirjaanpano:

Auta ja armias ko mä sen vaa kiini saan.

Kyseessä on ilmeinen kontaminaatio: *auta armias + auta ja varjele*; molempia käytetään fraaseina (ks. NS *auttaa* 5).

Kajaanin murteesta on L. Lounela merkinnyt muistiin erikoisia *ja*-tapauksia:

niit-on vaikka minkälaesie kurjje ja hommamiehie [= huonoja hommamiehiä]. se-on suutari ja reätäli ja liimari ja vaekka ja vallam mikä.

Tässä luvussa esitelty erikoislaatuinen *ja*-sanana viljely lienee syntynyt haarautumana kohdassa 2.1.3.6 käsitelystä emfaattisesta käytöstä. Eräissä tapauksissa saattaa tosin ajatella myös lähimerkityksisten paratagmagraasien vaikutusta (*siltä ja vähältä, auta ja armias*). Ilmaustyyppin frekvenssi on hyvin pieni, varsinkin kirjoitetussa kielessä.

2.1.3.9. Kopulatiivis-disjunkttiivinen käyttö

Ja-konjunktio esiintyy suomen murteissa melko usein liittämässä lukumäärien ilmauksia tavalla, jota voi luonnehtia kopulatiivis-disjunkttiiviseksi. Tällaista käyttöä edustaa esim. lause "Ja ehtoolla täyty valvoo niin kauvan, *kahleksaaj ja yhleksään*" (Pälkä, Virtaranta, HKM 176). Kirjakielissä sidesana *ja* tulee tällaisissa yhteyksissä tuskin kysymykseen. Sen sijaan *tai* on mahdollinen, koska on puhe eri iltojen vaihtoehtoisista aikamääristä. Tavallisin menettely lienee nykyisessä yleiskielessä kuitenkin se, ettei käytetä mitään konjunktiota. Asyndeettisellä likimääräisilmauksella *kahdeksaan yhdeksään* on se etu, että siihen sisältyvät luontevasti myös mainittujen tasatuntien väliin jäävät aikamäärät, joita nykyajan ihminen noteeraa tarkemmin kuin vanha polvi. Kaikissa kyseistä tyyppiä olevissa tapauksissa väliarvot eivät tietenkään ole mahdollisia (esim. *viisi ja kuusi miestä*).

Tarkoittamani rinnasteet ovat vähin poikkeuksin sellaisia, että toinen komponentti (tai siihen esim. yhdysosana sisältyvä luku) on yhtä suurempi kuin ensimmäinen:

Muurl: ei maitostakam muut saanuk ku / meijäri ku / kuus ja seittemäm Benni. SJ 9: 255. SuomJ: neltoist ja viistoist yhreksentuumast plankku [kuorman] pääl. SKMK I 65. MetM: täyty ensin aijaa tukeja yksitellen ja kaksitellen paremman tiän viereen. Ib. 101. Siikai: Tarttis saaða kolme ja neljä markkaa tynnyriltä myyjäistä. Latvala 1894: 10. MerK: ja taas kuude aikaa ja seittemältä oli ehtoolline. Mirja-Liisa Lehtonen 1960. Kiiko: Saiv viis ja kuus penniä litrasta. Virtaranta, EE 182. Kih: Taas mentihin työhön ja oltihin tuonnek kahareksahaj ja yhyreksähän. Virtaranta, VKM 220. Urj: joka toine ja kolmas aamu täyty kiärtäär riihipari [puimassa]. Ib. 8. Hat: Ja niitä otettiin viis ja kuus semmosta rankaa [risukarhiin]. KS 1: 214. Tuul: oli neljä ja viiskim miestä pajassa. Virtaranta, HKM 138. Myr: ne [makkarat] sai olla kaks ja kolme tuntii uunis. Seija Aalto M. Iit: aamul aikaseen, tavallisest tuos yhlej ja kahlen aikaan. SML 85. Kym: Sit tehtih pitkii päivii, maalla, illal kahreksah ja yhreksäh saakka kesäl. KS 2: 88. Tyt: täytyy veñneessä maata välist viis ja kuus vuorokautta yhtä peñrää. Äimä 1901: 90. Kir: Ämmät keträst hurritelliit, millo villoi millo pellavii, iltajsil kymmenää ja yhtietoista ast. SKMK II 324. Kiih: ol' niillä karjjoohis se ol' yks ja kaks lehmmee. SML 91. [Palkat olivat] viiskymmentä ja kuuskymmentä markkoo vuos. Nirvi 1950: 261. Nil: lähettiin suurilla venneillä soutamaan, johon sopi aena niin kolome ja neljä kymmentä henkee. Kettunen, SM I 148. Viit: noustii jantuksee [= säännöllisesti] riiheen nii yhej ja kahe aekaa. SKMK II 171. Konn: Neku olj kaheksa- ja yheksäsootuja [kirkkovenet]. Ib. 177. Jäms: [Niittämään lähdettiin] kolomelta ja neljältä. SML 123. PerS: aamulla kaharelta ja kolomeltakim mentihil loukkusaunahan. Tuulikki Lehto 1960. Kaus: Ko kaheksam markkaaki ja yheksän sai [terva]tynnyristä ni se oli halapaa. SML 139. Sot: jos vaen kahistej ja kolomastip päevään vesi muutetaan [niin hyvä tulee perunajauhoista]. L. Lounela 1952. Alattio: [Jääkarhuja on tavallisesti paikassaan] yksi ja kaksi ja niin, ja emä ja poika ja. Ja kaksi poikaa. SML 160.

Joskus harvoin rinnastettujen lukujen ero on kaksi tai rinnasteessa esiintyy muuta poikkeavuutta:

Pern: neljä ja kuus miestä tavallisest pui, tapoi sit sitä riht. KS 1: 82. (Riihtä puitiin yleensä työpareittain.) Tyrvää: Ja niitä tuli tavallisesta riihestä kymmenenkin laattiaa ja kakstoista laattiaa päiväissä. Virtaranta, VKM 29. Kesä: neljä ja kuus henkee ol' sen [huhmaren] ympärillä. Kettunen, SM I 199. Kiiko: Tapettiin syksyllä — — kaks ja kolmem mullia ja kymmenej ja yhreksäl [huom. järjestys!] lammasta. Virtaranta, EE 173. Nmo: Varis kraakuu viis kertaa ni silloon tuloo [sade], mutta ku se neljä ja kolmek kertaa, vain kraakuu, ei silloin tuu. SML 132. KanA: se [vene] kannatti niim paljo että siinä seittemän kahareksaj ja kymmenenkil lehmää joskus oli. Virtaranta, HKM 236; tulkittava mieluiten niin, että *seittemän kahreksan* on asyndeettinen kokonaisuus (rinnastus siis tyyppiä A1A2 ja B). Sak: joha myö, yheksä aikaan ja puol kymmenä jouvuttii makkoamo. SML 82. Hol: täyty lähteäj jo siin, puol neljäj ja kolmen aikaam pitemmilt matkolt. KS 1: 404. SavP: On kolomekkymmentä ja alun neljättäkymmentä lehmeä talossa. Latvala 1899: 8. Suos: siinähä' 'oli toestakymmentä ja kymmenie kerralla [katiskassa mateita]. Räisänen 1978: 70.

Samanlainen suhde vallitsee sellaisissa elliptisissä rinnasteissa, joissa ensi komponentti on substantiivi ja toinen lukusana *kaksi* (~ *pari*, *puoli[toista]*):

Tam: [Aitaa tehtäessä] siihel lyätiin seipäitä kahtapualta noin niinkum metrij ja kahrem päähä. Liisa Koski 1961. Asko: sitoma ja kaks piänempii otettiin kainaloih ja lyättii useampaa kertaa seinää. KS 1: 270. Keu: viipyy ne vuorokauven ja pari, kuinka kaukana ovat. Setälä 1883: 220. Jäms: tultiin kaheksan aikaan syämääm pijectiin tunt ja puoljtoista ruokatuntija. Virtaranta, SES 38. SuoS: van kuiva laho ni se ei kum metrij ja puolej ja siihej jeäpi. Räisänen 1978: 38. ATor: niinko Sanskarin kalamajapaikassa oli kolmheenkymmentä venettä ja ylikki, ja nyt on, vene ja kaksi. KS 3: 327.

Hyvin harvinainen on toisinpäinen tapaus:

Virr: pari vuatta ja vuasi oltiin paikassa [renkinä]. Kettunen, SM I 106.

Kirjallisuuden kielestä olen havainnut kopulatiivis-disjunktiivisia *ja*-tapauksia vain parista 1700-luvun lopun painotuotteesta:

Stokkholmisa on— —Ruis-Tynnyri maxanut 44. ja 45 Taleria. Lizelius 1776: 168. kaikkein vähimmät [pienimmät talot] pääsewät kolmella ja puolella kolmatta kappaa. Ib. 38. Hän [krokotiili] on 9 ja 10 kyynärätä pitkä. / Elephanti on 7 ja 8 kynärätä korkia. / yhdestä kalasta [valaasta] saadan 60 ja 80 tynnyriä trania. Frosterus 1791: 44.

Kopulatiivis-disjunktiivinen *ja*-sanana viljely rajoittuu käytännössä jokseenkin tarkoin kaksijäsenisiin rinnasteisiin. Useampijäsenisiä tapauksia on kertynyt ani harvoja:

Kiiko: kum pääsi...kesäkuusa (po. heinäkuussa), ensimmäisenä ja toisena ja kolmantena päivänä marjalle. Virtaranta, EE 182. Vam: kahreksaan saakka, yhreksääj ja kymmeneenkij ja. KS 1: 100. Suoni: [Nuottaverkkoja]

oli kahtakymmentä meetriä ja kolmeekymmentäkij ja taas neljääkymmentäkin meetriä. Virtaranta, HKM 444.

2.1.3.10 Adversatiivinen käyttö

Kansankielessä *ja*-sanaa käytetään toisinaan sellaisissakin tapauksissa, joissa rinnastussuhde ilmaistavan asiasisällön kannalta olisi luontevimmin käsitettävä adversatiiviseksi. *Ja*-konjunktion tilalle sopisi yleiskielen käytänteiden mukaisesti parhaiten *mutta* (joskus *vaan*). Esimerkkejä:

Hali: Hä luul kööhä Mati siel olevas, ja ol – ämm. Toivonen 1888: 208. Ylän: Om piäni ihmenej ja avvaa oven ylhäält ast! SKSK 5. Viht: mäe luulin et se oli tervet maitoo ja se oliki hapant. M. Vilppula M. Vam: Kyl niillä [huutolaisilla] oli monellakin niin kurjap päevät ja ne vaan eli. E. Lepistö 1940. Pälkä: isäntä ei luapunu hevosestaaj ja seuras ryssä ransporttia. Virtaranta, HKM 162. Tyrvän: Ne sai siit oikeen hyviäkin tuloksia välliij ja välliim meni huonompaan. Ib. 73. Kärk: aikuin ihmii ja kollamustuu ku vähät lapset. Riitta-Maija Viljanen 1960. Mieh: tääll-on nuorempia ihmisiä minusta ja neom paljon kehnompia. Kettunen, SM I 284. Rái: aina kielsit minnuu ei pie juuvva ja mie aina joi enkä totelt sinnuu. Kettunen, SM I 255. Kite: [Mies yritti] jotta ei liikkois ja väkises se liikkuutti. Marjatta Vasara M. Nmes: niin oli [mies] voemissaa ja marraskuussa kuoli. Kerttu Mulari M. Iis: Ja nuotallahan – – suap hyvinnii ja männöö nii' ettee suap paljom mittää. Virtaranta, SKM 267. Sys: Kur ranne om männyyp poikki, juu ja nim puhtaast seiso ver! Virtaranta, SES 274. Nmo: ne ei ollu ikänä sellasta rumista kantanehek kun oli, monta miestä ja, kovastip pakkasivat väsyäk kun nyt uukkongin [= tapulin läpikäytävän] erestä hauthav viäthi. SML 136. Käl: nyt-ool liki kaks vuotta yheksännellä kymmenellä ja parannan kovastiv vaan silakkaverkkoja. Kettunen, SM I 117. SuoS: soapi [pölkyn] peät ollan niin kun silikki terveet ja se-ol laho. Räisänen 1978: 37. Sod: se lähti karhua tappamah ja karhu tuliki päälle. P. Sammallahti M.

Tällaiset tapaukset ovat käsitettävissä siltä pohjalta, että kansanomaisessa kerronnassa ei aina tunnu tarpeelliselta tehdä jyrkkää eroa kopulatiivisen ja adversatiivisen rinnastuksen välillä. Semanttiselta sisällöltään värittömin ja suurtaajuisin *ja* kelpuutetaan joskus spesifisemmän adversatiivikonjunktion paikalle. Itämurteissa, varsinkin savolaismurteissa, tällainen menettely näyttää tosin olevan hyvin harvinaista.

Kirjakielessä adversatiiviseksi tulkittava *ja*-sanan käyttö on erittäin epätavallista. Kalliokoski (1989: 141) mainitsee aineistostaan yhden esimerkin, joka on peräisin emfaattisesta näytelmän repliikistä:

Me odotamme siellä Länsi-Kannaksen etulinjassa vihollisen suurhyökkäystä joka hetki ja täällä vain käydään kärejä jostakin sanomalehtikirjoituksesta.

Raamatun kielelle vastaavanlainen *ja*-sanan käyttö ei ole aivan tuntematonta. Esim. tuhlaajapojan paluun kuvauksessa Agricolalla on seuraava kohta:

Sille teme minun Poican coollut oli, ia iellenswircosi. Hen oli cadhonnut, ia on iellensleutty. II 215.

Vielä v:n 1938 käännöksessä on *ja*: sillä tämä minun poikani oli kuollut ja virkosi eloon, hän oli kadonnut ja on jälleen löytynyt (Luuk. 15:24; samaan tapaan myös 15:32). Uusin käännös käyttää *mutta*-konjunktiota: Minun poikani oli kuollut mutta heräsi eloon, hän oli kadoksissa, mutta nyt hän on löytynyt. Vanhaa käännöstä vastavasti on ruotsin- ja saksankielisissä teksteissäkin käytetty KK:ita *och* ja *und*, mikä vastaa heprean menettelyä.¹

Raamatunkäännöskomitea on epäilemättä menetellyt nykyisen kielitunteen mukaisesti vaihtaessaan KK:n *ja* konjunktioksi *mutta*. Mikäli *ja*-sanaa kirjakielessä adversatiivisesti käytetään, ilmaisu on poikkeuksellista ja hyvin emfaattista.²

2.1.3.11 Konsessiivinen käyttö

Kansanomaisessa kerronnassa esiintyy jonkin verran sellaisiakin tapauksia, joissa *ja*-sanalla aloitettu lause on luonteeltaan lähinnä konsessiivinen: rinnastava *ja* olisi korvattavissa alistavalla *vaikka*-konjunktiolla. Tällaisessa *ja*-sanan käytössä voinee nähdä kajastusta kielen alkeellisemmasta kehitysvaiheesta, jossa alisteisia lauseita tuskin tunnettiinkaan. – Esimerkkejä:

Vam: sitä päätä [= siitä lähtien, heti] rupes [kipeä jalka] paranemmaaj ja vallal luultiin että mätänee poikki siitä. E. Lepistö 1939. Siikai: Ja minä menen enkä näje enkä kuule mitääj ja niin selkeesti oltiin puhuvana. Virtaranta, VKM 264. Lempä: Kyssyy ja kyllä tiätää, sano morsian papille. SKSK 145. Kong: kun tuokij jo kunnasta syö ja on nuiv vankka mies. Helmi Helminen 1932. KorL-Muura: teällä moataav voaj ja myö jo tullaan kalalta. Virtaranta, SES 267. Pet: Ei olluk kettää, tyhjä olj riihi ja selevästin naputti! Ib. 143. Nmo: hyvä tuli mummon kantapäästä ja niim paha kon se oli! A. Ojajärvi 1946. HaaV: sisarija eij-oo' 'yhtääj ja niit-on ollun nelijä kappaletta. Anja Vähäaho M. Rov: [Hevonen] oli märkänä aivan tallisa niin, ja pakkänen oli. KS 3: 269.

Joskus *ja*-konjunktiolla kytketyn lauseen sisältö tuntuu olevan tulkittavissa jokseenkin yhtä hyvin konsessiiviseksi kuin adversatiiviseksi:

1 Sopinee lainata tässä vanhaa Tietosanakirjaa, joka sanoo hepreasta näin: "Lauseet yhdistetään useimmiten yksinkertaisesti 'ja' sanalla, joka niinmuodoin saa ilmaistavakseen mitä erilaisimpia loogillisia suhteita" (3. p. 352, Arthur Hjelt).

2 Sellaisesta on NS:ssa yksi Kailaan runosta peräisin oleva esimerkki, jossa *ja* aloittaa virkkeen (mikä sekin ilmentää emfaasia): Vapaus! Sana soi kaikilla kielillä. / Ja vapautta ei ole missään!

Lam: Nyt ei tanssaap purpuriakan kukaaj ja se ol hauska tanssi! Virtaranta, SES 386. KorL-Muura: se [kettu] olj mänevännää Ilimolaar ristijäisij ja – mänjkin sen karhuv voipytystä syömääv voita! Ib. 165.

Lähellä tällaista käyttöä tuntuvat olevan seuraavat L. Lounelan kirjaamat esimerkit, joissa *ja*-sanalla on kytketty lauseeseen elliptinen ihmetystä herättävä yksityiskohta:

Kaj: nyt on jo neljäs päivä menossa ja tämä arkullinen puita [nim. on riittänyt]. Sot: mitä se on se niin suuri palsta ja niin suuret metät ja kolomej ja puoli tuhatta [hintaa].

Iyvin samantapainen on seuraava Teuvo Pakkalan tekstistä poimittu esimerkki:

Vanhemmat hämmästyivät kun lapsi oli valveilla ja keskiyö! Lapsia 241.

2.1.4 Tyyppi A, B ja C

Kolmi- ja useampijäseniset rinnasteet ovat suomen kirjakielessä kaikkein yleisimmän tyyppiä, että kahden viimeisen komponentin välillä on konjunktio *ja*. Asiatyylissä tämä tyyppi on ollut hallitseva aina kirjallisuutemme alkua ajoista saakka. Olisi tarpeetonta vyöryttää laajaa esimerkistöä yhdenmukaisena jatkuvasta käytännöstä; tyydyn joihinkin näytteisiin vanhimmasta kirjasuomesta:

Samalmoto ectolisen ielkin, otti hen mös calkin, kijtti Jumalan, annoi heille, ia sanoi. Agr. I 016. Kylue, coppa ia szonda löö. Ib. 25. Nyt Sinappi, pippuroita, kynssilaucka, Agrimonia ia Sipuli kelpauat nauttija. Ib. 27. Catzo, lue, etzi ia tutki. Ib. 98. MEe Gustaff — — Mee tyghö sanonmee teille Meiden rackadt Alamaiset Wapahat mieheth, Papit, Nijmitys miehet, Luckarit, Neliennes miehet, Lwcumiehet ia kaicki mwdt Meiden Crwnun weroliset Talonpoijat. Kustaa Vaasan kirjeen suomennos 1555; Rapola, VKL 45. iotca wirdhet hän mös tacto ylöspidhettä, muistetta ia vsein weisatta, että nuori cansa ia muutkin Inhimiset weisun ia Christilisen wirtein cauta, wähin wähin, ilon cansa, Jumalan tundon, pelcon, vskon, rackauten, rucouxin ia Jumalal kelpauaisin töihin sydhämeest ylösherätettäisin: ia nijn turhist, naurolisist, häpiälisist ia Jumalattomist lauloist pois totutettaisin ia wäätäisin. Finno n. 1580; Rapola, VKL 48. Toinen articulus on, että hänen pitä caickia totutta ia hurskautta wahuistaman, rakastaman ia tädhellä pitämen; ia caicki wäryttä, walhetosta ia nuriutta soluaiseman eli alapainaman. Martti 2.

Viljellessään kyseistä rinnastustyyppiä vanhat kirjoittajat noudattivat tietenkin tuttujen germaanisten kielten ruotsin ja saksan mallia. Sen sijaan tuonaikainen puhe-suomi tuskin saattoi tarjota tässä lainkaan tukea. Monijäsenisissä rinnasteissa lienee kansankielen yleisin rinnastustapa tuolloinkin ollut polysyndeton (vrt. kohtaa 2.1.5), ja osuutensa on varmasti ollut myös asyndetonilla, joka jossakin määrin on säilynyt kansanomai-

sessä käytössä meidän päiviimme asti (Pulkkinen 1966a: 128 –).

Nykymurteissakaan rinnastustyyppi *A, B ja C* ei ole yleinen, vaikka suoranaisesti epäkansanomaiseksi sitä ei ole syytä leimata. Hyvin tavallinen tämä tyyppi on sananparsissa. Hakulisen ja Nirvin toimittamassa Suomen kansan sananparsikirjassa on eri puolilta Suomea kirjattu kymmenittäin esimerkkejä. Mainitsen tässä vain pienehkön joukon näytteitä:

Myn: Lippu liina, lappu lautta ja rahtu rautta ihmisel annetan kansas hautta (430). Lait: Piän varkkaus, ylömpalttinen tyänteko ja turh nuukus ovak kaikk samalaissi synnei (409). LapTI: Leskmorssi, tuulmyll, härkjuht, presutupakk, ruajkenk, koukkaor ja harakk-lint ova yhde väärttissi (163). Viht: Paha miäs, parkuva laps, vuatava pata ja märjät puut (148). Noo: Pää perkaajalla, pyrstö pyytäjällä ja keskikohta keittäjällä (306). KanA: Oulun lohi, Kokemäen siika ja Hämmeen piika on paraita mailmassa (371). Lapinj: Likat, lampaat ja kattopäreht on kaik samallaisii (131). Nui: Suutarj on ko susj: syöp lihat, reppii nahat ja viep isännält rahat (318). Kive: Puusniekka ei muuta ko lehmää lihaks, ruista rahaks ja akkaa selkää (159). Pari: Potattipaistikkoat, sijaporsoat ja tytöt o samallaisii: niitä aina valittoa ja lopulta kaik kelpoa (134). Kont: Kova yskä, löyhä maha ja liukkaat kengät, nin muuta ei tarvihek (53). Kiur: Moaliskuu ussein tiet tukkii, veräjät täöttää ja pahat ilimat näöttää (442). RauL: Jouluna juuvvaa, köörinä kiikutaa ja laskijaesena lasketaam mäkkee (443). Kars: Leskiukko syrjin syö, selin makkoa ja puhhuu aina akka vainoastaan (164). Jal: Nyt alakaaki läpileivät, karvakengät, härkäviikot ja karikkareet (444). Ilm: Yksi on vieres, toinen on mieles ja kolomannen laulu kuuluu (131). OulS: Lauvantaina sauna, maitokeitto ja tytöt (251). Sall: Hirven turpa, mateen maksa ja hongan oksa on lappalaisen parhaat saatavat (367). Tornio: Syöpi syljettysä, naipi naurettusa ja pittää itte pilkattusa (135).

E erityisen yleinen näyttää puheena oleva rinnastustyyppi olevan sellaisissa sananparsissa, joissa mainitaan lueteltavien asioiden määrä (miltei aina kolme). Mainittakoon valikoima esimerkkejä:

Nou: Nikkaril on kolm kova viholist: nylppy, karsas ja kampela (320). EurJ: Kolm kova päivä: sian pistos, tarha nostos ja lukusia (299). Viht: Kolme luatettavaa ystävää: vanha vaimo, vanha koira ja valmiit rahat (343). Hui: Kolme on ko haistaa: sika sonnan, koira jäljet ja paha ämmä kaffeen (244). Tyrvää: Laskiaisena on kolme saarnaa: vellin valkeuresta, sorkkien makeuresta ja makkaran kipuuresta (444). Urj: Kolme on vualessa kovaa päivää: veronmakso, sikolahti ja tukkajuhlat (425). Rääk: Siinähan on seihtemen lukko kun ennen vanahanpiian aitassa: lukko, puulukko, luulukko, linkku, pönkä, takasalapa ja säppi (166). Nmes: Kolome makkeeta moailmassa: hirven turpa, karhun kämmen ja matikan maksa (231). Mik: Kolomasti ihmistä kassotaa: lapsena, morsijamana ja kuolleena (430). Kauhava: Kolome kovaa sanaa: Härmä, kirves ja perkeles (381). Sall: Kemijärven tyttärellä on kolmenlaiset kirkkoevähät: kylki, kápälä ja pää (384). ATor: Meilä on kolomenlainen kala: on hapan, haisu

ja määnny (= mädännyt; 230).¹

Vapaassa kansanomaisessa puheessa tyyppin *A*, *B* ja *C* taajuus on vähäinen. Siitä on kuitenkin kertynyt esimerkkejä eri tahoilta. Suhteellisen monia tapauksia sisältyy Suomen kansan murrekirjan teksteihin, joiden syntaksi paljolti on kirjakielen heijastumaa. Näyttää siltä, että kouliutuneet murreaineksen muistiinmerkitsijätkin ovat käsivaraisissa kirjaanpanoissaan soveltaneet kirjakielessä tavanomaista rinnastuskaavaa useammin, kuin olisi ollut aihetta. Seuravaan esimerkistöön onkin kelpuutettu ainesta vain äänitepohjaisista teksteistä:

EurJ: mnuul tul äkki lähtemine saona, kaikk jäiväs siihen tollukkas saappa ja pomppa [‘päälystakki’]. Kettunen, SM I 2. Somero: Mut...kotonain oli Hursti, Hukari ja Punjo, mum muistonin aikan ni simmottet härjät. Virtaranta, SMK 365. Sam: lammil mää olin tyäsä päivämpalkal munet viikot, sahaamas, pykäämäs ja suan ojii luamas. Kettunen, SM I 61. Hui: kivi halkes kolmeks, yks meni sahorantaan, toinen korkeekosken tiäv varrelle, ja kolmas siähel liki kirkkoo. Ib. 17. Noo: [Mitkäs päivät ne ennen olivat puintipäivät?] No se oli maanantai, keskiviikko ja lauantai. Virtaranta, SKM 48. Kark: Ja tohoj jäi sittel Loutulles sauna, kota ja kotakamari; ne oli päällätuulen. Virtaranta, HKM 415–. Kih: Se oli sellainev vaiv vähänel laitos että siinä oli seinät laattia ja katto. Ib. 459. KanA: [Mitäs tuohesta ennen tehtiin?] Taniaiset tuakkoset ja tanokopat. Virtaranta, SKM 131. Sääk: minä valjastin hevosen, tälläsin evvääs sitter rattaillej ja lährim menneen. Virtaranta, HKM 40. Tam: tarvittee ollak kolmem mujjaa kun kiärretään tukkiin yks kiärtää, yks pittää pasman kailletta, ja yks-o hännäm pitäjänä. Kettunen, SM I 55. Tuul: Oli [häissä] kaikkia laatikoit mitä nykkin on, perunaa, lanttua, makaryyniä ja maksalaatikkoo, paistit, lihapullat, jälkiruvat, sopat, räämit, tortut ja paakelssit. Virtaranta, HKM 147. Mik: sit sinä päevänä ne sen vaenaa [kai pro vaenoo] veljet, äet ja isä mänvät kaopuntiin. Kettunen, SM I 179. Pet: [Lihat] vietiim mihinkä kaupunkiim millonkim millon Turkuum millon Helsingii, millom Porvooseej ja millol Lovviisaa. No kauppijaita ei ollut sillon teällä Petäjäveellä yhtea, ni se toi sieltä suuren kuorma aina kaikkija tavarata, kahvija, sokerija, tuljikkuja, ja ser roar rasvoa. Se olj hylykeen rasvoa. Virtaranta, SES 136. KorL-Muura: Yks [koulu] olj Putkilahessa, toinen Kirkonkylässä ja kolomas olj sitten teällä Tikkalan kylässä. Ib. 231. Jäms: Ni, kolmen niitä [kirkkopyhiä] olj vuoessa. Mikom päivä, Moarijam päivä ja helluntai. Ib. 7. ATor: Net [kalavedet] omistavat Haaparannan kaupunki, Haaparannan kylä, Vuonon kylä, Seittenkaaren kylä, ja Säivin kylä. KS 3: 329.

Joissakin tapauksissa *ja*-konjunktilla yhdistettynä komponenttina on indefiniittinen pronomini tms. ilmaus, jolla puhuja yleistävästi lopettaa rinnasteen ja luopuu siten enemmästä yksilöinnistä:

1 Poikkeuksellinen on tällaisissa sananparsissa polysyndeton tai asyndeton, kuten esim. seuraavissa tapauksissa: Kuru: Seppä ja pappi ja villanlyjäjä, ne kolme kovvaa miestä (316). Anj: Kolme kertaahan ihmiist ruukatah kattoo: silloin kun se syntyy ja silloin kun se on morsian ja silloin kun se kualee (430). – Räi: Kolme työtä pitteä minniime osata enneko talluo tulluo: sara tutkai kuttuo, karitsa kaula keritä, pöksypolv paikata (159). Kite: Kolome kovvoo immeisellä: astuttu apen silta, syöty anopin leipä, käyty kälyn käräjät (180).

KuhL: anto pernamaata, pellavamaata ja kaikkia, ja... Virtaranta, HKM 275. Pir: Nii, ja sitte olis tarvinnuk kaikkia tehrä: airat, pellot, huaneet ja kaikki tehrä uuresta, kunnei mitään ollu. Ib. 398. Oriv: No riävää sitte ohrajauhosta, sahtia oikeen hyvää ja sitte... kaikellaista semmosta oli vaan. Ib. 374. Kih: Jos ne rookas toistem pyylyksis lintuja nin ne nostettiin niim paljo korkialle ettei niitä ilskot syöny, ketuk korpit ja sellaiset. Ib. 463. Pälkä: Niinestä tehtiin köysiä, nuattaköysiä, nuatampauloja ja sitte kaikellaisia muitakin köysiä. Ib. 189. Hat: Ja ostetaan taas kaupungista, kotiom mitä siälä tarvittaa: kahveeta, sokeria, ja kaikemmoista elintarvetta, ryyniä, jauhoja ja, semmosta. SML 46. Hol: Että pärevvalkeal sit käytiin tallis, ometas ja joka paikas. KS 1: 393 —. Antt: ku tulloo kesäkiireet ja muut, heinä tevat kynnöt ja kaek tyyni. Kettunen, SM I 180. Pet: Tehtii huosijoita, joilla pestii ennen kun kaikki olj puuastijat, maitokehlot olj puusta, piimäpytyt, lypsinkiulut ja kaikki. Virtaranta, SES 134. Jäms: ostvatten, köysijä, kahveeta sokerija, polttoöljyvä, tul tikkuja ja, sitten yhtä toista. KS 3: 100.

Toisinaan yleistävä loppukomponentti on kokonainen lause:

Vam: ei niill olluv vampunkyläläisillä siihem mittään oikeen — — taksvärkkiä mukko se vaan että päiviä töitten aikana: heinipäevät, elopäevät ja juhnan kans sitten aina, mitä kullonkin oli, sitten...SML 26. Hat: Sitähän on kaikkia asijoita maalta kaupunkii, sinnev viärääj jotain aina myytäväks: voita, lihaa, maitoo, ja mitä on kullaki. Ib. 46. Tuul: [Reenanturaterästä] om monelleevyst tellättiin — pualtoisttuumast, tuuma neljäsosa, kaks tuumaa ja minkäläist kullonkin osu olemaan. Virtaranta, HKM 138. KorL-Muura: Ja sitte olj Mattilav venej Jollav vener Riilahev vene, ja...ja mitä niitä olj. Virtaranta, SES 262.

Kaiken kaikkiaan voidaan sanoa, että kansanomaisessa kerronnassa rinnastustyyppi *A, B ja C* on harvinainen. Tavallisinta on monijäsenisissä rinnasteissa, että *ja*-konjunktio on jokaisessa välissä (vrt. s. 56 —). Vapaasti muotoutuvassa esityksessä rinnasteet kehkeytyvät luontevasti siten, että mieleen johtuvat asiat kytketään edellisiin kukin omalla konjunktioillaan. Sidesanan käyttö vain kahden viimeisen rinnastetun lauseenjäsenen välillä edellyttää useimmiten sitä, että rinnasteen jäsenet ovat kaikki puhujan mielessä jo hänen aloittaessaan sen lausumisen. Vapaassa puheessa näin varhainen esihahmotus ei ainakaan pitkissä rinnasteissa ole tavallista.

Artturi Kannisto (1901: 259 —) sanoo etelähämäläisestä murteesta, että moniosaisissa rinnasteissa "on *ja* yleisimmin jokaista rinnastettavaa jäsentä sitomassa seuraavaan". Hänen mukaansa konjunktio on kuitenkin "toisinaan" vain kahden viimeisen jäsenen välillä. Kolmesta esimerkistä, jotka tällaista käytäntöä todistavat, on kumminkin kaksi arvoituksia. Vain yksi on vapaasta puheesta ja selvästikin sellainen, että puhujalla on ollut rinnasteen jäsenet valmiina mielessään ennen lausumista: "Ne o(n) hyväk kylät, Ania, Palho ja Vakkala" (Urjala).

Kanniston antamat tiedot ovat suurin piirtein sovitettavissa yleisemminkin kansankielen rinnasteisiin: tyyppiä *A, B ja C* esiintyy jonkin

verran kiinteämuotoisissa ilmauksissa, kuten sananlaskuissa ja arvoituksissa, mutta vapaissa rinnasteissa hyvin harvoin. Lisäksi on pantavissa merkille, että joskus puhuja lopettaa muuten sidesanattoman rinnasteen *ja*-sanalla sekä jonkin yleistävän pronominiaineksen sisältävällä komponentilla.

Vain kirjakielessä esiintyy sellaista harvinaista (joskin tyylikuviona hiukan yleistyvää) rinnastustyyppiä, jossa sama sananmuoto on rinnastettu kolmesti niin, että *ja* on kahden viimeisen välissä. Useimmissa huomaamissani tapauksissa toistettu jäsen on predikaatti:

Hän katseli, katseli ja katseli niin kauvan kuin näki. Pakkala, Oulua soutamassa 95. Ja päässä jyskyttää kuin sata hevosta laukkaisi, laukkaisi ja laukkaisi. Joenpelto, Viisaat istuvat varjossa 224. Sateet alkoivat huhtikuun alkupuolella – ja vettä satoi, satoi ja satoi. Ksml. 10.5.1990. Mutta sen seitsemännen opiskeluvuoteni minä yhä vielä vain kirjoitin, kirjoitin ja kirjoitin. Anja Kauranen, HS 2.6.1990. Niinpä nyt pelataan, pelataan ja pelataan; väsyttään, väsyttään ja väsyttään; kyllästyttään, kyllästyttään ja kyllästyttään. Ksml. 20.6.1990.

Seuraavissa tapauksissa on dramaattisesti korostettu muita lauseenjäseniä:

Vielä on aikaa ajatella omaa osuuttamme jahtiretken onnistumisessa. Vielä, vielä ja vieläkin! Metsästäjä 6/1978 s. 17. Sinua, sinua ja sinua rakastan. Reijo Rinnekankaan runokokoelman nimi (1989). Olutta, olutta ja olutta, paistettua kanaa ja nahkahousumusiikkia. Samassa koneessa 1/1990 s. 23. Kotimaasta kuuluu nykyisin vain huonoja uutisia. On lama, lama ja yhäti lama. HS 21.5.1991.

Aivan poikkeuksellinen on seuraava otsikosta peräisin oleva tapaus, jossa on rinnastettu kieltoverbin esiintymiä. Koska niillä on lähinnä interjektioimainen tehtävä, on luontevampaa esittää tapaus tässä kuin kielteisten rinnasteiden yhteydessä:

EY:n komitea on viimeistellyt ETA-ehtonsa / EI, EI ja EI. SK 41/1990 s. 30.

2.1.5 Tyypit *A ja B ja C*

Jos edellä käsitelty rinnastustyyppi *A, B ja C* on ennen muuta kirjakielelle luonteenomainen, voidaan polysyndeettistä tyyppiä *A ja B ja C* pitää erityisesti puhutulle kielelle tyypillisenä. Murteissa monijäsenisten rinnasteiden muodostus tapahtuu useimmiten tätä kaavaa soveltaen. Vanhoista lauseopillisten murretutkielmien laatijoista Latvala (1894: 68) toteaa Luoteis-Satakunnasta: "Lueteltaissa *ja* pistetään tavallisesti kaikkien lueteltavien käsitteiden väliin", ja (1899: 61) Pohjois-Savosta: "Lueteltaissa

useampia asioita ja useinkin pannaan joka väliin." Sireliuskin (1894: 130) esittää Jääsken ja Kirvun murteesta, että vastoin kirjakielen käytäntöä "ja sana esiintyy yhdistämässä kaikkia rinnastettuja momentteja".

Esittelen seuraavaksi enimmäkseen nauhoitteisiin perustuvaa aineistoa, joka valaisee kyseisen rinnastustyyppin käyttöä murteissamme:

PyhM: vaik nii noi trenki ja piika ja oma väki ja kaik oliva. Virtaranta, SKM 12. Kalan: Niit [särkiä] saatti sit syärä ja paista ja keittä ja tehrä mitä sit. SJ 13: 179. Pern: meiläki ni ajettin [multaa] kolmen tarha, lehmtarha ja mulliktarha ja herktarha. KS 1: 65. MerK: niill-oli lehmä ja sika ja vasikka ja yks kukko. Raija Happonen M. Vam: s-oli elläillääkäri ja nikkari ja teurastaja ja mitä hyvänsä, s-oli kaikkitöinen ko kalso kirves. E. Lepistö 1937. Lavi: Ja ko selkä tuli kupatuks ni sitter rintaaj ja sääriij ja reiteej ja käsi-varsiin. Virtaranta, EE 286. Park: Sitten ne suolet taas otettiin ja pestiiv vielä ja virutettiin ja käännettiin toisappäij ja... Virtaranta, SKM 164. Tyrvää: niisä mallassaunoisa ja Porisa ja juamisisa ja kaikisa, pahheisa olin sillon. Virtaranta, EE 71. Kark: se sai Painommaan kahrellatuhannella Kollaselta ja Simulalta ja Innalta. Virtaranta, HKM 418. VesL: annan sulles semmosel laivan, jolla soppii purjehtiam meriej ja vuariej ja laaksojej ja joki läpitte. Kettunen, SM I 41. KanA: talvella naisek kehräs niitä sittes sano ja miähet teki rekiä ja kiuluja ja ämpäreitä. Pirkko Kallio M. Oriv: Pahnat viätiin sitte laattiallej ja toussuttiij ja oltiin sokkosilla ja tehtiiv vaikka mitä vaan. Virtaranta, HKM 373. Sah: Ja ne kulki yhdessä, kappalainej ja lukkari ja suntias. Ib. 249. Erä: Kaikki tehtiin sitte ryykit ja silat ja rahkeet ja kaikki vaan niillä pikilankoilla. Ib. 307. Urj: Ja tässä oli taas kolmet [taloa] tossa Häihälän tykönä — — oli Pauhari ja Säteri ja Koppala. Ib. 8. Sääk: Kylä se hället taas antaa rahhaa ja vaatetta ja tavaraa. Pälkä: Yällä oltiin ensiks nuatalla, ja sitte tultiin aamulla kotioj ja mentiir riihellej ja tapettiin riiji ja ahrettiin se uurelleen, ja sitte — —. Ib. 169. Hat: talvi-markkinat ja laskijaismarkkinat ja juhannusmarkkinat ja syksymarkkinat. SML 46. Luo: Kolmek kertaa syätiin: aamulla hautapernoita ja särkiä ja piimää sitte. Virtaranta, HKM 154. Myr: meirän kalliolt näky kolme järvee sopajärvi ja syväjärvi ja kirkkojärvi. Kettunen, SM I 74. Vla: valkialan itäosas sanotah vielä että, tahloj ja meilän ja teilän ja, kaikki ellän kans. Ib. 100. Sak: No ne [lehmänlaskupäivät] ol'liit, suntai ja tiistai, ja torstai ja lauvantai, niitä ol' neljä päiveä. SML 79. Kiih: leiþpee ja kukkoja ja lihhoon ja voita ja / siinä si-vussa villoo sittä vähä sitä annettiin talo'sta. Nirvi 1950: 261. Maan: Moa-nikki ja Tiistikki ja Kestikki ja Torstikki ja Perjakka ja Lao-, Laoperia ja Sunteria. KS 2: 376. KorL-Muura: Ja seuroavana vuonna palo talosta riihet ja oloktallit ja kärryliiterit ja suuri heinätalli ja ne palo äkkijä. Virtaranta, SES 178. Pet: Rengit sai kaks mekkova ja yhom paiij ja kahet alushousut, ja sukat ja teräset ja lapaset. Ib. 106. AJär: keheräsij ja karstasij ja tikkusin ('kudoin sukkaa') ja tein talon kaikkia töitä. Kettunen, SM I 114. YHär: ne vei kyllä navetasta lehmänkij ja tappoovat ja söivät ja paistoovat ja lam-pahia ja kaikkia ja... Virtaranta, SKM 198. Isoj: siel-oli sittek kaikkia laija: siel-oli hiuksia ja luita ja santaa ja kaikemmoista reirua. Ib. 180. Niv: Sinnen ne jäi meillen nykyin ne siimat ja reput ja pyssyt ja kaikki valamiiks. KS 3: 181. Hai: se Paavokaa ei muuta ku hättäysi ja juoksi ja katto ja juoksi ja meni rantoja ja meni ja katto ja tähysti ja ei missään näky. Virtaranta SKM 233. Sot: se teki rukkasia ja suksija ja kenkijä ja rekijä. L. Lounela. Kuusa: sitä oltii Ensielä kortteerie ja, Loukkolalla ja Riekillä ja Häkillä ja, ja Pakaslahella ja, ja — —. Kortosalmi, VKK 107. KemJ: heinänaikana... se oli [eväänä] viilipytty ja maito ja voi ja kala. K. Toiviainen M. ATor: nehän onki kaikki ne

suorsat ja hanhi ja joutsen hyviä syyä. Inkeri Tuovinen 1929. Keltto: heil ol' kuivaa leipää ja voita ja siallihhaa tahi kallaa keral, ja näin olle hyö aina matkustiit sitt etteepäi ja ampuit jäniksii ja, repoloi ja, karhui ja mitä vua saivat, elläimii. Virtaranta, SKM 337.

Huomautettakoon erikseen, että *ja*-konjunktion toistoa esiintyy usein myös monijäsenisiä paratagmoja sisältävissä sananparsissa, jommoissa tyyppi *A, B ja C* kuitenkin on hyvin tavallinen (ks. s. 53). Esimerkkejä:

Hali: Pata ja piik ja ämänt ja kell täytyt ain talos olla. SKSK 185. Viht: Pirä hyvänä seppä ja pappi ja paimen. Ib. 421. Kuop: Ahvenen kuttuun ja Kuopijon kirkkoon ja Karttulan käräjiin ne kaikki kerkii. Ib. 378. Nmo: Kun on hirventakkuheinää ja viallinen viikates ja laiskanpualoonen miäs ja viallinen tikku niin ei heinä liiaksi katkee. Ib. 276.

Kirjakielessä rinnastustyyppi *A ja B ja C* rajoittuu nykyään vain kaunokirjallisuuteen ja muuhun tyyllisiä erikoissävyyjä tavoittelevaan kielenkäyttöön. Niin yleinen kuin tyyppi onkin murteissamme, sen kirjallinen viljely ei kuitenkaan perustu ainakaan ensisijaisesti kansankieleen. Jo vanhimmassa hengellisessä käänöskirjallisuudessamme *ja*-sanana polysynteettinen toistaminen originaalitekstien esikuvan mukaisesti on melko tavallista. Agricolan Rucouskiriasta löytää seuraavanlaisia monisiteisiä paratagmoja:

Noskaat ne, ia autakaat teite, ia warielkaat teite, ia hädesse teite holhotkaat. I 114. Sille radzahin Pharao meren sisellemeni Rattahinens, ja hingistdijnens, ja sotamiehinens. 188. Ninquin ollut on algusta, ia nyt, ia aijna, ia ijancaikisen. 245 (sama 247, 248). Hyuestisiugnaus, ia Cunnia, ja wisaus, ja kijtos, ja ylistos, ia woijma, ja Awu, ja Wäkewys olcon meiden Jumallan ijancaikisesta ijancaikisehen. 250.

Monisiteisiä rinnasteita on myös Agricolan UT:n suomennoksessa. Monisiteisinä ne ovat yleensä siirtyneet raamatunpainoksesta toiseen meidän päiviimme saakka. Muutamia esimerkkejä:

ia sadhe langeis, ia wirdhat tulit, ia twlet puhalsit, ia syseisit sen hoonen päle, ia se cukistui, ia sen langeus oli swri. II 40. Ja henen weliens Jacob ja Joses, ia Simon ia Judas. 61. Ja Inhimisen Poica pite ylenannettaman pappein pämiehille, ia kijrianoppenuille, ia he domitzeuat henen colemaan, Ja he ylenandauat henen pacanoille pilcatta, ia rooskitta, ia ristinaulitta, ia colmandena peiuen hen ylesnousepi. 78. Ja sinun pite rakastaman sinun Herras Jumalas caikesta sinun sydhemestes, ia kaikesta sinun Sielustas, ia caikesta sinun mielestes, ia caikesta sinun wäestes. 146.

Uusin raamatunsuomennos on siirtynyt tällaisissa tapauksissa tuntuvasti lähemmäs nykyaikaista normaaliproosaa. Monijäseniset rinnasteet näyttävät olevan yleensä tyyppiä *A, B ja C*.

Seuraavaksi esimerkkejä myöhemmästä kirjallisuudesta:

Siinä oli tervehdyksiä ja kysymyksiä ja iloa ja ystävyyttä ja kädenpuristuksia. Järnefelt, Isänmaa 119. Oli hämartynt, näköpiiri pienentynyt, mutta taivas kirkastui ja tähdettyi ja suureni ja laajeni. Aho, KT VIII 396. Näin hän pauhasti ja pilkkasi ja kiihoitti ja kehui tuo köyhälistön vaaliagitattori ja pehmitteli saloseudun jäykkäniskaista joukkoa. Kianto, VT 70. Hän oli seudun syntyjä, mutta oli aikoinaan tullut kylmään korpeen niinkuin siihen aikaan tultiin, mukana akka ja lapsi ja lehmä ja kontti. Haanpää, Jauhott 20. Rämeeen Mari hiihti ja höyrysi metsiä ja nevoja ja järven selkiä. Ib. 115. Sitten hänestä alkoi tuntua kuin tehtaast ja kirjat ja kaupunki ja yliopistojen viisuus ja radiot ja maantietä ajavat autot olisivat sittenkin olleet jotakin epäolennaista ja häviävää maan rinnalla. Waltari, Vieras mies tuli taloon 34. [Äiti] alkoi kantaa eteisen komerosta pöydälle ruokaa, leipää ja voita ja paistettua sianlihaa ja kylmää ohrapuuroa ja maitoa ja vormujuustoa. — — Sieltä tuli rosollia ja suolasillia ja talkkunaa ja piimää ja viiliä. Meri, Sujut 76. Kihlmanin silmissä vanhempi ruotsalainen sukupolvi, sivistyneistö tietysti, edustaa sääty-yhteiskuntaa. Se on pysähtynyt lakiin ja oikeuteen ja pieteettiin ja vanhaan perittyyn sivistykseen ja ylhäisyyteen ja eristäytymiseen ja kaikkiin vanhoillisuuden pahimpiin synteihin. SK 14/1961 s. 34. Tarhapää on tahallisen hajamielinen nosterlessaan tiskille housuja ja saappaita ja paitoja. Kalervo, Pelivara 36. Arveltiin, että jos tämän parempaa ei tulisi kuin venäläisten lentokoneet ja tykistökeskitykset ja tankit ja jalkaväen sotilaat ja kranaatit ja konekiväärien tuli, niin meidän ei tarvitsisi asemistamme lähteä mihinkään. Tuuri, Talvisota 223. Tuntuukohan miehestä ehkä siltä, ettei hän aikoinaan ollutkaan sellainen isä kuin aikoi, koska ura ja kypsymättömyys ja elinolot ja elämä itse olivat esteenä. HS kk-liite 9/1990 s. 73.

Kirjallisuuden kielessä tällainen monisiteisyys on kaiken kaikkiaan poikkeuksellista. Monijäsenisten rinnasteiden valtatyyppi on selvästi *A, B ja C*, ja jossakin määrin suosittu on myös tyyppi *A ja B, C ja D*. Kirjallisuudessa tyyppi *A ja B ja C* saa enemmälti jalansijaa vasta 1800-luvun loppupuolella, jolloin kehittyvä kaunokirjallisuus sitä alkaa käyttää tyylillisiin tarkoituksiin. Kaarlo Nieminen (1934: 264) mainitsee Juhani Aholta lukuisia esimerkkejä monisiteisyydestä, jonka hän sanoo antavan luettelemiselle "leveästi maalailevan sävyn". Niin kuin edellä esitetystä näytteistä on havaittavissa, polysyndeton voi toisaalta tehostaa myös kiireisyyden, touhukkuuden tms. vaikutelmaa.

2.1.6 Tyyppi *A ja B, C ja D*

Milloin rinnastettavia komponentteja on neljä, kuusi tai vielä suurempi parillinen määrä, on mahdollista yhdistää ne *ja*-konjunktioilla pareittain. Menettely rajoittuu pääasiallisesti kirjakieleen. Suhteellisen yleinen se on kaunokirjallisuudessa, mutta asiaproosastakin sitä joskus tapaa. Rinnastustyyppiä on käytetty Agricolasta alkaen, kuten seuraava esimerkistö osoittaa:

ia annoit heille oijkeat domiot ia totudhen lain, hyuet keskyt ia Tawat. Agr. I 132. Ette me caikein pyhein cansa käsitteisim, mike olis se pituus, ia Laawius, se syweys ia corckius. Ib. 473. Mine panen sinun tenepeiuen

ylitzen Canssain, ia waldakundain, ette sine ylesröwet, ia ödhyttet, haijot-
tat ia cadottat, rakennat ia istuttat. Ib. 118 —. Sille ninquin he olit njne
peiwine edhelle Wedhenpaisuman, söit ia ioit, nait ia hoolit. Agr. II 92.
saata tenne waiuaset ia Sairat, Onduuat ia Sokiät. Ib. 212. Sentädhen caic-
kia Jumalisi ia cunnialisi Suomalaisi, ylimäisi ja alamaisi, oppeneita ia op-
pematomia rucoilen minä sängen nöyräst. Finno n. 1580; Rapola, VKL 51.
eikö tämän pidäis uscollisutta ia rackautta, palwelusta ia cuuliaisutta,
cunniata ia nöyryttä jäl lens waatiman? Pacchalenius 1667 E 2b. Ach! tämä
meidän ylimmäisem Pappim ia Cuningam, Jesuxen Christuxen rucous,
maxa enemmän Taiwast ia Maata, Culda ia Håpiata, Perlyiä ia calleita Ki-
wiä. Ib. B 2a. Huonellinen sääty, josa Isä ja Äiti, Isändä ja Emändä, Hol-
hojat ja Wanha wäki pitä pidettämän Wanhembina. Pazelius 1771: 36. Jota
selvemmästi me tunnemme Jumalan suuret omaisudet hänen töistänsä, si-
tä suurempi ilo ja ihaustus, turwa ja uskallus on meillä hänestä. Frosterus
1797: 4. njn wirwotta Jumala maan yöllä ja yön kasteella, talwen ajalla ja
lumella, sateella ja pilwillä njnkuin yhdellä werholla ja peittellä. Ib. 12.
Herra anda yön ja päiwän, lämbymän ja kylmän tuulen ja tywenen, pou-
dan ja saten. Ib. 60. Ihmiset näkyivät olevan — — hyviä ja siivoja, ymmär-
täväisiä ja älykkäitä. Polén, Star 21/1847 s. 3. Terävillä ja elävillä piirteillä
kuvailee hän rahvaansa tilaa ja tapoja, sivistystä ja mieliä; järkeällä
totuudella esittelee hän alhaisemman vapasuvuston askareita ja ahkeroit-
semisia, sen ylpeitä vaatimuksia ja raakaista seuruis-elämää. Tikkanen,
Star 45/1847 s. 3 —. Ankarana tuiskuna tupruaa jälleen lumi uudestaan
kietoen maat ja metsät, vuoret ja vedet talviverhoon. Reijonen, Kertoelmia
ja kuvauksia 590 —. Ei kenelläkään vierassyntyisellä miehellä ole tässä
työssä ollut siksi huomattavaa osuutta, että hänet voitaisiin mainita Pietari
Särkilahden ja Martti Skytten, Mikael Agricolan ja Paavali Juustenin rin-
nalla. Jaakko Gummerus, Oma Maa I 64. Näin Topi Romppanen näinä
päivinä mielessään mietiskeli ja suunnitteli, laskeskeli ja päässänsä pun-
niskeli. Kianto, VT 51. Kallio, Harju, Hermannin, Toukola, Arabia olivat
silloin vielä kuin erillisiä kyliä, joita metsät ja kalliot, suot ja niityt erotti-
vat toisistaan. Heikki Waris, SS 357. Monien niemien ja lahtien, saarien ja
salmien pilkkoma vesistön pinta oli siellä täällä nuoren usvan peitossa.
Sillanpää, Elokuu 93. Ja se oli oman pellon pellovaasta, kuljetettu kautta
monen vaivan — saviprunnin ja saunan, loukun ja klihdan, häkilän piikki-
tarhan ja rukin rullan. Paulaharju, Rintakylä ja larvamaita 244. Kesken
olivat uupuneet isännät ja emännät, piiat ja rengit, soittajat ja tanssijat,
syöjät ja juojat. Kojo, Tuulta ja tyyntä 23. Ja siksi Riita nyt oli myrtynyt ja
kärtynyt, kitkuinen ja kaunopuheinen. Haanpää, Jauhot 142. Sillä kaikki
tiesivät, että hän oli huono ihminen, huora ja hullu, suuri valehtelija ja
juorujen puhuja. Haanpää, Jutut 163. Veljesten syömingit ja juomingit,
vapaat seikkailut ja vapaat keskustelut ovat vain lasten leikkiä "Gargantu-
an ja Pantagruelin" vastaavien kuvausten rinnalla. V. Tarkiainen, Aleksis
Kivi 437. Leikki ja tosi, hieno ja karkea, realismi ja idealismi sulaa niissä
[Kiven lauseissa] yhteen. Ib. 452. Pohjaltaan oli uusien housujen ja uuden
puseron, vyön ja piiloon kätketyn puukon ostaminenkin ollut vain tur-
huutta. Pekkanen, Lapsuuteni 215. Valtiostakin tiesin monenlaisia asioita.
Olin omin silmin nähnyt miten se oli syntynyt toiveista ja pettymyksistä,
tuskasta ja verestä, kunniaista ja häpeästä. Ib. 264. Mitä voi joulu olla —
— ilman kuusen ympärillä istuvaa setien ja tätien, serkkujen ja lankojen pii-
riä? Aapeli, Mutahäntä ja muita 94. Lyö leikiksi puute ja yksinäisyys, kur-
juus ja kuolema. Kuusi 1953: 121. Sukset oli jokaisella miehellä ja naisella,
vanhuksella ja lapsella. Virtaranta, Vienan kansa muistelee 502. Hän meni
ja tuli, toi ja vei. Linna, TPA I 74. Hän puhkaa ja kuukkii, sihtailee ja täh-
täilee, mittailee ja miettii. Rissanen, Sininen siipipeili 78. Siinä sitä tosiaan
oli rahvasta, oli lättäjalkaa ja pallisilmää, rampaa ja rujoa, leipäsutta ja

pesukarhua, useansorttista hunteloa ja turistia. Huovinen, Konstan Pylkerö 23. etsittiin sellaista puulajia, joka kestäisi kuumat ja kylmät, sateet ja päivänpaisteet. SK 16/1961 s. 43. Yleisön joukossa oli vanhaa ja nuorta, miestä ja naista. US 27.7.1961. Tutkijat ja tutkijaksi aikovat ryntäävät kongressienglannin kurssille, joku taas tahtoi edes hiukan saksaa ja ranskaa, venäjää ja espanjaa englannin jatkoksi. Jyväskylän yliopiston tiedotuslehti 10/1991 s.1. Nyt kylässä asuvat rinnan entiset asukkaat ja alasevakot, saamelaiset ja suomalaiset, poromiehet ja kansallispuiston virkamieskunta. HS kk-liite 21/1991 s. 41.

Melko yleistä – ja sinänsä luonnollista – on, että konjunktion sitomat parit koostuvat keskenään tavalla tai toisella läheisistä ilmauksista, kuten antonyymeistä (*yo ja päivä, leikki ja tosi*) tai (lähes) synonyymeistä (*ilo ja ihastus, mietiskellä ja suunnitella*). Toisinaan sanat ovat muuten merkitykseltään tai äänneasultaan toisiaan likeisesti muistuttavia (*maat ja metsät, myrtynyt ja kärtynyt, syömingit ja juomingit*). Luultavasti kyseistä rinnastustapaa onkin aluksi käytetty juuri sentapaisissa yhteyksissä ja sitten kaavan vakiinnuttua sovellettu sitä vapaampiinkin yhdistelmiin.

Erinäisissä tapauksissa *ja*-sanat sitomat komponentit liittyvät sisällöllisesti niin kiinteiksi pareiksi, ettei muunlaista konjunktiorinnastusta voisi lainkaan soveltaa:

Taidammeko me toimitta lukemattomille eläville, suurimmille ja pienimmille, linnuille ja kaloille heidän ruokansa. Frosterus 1797: 57. Sinne rientivät kaikki, pienet ja suuret, nuoret ja vanhat. Meriläinen, Pietolan tytöt 463. Missä suhteessa hiiri ja ihminen, kuningas ja kerjäläinen ovat toistensa kaltaisia? Kuusi 1953: 257. On merkkejä, joista näet, ken on kylläinen ja ken nälkäinen, kuka heikko ja kuka väkevä. Ib. 267.

Kansankielessä tämäntyyppinen rinnastaminen on jokseenkin harvinaista ja rajoittuu lähinnä tapauksiin, joissa sidosanojen muunlainen sijoittaminen kiinteiksi pareiksi ryhmittyvien komponenttien väliin ei hevin olisi mahdollistakaan:

MetM: Lahnanpää ja lampaanpää, hauenpää ja halvonpää, sianpää ja sianpää [ovat keskenään samanarvoisia]. SKSK 229. Kark: Menkääs poiijat siivoon tota tallin vajaa, kun siälä on luakat ja ränket, aisat ja koukut kaikki priisin prääsin. P. Palonen 1941. V1a: [Kuteita oli] neljää eri sorttii, punaist ja mustaa, viherijää ja keltaist. Kettunen, SM I 101. Erä: Nuaria ja vanhoja, lapsia ja kaikkia siinä kulki kerjussa. Virtaranta, HKM 301. Kiih: mikäpäs se on elläissä kellä on koit ja konnut, muat ja mannut joilla elleek. R. E. Nirvi 1937. Saa]: Siellä ol töissä isot ja pienet, ukot ja akat, piijat ja rengit. Toini Rossi 1962. Nmo: Kuukat ja kaakat, vanhat ja nuaret, vaarit ja muarit. J. Mäkinen 1941. Viha: Minä ja mejän ihte, piikaripsa ja renkiroikko, sano Pekurin emäntä papille kun rippikirkkoon kirjotutti. SKSK 425. Kuusa: Niitä [kulkijoita] tuli yöllä jä päevällä, kesällä jä talavel-la he-he. Kortosalmi, VKK 29.

Varsinkin sellaisissa tapauksissa, joissa rinnastetut komponentit ryhmittyvät sisällöltäänkin kiinteiksi pareiksi, on mahdollista hahmottaa

tyyppiä *A ja B, C ja D* oleva rinnastus tavallaan asyndeettiseksi. Sidesanaiset parit ovat symboloitavissa *A1 ja A2, B1 ja B2* jne., joten rinnastus onkin pelkistettynä tyyppiä *A, B, C*. Tältä kannalta on kahden viimeisen parin väliin luontevasti sijoitettavissa oma konjunktionensa, kuten on tehty seuraavassa luetelmassa:

Ja quin peiue oli tullut, cutzui hen Opetuslapsens, ia vloswalitzi Caxitois-takymende heiste, iotca hen mös Apostolixi nimitti, Simon ionga hen mös Petarixi cutzui, Ja Andream henen weliens, Jacobin ia Johannesen, Philip-pum ia Bartholomeusen, Mattheusen ia Thoman, Jacobin Alphein poian, ia Simonem ioca cutzutun Zelotes, ia Judan Jacobin poian, ia Judam Ischariothem sen Petteijen. Agricola II 180.¹

2.1.7 Epäsäännölliset rinnasteet

Silloin tällöin *ja*-konjunktion avulla muodostetaan rinnasteita, jotka eivät kuulu mihinkään kolmesta edellä käsitellystä mallista. Seuraavissa esimerkeissä on rinnastettu ensin *ja*-konjunktion sitomia pareja sekä lopuksi *ja*-sanalla yhdistetty erillisjäsen:

Lohj: Ohhoh kun tää mailma on suur: Vihti ja Lohja, Karjaa ja Pohja ja viäl yks pitäjä siäl takaan! SKSK 379. Juominen kuvataan yleiseksi kansan tavaksi, kaikki juovat, isäntäväki ja palvelusväki, vanhat ja nuoret, miehet ja naiset ja lapsetkin. Valvoja 1890: 193.

Itse asiassa nämä rinnasteet ovat hyvin lähellä tyyppiä *A, B ja C*, koska *ja*-sanana sitomiin komponenttipareihin voi soveltaa tulkintaa *A1 ja A2, B1 ja B2* (jne.). Sananparressa ovat näet naapuripitäjien nimet pareina, joiden hahmottumista omiksi alakokonaisuuksiksi loppusointu korostaa. Toisessa esimerkissä on taas kysymys antiteettisista pareista, joiden tarkoitteet limittyvät: muunlainen *ja*-sanana sijoittelu tuskin kävisi laatuun.

Seuraavissa eri-ikäisissä kirjasuomen esimerkeissä on joissakin havaittavissa osittaista ryhmittymistä pareiksi, mutta muuten sidesanojen käyttö on kaavoista vapaata:

Pispan tule Kymmenestensä edhestä woitehen, Papin, Kalkin, Messuwaat-teet, Kirkon, ja Kirkoaedhat, Altarin, ja Altarin waatteen wihitä. Kollanius 1648; Rapola, VKL 68. hänen canssapuhens — — olit juuresta perustetut, selkiät, hartaat ja lijkuttawaiset, ulottuwaiset ja päällepitäwaiset. Pazelius 1764; ib. 148. Suomalaisilla ei ole tähän asti ollut muuta apua Eläinten Taudeisa, kuin mitä juoxian Akat ja Äijät, Kuoharit, ja walehtelewaiset

1 Samarakenteisena tämä luettelo on myös v:n 1642 Raamatussa (Luuk. 6:14–). V:n 1938 versiossa kaikki parit on yhdistetty toisiinsa *ja*-sanalla; viimeinen *ja* on vaihdettu KK:ksi *sekä*. Sen sijaan uusimmassa suomen-noksessa on vain kolmesti *ja*. Pelkästään pareittain *ja*-sanalla yhdistettyinä opetuslapset luetellaan Matt. 10:2 — Agricolasta uusimpaan käännökseen saakka.

welhot, noidat, Taikurit, Myrrys ja Indo miehet, owat monen pöyhistelemisen alla luuletelleet ja kehuneet tietävänsä. Ganander 1788; ib. 174. tundenet Hänen, ei ainoastansa tiedosa ja ymmärryksesä ihastuxella, rakkaudella ja tygöomistamisella ja uskalluxella. Frosterus 1797: 8. Siljon runoilijapersoonallisuuden kuva on kauniina, miehekkäänä ja rehellisenä, innostavana ja velvoittavana säilyvä kirjallisuutemme historiassa. Aika 1920 s. 42. Naiset ymmärtämättömyydessään puhuvat monta kerta ihan puuta heinää ja siinä vasta jälkeenpäin tulee selvittäminen, että mitä, kuka ja miten ja miksi. Waltari, Jälkinäytös 153. Ja Leena Karhunvilla kuljeskeli ja hieroskeli, kuppasi ja iski suonta ja tekaisipa pienen taiankin, missä sellaista kaivattiin. Haanpää, Jauhot 112.

Joskus ensi katsomalta ehkä epäsäännöllisesti sijoitetut *ja*-sanat ryhmittävät erimallisten rinnasteiden yhdistelmiä:

Hänen runoelmassaan on ennenkuulematonta eloa ja iloa ja havainnollisuutta, on vauhtia ja ääntelyä ja kuuntelua, detaljien vilinää ja ihmisten ja eläinten kirjavaa taustaa. Matti Kuusi, Oma maa 4:250.

Ensimmäisessä lauseessa on rinnaste tyyppiä *A ja B ja C*; jos toisen *on*-predikaatin jäljessä seuraava samarakenteinen kolmikko käsitteään polysyndeettiseksi *A1 ja A2 ja A3* -jaksoksi, on koko jälkimmäisen lauseen paratagma pelkistettynä tyyppiä *A, B ja C*.

Sellainen tapaus kuin

Hän pakkasi ruudut laatikkoon, sulloi pahnat ja naulasi yläaudan ja silmäsi vielä kerran [tilaus]listan (Kalervo, Pelivara 40)

on luontevimmin tulkittava niin, että kolme ensimmäistä predikaattia määritteineen ilmaisevat samaa toimintaa, pakkaamista, joten rinnaste on tyyppiä *A1, A2 ja A3 ja B*.

Milloin virke sisältää laajoja tai useita rinnastettuja jaksoja, voidaan (vaihtelevasti käytetyn) *ja*-sanana lisäksi viljellä yksitoikkoisuuden välttämiseksi muitakin KK:ita. Joitakin esimerkkejä:

Ne samat wirdhet suuren ilon ia riemun ia suuren hedhelmän ia opin cansa monelda sekä wanhemild että nuoremild, miehild ia waimoild, poicaisild ia picaisild, Kirckois, Schouluis, Cartanois, pidhois, matcois ia muisa cunnialisis cocouxis weisatan ia ylös pidhetän. Finno; Rapola, VKL 50. (Mikä hedelmä seurais tästä ensimmäisestä syndijn langemuxesta?) Caicki paha, Jumalan cuwan cadotus, pirun häijy caldaisuus meisä ja walda meidän ylitsem, nijn myös sekä sielun että ruumin turmellus, se on lyhykäiseldä sanottu: sekä hengellinen että ajallinen ja myös ijancaickinen cuolema. Pazelius 1771: 79. Se mies, joka Suomessa muita selvemmin huomasi voimistelukantamme surkean tilan ja joka samassa täydelleen oivalsi säännöllisten ja tarkoituksenmukaisten ruumiinharjoitusten arvaamattoman suuren merkityksen niin hyvin yksilön kuin kansojenkin ruumiilliseen ja vieläpä henkiseen sekä siveelliseenkin kehitykseen nähden, oli Viktor Heikel. Ivar Wilskman, Oma Maa I 368. Me leikimme sekä kasteet että rippikoulut, naimisiin menot ja vihkimiset, jopa kuolemat ja hautaamisetkin. Aho, KT VI 383.

Kansankielessäkään rinnasteet, joissa *ja*-sana on epäsäännöllisesti sijoitettu joidenkin komponenttien väleihin, eivät ole tavallisia. Enimmät huomaamani tapaukset ovat sellaisia, joissa rinnaste on muuten polysyndeettinen, mutta yhdestä välistä KK puuttuu:

Pern: hää lait viit lai työt yhtäikka. Hää kevei ja kus, ja hivos kirvestä, haukkus trenkei ja polt tupakki yhtäikka. KS 1: 71. Somero: Nytt-om mairot voit ja... munat ja makkarat ja kaikki, hyvät. Virtaranta, SMK 211. se oli simmone... taitava miäs se oli maalari seppä ja kirvesmiäs ja, puumiäs kaikim puali. Ib. 58. Kiiko: minä saiv vartaallisel leipiä, ja kolmes suurta limppua, ja kaks riävää kakkoo, kaks suurta juustoa, ja lampaaj jallaan! Virtaranta, EE 176. Asko: ensim panna verta astiaa, sitte sualaa ja sitte jauhoi ja sitte voita paistimppannum pohjalle. Kettunen, SM I 72. LapL: Sit-ten ne lähti kot'iin: tyttö, ori ja kultalintu ja veljekset. Latvala 1899: 77. Jäms: Porvooseev vei lankkuja, potaskata, ja lihoa ja voita. Virtaranta, SES 9. Aht: Oli torppa ennen, joss oli vanha akka, poika ja kissi ja koira. Setälä 1883: 192. Pat: Teertä mehtua ja, mehtikannaa ja... pyytä oli. Virtaranta, SKM 210.

Hyvin harvoin *ja*-sana puuttuu useammasta välistä:

Tyrvää: Siä oli Suamelan kutut, Rahkilan kutut, Satimuksen kutut ja Einnon kutut ja Mäkelän kutut. Virtaranta, VKM 18 —. SuonJ: ol' nuottija verkkoja rysijä ja, mertoja ja kat'iskoeta ja sen semmosija. Kettunen, SM I 153. Lau: Järnessä ol' muikkuja ja haakia lahnoja särkiä ahvenia ja ja murokkaeta. Pentti Suihkonen M. Sys: lihoa leipeä tuuvinkia, ja voita ja kaloa ja, ja mitä ol' sitten keittova ja puurova kuitenkin ol'. KS 3: 135. YHär: niitä sellaaasia niin oli Sikamäki Karumäki Karhumäki Pukkimäki, ja Linjamäki, ja Sikamäjen Kiukkula. Virtaranta, SKM 206. Karunki: se oli Kertum manttali, Lahem manttali, Frankkilam manttali ja Pesulam manttali, ja Paavom manttali. Ib. 252.

Äärimmäisen harvinaisia ovat sellaiset kolmijäseniset rinnasteet, joissa *ja* on vain kahden ensimmäisen jäsenen välissä:

Täältä niitä ennen kannoin, pyytä ja teeriä, jäniksiä. Rissanen, Yli kankaan ja kosteikon 107. Kuljettaja tuli ulos ja kävi puhdistamassa sivuikkunat, jäi odottamaan. Joenpelto, Viisaat istuvat varjossa 184.

Ainoa kansankielen esimerkkini on peräisin metsäsuomalaismurteesta:

Niin, niit on ollu monta lajia: töyriä ja mehtoja, pyytä. Mägiste, VSS 94.

2.1.8. *Ja* loitolla olevia komponentteja yhdistämässä

Normaalin käytännön mukaan rinnasteen komponentit (mahdollisine määritteineen) sijaitsevat yhtenäisenä jonona. Poikkeuksia tosin esiintyy puhutussa kielessä runsaahkosti. Vapaassa puheessa lause usein muotou-

tuu niin, että se ehtii täydentyä muilla jäsenillä, ennen kuin puhuja huomaa *ja*-sanan avulla liittää johonkin aiempaan lauseenjäseneseen parataktisen lisäyksen. Rinnasteen jatkuvuuden keskeyttäviä sanoja on tavallisesti kuitenkin vain yksi tai kaksi, ani harvoin enemmän.

Esimerkkejä murteista:

Kalan: Semmotte se o ollus sillo ku mnä ole nuar ol ja mukul. SJ 13: 176. Pern: jenes juoks viel ja koir ympärs tuva. SML 24. Somero: Se oli kaksi markkaa orhi kun se kauahitti ja kolme, sitte. Virtaranta, SMK 142. Hui: piru toi ja röppä, ne toi, mutta kamo vei. Kettunen, SM I 18. Kiiko: Eiks oltu tanokkailla vallaj ja pahalla tollukkaalla [paimenessa]. Virtaranta, EE 247. Lavi: ne oli noin toista meetriä korkeellej jäänyk ko niihin oli pitkät oksat ja paksut [jätetty latvuksiin]. Ib. 310. Kark: Kaks ruutua meni rikki ja välipooka. Virtaranta, HKM 426. Mou: Ko Selkeem myllynki tulva vei ja sillan. Virtaranta, VKM 112. Virr: täyty ollak kahdeksaantoista vuateen ilmam palkata, muuta kuv vaateen sai ja ruvvaan. Kettunen, SM I 106. Ruov: Isävainaa kans osas tehläj ja vaari, ne teki taniaisia. Virtaranta, VKM 328. VesL: puita se sittes sai kantaaj ja, vettä. Kettunen, SM I 41. KanA: Sitte se Susi-Samppa kokos kyläm miähek ketjuuj ja Kautialam miähet. Virtaranta, SKM 126. Län: Ja se nuattatapa oli semmonen että siinä tartti ollak kaks venettä kesäaikana ja kolmem miästä. Virtaranta, HKM 331. Kuhl: ettei se ruvennuk käveleenkän kun kahlev vualev vanhana vasta sitte, vaikka se riski muuton oli ja lihava. Ib. 286. Luo: semmosia lehtiheiniä mäistä tehtiij ja soista. Ib. 154. Pälkä: oli pualia vähäsej ja aittoja. Tarttihan stä jyvääitta ollaj ja jokin – muu aittakin. Ib. 179. Sääk: oli kaks kammaria – äiten nukku toisessa kammarissa ja isäni, ja minä toisessa. Ib. 39. Tuul: Siäl oli ruvat reiras ja kahveet. Ib. 147. Pad: se olj rutapohjaij järvi ja äkkisyryjäi. Virtaranta, SES 332. Hol: ol' tuuliin aika ja satielliin. SML 57. Nas: pitkät hamiet ol ja levejät. Kettunen, SM I 77. Rääk: Mehto – – yhenkerran ku pyrstösä levitti ja siipesä. SKMK II 103. Kiih: Kihovauhkonen se tai'ttaa kirjjoim mukkaan ollaj ja paremppiin tie'ttoim mukkaan. SML 93. Juv: No sitä, sellasia oksia kerättii sieltä, ja sellasia hienoja, puita jotka, pantii palamaa tehtiij rovio. SML 100. HirS: lohi kuttee marraskuussa ja siika. siika syötii suolakalana ja hauvit. Aila Mielikäinen M. LepV: kirveellähän ne puut kuattii ja kassaralla. Sirkka Kurki-Suonio 1960. Maan: Jokkaisella ol' toesilla ol' evväitä matkassa, ja pata, jolla keitetään siellä naoriita. SML 107. Kong: se laetto morsiemien kuntooj ja, kukkatytöt sitte. SML 117. Lau: ohroo kasvattivat ja naorispaloja. kyllähän se yrittävä poeka ol ja hyvä. Pentti Suihkonen M. KorL-Muura: Kahvit ostettii ja sokerit! Virtaranta, SES 267. Jäms: Hyvissä voatteissa se ol' ja pitkävartisissa soappaissa. Patajoki 1943: 49. Isoj: siinon silta lähillä ja joki. Virtaranta, SKM 178. Käl: tämän hyvin hianua verkkua ja tihijää. Kettunen, SM I 117. Hai: hangattiin sannalla laattia ja luutatynkeillä. Virtaranta, SKM 237. Sot: joka vihanen on ja yysyrjänen [niin sitä en huoli sulhaseksi]. L. Lounela 1928. SuoS: ja loatta allej ja, jalaka, jalaka ja loatta. Räisänen 1978: 21.

Kyseisenlaisten rinnasteiden kehkeytymistä valaisevat osaltaan seuraavat murre-esimerkit, joissa rinnasteen yksi komponentti on litteroidussa tekstissä näkyvästi irrallisena lisänä ja sen jälkeen lause vielä jatkuu:

KuhL: Se vei kaikki ne meiläm puutavarat ja tiinut ja saavit siältä — ja pöylät — siältä aitasta. Virtaranta, HKM 274. Hauh: joka oli saanut valesmannin käskystä — ja tuamarin — selkäänsä. Ib. 107.

Puhuja ei aina muista — tai ehkä ei joissakin tapauksissa haluaakaan — sijoittaa molempia tai kaikkia rinnastettavia seikkoja yhtäjaksoiseksi pariksi tai sarjaksi vaan täydentää esitystään hieman viivästyneellä lisäyksellä.

Kirjasuomessa on epätavallista, että rinnasteen komponenttien välillä on siihen kuulumattomia sanoja. Varsinkin tiukalle asiatyylille sellainen menettely on vierasta. Esimerkit ovat parhaastaan kirjasuomen hapuilevalta alkukaudelta ja puhekielen sävyjä tavoittelevasta kaunokirjallisuudesta:

Ja mine tieden, ette sine waca olet, ia sinun lupauxes piteweijnen. Agr. I 106. nijnnen pälle iotca mailman edhes ialot ouat, ia callit. Ib. 516. Josca ne Jumalattomat madajisit heleutin menne, ja caiki pacanat, iotca Jumalan wnochtuat. Ib. 198. Nytt ios wapa mies wanha ombi ia woimatoin — —. Martti 9. Cosca äiestetty on, wainio nijn pitä aidhatt teruet oleman ia wahuat. Ib. 64. Muistan kuinka lapsellinen emäntä tässä oli ja nuriseva. Polén, Star 38/1847 s. 3. Jokainen toi leipää kotoansa, voita ja kalaa. Kaarle Krohn 1915; SS 383. Kaksi paitaa sain ja kengät, kun talosta läksin. Jotuni, VT 222. Ja keiton siitä [säilykelihasta] saapi aivan oivan ja kastikkeen. Huovinen, Havukka-ahon ajattelija 43. Hän oli vakavasti sairas, lääkäri oli käynyt ja diakonissa. Joenpelto, Viisaat istuvat varjossa 89. Nurmikkojen teko jää kevääseen ja istutukset. Ib. 145. meidän tehtävämme tulee olemaan kaivaa auki niitä juoksuautoja, joita venäläinen koko ajan tykkitulellaan hakkasi tukkoon ja ilma-aseellaan. Tuuri, Talvisota 169. Ilman korttia ajeli heinäkuussa jyväskyläläinen rakennusmies ja humalassa. Ksml. 10.12.1988.

2.1.9 *Ja* virkettä aloittamassa

Kansanomaisessa kerronnassa lauseet usein liittyvät *ja*-sanalla toistuvasti sidotuiksi ketjuiksi. Tavallista on myös, että esitys jatkuu *ja*-alkuisena, vaikka välillä olisi virkkeenrajaksi tajuttava taukokin. Tällaiset tapaukset ovat niin yleisiä, että riittänee, kun esitän näytteeksi vain jokusia sellaisia murretekstin katkelmia, joissa on useita virkettä aloittavia *ja*-sanon esiintymiä:

Myn: Vanha aikkam piretti semmossi häit kun kesti viikko. Ja sit, mnää muista semmossi häit kun tuarsta alkasi ja sunnunta loppusi — —. Ja ja, ylkmiäs men sit häätalo — —. Ja sik kun, sik kum päästi häätalo ni, ereskäävä olip porstuasa — —. Ja sit trah-, trahterajat toik kaffe. Ja laattia olis semmossi sitt-et valkoseks kuuratu — —. Ja sali olis semmose — —. Ja laatioil levitettin kori vaate, vihki-, pallim pääl. Ja sit — —, ja sit tuli ereskäävä — —. Ja sit ku vihitys saatti — —. SML 12.

Kiiko: Ja sittek kon se oli aikansan nossu, ja se hyvin nousi, sitten – sanottiin taikinalastaks – otettiin siitä pöyrälles sitten – oli iso pöytä – siäm (= siihen) pantii jauhoja allej ja sillä lastalla pistettiin siitä kaukalosta sitä taikinaa siähem pöyrälle. Ja ruvettiin näin sittev vanuttaan – –. Ja se oli sitten taikinavanukek kon se vanukes siinä vanutettiin – –. Ja vanutettiin ja lyätiin näin käsin että se vanuke – se leipämys – tuli sitten nätti. Ja toinen leipo sen sitte. Ja sittev viätiin lauroilles se. Virtaranta, EE 178.

KanA: Ja sillan sato pikkusen ehtoolla lunta ett-oli hyviv verekselliset aamulla jäljet. Ja kun se susi tuli yällä siihem Palttalaaj ja, ja Palttalan oli heitetty navetasta lampaan karittar raato sinnen navetan taha. Ja se susi söi sel lampaarraalon siältä. Ja nyp pääsi ne susimiähet jäljillen siitä. Sitten ne seuras jälkiä siitä ja se meni Länkelmävetem pualelle, ja meni siältä Pispalan Koivusaareen. Ja siäll-oli taas Pispalasta kum Pispalal lampaat oli Koivusaareessa ollus suven käymässä, nin sinne oli kuallus sitte lammas. Ja se lampaarraato jäi sinnes saareen. Ja se susi söi taas siältä sitä lampaar raatoo. Ja se susimiäs sitte, se Samppa, sano niillem miähillen että, susi onkin nyt tän-ehtoon meitin! Virtaranta, SKM 125 –.

Lam: minä joulun yhtiän korpian sittej ja – ja nin tuttu korpi kun ol! Ja minä meinaan että mikäs ihme! Ja ol muutama muuramehillakim mutta en enääj joutannu... Ja en tunnes sit korpia! Virtaranta, SES 365.

YHär: Ja se oppii siällä sellaaasia taikoja. Ja paljohan ne kulki siälä. Ja sitted tua Fossin Sanna oli sitted sen... tytär, niin se vasta mennyv vuanna (= 1962) nyk kuoli. Ja kyllä ne kovastis sanoo että – –. Virtaranta, SKM 196.

Pat: Ja sitte, ku perillep päästiin – – sielä juotiin ne kaffet heti, ne aatto-kaffet. Ja sitte lähettiin kiertään kaupungille lähettiin kiertään kun... kaupunkilaiset aukasivat akkunansaj ja panivak kynttilät (akkunoille) ja sieltä näky joulukuuset ja kaikki. Ja kierrettiin hevosilla ja ajettiin tuota sitte, ympäräk kaupungin kahtomasa ne... jouluvalot. Ja sitte mentiin kirkkoon ni. Ib. 217

Mol: Ja sit ne... yks renki märi hevosil ottamaa toist kuormaa ja toine tul jälest kävelen. Ja se hevosil mikä män ni se joutu ennempää sinne, riihel jällee, ja ajo sinne ja katso jot kaks miest jo onkii siel, valmiin. Ja ne alkoit hänel jarestää viskoo olkii. Hää ain laittaa ja huutaa jot "älkää riin kiiree antako, älkää riin kiiree – mie en kerkii laittaa sitä kuormaa!" Ja hyö vaa viskoot, hyö vaa viskoot! Ja kuorma ku jo ol' tehty valmiiks ja, ja sitte se... ne ol'iit ne pahathenket, tekkiit sitä asjaa. Ja sit ne pahathenket sanonit – –. Ib. 351.

Toisinaan *ja*-sanalla alkava virke käsittää vaillinaisen lauseen, joka täydentää edellisen virkkeen sisältöä:

Noo: Ja lyhteet heitetii sinne kiram (= ruumenhuoneen) pualel. Ja siältä lopulta olkilattoo. Virtaranta, SKM 56. Jäms: poltettiin siellä sitten kaiker riihaikoa sitten toas, noita koivuhalakoa oikein terveitä ettei miteäm mustoa soanu olla, eikä miteä (vikaa). Ja hoavah halakoa. Virtaranta, SES 9. Suos: [Lähteestä] ja kiehuu talavellaek kun kahtoo. ja iso. Räisänen 1978: 41.

Mainittakoon vielä erikseen jokunen esimerkki tapauksista, joissa *ja*-konjunktion aloittama lause on adversatiivisessa tai konsessiivisessa suhteessa edellä sanottuun:

Erä: Ja siäl oli — aisat ja länket vielä riippumassa, semmoset länket jotka päältä valettiin kiinni. Ja se heilutteli stä [rekeä] vaan! Virtaranta, HKM 320. Lempä: Ja isä siällä käyny oli. Ja Santaani sai syyn. SKMK I 181. Län: hän on kolmekkiv vuorokautta syämätäk kunnei ok kukkaan tarjonnuj ja... Se ei pyylä! Ja kylä sillä sentän aina vähä rahhaakin oli. Virtaranta, HKM 372.

Joissakin yhteyksissä tuntuu virkettä aloittava tai johtolauseen jälkeisen sitaatin alussa oleva *ja* antavan emfaattista painoa (vrt. s. 42 —):

Lavi: sill oli hyvä usko, se sai uskollansap paranemaan. Ja hyvä hiaroja! Virtaranta, EE 282. Sah: kanttoori Kauleeni sano että kylä ne [varastetut rahat] takasit tualaan. Ja tuatiin! Virtaranta, HKM 247. Lemi: ja kun sill-on tuuheva häntä [revolla], se siit om pörhölleä! V. Ruoppila 1934. Sak: ja kattila pöyteä, älä siihe työntelekkeä muuta mitteä! V. Ruoppila 1936. SavT: ja ku kirvelöö neneä [*ja* on painollinen: 'kylläpä nyt kirvelee neneä']. Annikki hak siit [minut pois ja] sano et ja heä ei jouvut teäl käymää [*ja* jokseenkin painoton, mutta lisää ehdottomuuden tuntua: Minä kyllä en jouda...]. Kyllikki Torkkeli M. Kart: isäntä kun tul'i kottiin ni se sano minulle, ja nyt [jokin työ] mäni pilalle. E. Rautkorpi M. Pet: Ni sillon tuota, [poppaukko] sano [käärmeelle] "ja mäk kotijas!" Virtaranta, SES 142.

Virkkeiden kytkeminen toisiinsa *ja*-sanalla on yleensäkin puhutussa kielessä tavanomaista. Vapaan puhunnan jäsentyminen lauseiksi ja virkkeiksi ei tosin ole läheskään selvää, joten virkkeenalkuisten ja -sisäisten *ja*-tapausten erottaminen on monesti tulkinnanvaraista.¹

Kirjakielessä virkkeen aloittaminen *ja*-sanalla rajoittuu lähinnä kaunokirjallisuuteen ja muuhun tavallista vapaampaan kielenkäyttöön, joka myötäilee puhekielen käytänteitä. Harvinaista se ei suinkaan ole, vaikka ei juuri kuulu tiukimmin asialliseen tyyliin. (Vrt. Kalliokoski 1989: 145 —.) Esimerkistöä tuskin tarvitsee enää kirjakielestä erikseen luetella (NS:ssa sitä on koko joukko s.v. *ja* I.2.a).

1 *Ja*-kytkösten suosintaa on taannoin irvistely yleisön osaston kirjoituksessa, jonka esimerkit kieltämättä vaikuttavat tutunomaisilta: "Ja sitten siirryimme uutisiin ja aluksi kotimaa... ja sitten ulkomaa...ja sitten takaisin kotimaa-han...ja tämän jälkeen sää. Ja sää näyttää...ja pohjoisessa tuulee...ja etelässä on pilvistä...ja idässä sataa..."

"Ja sitten urheiluun. Ja urheilussa alamme ensiksi mäkihypyllä ja siinä meillä on neljä edustajaa...ja nyt parrulle numero 69 ja hän on meidän mäkioktamme ja hän on NN ja hän tarkistaa kantasiteensä ja katselee mäkeä ja nyt hän lähtee liukuun ja tulee hyppyrimäkeen ja ponnistaa ja lentää ja lentää ja lentää kauas." (HS 6.6.1989.)

2.1.10 *Ja* tauon edellä tai lauseen lopussa

Kun asioista kerrottaessa on tavanomaista liittää puheen jaksoja *ja*-sanalla toisiinsa, käy varsin usein niinkin, että puhuja ennakoi esityksensä jatkumista *ja*-sanalla mutta pitää sen jälkeen tauon. Taukoa puhuja voi tarvita toisaalta hengittämiseen, toisaalta puhuntansa jatkon valmisteluun.¹ Mainitsen ensin joukon murre-esimerkkejä tapauksista, joissa *ja*-sanana jäljessä on pilkulla tm. välimerkeillä osoitettu tauko ja sen jälkeen lause tai virke jatkuu:

Myn: hän garas erel niim bal ku häm bääs ja, se meinas vaa hänen Giines saar mut hänel ol villane saal ja, hän heitt sen gärme ette ja kärme rupes sitä repelemä ja, häm bääs karkku. Kettunen, SM I 8. Lavi: pantiin nahka punttuuj ja, vettä sinnej ja, pajumparkkia ja kalkkia ja... ja silälaila — ja, parkilla step parkittij ja, siitä leikattiin semmonem pyäree kappale. Virtaranta, EE 222. Kark: Se teki kattiloita ja, kaffeppannuja ja, mitä vaan kuparista niin se teki. Virtaranta, HKM 423. Län: vähäm matkaa sitte kävelee ja, aukasee sitte nuuskatoosansaj ja — siäl ei okkam mittään! Se ottaa ja sylkee sitte vähäsej ja, mennee menojaan. Ib. 371. Hat: Se oli semmosta puuroo kun ne [ryssät] söi ja, sitä limppua ja, hapanta kaalia ja, semmosta kaikemmoista. KS 1: 228. VirL: sit mäntiin kotij ja kotirannassa sitte puisteltiiv verkot puhtaaks ja huuhottiij ja, verkot ahettiin kuivamaaj ja ruokittiin kalat ja, suolattij ja... Kettunen, SM I 281. Kont: sillon syötiin sammalta ja, petäjjee ja, olokee ja, kuka mitä sae. T. Hirvonen M. Jor: sikar tupaka anto mullej ja, poltettiin tupakkoo ja, sitte juotiin kahvit ja sitte vihittii. Kettunen, SM I 165. MänH: ne sahalla karsii sej [puun] ja, sitte leikkaa ja, sillä selevä. Pentti Suihkonen M. Jäms: sijankinkku paistetij ja, kaurapuuro keitetij ja, olta tehtiin. Virtaranta, SES 22. Pat: ja jökkaisell-oli [vastas]takka selijäsä ja, tultiin kotij ja, kotona tehtiin sitte [vastat]. Virtaranta, SKM 224.

Melko usein *ja*-konjunktion jälkeistä taukoa seuraa toinen *ja*. Muutamia esimerkkejä:

PyhM: siin ol jämtti niikon koko ämpärilline olis vert ollu ja, ja ol pestys siin sit päät ja, ja muut ja, ja niim pali sit verist(ä)... vett-oli siin sitt-et, et kyl sillon tapeltti vähä vihelijäiseks! Virtaranta, SKM 16. Noo: Se teki Lampin silla ja, ja tuan Lankkosken silla ja Pomarkun silla ja... Ib. 62. VesL: Se teki rekiä ja, kaikemmoisia astioita ja, ja länkiä ja semmottia. SML 39. Tyrvää: se ampu paljo semmosia, mettoksia ja teeriä ja, pyitä ja, ja jäneksiä ja — ei riakkoja ollukkan siälä päin sillon paljon. Virtaranta, EE 132. Heino: ukko köröttelie kotiaiv vaan, ja, muija varttu koton ja, ja sano että — —. Kettunen, SM I 79. Pari: Eihä ko ukonha pit lähtiip pois ja, ja se vielä se, häne emäntäese ni se vielä tehhäp puuhaš sen. Virtaranta, SKM

1 Vastaavasti tauko voi sijoittua muunkinlaisen konjunktion jälkeen (vrt. Platzaack 1974: 48 alav.). Jokunen esimerkki murteistamme: Mik: aeraksine sano mulle että, kyllä hää löe sitä puukola. Kettunen, SM I 179. Län: Mutta sitte kun tää tämmönen kiartojärjestelmä lopetettiin että, niitä myytiin sittev vualeks kerrassaan että, kuka halvemmalla ottaa hoitaakseen. Virtaranta, HKM 367. Suoni: paha siä kovalla tuulella soutaa om mutta, kylä kuha aina kiinni on, juu! Ib. 445.

324. Mik: ne jäi vielä juttelemmaa ja keitettii kahvija ja huastettii ja, ja se ilta kulu rattosast siinä. Aila Mielikäinen M. MänH: neuloja ja nuppia ja, ja kampoja ja, ja sormuksia [oli myytävänä laukkuryssillä]. Pentti Suihkonen M. Pat: minuv vanhemmat velijet osas sen kans hyvin ollat tuota nii, ja puhutellas sitä ja, ja se teki asijaaki aina ja, ja niitä omia konstejaaha niillä oli sitte. Virtaranta, SKM 226. Karunki: Mutta se katosi menheej ja, ja se meni. Ib. 247. Jär: Putošin, ol'in huuhtomas pyykkilöi ja, ja putoši sin avantuo. Ib. 356.

Tällainen konjunktion toisto on yleensä luontevinta käsittää niin, että ensimmäinen esiintymä ennakoi lausuman jatkumista, mutta tauon jälkeen puhuja vielä varmistaa sanomansa liittymisen edelliseen toistamalla sidesanan. Tavallisesti ei tunnu olevan kysymys takeltelutoistosta, jommainen saattaa kohdistua mihin sanaan hyvänsä. Tietenkin sellaista esiintyy myös *ja*-sanana yhteydessä. Mainitsen pari näytettä tapauksista, joissa *ja*-sanana toisto varsin selvästi on pelkkää takeltelua:

Pern: se ol niin tuhti ja simmone ja... ja ja em mää sit viäl sillo nii aikasi olnukka ku hää tul. Virtaranta, SKM 23. Län: minä riivil leppiä ja, ja ja minä noukim marjoja ja ja minä huuhoj [pro huhloj] jos vaikka mitä. Kettunen, SM I 47. Lapinj: Ja siit äiti läks sit [metsoa] kirkonkyläh kauppaamah ja...ja...ja siit tul yks pappi. Virtaranta, SKM 46.

Aivan harvinaista ei ole sekään, että virkekokonaisuus päättyy *ja*-sanaan. Kyseessä voi olla jopa repliikin loppu. Yleensä esitys jatkuu, mutta nivoutumatta kiinteästi *ja*-sanana päättämään virkkeeseen. Kyseisenlainen *ja*-konjunktion käyttö perustuu ymmärrettävästi siihen, että lauseiden yhdistely *ja*-sanalla on kovin tavallista: toisinaan *ja* ikään kuin valmiiksi sijoittuu sellaisenkin lauseen perään, johon ei välitöntä jatkoa enää tarjoudukaan. Mainitsen seuraavaksi joukon esimerkkejä; *ja*-sanana yleisyyttä kansanomaisessa kerronnassa kuvastaa sekin, että monissa tapauksissa *ja* paitsi lopettaa myös aloittaa virkkeen:

Myn: ajetti lakkesse sit villassi vaattei ja liina mitä osas ols sit ko jokenen tavaras kokosi ja. Kaati ja kerstuki levitettin kaik pistetti nuar ympäris luhti ja siihe levitettin kaati ja kerstukik kaik ja. SML 17. Ylö: Ja ne [kalanpyydykset] tehtiil lankasta vaan — ja kotona laitettiin semmottiim pajuvvarpoin esimerkiks niinkum merrakki, jotka sitä kehysti... kehysti sittej ja piti suarassa ja. Virtaranta, HKM 392. Erä: Ja aamulla se jajettiin viätiin navetaan, jajettiin sitte lehmäen etteej ja. Ib. 305. Hii: Männiit ni ukko ol' siel iha tiijottomana ja. Virtaranta, SKM 334. Kurk: Ja kolme kertoa ammuñ ja mie kuus teyrin sain ja. Ib. 328. Nmo: se oli ehtoo pimiä ja. Mutta mull-oli valo piänes lampuh ja. SML 138. Hals: oli semmonen tuiskunem päivä ja lunta sato ja tuisku oli ja. Paavo Suihkonen M; kerääjä toteaa: "usein *ja*-sana liitetään yhtenäisen puhejakson perään, vaikkei esitys jatkukaan." Kuhmo: ja meijäm piti heitteäs se [ajettava hirvi] siihel levähtämmääj ja. Niim myö sittä, käytiim paremmat pyssyt, män'ttiin naapurim mies herätettiin sinnek kivväärin kansaj ja. SML 150.

Nykyisessä yleispuhekielessäkin *ja* usein sijoittuu tauon edelle. Monesti se toimii tällöin ns. jatkeena, jonka tehtävä on osoittaa puhunnan vielä jatkuvan. Toisaalta lauseenloppuisen konjunktion on havaittu toimivan myös merkinä puheenvuoron luovuttamisesta tai episodin päättymisestä. Näiden koko lailla vastakkaisten tehtävien erottaminen on kuitenkin käytännössä usein epäselvää. (Kalliokoski 1989: 168.)

2.2 Sekä

2.2.1 Alkuperä

Sekä – toisin kuin *ja* – on selvästi omaa perua. Lauri Hakulinen (1979: 75) on selittänyt sen alkuperää seuraavasti: "*Sekä* on tietysti alkuaan demonstratiivipronomini *se* + vahvistusliite *-kä* (vrt. *mi-kä*, *ku-ka*). Kaakkoismurteissa *sekä* on vielä säilyttänyt kirjakielistä vanhemman merkityksen 'sekä – että': "poika sekä tyttö" = 'sekä poika että tyttö'."

Hakulisen lyhyt syntyselitys kaipaava täydennystä. Itsestään selvää ei ole, että demonstratiivipronomini vahvistusliitteisenä on saanut KK:n tehtävän (vieläpä korosteisen merkityksen 'sekä – että'). Yhtään konjunktiota ei kielessämme liene syntynyt samalla tavoin pronomnivartalosta ja *-ka*-liitteestä. Helpompi olisi ymmärtää, jos *sekä* voitaisiin palauttaa vaikkapa instruktiivimuotoiseen asuun **senkä*: *isä senkä poika* = 'isä, niin poika' > 'isä ja poika' (vrt. vir. *ning* < ?*niin-kä*). Tällaisesta lähtömuodosta ei ole kuitenkaan mitään merkkejä.

Kenties selitystä voitaisiin hakea sellaisista tapauksista, joissa *se(kä)*-aineksen teoriassa saattaisi tulkita toistetun subjektin (toisinaan objektin) jatkajaksi. Seuraavankaltaisia esimerkkejä ei ole vaikea löytää:

Teri: Amut tyttö ei oltkaa häkäle ja käi pitämää puolijaase sekä rupes huutamaa. SKMK II 307. Muol: [Eräs seppä] valo vaskest sekä valo hopijast [paidan solkia]. V. Ruoppila 1950. Rautu: se katsuo kortist sekä siit, pirst. Kettunen, SM I 258. Jää: Se [vene] kulk siit veess, sekä kulk maall. Lönnbohm 1879: 118. Lappe: Kempin emäntä anto minule siit leivän sekä rieskan. V. Ruoppila 1953.

Esimerkeissä *sekä* on tietenkin puhdas KK, mutta ne osoittavat, että kaavailemani mahdollisuus on ajateltavissa. *-kä*-partikkelin liittäminen pronominiin olisi edistänyt KK:ksi käsittämistä: kieltoverbiin liittyessänsään *-kä* yleisesti osoittaa rinnastusta. Voidaan kuvitella seuraavantaapaista kehityskulkua: *Mies sai haukia, se sai ahvenia* > *Mies sai haukia, sekä sai ahvenia* > *Mies sai haukia sekä ahvenia*; *Pelto kynnetään, se äestetään* > *Pelto kynnetään, sekä äestetään* > *Pelto kynnetään sekä äestetään*. Sen jälkeen kun subjekta (objektia) tarkoittava *se-kä* oli tajuttu KK:ksi, sitä voitiin

ruveta käyttämään muunkinlaisissa asemissa rinnastussuhteen ilmaisemiseen.

On kuitenkin myönnettävä, että selitys on hypoteettinen. *Sekä*-sanon varhaisvaiheisiin on vielä syytä palata parikonjunktion *sekä – että* yhteydessä (s. 127—).

2.2.2 Käyttö murteissa

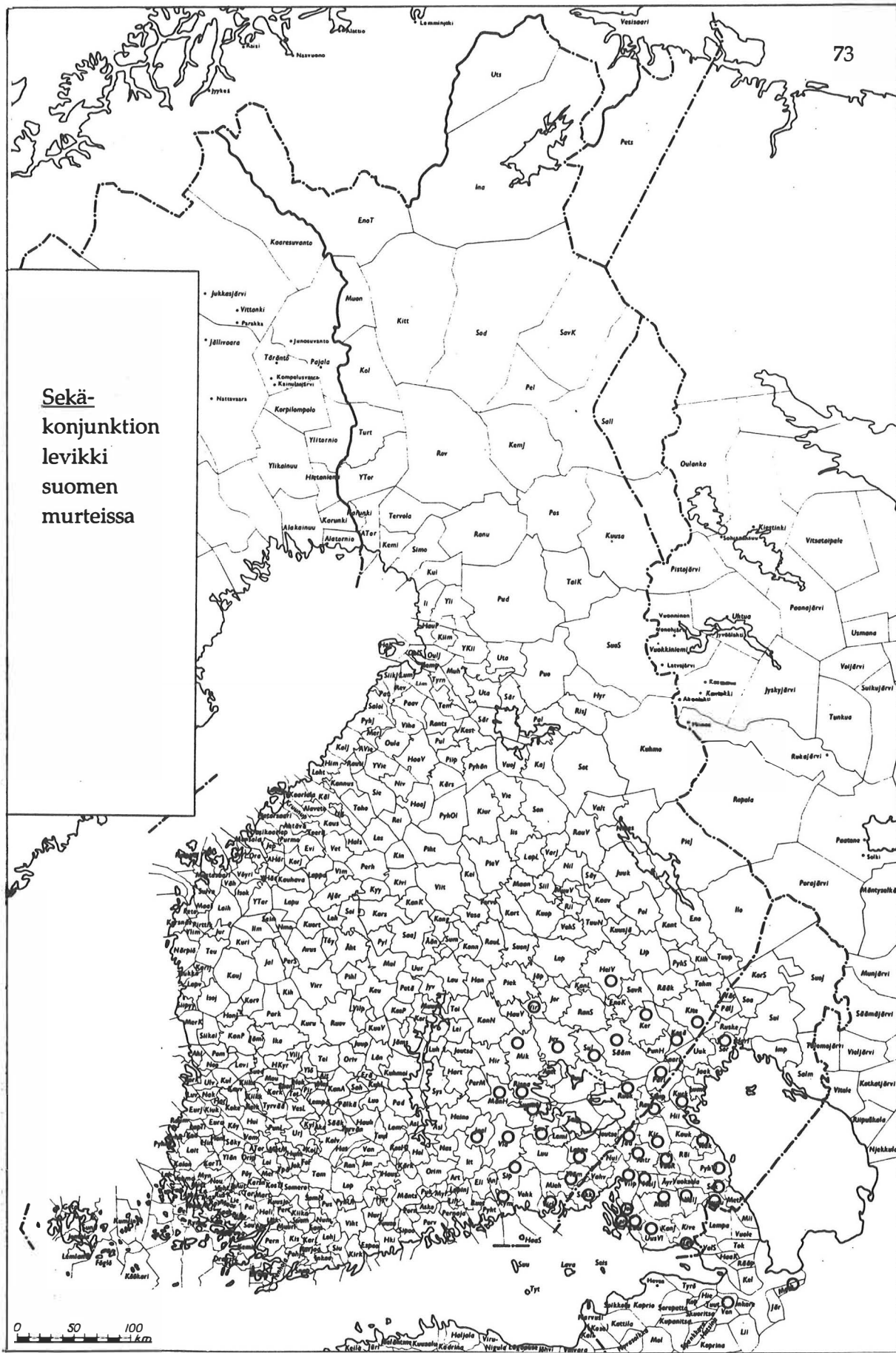
Siihen katsoen miten yleinen *sekä* on kirjakielessä, sen levikki kansanmurteissa on varsin suppea. Se käsittää kaakkoismurteiden alueen, kaakkoishämäläisten murteiden itävyöhykkeen ja savolaismurteiden alueesta kaakkoisseudut.¹ Karjalan kannaksella se on ollut selvästi suositumpi kuin missään muualla. Tietoja on useimmista kannakselaispitäjistä, monista lukuisia. Kannakselta länteen ja pohjoiseen tiedot harvenevat, mikä viittaa siihen, että konjunktion käyttö on levinnyt Kannakselta käsin. Kuvaavaa sanan levinmän kannalta on varmaan myös esim. se, että Heikki Paasonen mainitsee 1889 nimenomaan konjunktion *sekä* (myös *sekä – että*) olevan tuntematon Mikkelin, Hirvensalmen ja Ristiinan seudulla, mutta runsaat 80 vuotta myöhemmin Aila Mielikäinen on muoto-opillisia aineksia kerätessään pannut muistiin Mikkelin maalaiskunnasta lukuisia esimerkkejä *sekä*-konjunktion käytöstä. Mikkelin naapuripitäjästä Juvalta on niin ikään useita tietoja, jotka osoittavat, että *sekä* on vuosisadan vaihteen jälkeen ollut siellä käytössä. Ristiinastakin on v:lta 1907 tieto (J. Niemi), jonka mukaan *sekä* olisi tavallinen (tavallisuutta sopii epäillä mutta tuskin tuttuutta). Kaakkoishämäläisten murteiden alueelta Iitin-Jaalan sanastaja ei ilmausta ole kirjannut 1920-luvulta, mutta nykyään *sekä* on havaintojeni mukaan melko tavallinen ainakin Jaalassa. Luoteis-Laatokan murteissa se prof. Heikki Leskisen kertoman mukaan on suhteellisen yleinen mutta selvästi harvinaisempi kuin eteläisemmissä karjalaismurteissa.

Kuten alumpana mainitsin, Hakulinen on katsonut *sekä*-konjunktion kannakselaismurteissa tavattavan merkityksen 'sekä – että' alkupe räisemmäksi kuin merkityksen 'ja'. Varsin monissa kansankielen *sekä*-tapauksissa on muuallakin kuin kannakselaismurteissa merkitykseksi katsottava 'sekä – että'. Toisinaan merkitys on selvästi 'ja', toisinaan taas ambivalentti. Valaistakseni sanan käyttöä murteissa esitän joukon näytteitä:

Vla: Sinult on sit hävinny isä sekä äiti. V. Korkeamäki 1938. Kym: Ja kaik luvetettih sisäst sekä ulkoo. KS 2: 35. No kyl miä jonkuu verran olev verkko sekä nuattaa [kutonut]. KS 1: 80. Vehk: sit [lipeää] sai laihaa sekä

1 Ikolan ym. (1989: 69) mukaan levikki rajoittuu pelkästään kaakkoismurteisiin, mikä varmaan pitääkin paikkansa tämän vuosisadan alkupuolella vallineen tilanteen kannalta.

Sekä-
konjunktion
levikki
suomen
murteissa

vahvaa. pyärty kuppar sekä potilas. sit tehtii tääl lanttupiirakkaa sekä siit tota perunapiirakkaa. oli niit kasvivärii sekä paljo värjättii niil ostoväriil-kii. Ritva-Liisa Pitkänen M. Lemi: ripkoulus sillo ol' pojat sekä työtöt yhtäkoia. KS 2: 137. lein tuluo säikäyksest sekä se tuluo kylmäst. V. Ruoppila 1935. Lappe: isä neuvo [minua], se osas lukija sekä laulaa. siunattii ruoka sekä siit taas kiitettii. V. Ruoppila 1953. Viip: siintä kuottii pajiat sekä pöksyt. Ruoppila 1955: 61. Koiv: kalapiirakkaa norssiist sekä hailiist. A. Inkilä 1941. Kuol: saap suuri kaloja järvist ja, haukii sekä saap lahnoi, jos mis järvess-on [katiskalla]. Kettunen, SM I 274. Valj: sitä niitettii viikatteel sekä sirpilläi. Ruoppila 1955: 58. Sak: ol'liit emännä työt sekä ol'liit siit ne, tilatyöt. KS 2: 190. Jää: siihe kokkoitu kansaa sieltä sekä täältä. Lönnbohm 1879: 127. rauvvottiha se [seppä] kärrilöi sekä rekilöi. Leskinen 1963: 107. Kurk: se kest yön sekä päivän. Ib. 281. Uuk: hänell-om punasii sekä mustija [viinimarjoja]. sitä [papin veroa] vilijalla maksettii sekä voella. kerättii kaekki huonot kuatuneet puut sekä niit kuavettii. Sirkka Tuunanen M. Kesä: tuopha se taloo tuppi sekä kokuvaa sirppi. Leskinen 1963: 161. Sääm: ne ol' mekkosillaa pojat sekä työtöt. Marjatta Vasara M. Juv: ne ol' äet sekä tyttö kunno'liset immeiset. A. Inkilä 1938. ruuhessa ol' heinät sekä muut appeet. Tellervo Turtiainen 1960. Mik: siitä [piimästä] läks jano sekä nälkä. sitä [pellavatyötä] nyt sai tehäp puhhee-, puhteela sekä päivälä. Aila Mielikäinen M. SuomN: kumpanekkii poika sekä tyttö. Mielikäinen 1981: 308. MänH: käsinhän ne ol nyhettävä kanarvat sekä, kivetkii sitte. miä tunnen emännän sekä isännä. puskee mettätöitä sekä peltotöitä. haukia soap tuostakii, Myllylammesta sekä tuosta sit Lovasjärvestäkii. Pentti Suihkonen M.

Ehyen kaakkoisen levikkialueen ulkopuolelta *sekä*-konjunktioista on murretietoja niukasti, ja nekin ovat yleensä niin myöhäisiä, että ne tuskin todistavat sanan käyttöä aidon kansanomaiseksi. Kun muoto-opin kerääjät ovat kirjanneet *sekä*-konjunktioita niin kaukaa lännestä kuin Virroilta ja Töysästä ja niin pohjoisesta kuin Karttulasta, on aivan ilmeisesti kyse kirjakielen myöhäisestä vaikutuksesta, ellei suorastaan tallentajan provosoinnista. Yleiskielestä opittuna *sekä* sisältyy myös mm. Virtarannan julkaiseman Someron murrekirjan teksteihin (s. 78, 79, 80; vain yhdeltä kertotalta).

Entisen valtakunnanrajan kaakkoispuolelta on jokusia tietoja (Venjoki, L. Hakulinen 1948; Markkova, Pallonen 1992: 21; lisäksi joskus kansanrunoissa), joiden perusteella voi päätellä *sekä*-KK:n olleen Inkerin suomalaismurteissa tuttu mutta ei suurtaajuinen.

Sekä-konjunktio on saanut jossakin määrin jalansijaa myös kansanrunoissa. Kun olen silmäillyt Suomen Kansan Vanhoja Runoja, on sanasta kertynyt jonkin verran poimintoja. Ne osoittavat, että konjunktio on kirjattu joskus myös sellaiselta alueelta, jossa sitä murretietojen valossa ei muuten ole käytetty. Konjunktio on siis kulkeutunut runon mukana varsinaisen levikkialueensa ulkopuolelle. Joitakin esimerkkejä:

Sääk: Kokottele vuotta viisi, Vuotta viisi, vuotta kuusi, Sekä seitsämän kevättä, Kanssa kahdeksan keseä, Ynnä yhdeksän suvea, Talvikausi kymmenettä. IX₁ 97:7 (Blåfield ja Varelius 1846). Häme (1800-luvun alusta): Sain minä kowan anopen, Pani se minun jauhamahan, Sekä tadhoi tappamahan. IX₁ 57:13. Piej: Herhiläinen, Hien lintu Lenti ympäri pajoa, Kanto

käärmetten kähyjä — Sepän hiiliin sekaan, Sekä karkasu-veteen. VII₃ 499: 28 (Krohn 1885). Nil: Kaksi, kolome Karkeeta, Sekä piälle Pännän suaret, Leirisuaren lerkottimet. VI₁ 470:4 (V. Kaukonen 1933). Kivi: Tule kekri, jouvu joulu, Sekä pääse pääsiäinen. IX₂ 42 (Krohn 1884).

Kansankielestä on lisäksi jokusia tietoja, joiden mukaan *sekä*-sanaa on joskus käytetty tavallisesta poikkeavissa merkityksissä. Lönnrot mainitsee murteellisen merkityksen 'saati': "otan minä, sekä sinä" = 'jag tar, huru mycket mer du'. Hänen esityksensä nojaa Renvallin sanakirjaan. Gananderkin noteeraa vastaavantapaisen käytön, jossa merkitystä 'saati' kannattanee partikkelipari *sekä sitten*: "Taidan minäkin sen tehdä, sekä sitte hän." Tieto on peräisin Laitilasta, siis lounaismurteiden alueelta, mistä on myöhempikin murretieto:

Hin: O niin kiiru ete tahr keriit rinnoilleska sylkemä, sekä sitt ett maahas saakk. S. Suisto 1944.

Sama merkitys on seuraavassa tapauksessa sanaryhmällä *sekä vähemmin että*:

Kalan: Syö terveki sekä vähemi et kippi park. Amanda Laaksonen 1931. (Vrt. *sitä vähemmin*; 5.7.1.)

Vielä sporadisempaa on *sekä*-konjunktion käyttäminen komparatiivisesti:

Hals: tuo [nim. se että pojat urheilevat] on palijo parempi sekä ['kuin'] ruveta retuahaj ['resuamaan, viettämään huonoa elämää'] ja juomhan nii. s^e-on komiempaa ko [on] Halsualta kotosin sekä Lestiltä [= Lestijärveltä]. Paavo Suihkonen M.

Kaakkoismurteiden alueelta, missä *sekä* yleensäkin on suosituin, on merkintöjä useanlaisista erikoisista käyttötavoista. Sireliuksen (1894: 130) mukaan "*Ja, sekä* konjunktioonit lausuttuina peräkkäin esittävät jälkimmäisellä rinnastetulla lauseella ilmoitetun tekemisen seuraavan välittömästi edellisellä ilmaistua." Esimerkkejä on kaksi:

Jää-Kir: Siitt poika män pois siint pappilast ja sekä rovast tul' kot' tii. Mie kerkesi heittäijä tuoho sänky makkaamaa ja sekä hää tul' tuppaa.

Merkitys on siis 'siinä samassa, juuri silloin'; *sekä* on tuskin katsottavissa konjunktioksi, jommainen ('kun') se on seuraavassa tapauksessa:

Par: Mie kerkesin tulla kot'tii sekä hyö [vieraat] tul' vat. V. Pajari 1922.

Adversatiivinenkaan käyttö ei ole aivan tuntematonta. Lönnbohm (1879: 113) on näet ilmoittanut, että *sekä* "välisti" merkitsee 'mutta'. Esimerkki:

Jää-Kir: Lepakko lens vaattehe. Hää rupes ottamaa kii, sekä se lenskii pois.

Tekstinäytteistä löytyy toinenkin adversatiivinen tapaus.

Mies ei jaksantkaa piättää [myllynkiveä], sekä se mänkii miespäivinee jokkee. Ib. 119.

Kirjakielessä käypä vastine olisi tässä yhteydessä *vaan*, mutta kansanomaisessa kielessä sitä voisi vastata myös *ja* (vrt. 2.1.3.10).

Kaakkoismurteista on lisäksi muutama tieto *sekä*-sanana merkityksestä 'myös':

Säkk: Pitäs vielä saaha yhet sukat sekä [= myös] käsym perästä [= tilauksesta]. V. Rikkonen 1928. Kurk: mie parānin, parān silmä sekä, se nyt, nii suurta muuta vahinkuu tultkoa siinä. Virtaranta, SKM 329. Ruok: [Kun haastattelijä selittää juuri juoneensa kahvia] ryypätkeähä teäl sekä! K. Karppinen 1952.

Adverbinen käyttö merkityksessä 'myös' selittyy kaikeksi siitä, että *ja*-sanaakin samalla alueella käytetään merkityksessä 'myös' (Pulkkinen 1973: 284 –). *Ja*-sanana adverbinen merkitys on siirtynyt toisellekin KK:lle.

Kaiken kaikkiaan *sekä*-sanana käyttö muuna kuin KK:na on vähäistä ja epäyhtenäistä. Konjunktion alkuperää sporadiset käyttötavat eivät tunnu luotettavasti valaisevan. Osaksi ne lienevät ymmärrettävissä siltä pohjalta, että KK yleensäkin on erinäisissä yhteyksissä mahdollista käsittää monenlaisia suhteita ilmaisevaksi (vrt. *ja*-konjunktion epätavallisia käyttötapoja).

Suomen kielen alueen ulkopuolelta on yksinään käytetystä *sekä*-sanasta hyvin vähän tietoja. SKES mainitsee karjala-aunuksesta paitsi asun *sekä* myös variantit *sego*, *segö*, *šeko*, mutta esiintymiä olen tavannut niukasti:

Tunkua: Sarafana on rakennettu šulkkulentoilla, yl'äpuoli šegä alapuoli. Aili Virkkunen 1931. Suojärvi: Ossin hevön segö d'elegän. E. V. Ahtia 1909 – 22.

Lisäksi olen huomannut kolme esiintymää kontokkilaiselta muistiin pannusta sadusta (KKN III 108, 110). On vaikea olla olettamatta vaikutusta suomen kielestä kaikissa näissä tapauksissa, niin hajanaisilta kuin ne tuntuvat.¹ Tosin sekin mahdollisuus lienee, että parikonjunktioista *sekä* – *jotta* ~ *sekä* – *sekä* on toinen puolikas lohjennut joskus yksinäänkin käytettäväksi (vrt. 4.4, 4.5).

Nirvin Inkeröismurteiden sanakirjassakin *sekä* mainitaan, mutta

1 Vienalaisyntyinen karjalan kielen hyvä tuntija Pekka Zaikov on suullisesti ilmoittanut pitävänsä *sekä*-sanaa epäkarjalaisena.

kyse näkyy olevan tilapäisestä suomen kaakkoismurteiden vaikutuksesta. Toinen tieto on Porkalta, jonka mukaan *segä* on harvinainen, toinen taas perustuu Alavan poimintoihin saduista, joissa hyvinkin voi olla kulkuaineita.

2.2.3 Käyttö kirjakielessä

Sekä-sanaa on käytetty vanhimmassa kirjakielessämme yksinäiskonjunktiona hyvin niukasti. Agricolan Käsikirjasta ja Messusta en ole huomannut yhtään esiintymää, eikä ilmausta näy liioin olevan vastaavissa käsikirjoitustoisinnoissa (SKMM I). Ikolan ym. (1989: 69) mukaan *sekä* on esiintynyt kirjasuomessa Agricolasta lähtien, mutta omien havaintojeni mukaan se on Agricolalla aina parikonjunktion osana (*sekä – että*, joskus *sekä – ja*). Martin lainsuomennoksen sivulle 100 mennessä en tavannut yhtään yksinäisesiintymää (*sekä – että* 36 kertaa). Jokusia tapauksia jo 1500-luvulta on kuitenkin tiedossa:

että he Jumalan sana – – lukisit, cuulisit, aiatelisit, ia rucouxis sekä weisuis edhesäns pitäsit ia sitä nijn racastaisit, että – – . Finno; Rapola, VKL 47 – . me mös tahdomma, että caicki meiden man Pääruchtinat, Lainmiehet eli Lagmannidt, Kihlakunnan miehet sekä mös meiden Käsky-leised ia Kihlakunnan Fougdit samas Somenmaas – – pitä oleman walmit matkansaattaman ia asettaman Krouwareit caikille manteillä. Juhana III kirjeen suomennos 1584; ib. 53 – ; s. 53 toinenkin tapaus.

1600-luvulta esiintymiä on kertynyt useilta kirjoittajilta, joskin harvaksen. Esimerkkejä:

on unhotannut Jumalan sekä hänen lähimäisens sen köyhän Lazaruxen. Sorolainen 1625; ib. 92. – – mitä nijlle on tapahtunut, jotca Jumalan Lait pitänet owat, sekä nijlle jotca ei nijtä ole pitänet. R 1642 s. 564. Päällisexi wachwistoxexi ja wacwdexi, ombi tämä meidän Secretilläm, ja meidän sekä Ruodzin walldacunnan respectivè Esimiesten ja wallidzewaisten alakiriouxella, woimallisexi techty. Speitz 1643; Rapola, VKL 77. sen jälkeen ruwettin kirjoja kirjoittaman, nijn Laki Ramattuita (hengelisi ia mailmalisi) cuin pacanalisi menoia (pacanoilda) sekä endisitä cuin muistetta taittin. Laur. Petri 1644; ib. 109. Meille tule Kymmenes caikista cutucaloista ja Nuotta caloista, cuin talwella wedhetään: Sekä caikista Orawan nahwoista. Kollanius 1648; ib. 69.

Lisättäköön, että Rapolan julkaisemassa Kollaniuksen suomennoksen katkelmassa s. 63 on kaksikin *sekä*-tapausta; vastaavissa kohdissa on Martin ja Ljungo Tuomaanpojan tekstissä *ia* (ib. 62).

Ilmauksen vähäkäyttöisyyttä osoittaa, että Sorolaisen Postillan I osan sivuilta 301 – 400 en tavannut sitä kertaakaan (*sekä – että* tosin esiintyy 21 kertaa ja *sekä – ja* 2 kertaa). Myöskään 1700-luvulla *sekä* ei ole ollut taajassa käytössä. Kun olen tilastoinut KK:iden esiintymiä eräistä uskonnollisista teoksista, olen joutunut havaitsemaan, että yksinäinen *sekä*

(toisin kuin *sekä – että*) ei niissä (tai ainakaan niiden laajahkoissa otoksissa) esiinny lainkaan. Tämä huomio koskee seuraavia kirjojen julkaisijoita: Wegelius (1747), Röring (1757), Lithovius (1765), Pazelius (1771) ja Frosterus (1797). Mainittakoon, että *sekä – että* -parikonjunktion esiintymiä sisältyi kaikkiin otoksiin joltinenkin määrä, vastaavassa järjestyksessä: 46, 23, 24, 12, 34. Antti Lizeliuksen Suomenkielisissä Tieto-Sanomissa *sekä*-konjunktiota on itsenäisenä käytetty huomatakseni vain kerran (näytteenumerossa 1775; *sekä – että* kyllä esiintyy 35 kertaa), Gananderin vähäisessä lääkintäopissa (1788) ei kertaakaan (*sekä – että* kahdesti ja *sekä – ja* kerran).

Vielä 1800-luvun alkupuolelta olen parista teoksesta pannut merkille, ettei niissä ole lainkaan yksinäiskonjunktiota *sekä*. Tällaisia ovat Juteinin Vilpittömiä kirjoituksia (1817; tarkastettu proosapalat) ja Renqvistin Viinan kauhistus (1835). Edellinen on tosin suppea, mutta *sekä – että* on mahtunut 9 kertaa; jälkimmäisessä tätä parikonjunktiota on käytetty peräti 41 kertaa.

Suomettaren vuosikerrassa 1847 *sekä* laskujeni mukaan esiintyy 132 kertaa eli vähän useammin kuin *sekä – että* (120 kertaa, lisäksi *sekä – jotta* 5 kertaa). Kirjoittajista Ahlqvist ei kuitenkaan ole käyttänyt yksinäiskonjunktiota *sekä* yhtään kertaa; *sekä – että* on hänen teksteissään 7 kertaa. Muiden tunnettujen kirjoittajien teksteissä *sekä* ja *sekä – että* -KK:iden suhteet vaihtelevat suuresti: Europaeus (52 : 8) ja Polén (23 : 6) viljelevät selvästi enemmän yksinäistä *sekä*-sanaa, kun taas Tikkanen (17 : 41) ja etenkin Varelius (6 : 43) suosivat parikonjunktiota.

Havaintojeni mukaan siis vielä 1800-luvun alkupuoliskolla jotkut kirjoittajat ovat käyttäneet *sekä*-sanaa (ainakin enimmäkseen) vain parikonjunktion *sekä – että* osana ja jotkut taas melko tiheään itsenäisenäkin. Vielä niinkin myöhään kuin 1870 on Kirjallisesta Kuukauslehdestä (s. 1 – 100) tekemäni laskelman mukaan *sekä* ollut vähemmän viljelty kuin *sekä – että*; esiintymien luvut 34 : 42. Kaksi vuosikymmentä myöhemmin on Valvojassa suhde ollut aika selvästi yksinäisen *sekä*-sanan eduksi. Kahdesta sadan sivun otoksesta (1 – 100 ja 101 – 200) saamani luvut ovat näet 64 : 41 ja 42 : 18.

Eräät 1900-luvun teksteistä tekemäni laskelmat osoittavat, että yksinäinen *sekä* on käynyt paljon yleisemmäksi verrattuna *sekä – että* -parikonjunktion. Kokoomateoksesta Oma Maa I (1907) olen saanut kahdesta otoksesta (1 – 100 ja 301 – 400) seuraavat luvut: 120 : 9 ja 99 : 27. Saman teoksen puoli vuosisataa myöhemmin ilmestyneen uuden laitoksen I osasta on vastaavilta sivuilta tullut luvut 87 : 32 ja 115 : 23. Luvuista on tuskin aihetta tehdä sen mutkikkaampia päätelmiä kuin että *sekä*-sana, joka aiemmin oli miltei vain parikonjunktion *sekä – että* komponentti, on yleistynyt myös itsenäisenä käytetyksi KK:ksi. Kehitys on päässyt vauhtiin ennen 1800-luvun puoliväliä ja johtanut siihen, että *sekä* nykyään on tuntuvasti yleisempi kuin *sekä – että*.

KK:iden *sekä* ja *sekä – että* suhteen kehitys heijastuu myös siitä,

miten kieliopit ja sanakirjat niitä käsittelevät. Yksinään käytetty *sekä* mainitaan varsin myöhään. Vasta Beckerin kieliopissa (1824: 168) on KK:iden luettelossa "*sekä äfvensom*". Renvallin sanakirjassa 1826 sitä vastoin itsenäinen *sekä* on selitetty vain murteellisen *saanni* ('saati') -sanan yhteydessä (esim. "otan minäkin, sekä (saanni) sinä"), ja kieliopissaan Renvall ei sisällytä sitä KK:ihin lainkaan (1840: 135), ei liioin Collan (1847: 131). (Molemmat mainitsevat kuitenkin parin *sekä – että*.) Eurénin kielioppiin (1849: 210) *sekä* on itsenäisenäkin kelpuutettu, ja Europaeuksen sanakirjassa (1853) on konjunktio *samt* suomennettu 'sekä, ja myös'.

Sekä – että sisältyy puolestaan jo Martiniuksen kielioppiin (1689: 75). Esitystapa on tosin hieman omituinen: *Sekä/både &c. cum, tum*, mutta tarkoitus on kaiketi ilmaista, että *sekä* (= både) & c(etera): *että* (= och) vastaa latinan KK:ta *cum – tum*. Vhaelin kieliopissa (1733: 106) on selkeästi *sekä/että cum, tum*; myöhemmissä kieliopissa tämä KK tietenkin aina mainitaan.

Sekä-konjunktin merkitys ei kirjakielessä varsinaisesti poikkea *ja*-sanan merkityksestä. Sanaa käytetään, kuten NS toteaa, "useimmiten *ja*-konj:n liian runsaan toistumisen välttämiseksi ja vaihtelun aikaansaamiseksi". Tavanomaista on, että useampaa kuin yhtä KK:ta tarvittaessa käytetään virkkeessä ensin *ja*-sanaa, sitten *sekä*-sanaa:

Itämeri lahtineen aikaansaa eteläisemmän Suomen ilmastossa selvän eron lounaisosan toiselta puolelta ja sisäisten sekä itäisten osien välillä toiselta puolen. J. P. Norrlin, *Oma Maa* I 34. Hänen kohdallaan pöydän yläpäässä oli myös vanha kahveli ja veitsi sekä hopealusikka. Jotuni, VT 175. Rokkalan esi-isä oli mennyt uudisasukkaaksi Sappuvaaraan, tehnyt pienen kylän ja kaatanut kaskan sekä ruvennut sen jälkeen pirtin tekoon. Virtaranta, Vienan kansa muistelee 549. Toiseen päähän tulisi pirtti, toiseen pakari ja keskelle porstua sekä porstuanperäkamari. Linna, TPA I 16. Kangaslammin, Konneveden ja Sukevan kirkkoherranvirat, Heinäveden, Ilomantsin, Juuan, Suomussalmen, Tuusniemen ja Vaalan kappalaisenvirat sekä Leppäviran toinen kappalaisenvirka on julistettu hakijain puuttuessa uudelleen haettaviksi 2.2. mennessä. US 6.1. 1968.

Epätavallisempaa on, että *sekä*-konjunktio on virkkeessä jo ennen *ja*-sanaa:

jollei oteta lukuun pientä määrää poroineen samoilevia lappalaisia, ovat ainoastaan jokivarret, järvien rannat sekä Jäämeren ja Vienanmeren rannikko harvaan asuttuja. J. P. Norrlin, *Oma Maa* I 42. Hän oli syntynyt Pieksämäellä 11 p. marrask. 1847, jossa isä oli nimismiehenä, sekä tuli 1866 ylioppilaaksi ja 1874 lakitieteen kandidaatiksi. Ib. 45.

Aivan poikkeuksellista on, että kirjoittaja valitsee *sekä*-konjunktin useita kertoja turvautumatta välillä *ja*-sanaan. Mainittakoon erikoisuut-taan seuraava esimerkki:

Leimoina oli aurtuoissa toisella puolella kolmella kruunulla varustettu kilpi sekä pienemmässä tyypissä kuninkaan nimen alkukirjain E ristillä

sekä toisella Turku merkitsevä A kirjain, isommassa tyyppissä kruunulla varustettu, sekä sterlingissä kruunu ja A — — . Aika 1920 s. 64.

Moniosaisia kopulatiivirinnastuksia sisältävissä virkkeissä *ja* ja *sekä* voivat sangen vapaasti vaihdella. Mainitsen muutamia esimerkkejä:

Maapäiville kutsuttiin kaikki täysi-ikäiset Suomen aatelismiehet, piispa ja kaksi tuomiokapitulilin jäsentä sekä yksi pappi kustakin kihlakunnasta, sotaväestä ratsumestarit ja everstit, sekä yksi upseeri ja kaksi sotilasta, jokaisesta kaupungista yksi pormestari, yksi raatimies ja yksi porvari sekä kustakin kihlakunnasta kaksi talonpoikaa. Oma maa 1: 337.

Suurimpien puutteiden poistamiseksi rikoslainsäädännön kohdalta annettiin v. 1866 asetukset lapsenmurhasta ym., taposta ilman surmaamisen aikomusta sekä muusta pahoinpitelemisestä, kaksintaistelusta, väärästä ilmiannosta ja kunnianloukkauksesta sekä vapausrangaistusten täytäntöönpanosta. Vuoden 1868 lainsäädännöstä mainittakoon asetus metsästyksestä ja otuksenpyynnistä Suomessa, konkurssisääntö, joka erinäisin muutoksien on vieläkin voimassa, ja asetus peräerosta avioliitossa sekä asetukset velan maksamisesta kuolemantapauksessa sekä perinnönluovutuksesta ja määräajasta velkomisasiossa sekä vuosihaastosta, jotka samoin kuin samana vuonna annetut etuoikeusasetus ja kiinnitysasetus erinäisin kohdin muutettuina ovat nykyäänkin voimassa. Antti Hannikainen, ib. 370.

Liitolla on kaksi kotisisaropistoa sekä harjoittelukoulu, lastenkoti molemmissa näissä ja kolmas Tikkurilassa, keskusneuvola Helsingissä, sosiaali-neuvolat Tampereella ja Turussa sekä avioliittoneuvoloita eräissä kaupungeissa. Tyne Leivo-Larsson, Oma maa 6: 251.

Vaikka *ja* ja *sekä* -konjunktioiden sijoittelu on yleensä väljää, on monissa tapauksissa kuitenkin havaittavissa, että *sekä* soveltuu paremmin kuin *ja*. *Sekä*-sana voi — lähinnä kai frekvenssinsä pienemmyyden ja äänemassansa painavuuden ansiosta — joskus ryhmittää rinnasteen komponentteja siten, että sen aloittama jakso muodostaa rinnasteessa yhden vähintään kaksijäsenisen komponentin:

Ikäryhmiä on kolme: 61 — 70-vuotiaat, 34 — 44-vuotiaat sekä 20 — 23- ja 16 — 17-vuotiaat. Leena Silvennoinen, Nykysuomalaisen puhekielen murros 42. Ilves sekä myös ahma ja susi taas raastavat lihapaloja saaliistaan leikkaavilla hammasterillään ja nielevät ne kokonaisina. Lauri Siivonen, Oma maa 5: 58.

Edellisessä tapauksessa konjunktioiden vaihtaminen toiseen järjestykseen vaikuttaisi kerrassaan hämmäntävältä, eikä se jälkimmäisesäkään olisi luontevaa, koska ahma ja susi esitetään parina, johon *myös*-sana tasaveroisesti kohdistuu.

Sekä on siis sikäli vahvempi KK kuin *ja*, että se saattaa pelkän yhdistävän funktion ohella sisältää vihjeen rinnastettujen komponenttien jonkinvertaisesta eritasoisuudesta. Tuollainen vihje voi — varmaan hyvin harvoin — ilmetä sellaisessakin tapauksessa, jossa on kaikkiaan vain kaksi

rinnastettua jäsentä. Esko Koivusalo on (Vir. 1975 s. 325) kiinnittänyt huomiota seuraavaan esimerkkiin:

Tärkeä osuus tässä lienee liuskatumaisilla leukosyyteillä sekä makrofageilla.

Sekä-konjunktio rajoittaa tässä attribuutin vaikutusalan, niin ettei asiantuntematonkaan lukija pääse luulemaan makrofageja liuskatumaisiksi, minkä tulkinnan *ja* mahdollistaisi.

Ilmeisesti *sekä* joskus myös soveltuu paremmin kuin *ja*, milloin rinnaste koostuu kielellisinä rakenteina hyvin erilaisista jäsenistä:

Tänne käsketti hyvä herra ja isäntä illaksi erään runo- ja rautasepän, Matti Valjakan, joka, sekä muuan toinen, kolmen neljänneksen päästä ihan tietämättäni haetutettu, runoilia, myöskin seppä nimeltä Björnström, antoivat minulle tänä ja kahtena seuraavana päivänä kylliksi työtä. F. F. Ahlman, SS 1: 162. Varsinaista tieteellistä mielenkiintoa niillä [satunnaiskasveilla] on lajien ilmastovaatimuksia selvittävinä "kokeiluina" sekä sikäli, että niiden määrä aika hyvin kuvastaa myös eri paikkakunnille eri vuosina kohdistuvan hemerokorisen leviämisen kokonaispainetta. Jaakko Jalas, Oma maa 1: 43.

Näihin tapauksiin liittyy itse asiassa myös seuraava esimerkki, jossa kaunokirjailija on nähnyt aiheelliseksi hajottaa rinnasteen eri virkkeisiin:

Ja sitä vartenhan minä sinut oikeastaan mukaan otinkin. Sekä kun muutenkin näytit joltiselta mieheltä. Wallenius, Miesten meri 245.

On tosin myös ajateltavissa, että *sekä*-sanan valintaan on vaikuttanut pyrkimys välttää virkkeenalkuisen *ja*-sanan toistoa.

Aivan tilapäinen erikoistehtävä on *sekä*-konjunktioille annettu Opettajien jatkokoulutustoimikunnan mietinnössä (1973). Siinä on opettajien virkoja ja toimia erittelevässä tilastossa rinnastettu kaksi pääainetta *ja*-sanalla, pääaine ynnä sivuaine taas *sekä*-sanalla. Siis esim. "Englanti ja saksa" osoittaa molemmat kielet pääaineiksi, "Englanti sekä saksa" taas englannin pää- ja saksan sivuaineeksi. Tämä sinänsä näppärä erottelukeino jäisi varmasti monelta lukijalta tajuamatta, ellei sitä olisi selitetty (160).

Sysäyksen on ratkaisulle antanut nähtävästi ruotsin kieli, jossa *sekä*-konjunktio totunnainen vastine *samt* erityisesti yhdistää sellaisia ilmauksia, jotka eivät ole loogisesti täysin samanveroisia. Niinpä Wellanderin (1959: 361 –) mukaan lauseen "Kansliet samt biblioteket hållas stängda under tiden 2 – 6 april" pitäisi mieluiten olla käsitettävissä niin, että "kansliet är huvudsaken och biblioteket på ett eller annat sätt en bisak".

Ehkäpä on yhteydessä ruotsin *samt*-sanan käyttöön, että esim. seuraavassa tapauksessa luontevasti esiintyy juuri *sekä*, kun rinnasteen

jälkikomponentti on sulkeissa ja siten selvästikin vähäarvoisempi kuin ensin mainittu:

— — vaan myöskin meidän suomaiden antaa tekijä samasta syystä (sekä kulttuurin vaikutuksesta) kuivua ja vähentyä. Valvoja 1890: 26.

Sitä vastoin seuraavaan harvinaislaatuiseen tapaukseen sisältynee vain tyyllillistä tehon tavoittelua:

Lähes kuusisataa metriä syvistä maanalaisista kaivoskäytävistä louhitetaan kuparia, sinkkiä, rikkiä ja rautaa. Sekä hopeaa ja kultaa. Katso 35/1974 s. 8.

On tosin mahdollista arvella, että kaivostoiminnan kokonaisuuden kannalta hopea ja kulta ovat sivuasioita, mutta paremminkin on katsottavissa, että arvometallit mainitaan näin jyrkästi toisista erillään korostusyistä.

Olenainen rajoitus *sekä*-konjunktion käytössä liittyy lauseiden rinnastamiseen. NS toteaa, että KK:ta "ei käytetä liittämään yhteen päälauseita, joilla ei ole yhteistä jäsentä". *Sekä* osoittaa tässäkin yhtäläisyyttä ruotsin *samt*-konjunktion kanssa. Wellanderin mukaan *samt* ei voi yhdistää päälauseita, joilla on eri subjekti. SAOB (II.2) esittää, että *samt* lauseita yhdistäessään kytkee nyttemmin vain kaksi sivulausetta tai kaksi lausetta, joista toinen on epätäydellinen. Mitä todennäköisintä on, että *sekä*-konjunktion käytön rajoittuminen lauserinnastuksissa on ohjautunut ruotsin *samt*-konjunktion vaikutuksen alaisena.

Käytäntö näyttää kutakuinkin tarkoin noudattavan sitä sääntöä, jonka NS päälauseiden rinnastamisesta *sekä*-sanalla mainitsee. Tuon säännön pitävyyttä eivät horjuta seuraavanlaiset perin harvinaiset poikkeustapaukset:

"Minä olen Jeruslan Lasarinpojan poikia ja minulla on kaksitoista vuotta ikää sekä minä olen Jeruslan." SUST 69: 88. Surmatyön suorittanut Jouko Mäkelä sairasti vaikealaatuista sokeritautia ja munuaistautia sekä hänen näkönsä oli erittäin heikko. US 26.6.1961. Onnetar valitsi kiikarin omistajaksi Mikko Vanteen os. Kodisjoki sekä juuri ilmestyneet Riistanhoidon oppaat osuivat arvonnassa seuraaville: — — . MK 1969: 48. Ehdokkaan tulee myös olla hyvin perehtynyt lainvalmistelutyöhön sekä hänellä tulee olla eduskuntatyön hyvä tuntemus. HS 21.12.1991.

Kansankielessä näyttää suhteellisesti useammin esiintyvän *sekä*-sanalla kytkettyjä päälauseita, joilla ei ole yhteisiä jäseniä. Edellä luetelluissa esimerkeissä on tapauksia seuraavista pitäjistä: Vehk Lemi Lappe Sak Uuk.

Lopuksi on vielä syytä huomauttaa siitä, että *sekä* yleisyydestään huolimatta on kaunokirjallisuuden kielessä yhä vähäkäyttöinen. Taajuus-sanaston (Saukkonen ym. 1979) mukaan *sekä* (ilmeisesti mukaan lukien *sekä* — *että* -tapaukset) on yleisyysijalla 35, mutta kielenkäytön eri lohkoil-

la sen osuus vaihtelee suuresti. Kaunokirjallisuudesta tapauksia on korpuksessa vain 10, radio-ohjelmista 99, lehdistöstä 216 ja tieteellisestä tekstistä peräti 653. Ääripäiden promilleluvut ovat 2,13 ja 36,94!

Sekä-sanon harvinaisuus kaunokirjallisuudessa on varmaan yhteydessä siihen, että sana on vieras enimmille murteille ja yleensäkin puhutulle kielelle, jossa enimmäkseen selviydytään KK:n *ja* avulla. Puhekieltä kauimpana olevassa tieteellisessä kielessä virkerakenteet ovat mutkikkaita ja rinnastustapaukset moninaisia, joten *sekä* on usein tarpeen vaihtelun ja selvyysdenkin vuoksi.

3 MYÖNTÖLAUSEEN SEKUNDAARIKONJUNKTIOT

3.1 *Ynnä*

3.1.1 Alkuperä ja vanhat käyttötavat

Partikkeli *ynnä* on alkuaan konsonanttivartaloinen essiivi lukusanasta *yksi* (*ünnä* < **üknä* < **üktnä*), ja sitä on vanhastaan käytetty yleisimmin adverbina merkityksessä 'yhdessä'. KK:ksi se kirjallisuudessa esitetäänkin varsin myöhään. Esim. A. W. Jahnsson (1871: 142) mainitsee sen adverbina, ja adverbiksi se on luokitettu Lönnrotin sanakirjassakin. Setälän lauseopissa (1880: 49) se on tietääkseni ensi kerran KK:iden ryhmässä. Sanakirjantekijöistä Ahlman on kuitenkin jo 1865 (s.v. *samt*) luokittanut sen konjunktiksi.

Lauri Hakulisen selityksen mukaan rakenne *isä ynnä poika* palautuu nominativus absolutus -rakenteeseen, joka on tulkittavissa 'isä, yhtenä (= mukana) poika' (1979: 75). Tulkinta on sinänsä luonteva, mutta ihan näin yksinkertainen ei *ynnä*-konjunktin synty sittenkään ole.

Hakulisen mukaan kysymyksessä olisi täysin omapohjainen kehittyminen. Tämä ei kuitenkaan tunnu todennäköiseltä, kun tarkastelee *ynnä*-partikkelin asemaa suomen kielen eri muodoissa ja vaiheissa. Ensiksikin on pantava merkille, että KK:na *ynnä* on murteissa aivan tuntematon. Toiseksi sana on KK:na harvinainen myös vanhimmassa kirjakielessä, jossa sen sijaan Hakulisenkin mainitsema tyyppi *isä ynnä pojan kanssa* on tavanomainen. Kolmanneksi ruotsin kirjakielessä näyttää olevan niin läheinen paralleelitapaus, että *ynnä*-KK:n kehitystä ei hevin voi selittää siitä irrallaan.

Ynnä on paradigmastaan erinneenä partikkelina tietenkin spontaani kehitymä. Merkityksessä 'yhdessä' sitä on käytetty jonkin verran murteissa ja varsin yleisesti kirjasuomessa Agricolasta lähtien aina 1800-luvulle saakka. Vaikka adverbina käyttö on tämän tutkimuksen aiheen kannalta periferiassa, sitä on syytä käsitellä nimenomaan kirjakielen osalta.

Useimmiten *ynnä* adverbina liittyy rakenteeseen gen. + *kanssa*. Tyypillisiä ovat seuraavanlaiset Agricolan Rucouskirian (Agr. I) esimerkit:

Woijta lehmäste, ia Reeska lambaijsta, ynne caritzadhen raswan cansa. 110. Ja meiden pahatekoin tehden me ynne meiden kuningasten ia pappien cansa annetut olema makundaden Esimiesten Kesin. 127. Ele minua cadhotta ynne minun pahatekoijnni cansa. 161.

Käytännön jatkumisesta osoitukseksi riittääkööt muutamat näytteet:

Mutta taitawat otit öljyä astiaans *ynnä* lampuin cansa. R 1642 Matt. 25:4. Ja sen pääll että Massmestarit, *ynnä* heidän Cansatekiöittens eli työmies-tens cans, machdaisit tietä heidän määrätyn pallckans tygö männä — — . Speitz 1643; Rapola, VKL 76. Minä uscon, että Jumala on minun *ynnä* caickein muiden luotuins cansa luonut. Pazelius 1771: 75. Harjoita jumalisutta *ynnä* työn kanssa, niin ei sinulle aika koskan pitkäksi tule. Renqvist 1835: 39. Kasket ovat muuttaneet kaikki metsätkin paitsi sydänmaita koivuviidoiksi, jotka *ynnä* monien suikeitten järvien kanssa tekevät pitäjän sangen ihanaksi kesä-aikana. Polén, Star 39/1847 s. 3. Kanslianeuvos Palménin ehdotukseen suostuen valitsi Seura kanslianeuvos Palmén'in itsen *ynnä* provessori Ahlqvist'in, assessorin Strählman'in ja lehtori Borg'in kanssa laittamaan ehdotusta lakiteoksen painamiseen kuuluvista asioista. Suomi II: 5 (1866) s. 314. Kovasti itsiäni syytän, että kerran häntä armahdin enkä surmannut häntä *ynnä* sukunsa kanssa. Kivi, KT II 7.

NS:n esimerkistön määrä antaa aiheutta arveluun, että *ynnä*-adverbi on ilman *kanssa*-sanaa tuntuvasti harvinaisempi kuin sen kanssa yhdessä. Näin näyttää tosiaan olevan laita. Poiminnoissani on tietoja itsenäisesti käytetystä *ynnä*-adverbista merkityksessä 'yhdessä' miltei vain Agricolalta. Mainittakoon muutama esimerkki:

Sinun palueliaijs Lapset, ia heiden sickiens ynne asuusat, ia sinun cansas ijancaikisesta menestywet. I 303. Sine ioca elet, ja hallitzet, ynne Ises ia pyhen hengen ychteyxes. I 345. ettes ynne meille annaisit seke synnit andexi ette mös rauhan. I 445.

Samassa merkityksessä *ynnä* esiintyy myös seuraavassa tapauksessa:

Cuca on Jesus Christus? — Jumalan ja Marian Poica, ynne totinen Jumala ja totinen Ihminen. Pazelius 1771: 83.

Ynnä-sanaa on adverbina käytetty joskus myös merkityksessä 'lisäksi, myös, -kin'. NS:kin mainitsee tämän vanhentuneen käytön (2.b). Agricolan Rukouskirjassa lienee parissa kohti jo tämä merkitys:

He häpien tulcat ia ynne naurun ioutukaat, caiki iotca minun pahuttani iloitzeuat. I 280. Anna meite ynne sinun pyhen Rumis ja callin weres roasta, oiikeasa wscosa, sen wdhen iellenssyndynehen Sydhemen cwlemises, kijnitette ja leutte. I 563.

Jokusia havaintoja olen tehnyt 1700-luvulta:

Mixi piti meidän Wapahtajamme ynnä oleman totisen Jumalan? Pazelius 1771: 84. — — Kylä-kuntain suostumuxia, jotka myös tarkoittawat Papuin menestystä, osottawat Kylänmiesten kiitettävän suosion ja ovat ynnä muille hywäxi esimerkixi. Lizelius 1776: 68. Se on ynnä siellä nähty, että heinät suowisa pysywät paremmasä tallea, kuin latoisa ja korsuisa. Ib. 107. Jos tällä woidellaan otta, ohimet, sieramet ja walta suonet kalwoisimista, ja ynnä sisälle otetaan, warjelee se Ruton aikana, tarttumisesta. Ganander 1788: 13.

Erytistehtävän *ynnä* sai 1800-luvulla matematiikan oppisanana. Sitä alettiin näet käyttää yhteenlaskutoimituksissa korvaamaan sanaa *plus*, jonka koko käyttöalaa se ei kuitenkaan ole koskaan kattanut. Koukkusen (1992: 76) mukaan *ynnä* merkityksessä 'plus' esiintyy ensiksi Wallinin oppikirjassa 1835. Europaeuksen sanakirjassa 1853 kyseinen käyttö on mainittu: *plus* 'ynnä, ja', samoin Lönnrotin leksikossa (mutta ei Eurénin).

Kyseisessä tehtävässä *ynnä* on NS:n mukaan adverbi, mutta raja KK:iden suuntaan ei ole jyrkkä. *Ynnä* on itse asiassa varsin lähellä merkitystä 'ja'. Lönnrotin sanakirjassa on muuten *ja*-konjunktion selitteenä myös 'plus' (aritmetiikassa) sekä esimerkki *kymmenen ja neljä* 10 + 4.

Lönnrotin leksikon mukaan *ynnä*-sanalla on myös merkitys 'ständig, oafbrutet, oupphörligt'. Tällaisesta käytöstä en ole kuitenkaan tavoittanut varmoja esimerkkejä. Mahdollisesti Lönnrot on nojannut kansanrunoista havaitsemiinsa tapauksiin, jommoisten mukaan Kalevalassa omistusliitteinen *ynnähän* esiintyy kolmesti: "Keitti vielä yötä kolme, Ynnähän yheksän yötä" (9: 461 —); "— Piillä vuotta viisi, kuusi, Ynnähän yheksän vuotta" (35: 355); "Kantoi kohtua kovoa, Vatsan täyttä vaikeata, Kuuta seitsemän, kaheksan, Ynnähän yheksän kuuta, Vaimon vanha'an lukuhun Kuuta puolen kymmenettä" (50: 145 —). Näihin stereotyyppiin tapauksiin merkityksenselitys 'ständig' jne. soveltuisi ehkä paremminkin kuin Turusen (1979) esittämä 'kokonaan, täydelleen'. Olipa miten hyvänsä, tämántapainen adverbinen käyttö ei tunnu merkitsevältä *ynnä*-KK:n selittämisen kannalta.

Eräät toiset kansanrunojen *ynnä*-tapaukset sen sijaan ovat tulkitavissa niin, että *ynnä* on niissä KK:n tehtävässä:

Kokotteles vuota viisi / Vuota viisi, vuota kuusi, / Kansa kaheksan kесеä
/ Ynnä yhäxen suen / Vuosi kausi kymmenettä.

Säkeet ovat peräisin Sääksmäen Ritvalan helkavirsistä (VR IX₁ 78: 7—, Gottlund 1824; samantapaisia muistiinpanoja myös nroissa 82, 86, 97, 115, 119). Sekä *ynnä* että *kanssa* lienee tässä luontevinta katsoa KK:iksi

(vrt. NS *kanssa* III). Vielä kiistattomampi on seuraava tapaus, jossa *kanssa* ja *ynnä* (tässä murteellisessa asussa *ynnä*) -sanojen kanssa paralleelisesti käytettynä on vielä KK *sekä*:

Kokotteli (orotteli) vuatta viisi / Vuatta viisi vuatta kuusi / Sekä seitsemän kevättä / Kanssa kahreksan kesää / Yynä yhreksän suvee / Talvikausi kymmenettä.

Nämäkin säkeet ovat Sääksmäestä peräisin (VR IX₁ 134: 7 – ; vrt. myös nrot 103, 135). Muualta tallennetuista kansanrunoista en ole huomannut esimerkkejä *ynnä*-KK:n käytöstä, joka yleensä ei ole kansanomaista.

Jokusia tietoja on myös *ynnä*-sanan esiintymisestä prepositiona merkityksessä 'kanssa'. Eero Lemola on pro gradu -tutkielmassaan huomauttanut, että Juteini vain harvoin käyttää ilmausta *ynnä jonkin kanssa*. Sitä vastoin Juteini näkyy melko usein viljelevän *ynnä*-sanaa seuraavaan tapaan (esimerkit Lemolalta 1949: 235 –):

maista vettä veljon maljan / kanssa viisaan Venäläisen, / *ynnä* ystävän jalomman. Tuomari ja Päälle-kandaja, *ynnä* muiden vaimo-miesten, iloitsivat nyt keskenänsä työnsä täytettyä. Pitkin maata matkusteli äijä hassu hallavana / *ynnä* pahan puolisonsa polttotaudin porottavan.

Lönnrotin Mehiläisessä v:n 1836 maaliskuun numerossa näyttää olevan vastaavanlainen esiintymä:

Alkuansa mahtaa tämä sananlasku, *ynnä* monen muun, olla jostai pitemmästä runosta.

Kyseisenlaisten selvästi poikkeuksellisten tapausten tulkintaan palaan hiukan myöhemmin.

Kirjakeilessä *ynnä*-sanon käyttöä KK:na on tavattavissa jo Agricolalta, mutta yleistä se ei ole. Pari melko selvää esimerkkiä on osunut poimintoihini:

Me mös tunnustam meidhem wicapääxi, moninaijsis ia tuijmimisa himoijsa pahudhen pein, Epelukusisa heijyse aijatoxisa, ia heiden szosisans, ynne caikesa catkerudhesa nijte wastoin, iotca hyuet, ia sinulle otoliset ouat. I 750. Ja hen — — wlosaioi caiki Templist, ynne Lambat ia Carian. II 249 (R 1642 Joh. 2:15: Ja hän — — ulosajoi ne caicki Templist, ja lambat ja Carjan.)

1600-luvulta olen huomannut seuraavat tapaukset:

Ja ylimmäiset Papit, *ynnä* cansan wanhimat annoit heille yhden summan raha. Sorolainen 1621: 365. Cårkiast Syndynyelle Jalost wapahalle ja Surisucuselle Herralle Herr Peter Brahelle — — Praesidentille sijnä Kunin-gallises Ylimmäises, oijskeudes Stockholmis, *ynnä* Lakimiehelle ylitze Wessmannin Maan, Bergzlain ja Dalien? Speitz 1642; Rapola, VKL 104.

Näyttää siltä, että *ynnä*-sanon käyttö KK:na on levinnyt vasta 1800-luvulla. Siltä ajalta on tietoja kertynyt runsaasti, mutta 1700-luvun teksteistä ei ole silmäni osunut yhtään tapausta.¹ Kaikkien kynämiesten KK-valikoimaan *ynnä* tosin ei 1800-luvullakaan ole kuulunut. Esimerkiksi Suomettaren vuosikertaan 1847 ahkeroineista kirjoittajista Ahlqvist ja Europaeus eivät näy käyttäneen sitä kertaakaan. Vareliukseltakin on vain kaksi esiintymää. Sen sijaan Polénilta olen havainnut peräti 33 ja Tikka-seltakin 11 tapausta. Mainittakoon muutama esimerkki Suomettaresta 1847:

Nämä pyrky-kirjat *ynnä* myötä-seuraavat todistukset saatetaan maalla asuvilta jätettävä likimäiselle Läänin Hallitukselle tai Nimismiehelle. 19: 4. Kylät ja kartanot enimmäiten mainituille maanselän harjanneille *ynnä* niiden vieruille raketut, ovat nä'yltään samanlaiset, kun muuallakin Savossa. Polén, 21: 1. Kalevalata ja Kanteletarta lukeissani nousi usein mieleheni suuri halu jolloin käydä ja nähdä Karjalata *ynnä* sen rahvasta. Polén, 26: 2.

Nyky-suomessa yleisintä konnektiota *ynnä muuta* en ole Suomettaren ensimmäisestä vuosikerrasta havainnut, vain pari sellaista tapausta, joissa *ynnä*-KK:ta seuraa adjektiivisesti käytetty *muu*-pronominin muoto:

Väinämöinen *ynnä* muut vanhat urot ovat näissä seuduin hyvin verevässä muistissa rahvaalla. Polén, 10: 4. tulet taas kulkemaan läpi jyliä kuusiko- ja koivukorpia *ynnä* muita lakeita saloja. Polén, 20: 4.

1800-luvun puolivälin jälkeen *ynnä*-sanaa näkyy käytetyn toisaalta samaan tapaan – joskin paljon harvemmin – kuin *sekä*-konjunktioita ja toisaalta suhteellisesti yhä yleisemmin nimenomaan fraasissa *ynnä muuta*, jota ilmaisemaan muotoutui oma lyhenne *y.m.* Tämän kiteytymän historiaa en ole aivan yksityiskohtaisesti tutkinut, mutta seuraavat laskelmat valaissevat kehitystä.

V:n 1870 Kirjallisen Kuukauslehden sivuilla 1 – 100 (joilla on yhteensä runsaat 1 700 KK:iden esiintymää) on KK *ynnä* kokonaan kirjoitettuna 16 kertaa, lyhenteeseen *y.m.* sisältyvänä 17 kertaa. Kaksi vuosikymmentä myöhemmältä ajalta olen tilastoinut Valvojasta 1890 sivut 1 – 200 (yhteensä lähes 2 400 KK:ta), joilla *ynnä*-KK:ta on käytetty semmoiseen 11 kertaa ja lyhenteenä *y.m.* (tai *y.m.s.*) peräti 44 kertaa. Kokoomateoksen Oma Maa I osasta (1907) olen laskenut KK:t sivuilta 1 – 100 ja 301 – 400 (runsaat 2 600 tapausta) ja huomannut *ynnä*-KK:n semmoiseen 13 kertaa ja lyhenteenä 50 kertaa. Vuosilta 1890 ja 1907 tehtyjen laskelmien mukaan lyhenteinen *y.m.* on siis nelisen kertaa yleisempi kuin *ynnä* sellaisenaan. Sen jälkeen *ynnä* on ilmeisesti vielä

1 VKS:n aineskokoelmissa on kuitenkin esimerkki Francken postillan suomenoksesta (I 1780: 74): oppikam siitä sitä totista wiisautta, *ynnä* sitä tyhmyttä, joka on tätä wiisautta vastaan.

enemmän jäänyt vain fraasin *ynnä muuta* (kirjoituksessa yleensä *y.m.* ja myöhemmin *ym.*) elementiksi.

On aika palata kysymykseen, miten *ynnä*-sanan adverbikäytön ja KK-käytön suhde on selitettävissä. Miksi vanhassa kirjasuomessa *ynnä* on pääasiallisesti adverbi ja esiintyy useimmiten gen. + *kanssa* -ilmauksen seuraamana mutta 1800-luvulta lähtien käyttäytyy KK:n tavoin eikä esiinny *kanssa*-sanan ohella?

Selitys tarjoutuu ruotsin kielestä. Vanha suomenkielinen kirjallisuus on kuten tunnettua paljolti ruotsista tulkittua käännöskirjallisuutta ja noudattelee muiltakin osin pitkälti ruotsin malleja. *Ynnä*-sanan päävastine ruotsissa näyttää olleen *samt*, jonka lauseopillinen asema on häilynyt adverbien, preposition ja KK:n vaiheilla. Vanhassa ruotsin kirjakielissä *samt* esiintyi yleisesti *med*-preposition, siis suomen *kanssa*-postposition vastineen, kumppanina rakenteissa, joita Ruotsin akatemian sanakirja esittelee seuraavasti:

(numera föga br[ukligt]) i förb[indelserna] *samt med*, förr äv[en] och *samt med* l. *samt och med* l. *med samt*, tillsammans med l. tillika med l. jämte l. liksom också (ngn l. ngt); äv[en] övergående i konjunktionell anv[ändning], närmande sig bet[tydelsen]: och (SAOB s.v. *samt* I.2.a).

Mainituista rakenteista ensimmäisenä mainittu *samt med* on ollut tavallisin ja vastaa läheisimmin suomen *ynnä* (gen.) *kanssa* -rakennetta. Juuri tuon ilmauksen mainitsee Hellqvistin etymologinen sanakirjakin, joka ilmoittaa sen mm. v:n 1541 Raamatussa käytetyksi (*samt medh*). SAOB:ssa siitä on esimerkkejä vuosilta 1531 – 1936; pelkkä *samt* KK:na on dokumentoitu vähän myöhemmältä ajalta, v:sta 1552.

Näyttää ilmeiseltä, että ruotsin varhemman ilmauksen *samt med* suomalaiseksi vastineeksi omaksuttiin kirjakieleen *ynnä* (gen.) *kanssa*, joka kuitenkin vähitellen syrjäytyi tiiviimmän *ynnä*-KK:n tieltä sitä mukaa kuin ruotsissakin *samt med* -rakenteen sijasta ruvettiin suosimaan *samt*-KK:ta. Nykyruotsissa käypä on vain *samt*, nykysuomessa vastaavasti *ynnä*, molemmat selvinä KK:ina ja tyyliävyiltään kirjallisina.

Välivaihetta *ynnä*-sanan kehityksessä edustavat ne muutamat (enimmäkseen Juteinin) esimerkit, joista *kanssa*-postpositio on karistettu pois mutta joissa *ynnä*-sanaa seuraava nomini on yhä genetiivissä (ks. s. 87). *Ynnä* ei ole vielä KK vaan prepositio, joka liittyy genetiiviin.

Ynnä-partikkelilla on harvinainen sivumuoto *yynä*, joka palautuu lähinnä spirantitiseen lähtömuotoon **üynnä* (ks. SKES, jossa murre-esimerkkejä). Tämän muodon käytöstä KK:na ei (s. 87 mainittua kansanrunoesimerkkiä lukuun ottamatta) näytä olevan tietoja. *Ynnä* ja *yynä* -asujen kontaminoituma lienee *yynnä* (SKES), jonka NS mainitsee vanhentuneena ja murteellisena konjunktiona ja adverbina. Ainoa NS:n esimerkki on adverbisesta käytöstä Aleksis Kiveltä. KK:na en ole huomannut *yynnä*-ilmausta käyttäneen muiden kuin Samuel Roosin:

Sitte kuin saanen, jos Jumala suopi, Korneliuksen suomentaneeksi yynnä sen Sanakirjan kootuksi, aigon ilmottaa mistä minun intoni on tullut. Star 18/1847 s. 1.

Pitkävokaalisten muotojen käyttöä kirjallisuudessa esitellyt Rapola (1927: 360 –) on lisäksi maininnut kuulutuksesta v:lta 1664 esimerkin, jossa *yynnä* on KK:n tehtävässä.

3.1.2 Käyttö nykysuomessa

Nykysuomen sanakirjan mukaan *yynnä* on KK:na usein hiukan vanhahtava, normaalityylinen vain yhteydessä *yynnä muuta*. Sen käytön sanotaan olevan samanlaista kuin *sekä*-konjunktion, ts. *yynnä*-sanaa käytetään etenkin *ja*-konjunktion toiston välttämiseksi mutta ei yhdistämään sellaisia päälauseita, joilla ei ole yhteistä jäsentä.¹ Voitaneen lisätä, että nykykielen *yynnä*-tapauksissa usein on monia rinnastuksia, joissa tarvitaan niin *ja* kuin *sekä* -konjunktioita. *Yynnä*-sanaan turvautuminen osoittaa siis toisinaan pyrkimystä karttaa myös *sekä*-KK:n toistumista.

Seuraavaksi joukko esimerkkejä tyyppillisestä *yynnä*-sanan käyttämisestä 1900-luvulla:

Nämä [arktiset] kasvit eivät ole levinneitä etelään, missä varsinkin pitkä kasvukausi ynnä lumeton kevät näyttävät vaikeuttavan niiden toimeentuloa. J. P. Norrlin, *Oma Maa I* 34. Keltaista voitakin heillä oli painaa puuroon silmäksi ynnä lisäksi leipää haukattavaksi ja piimää ryypättäväksi. Haanpää, *Jauhot* 21. Ei ole ehkä unohdettava sitäköön, että koulun vaikutuspiirin lävitse soluvat myös useimmat tulevat kaunokirjailijat ynnä lehtiväki sekä poliittiset kynäniekat ja puhujat. L. Hakulinen, *Aidinkielen opett. liiton vuosik. V* 20. Uudenmaan rannikolla vastaava määrä on 30 – 40 cm, ja Suomenlahden perukalla ynnä Itämeren eteläpäässä ranta pysyy paikallaan. Matti Sauramo, *Oma maa 1*: 314. V:n 1772 hallitusmuoto sekä v:n 1789 Yhdistys- ja vakuuskirja ynnä niiden lisäksi soveltuvien kohdin maanlain kuninkaankaari olivat Suomen perustuslakeina maamme erotessa Ruotsista ja liittyessä autonomisena valtiona Venäjän keisarikuntaan. Aimo Halila, *Suomen kansanedustuslaitoksen historia I* 452. Turun hiippakunnan missalet ja breviarumit ynnä niiden apukirjat olivat Suomen keskiajan käytetyimmät teokset. Aarno Maliniemi, *Suomen kirjallisuus II* 30. Kun on ehtinyt elämässään kiertää maita ja mantuja ynnä luullut nähneensä yhtä ja toista ihmettä, niin eipä moni asia jaksa kummastuttaa. HS 16.2.1992. Se on laaja, perustavanlaatuinen ongelma, jota pörssikäyttäytyminen ynnä pörssin semiotiikka ilmentää. Talouselämä ei ole erillään muusta yhteiskunnasta, talouden kulttuuri on osa muuta kulttuuria, ja talouselämän ynnä sen vallankäytön ja toiminnan moraalit ei saata olla kovin erillään muusta arvomaailmasta. SK 6/1992 s. 13.

1 Tämän kanssa ristiriidassa on Setälän Suomen kielen lauseopin teennäinen esimerkki "Me laulamme ynnä sinä naurat", joka on säilynyt kirjan uudistussakin laitoksessa (13. p. s. 131).

Koska *ynnä* on *ja*-KK:ta painokkaampi, se näyttää soveltuvan hyvin sellaisiin erikoistapauksiin, joissa rinnasteen jäsenenä ovat relatiivi-pronomini ja substantiivi:

— valituksella, joka *ynnä* valituksenalainen päätös on annettava maaherranvirastoon. Lakikirjasta, NS.

Harvinaista tyyllittelyä sisältävät seuraavat esimerkit, joissa virke on katkaistu kesken ja sitten pantu *ynnä* aloittamaan ajatusta jatkavaa vaillinaista virkettä (jälkimmäisessä tapauksessa jopa uutta kappaletta):

— joka [muuan unkarilainen] oli sentään tehnyt taivalta yhtä soittoa aina Berliinistä saakka. *Ynnä* meni saunaan ja uimaan eikä pitänyt edes vettä liian kylmänä. US 31.8.1974. Mutta hänen pitäisi olla selvillä siitä, että tulee aika, jolloin hänestä sanotaan: hän teki sitä ja sitä sekä jätti sen ja sen tekemättä. / *Ynnä* että hänen olisi pitänyt tehdä niin ja niin. SK 44/1974 s. 5.

3.2 *Jopa*

Jopa on varsin vaihtelevasti käyttäytyvä kielen elementti. Toisaalta se on vain (luultavasti germaanisperäinen) adverbi *jo* lisätynä (baltilaisperäisellä) liitepartikkelilla *-pa* (*Jopa* sade lakkasikin), toisaalta se on leksikaalistunut ilmaukseksi, jossa kummankaan komponentin tavanomainen merkitys tuskin tuntuu. Leksikaalistuman asema sanaluokkajaon kannalta taas häilyy. Setälän Suomen kieliopissa (1898: 112) ja *jo* hänen ruotsinkielisessä lauseopissaan (1892: 114) *jopa* on esitetty KK:na, ja samoin on menetelty monissa myöhemmissä kieliopissa (esim. Setälä — Nieminen 1954: 150; Kettunen — Vaula 1956: 154; Penttilä 1957: 557). NS:ssa sitä vastoin *jopa* on vain adverbi, joka usein lähenee KK:ta ja merkitsee a) 'vieläpä, yksinpä', b) 'saati(kka), puhumattakaan'.

Puhtaana KK:na *jopa*-sanaa ei voikaan pitää. Sen edellä saattaa käydä KK *ja*, eikä kahta KK:ta ole tapana käyttää peräkkäin. Semanttisestikin *jopa* on sisällökkäämpi kuin tyyppillinen KK. Useat sen esiintymät ovat kuitenkin siinä määrin konjunktioomaisia, ettei sitä hevin voi ehdottomasti sulkea KK:iden ulkopuolelle (ks. edeltä s. 12 sekä Pulkkinen 1981: 448).

Jopa-sanan käyttöä KK:ta muistuttavasti ilmenee kansankielessä vain harvoin. Esimerkkini ovat kaakkoishämäläis- ja savolaismurteista:

VehL: siit ne ["vasikat" l. lyhteet] silotaa rukiin-olkiil yhtee, neljä viis, jopa kuus vasikkaa yhtee. Kettunen, SM I 105. Hol: [Iso ahven] painaa kiloj ja

puoltoist ja toista kilova, kaksikin kiloa, jopa kolmekkin. KS 1: 382. Maan: se [vakka] korvitetaan sittä vielä, jopa jos niin tarvitaan tehään sukset alle. KS 2: 316. RauL: [Lehmät] mänivät sinne, yhek-, kaheksa' 'yheksäj jopa kymmenen kilometrim piähän. Yli-Luukko 1983: 68.

Enimmissä tapauksissa *jopa*-sanana merkitys on kopulatiivis-disjunktiivinen. NS:n mainitsemassa merkityksessä 'saati' sanaa näyttää käytetyn seuraavassa tapauksessa:

Lemi: [Lehmät] ei olliet [talven aikana] soaniet olkija tarpieksie, jopa suurust ensikeä. V. Ruoppila 1932.

Cannelinin (1888: 77) mukaan tämä merkitys olisi esiintynyt myös Kemin murteessa.

Kirjakielessäkään konjunktionomainen *jopa* ei ole järin yleinen. Vanhimman esiintymän olen huomannut v:lta 1847, ja sanakirjaan se on päässyt vasta 1860-luvulla, tosin vain Lönnrotin (adverbitulkinnankin sallivana) esimerkkinä: "häntä hyväksyttiin, jopa vallan ylisteltiinki" ja prisades högt. Mainittakoon joitakin näytteitä:

Mutta maassamme puuttuu niin kutsuttuja "Rahvasopettajain kouluja", joita löytyy kaikissa muissa sivistyneemmissä maissa, esm. Saksanmaalla, Ruotsissa, jopa Vironki maalla. Tikkanen, Star 48/1847 s. 2. Se kylvö, jonka armaan äidinkielemme ensimmäiset harrastajat toimittivat, on jo ruvennut oraalle nousemaan, jopa paikottain hedelmiäkin kantamaan. KKL 1870: 73. Rauhan mahdollisuuksia tarjoutui hyviä, jopa loistavia, mutta kuningas ei niistä välittänyt. E. G. Palmén, Oma Maa I 8. vasta Keski-Suomessa (n. 62°:lta pohjoiseen) tulevat ne [suot] valtavammiksi ja melkoisilla aloilla saattavat siellä laajuudessa vetää vertoja kuiville maille, jopa viedä näistä voitonkin. J. P. Norrlin, ib. 38. Sitten oli vielä eräitä isäntiä, jumalaapelkääväisiä miehiä, jopa hyväsydämissiäkin. Haanpää, Jauhot 35. Vaikka Jussi tunsikin Oton eräitä ominaisuuksia kohtaan vastenmielisyyttä, jopa lievää halveksuntaa, niin — — . Linna, TPA I 25. Ilman voimistuvaa taloudellista tukea henkiset pyrkimykset taantuvat, jopa monissa tapauksissa tyrehtyvät. Rapola, Suom. kurkihirsi 10. Kaikissa asioissa Teheranissa on lännen leima: vaatteissa, hienoissa ravintoloissa, eurooppalaisissa autoissa, jopa basaarikortteissa. US 30.3.1961.

Jopa-sanana korosteisuus tavallisimpiin KK:ihin verrattuna kuvastuu siinä, että sen edellä yleensä on tauko, jota kirjoituksessa ilmennetään pilkulla. Vain harvoin tuo pilkku puuttuu:

Näihin ei lapsi käy käsiksi omasta halusta, siihen tarvitaan pakkoa jopa vitsaaki. Tikkanen, Star 49/1847 s. 3. mutta olihan liikka hänen toverinsa, tottelevainen jopa nöyrä, aina tyytyväinen, aina iloinen. Pakkala, Lapsia 200. [Sosialismiin] on pitkälti kiteytynyt käsityksemme tasa-arvosta, oikeudenmukaisuudesta jopa hyvinvoinnista. Kanava 1991: 75.

NS:n esittämää merkitystä 'saati(kka), puhumattakaan' ei tapaa nykykielestä eikä varhemmastakaan kirjakielestä. Tästä käytännöstä¹ NS:ssa on vain kaksi kansanomaista esimerkkiä: "Sinusta ei saa selvää tuttukaan, jopa sitten vieras" (Kataja) ja "— — eihän elossa oleva ihminen jaksa maata yhtään päivää selällään liikkumatta, jopa että viikoittain" (Kauppi-Heikki). Kummassakin *jopa*-sanaa seuraa toinen partikkeli, ja mielestäni merkitys 'saati' onkin partikkeliyhtymän *jopa sitten, jopa että* eikä pelkän *jopa*-sanan merkitys.

Vastaavantapaisia esimerkkejä on joitakin tiedossa murteista; mainitsen ensinnä *jopa että* -tapaukset.

LapL: eij-ollu vehnästä kaopassakkaa, jopa että itellä. E. Rautkorpi M. Son: Henkhän käyp herrastae, jopa että tuhmasta talonpoejjasta. Kasvantaviärit leuvat 215. Šot: ei oot tienoata (tienoojata) paljo voattesakkaa jopa että ruokasa. L. Lounela 1953.

Äänteellisesti supistuneessa asussa ilmaus on tiedossa Nurmeksesta:

Hairahtaa hevonenni neljältä jalalta, jopatta ihminen kahelta. V. Piironen 1933.

Kaikki *jopa että* -ilmauksen tietoni ovat peräisin savolaismurteista (NS:n esimerkkinäkin savolaiselta Kauppi-Heikiltä). *Jopa sitten* näyttää taas olevan peräpohjalainen ilmaus (NS:ssa oleva näyte ylitorniolaiselta Väinö Katajalta). Murretiedot:

Rov: sillä [suovalla] pesthin ihmiset, jopa sittep pyykki. J. Toivainen M. Kemi: muutamat ei kehtaa [viitsi] syyvä jopa sitte työtä tehdä. Cannelin 1888: 77. VesS: Vaimoihmisetki maksavat veroa, jopa sitte miehet. Beronka 1922: 89.

Samaan tapaan kirjoittaa Pajalan murretta myötäilevä William Snell:

Nythään net nuoremat ihmiset tässäki kylässä kutovat vaikka minkämäl- lista vaatetta, ruusulistaki jopa sitte muuta. Kamaripirtiltä 67.

Samassa tehtävässä mainitsee Cannelin (1888: 77) Kemin murteesta lisäksi ilmauksen *jopakun*.

1 Kysymys on osaksi kielteisiä lauseita koskevasta käytännöstä, mutta olisi turhaa hajottaa käsittelyä kahtaalle.

3.3 *Vieläpä*

Vieläpä on sekä rakenteeltaan että käytöltään hyvin paralleelinen *jopa*-ilmauksen kanssa. Sekin voi olla toisinaan (balttilaisperäinen) *vielä* normaalissa merkityksessään vain vahvennettuna liitepartikkelilla *-pä*. Tavallisemmin se kuitenkin on itsenäinen lekseemi, jonka sijoittuminen sanaluokkakategorioihin on epäselvä. Setälästä (1892: 114; 1898: 112) lähtien sekin on kieliopissa yleisesti esitetty KK:na, mutta NS luokittaa sen adverbiksi, joka kuitenkin usein lähenee KK:ta ja merkitsee 'jopa, yksinpä, suorastaan'. – Samoista syistä kuin *jopa* on myös *vieläpä* sisällytetty tämän tutkimuksen piiriin, vaikka sen esiintymistä vain osa muistuttaa läheisesti KK:ita.

Vieläpä näyttää olevan pääasiallisesti kirjakielen ilmaus. Ensimmäinen havaintoni on v:lta 1847, ja varhaisin sanakirjamaininta lienee Lönnrotilla, jonka leksikossa on s.v. *vielä* selitetty, että *vieläpä* on = 'ja till och med'. Esimerkkejä kirjasuomesta:

Tsuudilaisien jäännöksiä löytyy Valdain mä'iltä ja Viron maastakin alkaen Altan vuoristoon ja Baikal järvelle vieläpä Amurin latvallekin asti. Euro-paeus, Star 3/1847 s. 3. — — kuinka kansa, joka edellisinä vuosisatoina oli retkeillyt hävittäen Ruotsin ja Norjan aloja, vieläpä kerran hävittänyt kuninkaallisen sotajoukon, nyt kerrassaan olisi hämmentynyt Lappalaisten sekaan. KKL 1870: 41. pitää olla vaimot, lapset, pyhävaatteet, vieläpä kellot taskussa. Jotuni, VT 176. [Rantsilassa] hän [Ganander] sitten viiden-toista vuoden ajan uupumatta ahersi pappina, kirjailijana, tutkijana, vieläpä lääkärinä. Y. H. Toivonen, Gananderin sanakirjan esipuhe 6. Raken-nukset, pihamaa, vieläpä katukin ovat aivan samannäköiset kuin kymmenen vuotta sitten. Pekkanen, Tehtaan varjossa 242. Eikä sovi kieltää, ettei tämänsuuntainen kehitys olisi tietyssä, vieläpä useassakin mielessä oikea. Rapola, Suom. kurkihirsi 69.

Tavanomaista on, että *vieläpä*-sanana edellä on kirjoituksessa pilkku, mutta jokusia poikkeuksiakin voi löytää:

Ja kuitenkin tekijä on osannut pitää jännitystä vireillä vieläpä lisätä sitä kappaleen hirvittävään loppuun asti. Valvoja 1890: 184. Nämä olivat monta vertaa arveluttavampia tunnustähtiä, sillä ne ilmenivät ihmisen sielussa, mielenlaadussa, suunpuheessa, laulunnuotissa, päänkeikuttamisessa vieläpä ihmisen järjessäkin. Kianto, VT 76.

Murteissa *vieläpä* tuntuu olevan yleensäkin harvinainen. Konjunktioomaisia tapauksia, joissa sanaa ei edellä KK *ja*, on poimintoihin osunut vain pari:

Kuhl: [Papit] kokos voita ja ne kokos joka sorttia, voita ja villoja, vieläpä housukankastakin. Virtaranta, HKM 260. Ilm: ne joi rahansak kaikki, vieläpä paitansakki. Laurosela 1913: 27.

Porsangin suomalaismurteesta on tieto, jonka mukaan *vieläpä (sitte)* merkitsee 'saati':

Poikasilekki maksethan hyvä päiväpalkka, vieläpä sitte täysille. Beronka 1922: 89.

Kyseessä näyttää olevan paikallinen kehittymä, joka on verrattavissa yleisempään *jopa sitten* -ilmaukseen (vrt. s. 93).

3.4 *Niin kuin (-kin)*

Komparatiivinen liittokonjunktio *niin kuin* (jota seuraavan sanan lopussa on yleensä *-kin*) esiintyy joskus yhteyksissä, jotka häilyvät komparatiivisen ja kopulatiivisen suhteen vaiheilla. NS selittää *niin kuin* -ilmauksen kyseistä käyttöä sanoin "kopulatiivikonj:ta läheten" ja määrittää merkitykseksi 'sekä – että, yhtä hyvin – kuin' (*niin* A.I.2.a.ff). Vaikka komparatiivinen luonne ei juuri tyyten häivykään, ovat monet esiintymät siinä määrin synonyymisiä *sekä – että*-KK:n kanssa, että ilmausta ei sovi sivuuttaa. Yleisempi on kuitenkin parikonjunktiorakenteinen *niin – kuin (-kin)*, josta ks. 4.8. Kirjakielisiä esimerkkejä, joissa *niin kuin (-kin)* olisi selvästi KK:n luonteinen, ei poimintoihini ole juuri kertynytkään. Pari melko vanhaa näytettä on kuitenkin esitettävissä:

Nämät ovat selkiät todistukset Jumalan wiisaasta järjestyxestä ja tarkasta edeskatsomisesta jolla hän hallitsee lukemattomat luodut kappaleet, pienimmätkin kuin suurimmatkin, heikommat niinkuin wäkewimmätkin. Frosterus 1797: 53. Tämänkaltaiseen viinan hävittämiseen pois itsensä tyköä pitäisi pappeja niinkuin muitakin herroja, mieronmiehiä ja vanhimpia kehoittaman ja vaatiman senkin, kuin – – . Renqvist 1835: 83.

Kansankielestä on esiintymiä tiedossa paljon runsaammin. Luettelen joukon näytteitä:

Pöy: sittes se oli kehrättäväsä kunnosa rohtimet niinko ihokki ko koton kehrättiin. Raija Kouri M. Vam: siin-oli semmonem pitkä [asuin]rivi maantiäv viäresä Lehtosen niinko Kupiaisenki. E. Lepistö 1937. Koke: molemmilles soitettiin marsi viarailen niinko kuakkureillekin [häissä]. Eila Lehtimäki 1961. Urj: Vähän sitä tullee meitin kiitettyä yhlen niinkun toisenki(n). Kannisto 1901: 6. Pälkä: sitte kuj jouluaatto tuli nin sitte levitettiin ne oljep pitkil laattiaa ja... – taloissa niinkum mökkösissäkin. Virtaranta, HKM 197. Vilj: Kaikki sinnes saunaam meni yhtenä, naiset niinku miähekki. Virtaranta, VKM 162. Län: Mutta nyt se nuatallakäynti on kesällä niinku talvellakij jotakuinkim mennyl lammaan. Virtaranta, HKM 333. Hauh: kolass oli valkee ja siälä talon kaikki naisväki perkas niitä sorkkia, lehmän niinkul lampaankin sorkat niin ne siälä korvennettiin. Ib. 107. Pad: söivätten yhlest valist vaan isäntä niinkor renkikin.

Virtaranta, SES 347. Hol: ol' ojat puhlistettava puhtaaks et, pohjat ninkun kahlem puolem pientarietki, jos pientareta ol'. KS 1: 377. VehL: sinne [pellavariiheen] kasaantuu nuarii niinkuv vanhoi. Ritva-Liisa Pitkänen M. Lemi: [Rippikoulussa pappi] kysel ja luettel poikia niiko tyttöjäkii. KS 2: 137. Koiv: kaik sahattii käsvoimiil lankut niiko lauvatki. SKMK II 255. Äyr: kohvit ja sokurit niiko kirassit ja sellitkii oljliit lopus. Ib. 293. Rái: enneaikoa ne pit heinät niiko oletkii kulettoa Pietarii ast, miel soaha kaupaks. Ruoppila 1956: 84. Kesä: mium muistin aekaaj jaoho miehet ninkun naeset. Kettunen, SM I 199. Pol: uittamalla vei ropsit niin kun tukittii. Kaija Kuiri M. Kaav: Se ["kostovaate"] sae kelevata ihan suluhajsille niinkun morsijamillekkii. SKMK II 49. Juv: [Niisissä] pittää ollah harjarahma yläpuola niiko alapuola että sei petän niisijä poes. A. Inkilä 1938. LapL: se piti tarkastip pyssyn niinku viilannii. E. Rautkorpi M.

Kuten esimerkeistä näkyy, *niin kuin* (-kin) on hyvin KK:n omaisessa käytössä selvästi kansanomainen ja aika levinnytkin. Läheskään kaikkialta siitä ei kuitenkaan ole tietoja. Eniten sitä näyttää viljeltävän hämäläismurteissa, mutta myös kaakkoismurteista on lukuisia esiintymiä tiedossa.

3.5 *Niin kuin myös*

Vanhassa kirjasuomessa ja vähän myöhemmässäkin kirjakielessämme on ollut käytössä KK:n luonteinen yhdysilmaus *niin kuin myös*. Se on ilmeinen jäljitelmä ruotsin sanonnasta *såsom ock*. Vaikka *-kin* ja *myös* ovat paljolti synonyymejä, eivät *niin kuin -kin* ja *niin kuin myös* juuri esiinny toistensa vaihtoehtoina. Edellinen on lähinnä kansankielessä käytetty keveiden lauseenjäsenten yhdistin, jälkimmäisellä on kirjallisuudessa rinnastettu enimmäkseen laveampia ilmausjaksoja. Esimerkkejä:

Joss hän mutoin tachtu ychdexi oikeaxi Christityxi cutzutta, nin cuin mös ajachdella walansa päälle —. Speitz 1642; Rapola, VKL 105. Ja tahto sillä aina Isä rucoilda, hiljain ja warhain, ja caikis edesottamisis, ia cusa tahtons olisim, nijncuin myös rualle ruwetes ia lacates. Laur. Petri 1644b H2a. Yhteiselle Kansalle ilmoitetan, että niitä Tukhulmisa präntätyitä, niin kutzutuita, Swebeliuksen Suomen kielisiä Katekismuxia, niinkuin myös Wirsi kirjoja — Turuusa on myytäwinä. Lizelius 1776: 88. Mutta kuinga taitawat ja tietäwät he nijtä ostaa ja toimittaa itsellensä, jos ei he tiedä Lääkitysten, Metikamentein ja Woidetten nimeä ja hyödytystä, nijnkuin myös sisälle annon määrää. Ganander 1787 esip. Tuulda myöden on usiasti kalain kulku ja nousu meresä randoja kohden meille hywäxi, nijnkuin myös linduin liikennet metsisä. Frosterus 1797: 21. — ovat ensin itse lakannet sen keittämisestä, kaupitsemisesta ja tarpeettomain ryyppyin andamisesta, niin kuin myöskin sekä sen ylöllisestä että kohtullisesta ryyppämisestä. Renqvist 1835: 83.

Ilmaus on kauan sitten lakannut olevasta keino rinnastaa asioita. Jonkinlaista jälkikaikua sisältyy vielä seuraavaan vanhan kirjasuomen tutkijan puheenkattelmaan:

Sataseitsemäntoista vuotta täyttänyt Suomalaisen Kirjallisuuden Seura on jo monen monta kertaa saanut luovuttaa ohjelmansa piiriin kuuluvia tehtäviä uusille erikoisseuroille ja laitoksille, kuten Suomen Muinaismuistoyhdistykselle, Kansanvalistusseuralle, Suomen Historialliselle Seuralle, Suomalais-ugrilaiselle Seuralle ja Sanakirjasäätiölle, niin kuin seura on myös jo aikoja sitten lakannut olemasta suomalais-kansallisen tutkimustyön yleinen keskusjärjestö. Rapola, Suom. kurkihirsä 19.

Rapolan tekstissä *myös*-sana tosin sijaitsee erillään *niin kuin* -ilmauksesta, mutta vertailun muodossa on ilmaistu ajatuksellisesti rinnasteinen asia. Virke muistuttaa laveudeltaankin niitä vanhan kielen virkkeitä, joissa usein muiden KK:iden ohessa on painokkuutta ja vaihtelua tavoitellen turvauduttu *niin kuin myös* -ilmaukseen.

3.6 *Niin hyvin kuin*

Vanhasta kirjallisuudesta voi suurena harvinaisuutena tavata ilmauksen *niin hyvin kuin* vastaamassa KK:ta. Sanonta seuraa tarkoin ruotsin ilmausta *såväl som*, jota nykyruotsissakin voidaan käyttää KK:n tapaan. Karlssonin ym. sanakirjan mukaan paitsi *såväl modern som barnet* myös *modern såväl som barnet* on suomeksi 'niin äiti kuin lapsikin, sekä äiti että lapsi'.

Poimintoihini on karttunut esimerkkejä seuraavasti:

ette me sinusta teutetuxi tulisima, runsalla tundemisella sinun tadhostas, nin hyuesti quin hengeliselle wisaudhella ia ymmerdhyxella. Agr. I 498. mingä wahingon meitin ja Crwnw, nijn hyfwuin cuin meidän alemaisemme, sijtä kärsimän pitä. Speitz 1643; Rapola, VKL 75. Ja se cuin ei itzens sijtä anna ojeta, nijn hywin cuin myös se, joca juomisella Pappia eli muita waiwata tahto, pitä pidettämän häwyttömän ja pahanelkisen edestä. Florinus 1688; ib. 74. ja toivommekin onnellisinta levenemistä tälle maakirjakaupalle pappien niin hyvin kuin muidenkin isänmaata rakastavien miehien kautta. Europaeus, Star 31/1847 s. 3. Yksityinen suomalainen opisto perustettiin, joka heti sai oppilaita niin hyvin kuin aineellistakin kannatusta. Valvoja 1890: 162.

On luonnollista, ettei kyseinen käännöslaina ole suomen kieleen yleistynyt. Lyhyempi vertailupohjainen KK *niin kuin ~ niin – kuin* korvaa näet sen täysin ja on sitä paitsi ilmeisen kansanomaisenkin.

Tähän yhteyteen sopinee sijoittaa myös pari tilapäistä vertailurakennetta, jotka funktioltaan kuitenkin ovat lähinnä rinnastavia. Martti Rapolan kirjoituksesta on peräisin virke:

Valitettavasti elettiin ankaran oikeaoppisuuden aikaa, joka tukahdutti niin hengellisten kuin kaikkien muidenkin persoonalliset tunneilmaukset, uskonnolliset *yhtä hyvin kuin* maallisemmat. Oma maa 4: 298.

Vanhan kirjasuomen tutkijan sananvalintaan lienee vaikuttanut parikonjunktiona aikoinaan viljelty *yhtä hyvin – kuin*. Seuraava tapaus näyttää selvältä kontaminaatiolta:

pitäkän Cappalainen sillä wälillä palweluxen toises Kircosa, *nijn hywin myös* sarnackon Kirckoherran sias Pääkircosa, cosca Kirckoherra teke palweluxen toises Kircosa. Florinus 1688; Rapola, VKL 72.

Taustalla on mitä ilmeisimmin synonyyminen ilmauspari *niin hyvin kuin + niin kuin myös*.

3.7 *Samoin kuin*

Sanaliittoa *samoin kuin* käytetään silloin tällöin vertailuttomasti yhteyksissä, joissa se rinnastuu selvästi KK:ihin. NS ilmoittaa merkitykseksi näissä tapauksissa 'ja samoin, ja myös, sekä'. *Samoin kuin* -ilmauksen funktion liukuminen vertailusta rinnastukseen olisi sinänsä helposti käsitettävissä omalta pohjaltakin, mutta todennäköisesti myös tämän KK:n mallina ovat olleet germaanisten kielten esikuvat. Lähimpänä on rts. *liksom* 'kuten, samoin kuin, ikään kuin', jolla on toisaalta myös kopulatiiviseen kallistuvaa käyttöä; vrt. de har behällit landets seder liksom dess språk 'he ovat säilyttäneet maan tavat ja kielen' (Karlsson ym. 1984).

Ennen Penttilän kielioppia *samoin kuin* -ilmausta ei liene KK:na mainittu. Ensimmäisen huomionarvoisen esiintymän olen havainnut Suomettaresta 1847:

Kuinka vähässä ajassa eikö hävinnyt Frankilaisien kieli samoin kuin Gallilaisienkin ja monen muun, jotka ehkä olivat paljoa suuremmat kansat lu'ultansa kuin Tverin Suomalaiset. Europaeus nro 46: 2.

Ajatuksen kannalta on kyse eri kielten rinnastamisesta, mutta lauserakenteen vuoksi kokonaisuus muistuttaa pikemmin vertailua. Selvemmin KK:mäinen on seuraava tapaus, jossa *samoin kuin* yhdistää kaksi nesessiivirakennetta:

Oli nimittäin ensin yliopistokunnan yleisellä vaalilla määrättävä juhlatoumikunta, jonka asiana oli hankkia yliopiston hallituksen lupa sen [keväthuhlan] viettoon, samoin kuin tiedusteltava sovelias paikka. Valvoja 1890: 112.

Ehkä kiistattomimmin vastaavat KK:ita sellaiset tapaukset, joissa *samoin kuin* yhdistää yksiköllisiä subjekteja ja predikaatti on monikossa. Vertailua ei juuri tunnu monissa muissakaan yhteyksissä, joissa tällä ilmauksella on liitetty toisiaan välittömästi seuraavia tasaveroisia lauseenjäseniä. — Seuraavaksi esimerkistöä 1900-luvun kirjasuomesta:

Tämä lyhyt kirjoitus teki käänteän kansakouluasian kehityksessä maasamme *samoin kuin* Cygnaeuksen elämässä. Mikael Johnsson, *Oma Maa I* 22. Kaikilla kansoilla on kaikkina aikoina ollut runoilijoita, yksinpä suomalaisillakin, *samoin kuin* heidän soimaajiaankin. A. Anttila, *Johdatus uuden ajan kirjallisuuden valtavirtauksiin* (1926) 293. Kaloilla, linnuilla ja muilla riistaeläimillä *samoin kuin* pedoilla on kullakin omat elintapansa. Kuusi 1953: 193. Kulkuväylien puute sisämaan ja meren rannikolla sijaitsevien kaupunkien välillä *samoin kuin* metsätalouden alkeellisuus vaikeuttivat suuresti taloudellisten olojen parantamista. *Oma maa 1*: 54. Oikein hoidettuna ja kehitettynä kansanrunousarkisto *samoin kuin* sen toimintaa elimellisesti kannattava yleisarkistomme ja kirjastomme ovat kalliita ylläpidettäviä. Rapola, *Suom. kurkihirsi* 25. Onkin syytä palauttaa mieleen, että Jakobson *samoin kuin* Martinet ovat päättävästi teroittaneet, että diakroninen fonologia on mahdollinen. Ravila, *Sananjalka I* 13. Nuhaisten pikkulasten *samoin kuin* aikuisten, mikäli heillä esiintyy kuumetta, on kuitenkin parasta pysyä vuoteessa. SK 4/1960 s. 27. Lady Mountbattenin syntyperä ja avioliitto, *samoin kuin* hänen luonteensa määräisivät hänet jo ennakkolta julkisiin tehtäviin. US 22.2.1960. Herra Halmeen *samoin kuin* monen muun arvovalta loppuu hyvin pian jos vain joutuu näyttämään jatkuvasti tyhjää kättä. Linna, TPA II 102. pommikoneet olivat tuhonneet riisitehtaan, silkkitehtaan, maanviljelystykäläisiä valmistavan tehtaan *samoin kuin* hedelmäsäilykkeitä valmistavan tehtaan kaupungin ulkopuolella. HS 28.12.1966. Ja teinimaailman *samoin kuin* ylioppilaskuntien vaalit ja oman ylioppilasjärjestön aiheuttamat ongelmat antanevat Paasivuorenkadulle riittävästi ajattelemisen aihetta. Kanava 1974: 390. Venäjä tarvitsee nikkeliänsä, jota se käyttää aseellisuuteen *samoin kuin* teräksen ja kotitaloustavaroiden valmistamiseen. HS 14.11.1991.

Useissa tapauksissa virkkeisiin sisältyy muitakin KK:ita, jolloin *samoin kuin* -ilmauksen käyttö lisää ilmaisun sujuvuutta. Esitettäköön vielä jokusia näytteitä useita rinnastuksia sisältävistä virkkeistä, joissa vaihtelun tarve on selvästi motivoinut KK:iden valintaa:

Kun Ruotsin pääarmeija oli Poltavan kentällä sekä Dnjeprin varrella hävinnyt, tarjoutui suorastaan verraton tilaisuus valloittaa Viron ja Liivinmaan viimeisetkin kaupungit *samoin kuin* Viipuri ja Käkisalmi. E.G. Palmén, *Oma Maa I* 10. — — sekä asetukset velan maksamisesta kuolemantapauksessa sekä perinnönluovutuksesta ja määräajasta velkomusasioissa sekä vuosihaastosta, jotka *samoin kuin* samana vuonna annetut etuoikeusasetus ja kiinnitysasetus erinäisin kohdin muutettuina ovat nykyäänkin voimassa. Antti Hannikainen, *Oma maa 1*: 370. Tekijä tuntee Jalo Kaliman tärkeimmät lainasanatutkimukset *samoin kuin* T. I. Itkosen laajan kirjoituksen lappalaisista lainoista venäjän kielessä, mutta esim. Wichmannin ja Uotilan, Karjalaisen ja Toivosen sekä Lehtisalonsä tärkeät sanakirjat eivät näy olleen hänen ulottuvillaan. I. Vahros, *Vir.* 1959: 524. Naapurimme sekä idässä että lännessä *samoin kuin* muut kilpailijamme rakentavat entistä enemmän ja entistä parempia tehtaita, joiden avulla voivat valmistaa halvemmalla enemmän ja parempaa. Jouko Koljonen, *Oma maa 3*: 404.

Samoin-sanana harvinaisempi synonyymi *samaten* esiintyy vastavasti *kuin*-konjunktion kanssa KK:n tapaan käytettynä:

— että nämä setelit, samaten kuin hopearaha ja "valtakunnan kauppankkin ulosantamat setelit" olivat vastaanotettavat kaikissa maksuissa. Otto Stenroth, *Oma Maa* I 90. Tosin katolisenakin aikana papit samaten kuin kerjäläismunkit olivat pitäneet kansankielisiä saarnoja. Yrjö J. E. Alanen, *Oma maa* 1: 78. Niinpä muodostaa tuomarinjäätin mm. sukulaisuus- tai lankoussuhde tuomarin ja jommankumman asianosaisen välillä samaten kuin se, että tuomarilla tai jollakulla hänen sukulaisellaan on asiassa osa tai odotettavana sen päättymisestä erinomaista hyötyä tai vahinkoa. Uno Tuominen, *ib.* 392.

Vanhin tähän liittyvä tuntemani tapaus (asusta *samati kun*) on jo 1830-luvulta:

Pelvottelemiset, uhkaukset ja rangastukset, samati kun muutki oudot mielenvaikutukset, ovat vahingolliset sekä mielen että ruumiin puolesta. Lönnrot 1836; Pulkkinen 1972: 105.

Raja komparatiivisen ja kopulatiivisen käytön välillä on *samoin kuin* -tapauksissa yhtä häilyvä kuin mm. *niin kuin* -tapauksissa. Kun sisällön kannalta on kyse rinnastamisesta ja muodon kannalta vertaamisesta, on ratkaisu usein makuasia.

Joskus pelkkä *samoin* (*samaten*) esiintyy yhteyksissä, joissa se alkaa muistuttaa KK:ta. Toisinaan sitä seuraa *myös*; Penttilä (1957: 57) esittääkin ilmauksen *samoin myös* KK:iden joukossa. Muutama esimerkki:

Kolmessa säädysssä suostuttiin suomalaisen normaalilyseen siirtämiseen Helsinkiin, samoin Porin ja Joensuun suomalaisten lyseiden laajentamiseen. Valvoja 1890: 170. Kaupunginväestön enemmistö, samoin myös opettajakunta vaati suomenkielen asettamista opetuskieleksi. *ib.* 161. Meillä tulivat silloin vallitseviksi ulkonaisesti vieraat laitokset, samoin myös muukalaiset nimitykset. *Oma Maa* I 74 (kirjoittaja tässä ja kahdessa edellisessä tapauksessa E. G. Palmén). Muistakin metsän- ja kotieläimistä, samoin linnuista ja kaloista on satuja kerrottu. E. Itkonen, *Suomen kirjallisuus* I 545. Siellä löytyy vielä joukko jalompia lehtipuita (lehmus, vaahtera, jalava, omenapuu), samaten pähkinäpensas. J. P. Norrlin, *Oma Maa* I 40.

Olisi ehkä rohkeaa väittää, että adverbi on tällaisissa tapauksissa jo siirtynyt puhtaaksi KK:ksi, mutta se olisi kyllä hyvin korvattavissa esim. *sekä*-konjunktiolla.

3.8 *Kuin myös*

Samaan tapaan kuin ilmauksia *niin myös* (3.9) ja *niin kuin myös* (3.5) on sanaliittoa *kuin myös* (joskus *kuin myöskin*) käytetty kirjoitetussa kielessä KK:na. Sen lähimmäksi esikuvaksi sopii ruotsin *som ock*, jonka SAOB mainitsee (s.v. *ock* 1.d) rinnan ilmausten *så ock*, *såsom ock* ja *samt ock* kanssa. *Kuin myös* näyttää yleistyneen kuitenkin selvästi myöhemmin kuin *niin myös* ja *niin kuin myös*, joista edellinen on melko tavallinen jo 1500-luvulla ja jälkimmäisestä on tietoja 1600-luvulta.

Vanhin, tosin epämääräinen tieto *kuin myös* -ilmauksesta on Canstrénilta (Lis. Jusl.): *cuin myös* 'item, jämväl, såsom ock'. Tämä ei vielä riidattomasti todista, että sanontaa olisi käytetty KK:na. Ensimmäisen kerran *kuin myös* on esitetty KK:iden joukossa A. G. Coranderin kirjassa *Finsk satslära* (1865: 114), jossa se on selitetty 'äfvensom'. Muihin kielioppiin tätä KK:ta en ole huomannut kelpuutetunkaan, ennen kuin Penttilä (1957: 557) sen otti mainitakseen leimattuna vanhastavan leikilliseksi.

Sanakirjoissakaan *kuin myös* ei ole saanut liiemmästi huomiota. Lönnrotilla on rinnakkain *kuin myös* ja *kuin -kin* 'som l. såsom ock', mikä osaksi on tulkittavissa KK-käyttöä tarkoittavaksi. Eräissä ruotsalais-suomalaisissa leksikoissa *kuin myös* esitetään *ävensom*-konjunktion käännösten joukossa (ainakin Ahlman 1865, Hahnsson ym. 1899 ja vielä Karlsson ym. 1987). NS:ssa kopulatiivinen *kuin myös* on leimattu tavallisesti vanhahtavaksi tai leikilliseksi. Samaa kantaa edustaa Terho Itkosen kieliopas. PS neuvoo: paremmin: ja, sekä, ja samoin, samoin kuin.

Omissa poiminnoissani vanhimmat esimerkit *kuin myös* -KK:sta ovat v:lta 1847. Noista päivin ilmausta on viljelty harvakseltaan meidän aikoihimme asti, eikä tuoreimpiakaan tapauksia aina voi arvioida leikkisyyttä tavoitteleviksi. Esimerkkejä:

Toiseksi on tässä Asetuksessa sääty parempi ja luonnonmukaisempi pääsö Jumaluusopin osastoon, johon vaan vaaditaan Oppilastutkinnossa näytetty tarpeellinen tieto niissä aineissa, joista Lukio- ja Koulu-järjestys 7 §:sänsä mainitsee, kuin myös laveampi tieto Jumaluusopissa ja sen harjottamisessa. Star 2/1847 s. 3. Koska H.K. Majesteettinsä on Armossa määrännyt, että Turun Isokouluun, paiti nyt siinä olevia Opettajia, edelleen pantasiin auttava Yliopettaja ja Kanssa-yli-opettaja kun myös 3 Kanssa-opettajaa — —. Star 41/1847 s. 4. Sillä se on hyvin tunnettu, että kaikki kunnallistoimet, kuin myös yhteisen kansan oppikeinot tähän asti olivat seurakuntain pappien toimitettavia ja heiltä voimassa pidettäviä. KKL 1870: 11. Katsoen siihen, että säästöpankkien omat varat ovat ainakin alussa vähäiset kuin myöskin säästöpankkien toiminnan laatuun, pidetään säästöpankkeja etenkin maaseudulla auki yleisöä varten ainoastaan kerran tahi kaksi kertaa kuukaudessa. G. Järnefelt, Oma Maa I 53. Hakemuksiin on liitettävä ansioluettelo — — sekä luettelo aikaisemmin saaduista tai haettavina olevista apurahoista kuin myös hakijan osoite. US 16.1.1959. Teosta voidaan suositella käsikirjaksi käytännön miehille kuin myöskin kirjastoissa sellaisena käytettäväksi. US 12.6.1962. Joulou liikenteessä.

Ohjeita ja vihjeitä joululiikenteeseen lähteville 2- ja useampipyöräisille kuin myös piennarvaeltajille. TV-ohjelmasta 18.12.1969. Helsingin psykososiaalinen yhdistys yritti vuonna 1969 tosissaan luoda jälkihoitomahdollisuuksia kuin myös työpaikkoja sairaaloista vapautuville. SK 12/1972 s. 28. Lisäksi valtioneuvosto on korottanut monia maksuja ja valmisteve-roja kuin myös maataloushintoja, maataloustulolain mukaan. HS 21.8.1976. Äänestäjät kuin myös me jouduimme kaikissa neljässä moskeijassa ensin ruumiintarkastukseen. Ksml. 2.1.1983. Lisäksi Helsinki on vantaalaisten, espoolaisten ja muiden paikkakuntien ihmisten huvittelukeskus kuin myös heidän työskentelypaikkakuntansa. US 18.1.1987. solistikonsertein hän on esiintynyt useimmissa Euroopan maissa kuin myös Neuvostoliitossa, Yhdysvalloissa, Kanadassa ja Japanissa. Konserttiohjelma 1992.

Selvästi leikittelevää sävyä on seuraavissa kieltolauseisiin sovite-tuissa poikkeustapauksissa; molemmat ovat peräisin pakinoista:

Tämä ei ole kerrottu perjantai- tai lauantaisiivouksen vauhdittamiseksi kuin ei myöskään sen hillitsemiseksi. Ksml. 27.11.1976. Katselin poikia huolestuneena, mutta happamilta he eivät näyttäneet kuin eivät myöskään residenssin muut asukkaat. Kotiliesi 23/1976 s. 25.

3.9 *Niin myös*

Sanaliittoa *niin myös* on kirjakielessä aiemmin käytetty melko usein KK:n tavoin. 1800-luvun alkupuolelta lähtien useat grammaatikot mainitsevat sen KK:iden luettelossa (von Becker 1824: 168; Renvall 1840: 135; Koskinen 1860: 112). Vielä Genetz selittää tämän ilmauksen 'sekä, ynnä' (1890: 129), ikään kuin kyse olisi pelkästä KK:sta. Sen sijaan Lönnrot tulkitsee (s.v. *niin*) ilmauksen *niinmyös* adverbiksi: 'desslikes, likaledes', mihin tuskin sisältyy erityistä oikeakielisyyskannanottoa.

G. A. Avellan on kuitenkin jo varhemmin vieronut *niin myös* -ilmausta ja halunnut sanottavan mieluummin *sekä, sekä myös* (Åbo Underrättelser 20/1855; Roine 1949: 14). Avellan on siis katsonut, että on kyse KK:sta. Hän on tosin tulkinnut sen nojautuvan ruotsin ilmaukseen *äfvenså*, joka kuitenkin on adverbi ja jossa sitä paitsi osien järjestys on päinvastainen. Konjunktion ja adverbien raja ei tietenkään ole ylittämätön, mutta *niin myös* -sanaliitolle on ruotsista löydettävissä läheisempikin esikuva: *så ock*. Kyseessä on siis tyypillinen vanhan kirjasuomen germanismi, jolta tyystin puuttuu kansanomaisen kaikupohja. Ei siis ole ihme, että se on ruvennut tuntumaan vanhanaikaiselta. NS suhtautuu siihen torjuvasti: tav. par. ja, sekä, (ja) samoin, samoin kuin, samoin myös (*niin* A.I.1.b). Paitsi konjunktiomaista ei siis muunlaistakaan käyttöä pidetä yleensä suotavana.

Esimerkkejä *niin myös* -KK:sta on 1500-luvulta aina 1800-luvulle saakka sangen runsaasti. Seuraavassa valikoima:

Waaralinen on mös haureus. niñ mös ylen palio makaus. Agr. I 21. Sinua me rucolema sinun racas poias Jesusen Christusen cautta, ja caikein henen tekoina ja hyuein töijdhens cautta, niñ mös henen catkeran kerssimisens ja colemans cautta. Ib. 608. Caicki tule walkean apu otta ia anda ne iotka wahuat taloin asuuaiset miehett ouvat sekä Papit että Talonpoiat, niñ mös heidhän perhensä. Martti 88. hänen pitä anoman iakoa napureildans ia pitäians miehildä, niñ mös käreiäs. Ib. 77. — — Hengeliäsiä Lauuluja ja virsiä Christuxen syndymästä, piinasta, ja cuoluist ylösousemisesta, niñ myös P. Colminaisudhesta. Hemminki 1616; Rapola, VKL 83. Täsä Ewangeliemis meidän Herra Jesus Christus puhu ia Saarna cahdesta wastahakoisesta Inhimisestä — — ia molembain heidän Elämästänsä täsä Mailmasa, ia mös heidän lopustansa, niñ mös heidän menostansa tämän Elämän iälken. Sorolainen 1625; ib. 90. Niñ on myös Usi Testamenti yxi Kirja, josa Evangelium ja Jumalan lupaus kirjoitetan, niñ myös mitä niñlle on tapahnut, jotca sen uscoit, ja ei usconet. R 1642: 564. — — rupe piexemän leipäweljiäns, niñ myös syömän ja juoman juomaritten cansa. Ib. Matt. 24: 49. sillä tietä annetan P. Hengen erinomainen armolinen ia suloinen lassolemus, niñ myös hywä tahto ia mielisuosio meihijn. Laur. Petri 1644a E1b. andacoon Taloinpoica — — yhdhen ropoin jocaihdesta Porsasta, hanhesta, carihdhasta, niñ myös wohlasta. Kollanius 1648; Rapola, VKL 69. Pääst heitä synnist' ia hädäst, Niñ myös sen ruman pirun kädest. Pacchalenius 1667 A6a. Sanancuulioitten pitä myös Jumalan Palweluxens uscollisest ja Sydämen halulla tekemän, niñ myös rucouxis, Kijtoswirsis, Jumalan Sanan cuulemises ja Sacramentein nautitzemises, näyttämän nöyryden ja catumuxen. Florinus 1688; Rapola, VKL 71 (näytteessä useita tapauksia). Waicka tosin Jumalan Laki hänen ensimmäisesä näösäns ja päälle catzannosans niñ myös sisällepidosans waati töjtä meildä — — Wegelius 1747: 427. Pääldäiskein: se paha sydän taita tehdä coco ruumin pahaxi huoruden ja irstaisuden cautta — — walhen ja petoxen, niñ myös caiken muun wääryden cautta. Röring 1757: 25. Mutta Pelwansiemmen waati parahin pehmeindä peldoa ja mustaa-muldaa, niñmyös hywin wiljeldyä maata, joca ei ole aiwan cuiwa eikä costia. Almanakka 1767; Rapola, VKL 160. Sentähden täytyi hejän — — elättä itziänsä syötäwillä ruohoilla, ruohoin juurilla ja marjoilla, niñ myös metzän otuxilla, Lintuin ja metzän eläinten lihalla. Lizelius 1776: 1. [A. Ahlqvist toi Karjalasta] rikkaan saaliin "Runoja, Itkuja ja Nykyisempiä runoja," niñ myös Satuja ja tarinoita. Star 12/1847 s. 2. kaupungit saavat kustantaa' huoneet sekä Opettajalle että koululle, niñ myös kynttilät poltinpuut ja hoidon. Star 16/1847 s. 4. Täydellisempi ja selvempi kuva meidän ilmanala-suhteistamme olisi ehkä vaatinut tarkemman esityksen halloista ja niiden tuhotöistä; niñ myös samalla lueteltavaksi seudut, missä maa on vuoden umpeen jäässä. Valvoja 1890: 27. [Säästöpankin hallituksen] tulee kaikissa jutuissa kantaa ja vastata säästöpankin puolesta, niñ myös päättää asioista, joiden ratkaiseminen ei ole isännille pidätetty. G. Järnefelt, Oma Maa I 53. Erämaan luonto, valoisat kesäyöt ja pimeät talvikuukaudet, harva asutus niñ myös saunakultti, alkoholitavat ja kulinaariset herkut — — ovat aitoa Lappia. Kanava 1974: 400.

Niñ myös -ilmauksen käyttö KK:na muistuttaa edellä puheena olleen *niñ kuin myös* -ilmauksen viljelyä. Virkerakenteet ovat enimmäkseen pitkiä ja polveilevia, ja niissä on yleensä muitakin KK:ita. *Niñ myös* on aikanaan ollut tarpeellinenkin vaihtelumahdollisuus. Nykysuomessa tavallisin *ja*-sanana vaihtoehto *sekä* yleistyivät näet vasta 1800-luvulla eikä *ynnä*-sanaakaan käytetty KK:na juuri sen aikaisemmin.

3.10 *Jos (-kin)*

Alistuskonjunktioita *jos* käytetään jonkin verran myös KK:n tehtävässä, tosin melkoisin rajoituksin. NS luonnehtii kyseistä käyttöä näin: "rinnastamassa kahta vastakohtaista t. jnk asian eri puolia ilmaisevaa sanaa toisiinsa: sekä – että". Tällaista *jos*-sanan viljelyä tavataan sekä kirjasuomessa että murteissa, mutta kaikesta päättäen se on verrattain nuorta. Vanhat sanakirjat ja kieliopit eivät siitä mainitse. Ennen NS:aa ja Penttilän kielioppia *jos*-sanan käyttöä KK:na on tuskin käsitelty.

Kansankielessä *jos*-sanaa KK:na viljellään seuraavaan tapaan:

Sau: kyl vanha aikkan opittin Dekeme site jos teteGi. Maila Vehmaskoski M. Pälkä: Kyllä on mittaa jos levyäkin kun pälkäneläisten päivässä. SKSK 381. Tei: se musta raamattu pitäs semmonen kirja olla että sen avulla saa tehtyä hyvää jos pahhaakin. Pirkko Kallio M. Suoni: Om mar ikänä se naiminenki aljettu yhrellä jos toisellakin sortilla. Virtaranta, VKM 99. Hol: kyl siin tartti ollal leipää jos leivän särvintäkii [kun 13 henkeä oli säännöllisesti ruokapöydässä]. V. Ruoppila 1940. Asi: niis entisajan honkis sit olj pituutta jos paksuuttakin. SKMK I 216. Sip: Niis papiis ol ollu hyvii jos huanoikih. Ib. 272. VehL: Kyl myä sillo huurettii, kyl juastii jos pelattii-kii. Ib. 279. Harl: ottaa oralla jos ongellai [keinoista piittaamatta]. S. Vaarna 1945. Rääk: tuulta jos tyyntäi. Anni Mykkänen 1962. Kiih: On ollut sukkana jos säkkinää. Hanna Korhonen 1961. Pol: sitä lahem pohjoo laijallaaj jos toesellaa [pidettiin pyytöjä]. Kaija Kuiri M. Sääm: Sae siinä [myrskyssä verkkoja nostettaessa] huovataj jos soutuokkii. Taimi Savolainen 1961. Nil: Tekevästä ja monitaitoisesta henkilöstä sanotaan: "Siltä tulloo uutta jos kystäe." Voi tarkoittaa myös huolimattomasti työnsä tekevää. A. Korhonen 1960. Son: Sitä suap pujotella uusta jos ahtaasta nuin issoo joukkoo elättäissään. K. Ronkainen 1941. Kiur: Siell olj akkoo jos poekookiip peelarinneej (= kannuineen) joka uamu. SKMK II 86. Kon: sitä sae olla satteessa jos tuulesakkii. Ib. 176. KalJ: niitä ennen aikaan kuluki pyytelijöitä kesällä jos talavella. kuinka monta niitä [lapsia avioparilla] on tyttyä jos poikaa? se anto sitte ainuallep pojallehen isannuuvej jos kaikki. R. Jussila M. Niv: viefaat syötettii jos juotettiinki. K. Vilkuna 1930 – 35. Piip: On sitä kateltu kirjosta jos kansista eekä sitä löyvy. Kirsti Piippo 1961. Kest: Läheltä ja kaokaa kuluki kaekellaesta kansaa, herroja jos narrejae, rikkaeta jos köyhijäe ukolta apuva hakemassa. SKMK I 403. Muh: Koitin kylymillä jos kuumillaki vesillä [hautoa]. Ib. 425. RisJ: niitä om pappeja jos pappiparkojae. T. Liljeblad 1932.

Esimerkeistä ilmenee, että *jos* kansankielessäkin yhdistää vain (määritteettömiä) sanapareja, jotka useimmiten ovat antonyymisiä tai muuten tuntuvat liittyvän tavallista kiinteämmäksi pariiksi. Monet sanaparit esiintyvät toisellakin tapaa rinnastettuina fraasiparatagmoina, esim. kirjoista *jos kansista*, vrt. *ei kirjoissa ei kansissa*; *leipää jos leivän särvintäkin*, vrt. *ei leipää ei leivän särvintä* (ks. Pulkkinen 1966a: 265, 267); *oralla jos ongellakin*, vrt. *orallakin ongellakin*; *sukkana jos säkkinäkin*, vrt. *sukkanakin säkkinäkin*; *uusta jos ahtaasta*, vrt. *uustakin ahtaastakin* (ks. Pulkkinen 1966c: 29 –).

Lukuisia muistiinpanoja on fraasimaisesta *tuuli ja tuisku* -sanojen liittämistä *jos*-konjunktioilla, esim.:

Uuk: tuulessa jos tuiskussa. E. Toiviainen 1960. Vie: se o' 'ollut tuulessa jos tuiskussa. A. Rytönen 1932. Kong: kyllä se on nähä tuulej jos tuiskunni [= kokenut monta kovaa]. Helmi Helminen 1933. Avus: on se joutunut näkehen tuulta jos tuiskua. K. Anias 1953. Niv: seun nähänyt tuulet jos tuiskukki. K. Vilku 1928 – 30. Sot: seon nähänyt tuulta jos tuiskuvaa. L. Lounela 1955.

Näidenkin sanojen rinnastamisesta toisin keinoin on runsaasti tietoja; ks. Pulkkinen 1966a: 42, 1966c: 30.

Itäsuomalaisessa kansankielessä viljellään *jos*-sanaa melko usein paratagmoissa, joiden jälkijäsenenä on sana *toinen*. Ei ole kuitenkaan ajatuksellisesti kyse kahdesta rinnastettavasta, vaan kysymyksessä on korostainen lukuisuuden ilmaisu. NS:kin selittää, että "poika jos toinenkin" = 'moni, usea poika' ja "yksi jos toinenkin" = 'moni, usea' (*jos* VI.2). – Murre-esimerkkejä:

Tohm: Rahaha se pyöräht paikkakunnalla tavalla jos toisellaik. SKMK II 118. Kont: Se riätälj kahto minnuu puoleltaaj jos toiseltaak. Ib. 134. Lep: Varsinniis sielä ostajim puolella tuns lakajstessaa hajuj jos toesennii. SKMK II 38. LapL: niille' ehkä liek kinkku palavattu jos toenennii. E. Rautkorpi M. (Rinnasteen jäsenet poikkeuksellisesti näin loitolla toisistaan.) Kuusa: Sitä on kerrottu tätä juttuo yksi jos toenen. Kortessalmi, VKK 168.

Harvinaisia ovat tapaukset, joissa *toinen* on ensimmäisenä jäsenenä:

Iis: Toinen jos mokomakin este kun Harjun Hetan naimisiin menossa. K. Väättänen 1962. PieV: Siinä [pukemisessa] koetettiin toesta jos molempookii. SKMK II 82.

Jälkimmäistä esimerkkiä muistuttava tapaus on tiedossa myös Paulaharjun tekstistä:

Oli toista jos molempia – juustoakin oli, jotta sai haukata välipalaksi, oli vielä makoista varileipää, kotomökille muruna tuotua. Rintakylä ja larvamaita 116.

Ilmaus kuvastanee eteläpohjalaista murretta. Paulaharju on ilmoittanut Kurikastakin esimerkin "On siinä toista jos molempia" (1902).

Vanhin ajoitettavissa oleva kirjaus *jos*-sanan käytöstä KK:n tapaan on tietääkseni 1790-luvulta Suur-Savosta muistiin pantu sananparsi "On syy veitessä jos vuolijassakin" (Kuusi 1953: 283; alkuperästä 481, 501). Samasta sananparresta on samoilta seuduin merkitty hieman toisenlainen variantti, joka valaisee *jos*-konjunktin kopulatiivisen käytön kehitystä: "On syytä veitessä, jos lie vuolijassai" (RanS; Sananlaskut 441). Tässä *jos*

on selvästi lauseita yhdistävä konsessiivinen alistuskonjunktio, mutta kun jälkimmäisen lauseen predikaatti elliptisesti heittyy pois, muuttuu *jos* kuin itsestään lauseenjäseniä yhdistäväksi rinnastuskonjunktiksi.

Toinen esimerkki samasta kokoelmasta: "On sitä syytä sepässäkin, jos lie sysissäki" (SuoS; 440). Tämäkin sananparsa tunnetaan elliptisesti tiivistyneessä asussa, jossa *jos* on KK:n tehtävässä: "On syytä sysissä jos sepissäkin" (= aineksissa ja valmistajissa; molemmissa osapuolissa; NS s.v. *sysi*). Kehitys alistuskonjunktioista KK:ksi on tällaisissa tapauksissa hyvin selvästi nähtävissä. Ymmärrettävää on myös, että *jos*-rinnastukset rajoittuvat kaksijäsenisiin tapauksiin ja että jälkimmäiseen komponenttiin enimmäkseen yhä liittyy *-kin*, joka esiintyy usein konsessiivisissa lauseissa (NS *-kin* A.II.3.e; *joskin*).

Luettelen seuraavaksi joukon kirjasuomen esimerkkejä, joissa *jos*-sanaa on käytetty KK:na:

tässä nähdäksemme on löydettävä Eugene Süen monta vikaa jos ansiotaki. Tikkanen, Star 36/1847 s. 2. Kyllä sitä on saatu soutaa jos huovatakin ennenkuin on tänne päästy. Meriläinen, Pietolan tytöt 475. Sitte kului taas vuosi vuotensa perästä tavallista hiljaista latuansa ilman erityisittä iloitta, jos huolittakin. Reijonen, Kertoelmia ja kuvauksia 477. Hän itse oli nähnyt tuon suuren tapauksen, käynyt kertomassa taloissa ystäville ja tuttaville jos tuntemattomille. Pakkala, Lapsia 187. Saapi tässä kärsiä eläin jos ihmisenkin... Kianto, VT 26. Joutaa hänessä [apteekissa] olla hokmannit jos koljattikin saatavissa, kun Jumala milloin tauvin lähettää. Ib. 51. — — tekijämies, joka oli koettanut kovat jos pehmeätkin ja tehnyt jokseenkin joka lajia. Kojo, Tuulta ja tyyntä 151. tielinjalle raahasivat konit ja ukonköpelit puuta jos maatakin. Haanpää, Jauhot 112. Siitä oli tietenkkin haittaa ja harmia heille jos hänellekin... Ib. 134. Gottlund on kiitettävän huolellisesti tallettanut kaikki tärkeät jos joutavatkin paperinsa. Kuusi 1953: 493. taas siellä [seurantalossa] näytellään jos pidetään muitakin tilaisuuksia. SK 22/1960 s. 36 (erittäin poikkeuksellisesti rinnastettu kaksi finiittiverbiä, joista jälkimmäisellä on oma objektinsa). ihmeteltävän paljon hän vapaassa muodossaan saa mahdutetuksi sanoihinsa asiaa, jos tunnelmaakin. US 30.7.1969.

Lisättäköön vielä muutama esimerkki tapauksista, joissa rinnasteen toisena jäsenenä on sana *toinen* ja merkitys useutta korostava:

Isä se on teitä kaivannut kerran jos toisenkin. Jotuni, VT 139. Savikuopissa sitkeäsivuiset miehet luoda jatkistivat kuorman jos toisenkin. Haanpää, KT IV 188. Hän kun on seurailut tämän maailman menoa puolelta jos toiseltakin. Huovinen, Konstan Pylkkerö 26. Kyllä sitä puhetta piisaa yhdellä jos toisellakin. Linna, TPA I 259. Niitä prenikoita taisi silloin noukkia yksi jos toisenkin. Kalervo, Pelivara 33.

Kyseistä ilmaistyyppiä käyttäneet kirjailijat näyttävät olevan enimmäkseen itämurteiden alueelta, mikä sopii hyvin yhteen vastaavien murretietojen kanssa (s. 104). Itämurteiden vaikutuspiiristä oli kotoisin Pentti Haanpääkin, joka mielellään käytti *jos*-paratagmoja. Hänen tekstistään olen huomannut sellaisenkin tapauksen, jossa rinnasteen jäseniä on kolme:

Siellä sydänmaiden kätköissä lymyili Surkeaa ja Puutetta jos Kiusaakin. Jauhot 36.

Tapaus on erittäin poikkeuksellinen, vaikka käsittäisi sen niinkin, että köyhyyttä kuvastavat mökkinimet *Surkea* ja *Puute* yhdessä muodostavat parin, johon *Kiusa* rinnastetaan. Kirjailija on rohjennut käyttää KK:ta omintakeisella tavalla. Edellä on mainittu Pakkalalta esimerkki, jossa niin ikään on kolme rinnastettua sanaa: *ystävälle ja tuttaville jos tuntemattomille*. Tässä *ystävät ja tuttavat* kuuluvat läheisesti yhteen, joten tavallaan on kyse vain kaksijäsenisestä rinnasteesta; ylen harvinainen *jos*-rinnaste tietysti tämäkin.

Lienee lopuksi vielä aihetta mainita, että *jos*-konjunktioita käytetään kansanomaisesti myös toistettujen sanojen välissä. NS:kin mainitsee kyseisen ilmaustyyppin, esim. "Elsa oli hyvillään jos hyvillään" (Pakkala); "— piti aina olla hyvät jos hyvät heinät" (Alkio; *jos* A.VI.4). Tällainen *jos*-sanan käyttö ei kuitenkaan ole luonteeltaan kopulatiivista, vaikka se muodollisesti muistuttaa *ja*-sanan käyttöä toistorakenteissa (vrt. *ja* 2.1.3.1). Setälä tuntuu osuvan oikeaan tulkitessaan ilmaustyyppin elliptiseksi: "ehkä saattaisi selittää esim. lauseen *tuli nälkä jos nälkä* siten, että se merkitsee: tuli nälkä jos kerran oikein nälkä tulla voi" (1883: 156). Tämäntyyppinen *jos*-sanan viljely näyttää olevan tuttua pääasiallisesti pohjalaismurteissa; toistetut sanat ovat enimmäkseen adjektiiveja tai niiden adverbijohdoksia.

3.11 *Että*

Laajakäyttöinen konjunktio *että* toimii yleisesti KK:n tehtävässä parikonjunktion *sekä — että* osana. Yksinäänkin sillä on joskus käyttöä KK:na. Tällainen käyttö on vähäistä, mutta se on kuitenkin mainittu NS:ssa — ja Penttilän kieliopissa — harvinaiseksi leimattuna. VKS:ssa *että*-konjunktion kopulatiivisesta käytöstä on lukuisia näytteitä Agricolasta lähtien. Todellisuudessa esiintymiä on teksteissä kuitenkin niin harvassa, että ne vaikuttavat lähinnä *sekä — että* -ilmauksen hallinnan horjahduksilta.¹

Oireellisia ovat mielestäni sellaiset tapaukset, joiden rinnakkaisesiintymissä onkin *sekä — että*. Niinpä VKS:ssa on Finnolta esimerkki: "Täydhet ouat taiuat että maa, sinun Herraudhes cunniat", jonka vastineessa Agricolalla on ilmaus "seke taijuat ette maad". — Martin lain-

1 Mahdollista on kuitenkin, että ruotsin esikuvalla on myös osuutta. Ruot-sissa näet KK:n *såväl — som* ohella esiintyy (elliptiseltä vaikuttava) pelkkä *som*. Karlssonin ym. leksikon esimerkeissä on mm. paratagmat *unga som gamla, i ett som annat, sommar som vinter*. Kun *såväl — som* yleensä suomen-netaan 'sekä — että', on pelkkä yhdistävä *som* voinut joskus suomentua 'että'.

suomennoksessa on kohta: "sen pitä mös oleman wadhiotetun että kjueillä lasketun" (70), jota vastaavissa Juustenin ja Isonkyrön koodeksien kohdissa onkin *sekä – että*.

Koska lisäesimerkkejä vanhan kirjasuomen osalta löytyy helposti VKS:sta, otettakoon seuraavaksi vain näytteitä 1800-luvulta lähtien:

– – Madjarin erinäinen katsanto ja arvelu maalimasta ja sen menoista, joka juuri onki yhteinen meille että heille. Tikkanen, Star 45/1847 s. 3. – – noitaa, joka hevosen että muun varkaudesta neljä kymmentä saatua kävi Viaporissa kaksi vuotta olemassa. Polén, Star 38/1847 s. 1. Kaartin hallissa lopetettiin eilen toiminta loppuunmyyntien että suunnattomien alennuksien merkeissä. US 16.11.1958. sananparsien kuvallinen hahmottaminen vaatii psykologista silmää että kansantapojen tuntemusta piirtäjälahjakkuuden lisäksi. Suom. Suomi 1959: 234. Saatettiin panna paistumaan yhtä aikaa kinkku että Kyyrölän pottiin sianlihaa. Uusi Jyväskylän lehti 34/1969. Paloheimo mainitsi menestysmaina myös Ison-Britannian (vahva juoksumaa) että Italian. HS 3.8.1980. Oululainen Jorma Kurvinen on siitä harvinainen kirjailija, että hän kirjoittaa yhtä sujuvasti ja tuotteliaasti nuorille että aikuisille. Ksml. 18.2.1991.

Suhteellisen monet esimerkit ovat sellaisia, joihin *sekä – että* hyvin sopisi, joten niiden tulkitseminen elliptisiksi tuntuisi jokseenkin luontevalta. Erityisen selvästi ellipsitulkinna soveltuu seuraavaan lehtikielen esimerkkiin (1975, paikka jäänyt merkitsemättä):

Mikään rengas ei täytä vaatimuksia sekä kesällä että talvella, kuivalla että märällä, pitkäaikaisessa ajossa että lyhytaikaisissa korkeissa nopeuksissa.

Kansankielestäkin vastaavanlaista *että*-sanon käyttöä on tiedossa, mutta tapaukset ovat niin harvinaisia, että murreteksteistä en ole sellaisia lainkaan havainnut. Ne esimerkit, joita SMS kohdassa *että* III.2.a mainitsee, ovat melkein järkiään sellaisia antonyymiparien rinnasteita, joiden yhteydessä *sekä – että* on tavallinen (*sisältä – päältä, sitä – tätä, soutaa – huovata* ym.). Niistä saa sen vaikutelman, että *sekä – että*-rakennetta on tavoiteltu mutta ilmaisussa on lipsahdettu.

Erikoislaatuista *että*-konjunktion käyttöä, joka on tulkittavissa kopulatiiviseksi, tunnetaan Peräpohjolan murteista. Rakennetyypin lienee ensinnä maininnut Cannelin (1888: 98) Kemin murteesta. Hän huomauttaa IV infinitiiviä käsitellessään, ettei hän ole kuullut sen partitiivia käytettävän Setälän lauseopin esittämällä tavalla osoittamaan "keskeytymättömyyden jatkumista". Sen sijasta käytetään "omituista järjestelmää", jossa kahden samanlaista verbimuotoa yhdistetään *että*-konjunktiolla. Cannelin ei sano mitään konjunktion merkityksestä, mutta esimerkkeihin voisi kyllä sijoittaa *että*-sanon tilalle KK:n *ja*. Genetz (1890: 120) katsookin Cannelinin tarkoittamassa tyypissä *että*-konjunktion kopulatiiviseksi (= sekä).

Cannelinin esimerkit ovat seuraavat: Venäläisiä lissäy(i) että lissäy(i); kyllä täälä nym mettä tihenee että tihenee; viepi että viepi seljemäs pölkkyyä; ka kuinka kääntyy että kääntyy tämä joki; maa se kun

nousee että nousee. Verbiesimerkkien jatkoksi hän lisää vielä lauseen "lujemphan että lujemphan tarttuu".

Beronka (1922: 80) esittää Vesisaaren ja Porsangin murteista samansuuntaisen tiedon jatkuvan tekemisen ilmaisemisesta ja mainitsee esimerkit "Se mennee että mennee. Ja se sattaa että sattaa." Hän tekee samalla viittauksen lappiin, josta tyyppi selvästi onkin peräisin. Nielsenin norjanlapin sanakirjan mukaan *ättē* näyttää esiintyvän myös kahta identtistä verbimuotoa, komparatiivia tai paikanadverbia yhdistämässä, jolloin merkitys on 'and, og'; kopulatiivisesta käytöstä (etelä)inarinlapissa mainitsee myös Erkki Itkonen leksikossaan (nro 559).

Muualta kuin lapin kielen vaikutusalueelta ei suomen murteista ole kyseisen rakenteen käytöstä tietoja. Edellisten lisäksi on mainittavissa vielä pari tapausta vanhasta Inarin suomesta: "kiuhtu että kiuhtu vain"; "se kuja kävi ahtämmäksi että ahtämmäksi" (T. I. Itkonen 1962: 118).

Pelkkä kuriositeetti on kirjasuomen kannalta ainoa huomaamani tapaus:

— — meidän syvästi aatteellisessa, logisessa äitinkielessäme sai hänen [M. A. Castrénin] tutkiva henkensä yhä saamistansa enempää että enempää tutkimuksen tilaa. A. W. Ingman 1872; SS 162.

Kenties konstruktio on tarttunut Ingmanin korvaan joltakin äidinpuoleiselta sukulaiselta, jotka juontuivat Pohjanmaan valtasukuihin Frosteruksiin ja Cajanuksiin (SS 157).

VKS:n mukaan *että*-sanaa käytetään "kopulatiivikonj:n tapaan" myös lauseita yhdistämään (kohta III.1). Merkitys on hahmoteltu väljästi: 'ja, -ka [= -kä], ts.' tms. Esimerkistö on mielestäni kuitenkin senlaatuista, että konjunktion tulkitseminen kopulatiiviseksi on kyseenalaista. Selvänä KK:na *että* lauseita yhdistäessään tuskin koskaan esiintyy.

3.12 *Jotta*

Kalevalassa on joitakin tapauksia, joissa KK:na on *että*-sanan kanssa pitkälti paralleelinen *jotta*. Pari esimerkkiä:

Jo nyt nuori Joukahainen / Jopa tiesi, jotta tunsi, / Tiesi tielle tullehensa
— —. 3: 331 —. Soitti pojat Pohjolassa, / Soitti pojat, jotta piiat — —.
40: 295 —.

Suomen kielen kannalta tällainen *jotta*-konjunktion käyttö on perin outoa, mutta sen sijaan karjalassa *jotta* on KK:na jonkin verran tavallisempi (KKS; ks. myös jäljempää 4.4). Karjalaislähtöisestä kulkeutumisesta on kyse myös niissä ani harvoissa tapauksissa, joita on kirjattu suomen itämurteista:

Tohm: Kotvaha sen asjiin kansaj jahkettiin suunnan jotta toisen puolesta. SKMK II 118. Han: Jopa syönen, jotta juonen / Ilman kultakuppiloita. VR IX₂ 10.

Karjalan kieleen perehtynyt kynämies saattaa joskus suomeksikin kirjoittaessaan käyttää *jotta*-sanaa KK:na:

Komea mies tämä Leenan aviosiippakin, suutari-Paavon vävy. On kokoa jotta näköä, vain parta ja pitkät niskavillat pilaavat yleiskuvaa. Vaseli Mäkelä, Punalippu 4/1982 s. 86. Se [äidinkieli] kansanlaulun surut jotta ilot / herättää henkiin, meille välittää. Erkki Elorannan suomennosta ib. 93.

3.13 Sun

Peräti erikoislaatuinen *sun* on sävyiltään arkinen. NS ei ole kelpuuttanut sitä hakusanaksi lainkaan, mutta Penttilän kieliopin KK:iden luettelossa se lyhyesti mainitaan: "*sun*, ark., esiintyy vain yksityisen saneiden välissä: siellä s. täällä" (s. 558). Muista kieliopista niin kuin leksikoistakin sitä saa turhaan hakea.

Ilmaus on kaikesta päättäen melko nuori¹ ja murteissa harvinaisen. Tavallisimmasta sanonnasta *sinne sun tänne* on kertynyt tietoja seuraavilta paikkakunnilta: UusVI Antr Tuup Kiih PieV Vie Keu Nmo Kuri Laih Isok. – Sanonnan mainitsee NS:kin s.v. *sinne* 3: "(Ark.) Kunniamerkkejä on satanut hiukan sinne sun tänne."

Kansankielestä on hyvin niukasti muunlaisia esimerkkejä:

PyhS: teki tuohikaľluu yhtä sun toista. Raita Saukkonen 1961. Kont: maksettiin kahvisas sum muusa. T. Hirvonen M. Jal: kyllä ruoka tavallisestip piisas mutta kalijan kanss-oli vähä niin sun näin. Lea Rintala 1959. Kuri: sieltä sun täältä; Muorin kaapista löytyy yhtä sun toista kamaa. A. Rinta-Paavola 1960. Risj: sen siellä sun täällä 'milloin missäkin'. T. Luosto 1935.

Lähes kaikissa tapauksissa *sun* yhdistää pronomineja tai pronominaaleja. Ainoa poikkeus on Kontiolahden "kahvisas sum muusa", jossa siinäkin jälkimmäinen rinnastettava on pronomini.

Painetussa sanassa *sun* näyttää melko usein liittyvän juuri *muu*-pronominiin, esim.:

[Kokouksessa] tuntikausia jankutettiin häntärahoista sun muista. SK 7/1959 s. 16. Aina harmittaa, että kölvinvedet, ihovoiteet sun muut tuokset pakataan ylen kalliisiin ja taiteellisiin pulloihin ja rasioihin. SK 5/1960 s. 37. Sinun työtäsi ei enää lasketa isäsi hevosensainauksista sun muista.

1 Vanhimmat esiintymät NS:n aineistossa ovat 1930-luvun alusta: 1932 *siellä sun täällä*, 1933 *sinne sun tänne*.

Salama, Se tavallinen tarina 7. Juoksijoita (Voitto Hellsten), painijoita (Kelpo Gröndahl), meloimia (Sylvi Saimo) sun muita on valitsijamiesten joukossa. US 19.1.1962. Suuressa maailmassa on keksitty [lintujen karkottamiseksi lentokentiltä] kalliimpiakin keinoja kuten ääniefektit sun muut. US 28.6.1973. Myöhemmin sairauksien syiksi ilmestyivät bakteerit sun muut pöpöt. SK 10/1979 s. 10. Erilaisten töyssyjen, täyryraitojen sun muiden hidastimien käyttö ei ole suositeltavaa. HS 8.5.1986.

Kahden pronomin(aal)in yhdistelmästä mainittakoon seuraavat esimerkit:

Joose otti kentällä askeleita sinne sun tänne. Meri, Manillaköysi 12. Aivan rantapuisikosta saatiin parikymmentä vankia ja kaatuneita näkyi siellä sun täällä. Ib. 73. Mies on merimies. Seilannut siellä sun täällä. US 19.1.1959. — — eivätkä hänen jääpallovälineensä ole koskaan tiellä siellä sun täällä. Kalervo, Pelivara 111. Hän [Paavo Väyrynen] lupasi myös aikovansa jatkossa kertoa "yhtä sun toista menneistä ajoista". Ksml. 9.9.1989. Tampereen tuliaisiksi vanemuinelaiset olivat valmistaneet Eesti-kabareen, pikkuisen löyhän, sinne tänne irvistelevän, yhtä sun toista tökkivän ajankohtais-irvailun. Ksml. 27.2.1990.

Aivan poikkeuksellinen on seuraava Karttusen slangisanakirjasta (s.v. *pensseli*) huomaamani tapaus, jossa *sun* toistuu samassa lauseessa:

Omat autot ja veneet ja huvilat sun pelit sun pensselit [= ja kaikki mahdolliset vehkeet].

Ainoa laatuaan on seuraavakin esiintymä:

Musiikillisista esimerkeistä mielenkiintoisin taisi olla Heikki Valpolan kuvankaunis suomalainen maisema Brechtin alkuperäisrunoon Arvo Turtiaisen käännökseenä. Kerrassaan upea maisema selloineen sun oboeineen. HS 4.2.1976.

Kun konteksti muuten on vailla arkista sävyä, tuntuu *sun* tyyllil-
lestikin oudolta. Kahden komitatiivin rinnasteessa ei itse asiassa kaivat-
taisi mitään konjunktioita (Pulkkinen 1966a: 118).

Oikeastaan *sun* — ja KK yleensäkin — on turha lisäke monissa muissakin tapauksissa. Paratagmat *sinne tänne*, *siellä täällä* ja (kansankielessä) *yhtä toista* ovat tavanomaisia asyndetonfraaseja (Pulkkinen 1966a: 180 —, 186 —). On ilmeistä, että *sun*-sanaa ei aina käsitetäkään KK:ksi, mitä osoittaa sekin, että se joskus saattaa esiintyä muun KK:n jäljessä eikä siis voi tällöin itse olla KK:

Se edellyttää DDT:n ja elohopean käyttämistä ennen aavistamattomassa määrässä, jotta viljan kasvua uhkaavat tuhohyönteiset ja sun muut voitaisiin pitää aisoissa. SK 28/1972 s. 16. — — arvelee, että sadankomiteat, ryhmä yhdeksät, marraskuun liikkeet ynnä sun muut yritykset kuuluvat haudan lepoon laskettuun menneisyyteen. US 2.1.1970. Herrainvaatehtimo Kuusinen on kokenut yhtä jos sun toista. Ensiksi se joutui sirpin ja sitten vasaran alle. HS 15.1.1989.

Miten *sun* on synktaattisesti oikein käsitettävä? Lauri Hakulinen ei sano sitä KK:ksi, jona Penttilä sen esittää ja jommoiseksi se mielestäni on erityisesti *muu*-pronominin yhteydessä katsottava. Toisaalta sitä voi tyypillisten asyndetonfraasien keskellä sijaitsevana pitää merkityksettömänä täytesanana, joka yhdistetään puhekieliseen *sinä*-pronominin genetiiviin *sun*, niin kuin Hakulinen (1979: 490) esittää. (Ks. myös NS sä.)

Ilmauksen alkuperän Hakulinen on selittänyt siten, että *sun* on kehittynyt *muu*-kantaisesta adverbista *mu(i)n 'milloin'*, joka on yhdistynyt kielitajussa *mun 'minun'*-genetiiviin ja antanut sitten mallia *sun*-muodon käytölle. Sentapaisista yhteyksistä kuin "hiukan (*mun*) sitä *mun* tätä" olisi voinut kehkeytyä alkusoinnunkin tukemana "sitä *sun* tätä".

Erkki E. Jalava (1966: 380 —) on pitänyt Hakulisen selitystä kaukaa haettuna ja katsonut, että *sun* olisi alkuaan *suku*-nominin instruktiivi, siis *suun* > *suun* > *sun*. Hänen mukaansa *sun* esiintyy useimmiten luettelossa, jonka loppuna on *sun muut*. Sen varhempi asu *suun muut* olisi vastannut ajatusta 'ynnä muut samankaltaiset tai -sukuiset seikat'.

Jalavan selitys ei saanut Hakulista muuttamaan kantaansa. Ajatus onkin epäilemättä väkinäisempi kuin Hakulisen esittämä. Jalavan maininta siitä, että *sun* usein edeltää *muu*-pronominia, mistä esimerkistönikin kertoo, ansaitsee kuitenkin huomiota. Tuntuu nimittäin mahdolliselta, että *sun* tällaisissa yhteyksissä osaksi on levinnyt *ynnä*-sanalle. Tämä esiintyy erittäin yleisesti *muu*-sanalle edellä, kirjakielessä tavan takaa lyhenteenäkin: *ym.* ja *yms.* Voisi kuvitella, että rennessä, helppoutta tavoittelevassa puheessa väliin korvattaisiin tavanomainen *ynnä muut* (tms.) kevyemmällä ja lisäksi kauttaaltaan takavokaalisella *sun muut* -ilmauksella.

3.14 Myös

Myös esitetään KK:na useissa vanhoissa kieliopissa (ainakin Vhael 1733: 106, Becker 1824: 168, Renvall 1840: 135, Collan 1847: 131, Eurén 1849: 210 ja vielä Härmäläinen 1883: 107). Todellisuudessa *myös*-sanalle käyttö konjunktiona näyttää aina olleen niukkaa ja melko epämääräistä, niin että konjunktiomaisten tapausten erottaminen adverbisista on tulkinnanvaraista. Kun *myös* — joka useimmille murteille on muutenkin vieras (Ikola ym. 1989: 133 —) — sitä paitsi ei kansankielessä koskaan toimi KK:na, on esikuvaa syytä etsiä ruotsista.

SAOB:sta ilmeneekin, että *myös*-sanalle tavallisin vastine *också* on varhemmin ollut käytössä myös syntaktisen tulkinnan kannalta häilyvä partikkelina: "övergående i bet[tydelsen] av en samordnande konj. l. prep.: och dessutom, och vidare, och därjämte; samt; jämte".

Esimerkkejä sanakirja mainitsee vuosilta 1558 — 1695, mikä sopii hyvin ajatukseen, että *myös*-sanalle konjunktiomainen käyttö nojaa ruotsin

malliin. Näyttää nimittäin siltä, että kyseinen *myös*-sanana viljely olisi ollut yleisintä 1600-luvulla. Laurentius Petrin olen tilastoinut käyttäneen *Selityxet*-teoksen neljässä ensimmäisessä saarnassa *myös*-sanana KK:n tapaan peräti 25 kertaa ja samanaikaisessa kirjassa *Muutamat Christilliset Saarnat* 12 kertaa.

Konjunktiomaisessa tehtävässä oleva *myös* poikkeaa konjunktioiden yleisestä käyttäytymisestä siinä suhteessa, että se ei sijoitu rinnastettavan komponentin alkuun vaan vasta jonkin muun sanan tai sanajakson jälkeen. Toisin kuin tyypilliset KK:t se esiintyy miltei säännöllisesti vain lauseita yhdistämässä. Esimerkkejä:

Mutta että inhimiset quitengin luonostans laula pytäuät ia wirsein heitäns totutteleuat, nijtä mös mieleläns cuuleuat, sentädhen — — niillä toinen toisens cansa campalit, niillä mös nuoren cansan turmelit — —. Finno; Rapola, VKL 50. Jumala itze sen [avioskäskyn] on säätänyt ia asettanut, tahto mös nijtä caickia hywästisiugnata ia wariella, jotca sijnä cunnialisesta eläwät. Sorolainen 1621: 303. Ja sen cansa on osottanut, cuinga hän on swren ahkeruden cansa etzinyt inhimisten autuden jälken, on mös iättänyt sen cansa esimerkin caikille saarnamiehille, ia opettaulle, että — —. Ib. 354. ia niijn meidän sielum tule rawituxi, tulem myös taiwalisist lahioist osalisexi ia ijancaickisen elämän perilisexi. Laur. Petri 1644a A2b. Ja että sinä suullas tunnustat syndis, ia sydämmesäs vscot sixi oikexi mailman wapahtajaxi ia Messjaxexi, cadut myös sinun pahoja tekojas, cadzo! Pacchalenius 1667 G4a. Ja waicka myös luullan Thales Milesius ensinmäisexi joca pimene misten oikiat syyt on tutkinut ia ymmärtänyt, tainnut myös ne edelläpäin ilmoitta, niijn owat cuitengin luonnon tutkiat cauwan aica hänen jälkens ne mahdottomina pitänet. Laur. Tammelin 1706; Rapola, VKL 127. Erinäisissä maan paikoisa ja wesisä ovat erinlaatuset eläwät, erinäiset myös hedelmät: Eläwille on annettu tundo että walita mikä heille kullekkin sopi, owat myös annetut kullekkin laadulle ne jäsenet, joilla he parahiten taitawat sovelian ruokansa hakia, löytä, käsittä ja nautita. Frosterus 1797: 53. niistä [pedoista], joiden ylitse niin walitetan, ei ratki usiasti ole wastusta, taitan ne myös woittaa ja usiasti wälttä. Ib. 58.

Nuorimmat poimintoni ovat Suomettaren vuosikerrasta 1847, ja ne ovat koko lailla poikkeavia:

Mennä vuonna Hän otti Öhmanin toimittamia kirjoitus-kaavoja eli mynsteriä myös sulkia koko joukon. W. Kilpinen, nro 30: 2. Kuvituksista ovat Forsténin, myös jotkut Knutsonin tekemät muita etevämmät. Nro 48: 3.

Myös-sanalla on näissä tapauksissa yhdistetty lauseenjäseniä ja jälkimmäinen rinnastettava seuraa sitä välittömästi. Jälkimmäiseen tapaukseen sisältyvä *jotkut* kuitenkin heikentää rinnastettavan merkitystä siinä määrin, että *myös* tuntuu ehkä pikemmin adverbilta kuin KK:lta. — Kaiken kaikkiaan on todettava, että *myös* on aina ollut KK-järjestelmässä vähämerkityksistä periferiaa, silloinkin kun sen käyttö oli runsaimmillaan. (*Myös*-sanana käytöstä kielteisissä yhteyksissä ks. 5.4 ja 5.5.4.)

3.15 *Kanssa*

NS mainitsee, että sana *kanssa* esiintyy kansanrunoudessa myös konjunktiona merkityksessä 'ja, sekä': Tapion talon isäntä, / Tapion talon emäntä, / Tellervo, Tapion neiti, / kanssa muu Tapion kansa [14: 121 —]. — — vielä riivoit rintapäitä, / kanssa maistelit makua [19: 335 —].

Kyseisenlaisia *kanssa*-sanan käyttötapauksia Kalevalassa on puoli tusinaa (edellisten lisäksi säkeissä 19: 303, 33: 292, 46: 340 ja 410). Myös Kantelettaressa on samantapaisia esiintymiä, mm. runossa Inkerin sulhot (III 9):

Kokotteles vuotta viisi, Vuotta viisi, vuotta kuusi, Sekä seitsemän kevättä,
Kanssa kaheksan keseä — —.

Kanssa-sanan käyttö mainitunlaisissa yhteyksissä nojaa aitoihin runomuistiinpanoihin, mutta muutoin se on tuntematonta. Kyseessä näyttää siis olevan runokieleen rajoittuva erikoiskehittymä. Sinänsä on varsin ymmärrettävää, että adverbi, jonka merkitys on (varsinkin murteisissa) usein 'myös', on saanut käyttöä KK:na (vrt. 3.4 ja erit. 4.12).¹

Oppitekoisesta kirjallisuudesta olen huomannut yhden ainoan tapauksen, jossa *kanssa* on ilmeinen KK. Kuvaavaa on, että kyseessä on alkusoinnultaankin kansanomaiseksi sävytetty runo:

Meri maa ja mandere, Orghot kedhod cans cangared, Toevovat Suven
valda. Hemminki Maskulainen 1616; Rapola, VKL 86.

3.16 *-pA*

Liitepartikkelin *-pA* moninaisten merkitysten joukossa on sellainenkin, jota NS (*-pa* 6) luonnehtii näin: kopulatiivikonj:ta läheten v:iin liittyneenä j:ta täydentävää, lisäävää edellisen liitettäessä: jopa, vieläpä.

-pA-liitteen niin sanoakseni kopulatiivista taipumusta osoittaa sekin, että adverbeista *jo* ja *vielä* on muodostunut *-pA*-liitteiset leksikaalistumat, joita käytetään KK:n tavoin ja joita (Setälästä lähtien) on usein nimitettykin KK:ksi.

Ei ole kuitenkaan selvää, onko *-pA* määräyhteyksissään tulkittava KK:ksi. Sen käyttö on tuntuvasti ahtaampaa kuin yleensä KK:iden: vain lauseiden kytkökset tulevat kysymykseen, eivät koskaan lauseenjäsenten. *-pA*-kytköksen edelle voidaan yleensä myös ajatella lisättäväksi *ja*-konjunktio, mikä heikentää *-pA*-liitteen KK:n luonnetta. Vaikeuksiin joudu-

¹ Mainittakoon lisäksi, että mordvan *marto* ja tšeremissin *den(e)* merkitsevät sekä 'kanssa' että 'ja' (E. Itkonen 1966: 230).

taan toisaalta myös, jos kielletään liitteen kopulatiivisuus. Silloin näet perättäiset lauseet joudutaan katsomaan asyndeettisesti rinnastetuiksi, mikä ei tunnu osuvalta varsinkaan asiategsteihin nähden.

Tapaukset, joissa *-pA*-liitettä on käytetty KK:n tapaan, ovat teksteissä verrattain harvinaisia. Seuraavaksi joukko esimerkkejä:

Usein yhdistää tarinoitsia kaksi ja kolmeki satua yhteen, jakaapa välistä yhden moneksi, koristelee tai vääntää sen — —. Tikkanen, Star 22/1847 s. 2. Työskentely jokapäiväisen sanomalehdistön hälinässä saattaa olla erinomainen koulutus nopeuteen, antaapa sen lisäksi asianomaiselle kyllin itseluottamusta. Valvoja 1890: 117. Maanpakolaisena hän tuli vielä vaarallismaksi, saattoipa silloin liittää vastakkaiset valtiolliset ohjelmat yhteen Ruotsi-Suomen turmioksi. E. G. Palmén, Oma Maa I 7. Hän paikaksi kyläläisten kenkiä, tekipä jonkun parin uudenkin. Jotuni, VT 140. Jooseppi Kenkkusen pahaisessa pirtissä syödään nyt selvää leipää, keitetäänpä joka päivä kahviakin. Kianto, VT 135. Antit ja heidän pelätty joukkonsa hallitsivat kumpaakin Härmää, ulottivatpa vaikutuksensa Kauhavallekin. Aulis J. Alanen, SS 412. Tämä on jo lähes puolen vuosisadan ajan koetellut seuran johtomiesten taitoa ja kärsivällisyyttä, voipa sen sanoa muodostuneen jarruksi seuran varsinaisille tieteellisille toimille. Rapola, Suom. kurkihirs 56. Ihmisen toiminnan vaikutus voi ilmetä myös perinnöllisen rakenteen, peruasun, muutoksina, saattapa siitä olla seurausena kokonaan uusiksi lajeiksi tulkittavien kasvimuotojen synty. Jaakko Jalas, Oma maa 1: 51. Joku kengät olkapäällä vastaantuleva akka niiasi syvään, kääntyipä vielä katselemaan taakseenkin. Linna, TPA I 113. kirosi ja ärjyi, saattoipa tarttua pamppuunkin. Ib. 299. Marin selittää merimiehille jotain, viittoo käsillään, osoittaa sormellaan, taitaapa piirtääkin saappaankärjellä lumeen. Huovinen, Talvituristi 129.

Liitepartikkeli voi yhdistyä myös kieltoverbiin:

[SKS:n kokouksista] ei saanut julkisesti ilmoittaa, eikä edes yksityisiä kokouksutsuja ollut lupa lähettää seuran jäsenille. Rapola, Suom. kurkihirs 82. Jussi vaistosi, että tuo hymy ei kuulunut hänelle, eikä edes pojallekaan. Linna, TPA I 64.

Sekin on mahdollista, että *-pA* liittää kielteisen lauseen myönteiseen. Tällaisesta on NS:ssa esimerkki:

Esitys oli huono, enpä epäroisi sanoa ala-arvoinen.

Kielteinen lause voi edeltääkin myönteistä:

seuramme valtionavun saannissa ei ole tapahtunut keskeytystä, ovatpa avustuserät markkamäärältään verkkaisesti kasvaneetkin. Rapola, mt. 36.

Esimerkistön jälkeen todettakoon vielä, että hyvin usein *-pA*-liitteen yhdistämässä lauseessa on myös liitepartikkeli *-kin*. Sekin on oireena siitä, että lause ei sisällöltään ole aivan samanveroinen kuin edellinen. Toinen aika yleinen piirre on myös se, että *-pA* liittyy modaali-

verbiin, minkä niin ikään voi katsoa osoittavan lauseiden eriarvoisuutta (ellei edellisenkin predikaatti ole modaalinen).

Käsitykseni mukaan on mahdotonta ratkaista ehdottomasti kysymystä, mitä partikkelien luokkaa puheena olevalla tavalla viljelty *-pA* edustaa. Olen toisessa yhteydessä (Pulkinen 1981: 451) päätenyt pitämään sitä adverbina, jolla on KK:n luonnetta, ja sanonut sen avulla tapahtuvaa kytkentää puolisyndeettiseksi. Parempaa ratkaisua ei ole nytkään esittää.

4 MYÖNTÖLAUSEEN PARIKONJUNKTIOT

4.1 *Sekä – että*

4.1.1 Yleistä

Suomen kopulatiivisesti käytetyistä parikonjunktioista keskeisin on *sekä – että*. Se on korosteisempi ilmaus kuin *ja* tähdentäessään molempia rinnasteen jäseniä erikseen. Jos sanotaan *sekä miehiä että naisia*, kiinnitetään painokkaammin huomiota eri sukupuoliin kuin sanottaessa *miehiä ja naisia*, jolloin tarkoitteeksi voi hahmottua väljemmin täysikasvuinen väki yleensä. Vastaavanlainen on suhde esim. ruotsin KK:iden *och* ja *både – och* tai saksan *und* ja *sowohl – als* välillä.

Sekä – että-konjunktioiparin käyttö vastaa läheisesti suomalaisille tutuimpien germaanisten kielten parikonjunktioiden käyttöä, mutta suomen ilmaus on aineksiltaan hyvin erityyppinen ja kehitysvaiheiltaan epäselvä. Jotenkin oudolta tuntuu myös se, että *sekä – että* on vanhimmasta kirjallisuudestamme alkaen tavallinen kirjasuomen ilmaus, mutta kansankielessä se on peräti harvinainen, useimmille murteille aivan vieras.

4.1.2 Murrelevikki

Luotettavia tietoja *sekä – että* -konjunktin kansanomaisesta käytöstä on kaiken kaikkiaan niukasti, eikä selkeää levikkiä voi niiden perusteella määrittää. Nykyään tämä KK lienee kirjakielen vaikutuksesta kaikkialla

siinä määrin tuttu, että erinäisiin kirjaanpanoihin on suhtauduttava varauksellisesti. Joka tapauksessa on selvää, ettei *sekä – että* paljonkaan noudata *sekä*-sanan levikkiä, joka on varsin kompaktisti kaakkoinen (ks. s. 72).

Yhtenäinen suppeahko alue, jolla *sekä – että* on ollut kansanomaisesti käytössä, käsittää joukon hämäläismurteisia pitäjiä, joiden ytimenä on Kanniston tutkima "läntisen etelä-Hämeen" seutu. Kannisto (1901: 260) mainitsee *sekä – että*-KK:n käytöstä neljä esimerkkiä, jotka kuitenkin enimmäkseen poikkeavat niin paljon nykykielen käytännöstä, että ne on syytä luetella kaikki:

Minä ottasin nym molemmat sekä tyttären että talo(n). Sekä se (työ) kustansi pääm päälle että muitej jäsenete(n). Sekä siäll ol leipää että leivän särvintä. Sekä se kelpaa paremmille ihmisille että huanommille.

Sekä on siis (paitsi 1. tapauksessa) sijoitettu oudosti lauseen alkuun erilleen siitä lauseenjäsenestä, jota se yleensä välittömästi edeltää. Ehkä kyseessä on pyrkimys sanajärjestyksellä korostaa muutenkin painokasta ilmausta. – Lisäksi on samasta teoksesta mainittavissa pari nykyaikaisemman tuntuista hajatapausta:

On niistä vähänen tulo kanssa sentään sekä antamisista että huaneemmuksista (kun suviasukkaita on). 103. Kyllä nyt o(n) hyvir raskas töitäkin tehräs sekä hevosten että miäste(n). 215.

Kanniston esimerkeistä kolme ensimmäistä ovat Urjalasta; muiden saantipaikat ovat Kyl VesL Aka. Lähitienoilta on tietoja seuraavasti:

Kark: [Sänkyoljet pantiin] tyvet kumpaallekin päin, sekä toiseen päähän että toiseen päähän, ja aika paksuun. Virtaranta, KMK 152. KanA: sitte annettiin väkirehut sekä jauhona että semmosena moskana; se oli ensluakassa kunnossa sekä maaviljelys että, että noin, toi, kaikki se. Pirkko Kallio M. Hat: [On tullut jo] sekä marjoin [= marjapensaisiin] että omenapuihin semmoset aluut. U. Tuomola 1933.

Aivan ilmeisesti *sekä – että* on kyseisissä hämäläismurteisissa pitäjissä ja niiden liepeillä ollut hyvin pientaajuinen. Sitä osoittaa se, että Virtarannan laajoista hämäläistä kerrontaa sisältävistä tekstikokoelmista on haravaani tarttunut vain yllä mainittu Karkun esimerkki (hakemiston mukaan ainoa tapaus).¹ Tulee ajatelleeksi, että Kanniston aikoihin *sekä – että* olisi ollut yleisempi kuin muutama vuosikymmen myöhemmin.

1 Lounaisten siirtymämurteiden alueelta Somerosta on tiedossa useampia esiintymiä (Virtaranta, SMK 60, 64, 77). Ne ovat kuitenkin kaikki yhdeltä ainoalta puhujalta; kysymys on selvästi kirjakielen vaikutuksesta. Laajan tekstikokoelman muut kertojat eivät ole *sekä – että* -KK:ta käyttäneet.

Samoilta seuduilta on kirjattu myös joukko kansanrunoja, joissa *sekä – että* esiintyy. Niinpä Gottlund on 1824 merkinnyt Sääksmäestä muistiin säkeet

Inkeri ihanen neiro / Istu se lutin solassa / Sekä istu että itki (VR IX₁ 78: 30 –).

Vastaavanlaisia kirjaanpanoja on lukuisia muitakin, esim. VR IX₁ 82: 30 –, 90: 29 –, 103: 29 – (sama myös Kanteletar III 9: 34, jossa runon nimenä "Inkerin sulhot").

Säe "sekä istu että itki" tavataan muissakin runoissa. Matalleenasta sanotaan: Itki vettä kiulun täysi / Sekä istu että itki (Sääk, VR IX₁ 122: 43 –), Annikaisesta: istu turun sillan päässä / sekä istu että itki (Sääk, VR IX₁ 127: 25 –) ja Klaus Kurjesta: Istui aitan kynnyksellä, / Sekä istui, että itki (VesL, VR X₁ 16: 386 –). (Sama säe on myös Kantelettaren runossa "Neiti lepetissä" – III 28 – lukuisia kertoja.)

Samoilta tienoilta tunnetaan *sekä – että* eräistä muistakin runon-säkeistä:

Tanssas toi taitava Tapani, / Sekä tanssas että taisi (Aka ja Sääk, VR IX₁ 244: 17 –).

Otti Uoti mennäksensä, / Sekä juoksi, että joutu (VesL, VR X₁ 16: 275 –; sama "Elinan surman" säe myös Klausta VR X₁ 7: 104).

Kun ottaa huomioon kansanrunojen ja Kanniston vanhojen kirjaanpanojen *sekä – että* -tapaukset ja toisaalta tuoreempien esiintymien harvalukuisuuden, tulee mieleen mahdollisuus, että *sekä – että* olisi kyseisellä Hämeen alueella yleensäkin sidoksissa muinaisten helkajuhlien yhteydessä laulettuihin ym. kansanrunoihin. Konjunktio pari oli kenties tullut tutuksi runoperinteen ansiosta ja levinnyt jonkin verran muihinkin käyttöyhteyksiin mutta häipynyt sitten käytöstä, kun runotkin olivat väistyneet.

Muilta murrealueilta esimerkkejä *sekä – että* -konjunktin kansanomaisesta viljelystä on vielä niukemmin. Aineistoa on kertynyt niin vähän, että voidaan esittää kaikki jommoistakin luottamusta herättävät tapaukset:

Pari: Ol' siellä nimpäivillä sekä ruokoa että juomoa kaikellaista. V. Pajari 1924. Vuor: laitettiin harja sekä pieleksi että keol. T. Rajamaa 1959. Kesä: hevosela sekä kesälä että talavela. Ulla Päivinen M. Juv: kyllä se o muisti[n] perästä olluna sekä luomine että kutomine. A. Inkilä 1938. KanN: Kyllähän niit-on näessä ollu enne sekä susia että karhuja. O. Kuitunen 1927. Lep: Suruja kun ruppee tulemaan, niin niitä tuloo sekä ovesta että ikkunasta. Kasvantaviärat leuvat 284. Jäms: Otetaan nyt voa, sekä sinäki, että minäki. Selma Patajoki 1909. jos nämä tietäjs sem mitä se olj sillo, sekä voatetus että ruoka! Virtaranta, SES 71. Töy: siäl-om molempija sekä poika- että naaraslintuja. Kaisu Juusela M. Kärs: sekä heinä- että oletikkil leikkotalakooksija pijettii. Anja Vähäaho M. Puo: valamiita voatteita vaen

sekä naesille' että miehille. L. Lounela 1942. Kuusa: Ne-oli meleko raohal-lisie kummassaej jutussa sekä riistapyynnissä että kalastuksessa. Ne ei vähissä kummissa menneet hakaan toestesak kans, ne vanhat äejet. Kortte-salmi, VKK 218. Sall: kyllä meilä keitetiil linnul liha sekä vesilinnun että, mettol liha. Vehmaskoski 1981: 12. Karunki: — — suomalaista, työväkeä sekä miehiä että naisia täälä. KS 3: 322. YTor: [Nuorempi polvi] saattaa sekä ruottia että suomea. KS 3: 347.

Beronkan mukaan *sekä — että* (1922: 89) on ollut käytössä myös Vesisaaren ja (harvemmin) Porsangin ruijalaismurteissa. Vesisaaren tekstinäytteissä on mm. "sekä miehen- että vaimonpuolia" (mt. 95) ja pari muutakin tapausta (mt. 101), jotka juontuvat norjalaisen sadun mukael-maan. Muoto-opin arkiston kerääjä Anna-Riitta Lindgren on Raisista ilmoittanut kuulleensa *sekä — että* -KK:n kerran; yleensä käytetään kon-junktioparia *pote — ja*.

On tietenkin mahdollista, että mainituissa tapauksissa on sellaisia, jotka jo nojaavat kirjakielen esikuvaan. Näyttää joka tapauksessa kuitenkin siltä, että *sekä — että* olisi savolaismurteissa ja Peräpohjolan äärillä ollut kansanomainen, joskaan ei kaikkialla eikä yleisenä. Niinpä se esiintyy Korttesalmen vankassa Kuusamon tekstien kokoelmassa, mutta vain kerran. Sen sijaan Räisäsen ja Räsäsen Kainuun murretta koskevien laajojen väitöskirjojen aineksissa sitä sanahakemistojen mukaan ei näy tavattavan.

Monista murteista on nimenomaan huomautettu, että *sekä — että* ei ole käytössä. Muoto-opin arkiston kokoelmissa on tästä monien kerää-jien mainintoja. Luettelen kyseiset paikkakunnat: Rym Pöy Kiikk Ruov Juup Kym Kont Lau Sum KanK SaaJ MänH Kauhava Kaus Käl Rei PyhOl Pud Kaj. — Aimo Turunen (1956: 94) on ilmoittanut, että *sekä ja sekä — että* ovat Pohjois-Karjalan murteelle vieraita.

4.1.3 Käyttö kirjakielessä

Vaikka *sekä — että* kansankielessä on saanut vain heiveröisen aseman, on sillä kirjakielessä sitäkin vankempi jalansija. Agricolan kielessä se esiintyy tämän tästä. Rucouskirian sivuilla (I) 101 — 230 sitä on käytetty laskujeni mukaan 12 kertaa. Vielä runsaammin sitä on viljelty Martin maanlain-suomenoksessa, josta olen sivulle 100 mennessä laskenut peräti 36 esiintymää. Kun myös Westhiltä ja Finnolta on esimerkkejä, voidaan katsoa, että *sekä — että* on 1500-luvulta saakka kuulunut kirjasuomen keskeisiin ilmaisukeinoihin.

Alusta alkaen *sekä — että* -konjunktioita on käytetty samaan tapaan kuin nykyäänkin. Normaalisti rinnastettavia on kaksi ja ne muodostavat kiinteän tai tilapäisemmän parin; usein jäsenten suhde on antonyyminen. Mainitsen aluksi tyypillisiä rinnasteita Agricolan Rucouskiriasta (I):

Sekä Nooricaijsen ette Neitzön. 112. Teudet ouat seke taijuat ette maad, Sinun kunnias herraudesta. 194. Seke Hengen ette Rumin waijuas ia Tuscas. 271. tunnema meiden ylenannetuxi seke Inhimisilde ette Jumalalda. 299. seke mötekieumis is ette wastonkieumis is seke elemes ette colemas, tottelisit sinun Kuningallista keskydhes. 460. sekä Sodhat, ette Rauhat. 697. seke terwelinen oppetus, ette remulinen iuhla. 429. Mutta he caiki pite minun tundeman, sekä pienet, ette swret. 143. seke eleued ette colluet caikista waijwoista lunasta. 376. annaijsit meille seke nykyset ette tulewajiset tarpet. 421. seke oijskeallen, ette wasemellen polellen. 668. seke minun edhesten, ette heiden. 620. seke heille, ette meille. 704. Ja ette me — seke elein ette coolen kerssisima. 552. iotca sekä lesne, ette caukan ouat. 150. seke nyt, ette ijancaikisesta. 382.

Aina rinnasteen jäsenten suhde ei ole yhtä symmetrinen. Joskus on rinnastettu esim. pronomini(lauseke) ja substantiivi(lauseke) tai postpositiolauseke:

seke me, ette meiden Iseet. 138. Sarnaija nein Rucolkan ennen Saarna, seke itzens, ette Jumalan sanan Caswon edheste. 641. seke minussa, ette minun cauttani. 670. pyhen hengen, ioca seke sinusta, ette samasta sinun poiastas wlgoskieupi. 474. seke meiden keskellem, ette caiken mailman pijris. 552. ioca kelpa seke Seurakunnas, ette Saijrasten edheste luetta, ia rucoelta. 844.

Muilta 1500-luvun kirjoittajilta riittääköön seuraava suppea esimerkkivalikoima:

sekä Iumalan että Inhimisten edhes. Martti 16. sekä kiria in ette muinnen toimein cans. Ib. 47. sekä aidhan tykön että taambana. Ib. 64. sekä andaman että ottaman walatt. Ib. 6. Nijn pitä mös nijtuis sekä nijtämän, että tieländs pois harauoitzeman. Ib. 69. sekä oppettaiat että Jumaliset opin cuuliat. Finno; Rapola, VKL 51. sekä wekiwalda että wäryttä. Juhana III:n kirje; ib. 53. sekä ychtä että toista. Ib. 55.

Koska käytäntö tämän jälkeen on jatkunut yhdenmukaisena meidän päiviimme asti, on tarpeetonta luetella pitemmälti esimerkkejä kyseisenlaisista kahden komponentin rinnasteista. Lisättäköön kuitenkin vielä pari myöhempää näytettä siitä, miten *sekä* — *että* poikkeuksellisesti saattaa esiintyä useitakin kertoja lyhyessä tekstissä rinnastettavia pareja yhdistämässä:

eikös se ole se syndi — jota harjoitetan sekä töisä että joutilaisudesa, sekä erinäisydesä että seuroisa; jonka orjana ovat sekä ylhäiset että alhaiset, sekä Opettajat että opetettavat, ovat Herran huonesakin? Renqvist 1835: 73. marsalkka sai tietää eräästä Tukholmassa vireillepannusta aloitteesta, joka heti alkuun näytti niissä olosuhteissa sekä mielenkiintoiselta että houkuttelevalta. Ruotsalaiset olivat jo omaltakin kohdaltaan kiinnostuneita jatkuvasti sekä Suomen mahdollisesta erillisrauhasta että myöskin Norjan miehityksen lopettamisesta. Sekä korkein virallinen taho että eräät suppeat epäviralliset piirit pitivät tässä mielessä yllä kosketusta Neuvostoliiton ja Saksan Tukholmassa oleviin lähetystöihin. SK 5/1970 s. 3.

4.1.4 Monijäseniset rinnasteet

Sekä – että -KK:ta käytetään kirjakielessä myös yhdistämään useampia kuin kahta rinnastettavaa. Tapauksia on monentyyppisiä. Kaavamaisesti niitä voidaan kuvata seuraavasti:

- 1) *sekä A1 ja A2 että B*
- 2) *sekä A että B1 ja B2*
- 3) *sekä A, B että C*
- 4) *sekä A että B että C*
- 5) *A sekä B että C*

Kaksi ensimmäistä tyyppiä ovat itse asiassa puhtaita kaksijäsenen rinnasteen muunnoksia, joissa toinen komponentti koostuu kahdesta tai useammastakin alakomponentista. Kokonaisuus vastaa pelkistettynä joka tapauksessa kaavaa *sekä A että B*.¹ Kohdan 2 mukaisia tapauksia ei aina voi sitovasti erottaa sellaisista rinnasteista, joissa *sekä – että* -rinnastetta vielä jatketaan *ja*-sanaisella lisällä (*sekä A että B ja C* [jne.]). Tyyppiä 3 on monesti pidetty epäkorrektina, tyyppi 4 on selvästi poikkeuksellinen ja tyyppi 5 ilmeinen rakennehäiriö. – Tarkasteltakoon seuraavaksi eri tapausryhmiä yksityiskohtaisemmin.

1) Tyyppi *sekä A1 ja A2 että B* on huomiota herättämätön, rakenteeltaan täysin hallittu rinnaste, joka voidaan tässä käsitellä lyhyesti. Jo Agricolalla on kyseisenlaisia tapauksia:

seke aijatoxilla, ia sanoilla, ette teghoijilla. I 632. iotca seke Taijwas ja maasa, ette meresse ouat. I 662.

Nykysuomea edustakoot seuraavat esimerkit:

rako, josta sekä aurinko ja kuu että pian taivaalla kuultavat tähdet pääsevät hohtamaan sisälle. Lehtonen, VT 93. Sekä satakuntalaisilla ja hämäläisillä että karjalaisilla oli pohjoisessa laajat eräalueensa. Armas Luukko, Oma maa 1: 5. Asutus eteni sydän- ja myöhäiskeskiajalla sekä rannikolle ja saaristoon että sisämaahan. Ib. 10. polttoaineena voitiin käyttää sekä hiiltä, halkoja ja sahanjätteitä että turvetta. Ilmari Harki, Sotakorvausten aika 204.

Erikoisuuttaan ansainnee mainitsemisen seuraava tapaus, jossa *ja*-sanana paikalla on *jopa*:

Se on samalla kertaa sekä erittäin huvittavaa, jopa paikoittain suorastaan jännittävää että historiallisesti arvokasta lukemista. Aika 2/1920 kansilehti.

1 Luultavasti Kalliokoskikin olisi valmis hyväksymään tällaiset tapaukset, vaikka sanoo, että "*sekä...että* ja *joko...tai* eivät voi kytkeä toisiinsa kuin kaksi ilmausta" (Kalliokoski 1989: 14).

2) Tyyppiä *sekä A että B1 ja B2* tuntuvat edustavan seuraavat esimerkit:

kuuluu sekä Hispaniasa, että Alsirisa ja myös Marokkosa taas wahvasti warustettavan uuteen sotaan. Lizelius 1776: 16 —. (Algeria ja Marokko ovat sijainniltaan ja kulttuuriltaan käsitettävissä pariksi.) Kaukasiassa — sanoo Finlands Allmänna Tidning Venäläisten nykyisin voittaneen [= saaneen sotasaaliiksi] sekä ihmisiä että karjaa ja lampaita. Star 18/1847 s. 4. (Karja = 'nautakarja' ja lampaat ovat ihmisen vastapooli.) Sekä tanskalainen David että italialainen Barbara ja ranskalainen Aygline ovat 12-vuotiaita. Katso 13/1979 s. 25. (Barbara ja Aygline = tyttöpari.)

Samaan tapaan lienee tulkittava seuraava Agricolan rinnaste:

sekä Turkein, ette Pauin, ja caikein wärinopettaijadhen, tuijmadhen, ia Eripuraijsten seurat. I 818 —.

Ei tunnu luontevalta jäsentää niin, että *sekä — että* -rinnastus koskee vain (monikollisia) turkkilaisia ja paavia. Uskottavampaa on katsoa *että*-konjunktioilla rinnastetun komponentin sisältävän myös seuraavat monikon genetiivimuodot (tulkinta siis *sekä A että B1 ja B2, B3 ja B4*).

Mainitsen vielä toisen tapauksen Agricolan tekstistä:

Jumala, ioca seke Taiuahat, ette maadh, ia caiki loondocappalehet, wisahasta hallitzet. I 692.

Ensisijaisen tulkintani mukaan parikonjunktioilla on rinnastettu tavanomainen vastakohtapari *taivaat / maat*, johon on *ja*-sanalla liitetty vielä luontokappaleet. Ei ole kuitenkaan mahdotonta käsittää rinnastusta niin, että *maat* ja luontokappaleet edustavat yhdessä 'maallista', jolloin rinnastus olisikin tyyppiä *sekä A että B1 ja B2*. Tulkinnanvaraa siis jää, mutta käytännössä on jokseenkin yhdentekevää, kumpaa hahmotusta sovelletaan.

3) Tyypistä *sekä A, B että C* on NS:ssa esimerkki "Sekä taloudellisesti, yhteiskunnallisesti että sivistyksellisesti tärkeä asia", eikä siihen ole lisätty mitään huomautusta. Julkisesta sanasta löytyykin aika usein tämänrakenteisia tapauksia. Mainitsen joukon esimerkkejä eri-ikäisestä kirjakielestä:

andadhen wilian — — ia Elon seke pellostä, niijuista, ette caikista pajjoista, ioijsta me wilia ja taruet pydheme. Agr. I 690. tarpelinen seke Opixi, nuchtexi, oijennoxexi, ette tauaxi. Agr. II 12. kovia kieltoja sekä keittämistä, kaupitsemista että ylöllistä juomista vastaan. Renqvist 1835: 68. Sekä Saksan, Ranskan että Englannin historiankirjoittajista. Valvoja 1890: 53. Jokainen virke ja sanontatapa punnittiin tarkoin sekä merkitykseltään, sisällöltään, tunnearvoltaan että tyyliarvoltaan. Antti J. Aho, Juhani Aho I 204. [hydrokopteri] taittaa taivalta yhtä reippaasti sekä lumessa, jäällä että vedessä. SK 5/1960 s. 21. [Richter] hallitsee yhtä täydellisesti sekä romant-

tisen, klassillisen että modernin piano-ohjelmiston. US:n Viikkol. 47/1967 s. 2. Sekä presidentti Podgorny, pääministeri Kosygin että puoluejohtaja Brezhnev kuuluvat Kekkonen metsästysseurueeseen. Ksml. 26.2.1970. Sekä puhumisen, kuuntelemisen, lukemisen että kirjoittamisen yhteinen peruselementti on kieli. Raija Ruusuvoori, Äidinkielen opett. liiton vuosik. XXI 62. ranskaa, saksaa, venäjää, espanjaa että kiinaa käytetään kansainvälisenä yleiskielenä. Ksml. 30.12.1979. Aasian kartasta näkee heti, että Korea on tärkeä maa sekä Kiinalle, Japanille että Neuvostoliitolle. SK 34/1986 s. 59.

Tyypin yleisyydestä huolimatta rakennetta on monissa yhteyksissä vieroksuttu. Niinpä Virittäjässä 1947: 230– on arvatenkin tuolloinen päätoimittaja Lauri Hakulinen käsitellyt "eturivin kaunokirjailijan" ilmausta "antoi suutuspäissään selkään sekä pojalleen, eukolleen, koiralleen että kissalleen" ja huomauttanut, että *sekä – että* (kuten myös *niin hyvin – kuin myös ja toisaalta – toisaalta*) "ryhmittää rinnastamansa lauseenjäsenet kahteen jaksoon", joten olisi tarkoituksenmukaisempaa jakaa rinnastettavat sanat loogisiin ryhmiin: *sekä* pojalleen ja eukolleen *että* koiralleen ja kissalleen. Kahta muuta esimerkkiä on ehostettu samansuuntaisesti.

Ilmeisesti samasta kynästä on peräisin tähdenväli Virittäjässä 1957: 454, jossa rakenne (oppimäärä) *sekä eläin-, kasvi- että maantieteessä* neuvotaan muuttamaan joko asuun *eläin-, kasvi- ja maantieteessä* (jos oppiaineet tarkoitetaan aivan samanarvoisiksi) tai asuun *sekä eläin- ja kasvi- että maantieteessä* (jos eläin- ja kasvitiede käsitetään omaksi ryhmäkseen). – Samaa näkemystä edustavia kannanottoja ovat esittäneet ainakin E. A. Saarimaa (Kielenopas³ 1955: 267), Paula Vuorela (1963: 121), Paavo Numminen (Vir. 1965: 68) ja Terho Itkonen (Kieliopas 1982: 350).

Kirjassani Asiasuomen opas (1965: 120; myös Pulkkinen 1992: 15 –) olen asettunut moniosaisia *sekä – että* -rinnasteita torjuvalle kannalle. Edelleenkin olen sitä mieltä, että viimeistellyssä yleiskielessä *sekä – että* edellyttää vain kahta rinnastettavaa – jotka tosin voivat koostua osatekijöistä. Pyrkimys kielen rakenteiden selkeyteen painaa enemmän kuin se, että *sekä A, B että C* -tyyppisiä tapauksia silloin tällöin esiintyy tottuneidenkin kirjoittajien kielessä.¹

4) Rakenne *sekä A että B että C* on kuten edellinenkin ristiriidassa sen rajoituksen kanssa, että *sekä – että* soveltuu vain kaksijäsenisiin rinnasteisiin. Esimerkkejä kyseisestä tyyppistä on ymmärrettävästikin karttunut niukasti, mutta kirjoittajien joukossa on tunnettujakin kynänkäyttäjiä:

1 Vastaavanlaista käytäntöä tavataan ruotsissakin sen verran, että SAOB sen mainitsee. Muista leksikoista olen huomannut sille suodun sijaa vain Göteborgin yliopiston Språkdatan julkaisemassa Svensk ordbokissa (1986), jossa on esimerkki "en pjäs med både skärpa, humor och udd". Kielenhuolto on kuitenkin vieronut moniosaisia *både – och*-rinnastuksia. Wellander (1939: 349–; 1973: 175) sanoo niiden loukkaavan monia.

sekä Gutzeuit ette gummat, ette mös caiki lesseseisouaiset. Agr. III 3. kohtalo oli onnellinen. Sekä Runebergille että Saarijärvelle että Suomelle. Turja, Satayksi 358. Suffikseja luokiteltaessa on yleensä otettu huomioon sekä muoto että distribuutio että funktio. Eeva Kangasmaa-Minn, SUST 150: 151. Kun keräämme vuoden 1918 muistitietoa, niin mukaan tulee sekä punaisia että valkoisia että sellaisia muisteluksia, joissa vierastetaan sekä punaista että valkoista taisteluhenkä. Matti Kuusi, Kotiseutu 1977: 164. tarvitaan sekä valtiovallan että elinkeinoelämän että korkeakoulujen omia toimenpiteitä. US 30.11.1986. suomenruotsalaisuuden ruodinta on välillä sekä hirveää että hauskaa että fiksua. HS 4.10.1987.

Ainoa laatuaan on seuraava nelijäseninen rinnaste:

[Käräjiin] oli haastettu talonpoikia täältäkin saakka, sekä Paavot että Rajalaiset että Ilpolaiset että monet muut. Aho, KT VIII 279.

Kieliopeissa ja sanakirjoissa ei kyseistä tyyppiä tietenkään ole esitetty, eikä sitä liioin ole aihetta pitää tavanomaiseen asiatyyliin kuuluvana.

5) Tyyppi *A sekä B että C* on niin ikään hyvin harvinainen. Tapaukset ovat selviä lipsahduksia, jommoinen tosin joskus näkyy sattuvan harjaantuneellekin kirjoittajalle:

Nijn pitä hänen Käräjähän wietämän, sekä duomittaman, että ylemmä caickia muita warcaita hirtettämän. Kollanius 1648; Rapola, VKL 63. (Martilla ja Ljungolla on samassa kohdassa vain *ja*; ib. 62.) Mutta suusanallisia tarinoita on kyllä vielä sekä paikannimiä että muita muistomerkkejä seudun ensimmäisistä eläjistä. Paulaharju, Kainuun mailta 11. Jos hän onnistuisi jotenkin sopimaan vain hinauspalkkiosta, olisivat hän sekä varustamo että vakuutusyhtiö tyytyväisiä. SK 7/1964 s. 31. Pimeille markkinoille on myyty pääasiassa vanhoja taskuasetyyppisiä puoliautomaattipistooleita sekä uusia amerikkalaisia revolvereita että konepistooleita. HS 27.4.1988.

Sekä – että kytkee vain rinnastamansa jäsenet keskenään, joten edeltävä jäsen jää rinnasteesta itse asiassa irralleen. Yleensä virhe on vältettävissä turvautumalla yksinkertaisempaan rakenteeseen *A, B ja C*. Muitakin teitä tietysti on. Esimerkiksi kolmannen tapauksen rinnaste olisi luontevasti muunnettavissa muotoon "sekä hän itse että varustamo ja vakuutusyhtiö".

Eräissä tapauksissa *sekä*-sanana edelle voidaan lisätä *ja*, jolloin ainakin looginen rakenne korjaantuu, joskin kokonaisuudesta tulee raskaanlainen. Näin olisi parannettavissa esim. seuraava ylioppilaskokelaan aineesta poimittu lause:

[Neuvostoliittolaiset] voittivat kaikki naisten lajit ja lisäksi miesten 30 kilometrin hiihdon sekä ampuma- että murtomaahiihtoviestin.

4.1.5. Käyttö kielteisissä yhteyksissä

Sekä – että on tyypillisesti myöntölauseen KK. Ei ole kuitenkaan mahdollista käyttää sitä kielteisessä lauseessa, jos halutaan kohdistaa kiello rinnastettujen lauseenjäsenten muodostamaan pariin. Käytännössä seuraavanlaiset tapaukset lienevät varsin harvinaisia:

etteikä pahan liedzomisen cautta, sekä Mallmi että Sydet tulis huckan polltetuxi ja turmelluxi. Speitz 1643; Rapola, VKL 75. totisesti hänen sekä maallinen oppinsa että ruumillinen onnensa ei taida händä Jumalan wihaa watan suojella ja lohdutta. Frosterus 1797: 86. Jäänsärkijä Sampo ei yksinään pystynyt sekä hinaamaan että murtamaan jäätä. SK 4/1960 s. 14.

Seuraavanlaisessa lauseessa *sekä – että* selvästikään ei ole paikallaan:

Kumpikaan veteraanijärjestö, sekä Suomen Sotaveteraaniliitto että Rintamamiesten Asunto- ja Tukiliitto ei ole näiden hankkeiden takana. US 7.5.1967.

Kielto koskee järjestöjä erikseen, joten olisi käytettävä *ei – eikä* -rakennetta tai sanottava esim.: Kumpikaan veteraanijärjestö, S.S. paremmin kuin R.A.T:kaan, ei ole – –.

4.1.6 *Sekä että* 'molemmat'

Pelkkää konjunktioparia *sekä että* käytetään etenkin vastauksena tietyn-tyyppisiin kysymyksiin. NS:ssa on ensimmäisenä esimerkkinä "Kumman haluat?" – "Sekä että [= molemmat]." Tällainen käytäntö on varmaan melko nuorta. Vanhin tietoni on A. Anttilan Lahdesta 1910 merkitsemä:

– Olsk siel tois- vai kolmasluokkalaisia? – Sekä että [= molempia oli].

Murteissa tällainen kielenkäyttö lienee tuntematonta, mutta puhekielessä ja sitä myötäilevässä kirjoitetussa kielessä ilmaustyyppi ei ole harvinainen. Esimerkkejä:

Kai pyknikon on vaikeampi uskoa, kun on suhteellisuudentajua ja kyky kompromissiin, sekä että. Waltari, Feliks onnellinen 159. Oliko opetus yksityis- vai ryhmäopetusta? – Sekä että. Radiohaastattelu 6.3.1962. Hruštšev – punainen tsaari vai kansanmies kansan johtajana? Sekä että, väittää tunnettu englantilainen lehtimies ja sovjetologi. US 21.12.1967. – Rakastatko enemmän vaikutusvaltaisia vai -vallattomia naisia? kysyi Sepe. – Sekä että, sanoi Valtteri. Huovinen, Lampaansyöjät 25. – Hyväänkö vai pahaan suuntaan on Tepsukanne muuttunut? – Sekä että. Enemmän että. Ksm. 13.2.1981. Entä esimerkiksi keskusvankilassa Sörkassa, kääntyvätkö ovet ulos vai sisään? – "Sekä että." HS 7.7.1990. Teettekö itse alkoholi- ja

kirjaostoksenne mieluummin matkoilla vai kotimaassa? – Ostan sekä että; kotimaasta enemmän. HS 20.9.1991.

Poikkeuksellinen on seuraava esimerkki, jossa kysymys sisältää kolme vaihtoehtoa:

Mikä Teitä nyt kiinnostaa: potkiminen, musiikintekeminen vai kirjoittaminen? – Sekä että. SK 51 – 52/1969 s. 34.

Erikoinen on myös seuraava tapaus, johon sisältyy ylimääräinen *ja*-konjunktio:

Puhuuko Hämärähyssyssä lapsen vaiko aikuisen ääni? Sekä ja että. Ksmll. 3.3.1989.

Sekä että -ilmauksen käyttö ilmoittamaan, että esitetyistä vaihtoehtoista molemmat tulevat kysymykseen, on epäilemättä yhteydessä siihen, että ruotsin kielessä ilmausta *både och* viljellään samaan tapaan. Sanakirjat eivät tosin tätä käyttöä mainitse, mutta saamieni tietojen mukaan se esiintyy sekä suomen- että ruotsinruotsalaisessa puhekielessä. Arvattavasti kyseessä on siis ruotsin kielestä suomeen levinnyt ilmaustapa. – Myös saksan puhekielessä (mutta ei sanakirjoissa) esiintyy tohtori Marja Järventaustan ilmoituksen mukaan vastaavasti käytettynä ilmaus *sowohl als*, vieläpä kielteisessä merkityksessä *weder noch* 'ei kumpikaan'.

4.1.7 Alkuperä

Parikonjunktion *sekä – että* syntyä olisi vielä yritettävä valaista, vaikka perimmäistä selitystä ei hevin tunnu löytyvän. Kuten edellä on osoitettu, *sekä – että* on kirjasuomen ensi vaiheista saakka hallitseva parikonjunktio. Murteissa sen käyttö sitä vastoin on ilmeisesti aina ollut vähäistä. Yksinäinen *sekä* on tiedossa niin ikään 1500-luvulta asti, joskaan ei kaikkein vanhimmista teksteistä eikä vielä monilta 1700-luvunkaan kirjoittajilta. Vasta 1800-luvulla se alkaa olla kirjasuomessa yleinen. Kansankielessä sen käyttö on näihin saakka rajoittunut kaakkoismurteisiin ja niiden liepeille.

Sekä-KK:n synnystä olen edellä antanut hypoteettisen selityksen (s. 71), mutta vaikka se pitäisi paikkansa, se ei vielä riittäisi *sekä – että* -parin selitykseksi. Aineiston perusteella näyttäisi siltä, että kyseinen parikonjunktio olisi suorastaan vanhempi kuin yksinäinen *sekä*. Tuollainen järjestys olisi kuitenkin aika epäuskottava. Lienee sittenkin otaksuttava, että ensin on käytetty yksinäiskonjunktioita *sekä*, joka (*ja*-sanaa painokkaampana) osaksi merkitsi myös 'sekä – että'. Jälkimmäiseen tehtävään omaksuttiin sitten parikonjunktio, johon *sekä*-sanana täydennykseksi liittyi *että*. Tämän voi ajatella tässä rakenteessa perustuvan vanhaan adverbiin merkitykseensä 'näin', kuten Lauri Hakulinen (1979: 234) on arvel-

lut. Tosin vanhinkin kirjallisuutemme tuntee *että*-sanan vain monitehtäväisenä konjunktiona eikä adverbina (VKS).

Parikonjunktion *sekä – että* alkuvaiheet häipyvät näin etäisyyteen, josta ihan täsmällistä kuvaa ei hevin erotu. Hyvin todennäköistä on, että kopulatiivisen parikonjunktion kehittyminen on yhteydessä germaanisten kielten tarjoamaan malliin, vaikka suoraa esikuvaa ei olekaan osoitettavissa. Onhan konjunktiojärjestelmässämme yleensäkin runsaasti vieraiden mallien mukailua (L. Hakulinen 1979: 74 –); sellaisesta on lukuisia esimerkkejä myös tässä tutkimuksessa.

Parikonjunktio *sekä – että* pääsi kaikesta päättäen jo esiagricolaisessa kirjasuomessa yleiseen käyttöön. Sitä tarvittiin välttämättä vieraiden kielten parikonjunktioiden (lat. *et – et*, rts. *både – och*) käännösvastineena. Yksinäisen *sekä*-konjunktion viljelyyn ei sen sijaan ollut vastaavaa tarvetta, joten pelkkä *sekä* yleistyi vasta paljon myöhemmin. Outoa on kuitenkin se, että *sekä* on murrelevikiltään selvästi kaakkoinen, kun taas *sekä – että* -parista on tietoja laajemmalla alueella. Houkuttelevalta tuntuu olettaa, että varhaisimpien suomen kieltä kirjoittaneiden joukkoon kuului ainakin joku kaakkoissuomalaisesta kielenpartta hallinnut yksilö, jonka käyttämä *sekä – että* sai nopeasti sijansa kirjasuomessa. Luultavaa on myös, että *sekä – että* -rakenteen alueellisesti laajahko mutta taajuudeltaan niukka leviäminen kansankieleen nojautuu osin kirjakielen vaikutukseen. Pappien saarnat, Raamattu, hartauskirjallisuus ja lopulta sanomalehdet ym. painatteet ovat tehneet parikonjunktion niin tutuksi, että kansanihmisetkin ovat sitä ruvenneet vähin viljelemään.

4.2 *Sekä – että myös*

Vanhassa kirjallisuudessa on melko tavallista, että *sekä – että* -rinnasteessa on *että*-konjunktion jäljessä sana *myös*. Se on tietysti käsitettävissä adverbiksi, jolla on tavanomainen tehtävänsä. Nykykielessäkin on toki mahdollista sijoittaa *myös* samaan asemaan; NS:ssa on tästä esimerkki: "Talossa oli sekä lemmiä ja hevosia että myös lampaista."

Ei ole aiheellista katsoa, että *sekä – että myös* olisi oma parikonjunktionsa. Sen käyttö vanhassa kirjakielissä on kuitenkin siinä määrin erilaista kuin pelkän *sekä – että* -konjunktion, että on syytä tarkastella kyseisiä tapauksia erikseen.¹

Luonteenomaista *sekä – että myös* -rinnasteille on, että ne käsittävät raskaita komponentteja, jopa kokonaisia lauseita. Muodollinen ja semanttinen paralleelisuus, joka *sekä – että* -tapauksille muutoin on tyypil-

1 VKS on tyytynyt *sekä – että* -KK:n yhteydessä mainitsemaan vain yhden esimerkin, johon *myös* sisältyy, omistamatta asialle suurempaa huomiota.

listä, on vähäisempää. Vaikuttaa siltä, että lisäämällä parikonjunktion massaa *myös*-sanalla on ikään kuin lunastettu mahdollisuus käyttää kyseistä konjunktiota väljemmin, sekakoosteisemmissa, laajempia komponentteja käsittävässä rakenteissa. — Mainitsen ensin esimerkkejä Agricolan Rucouskiriasta (I):

ette me sekä caikinaijsista rumin wastoinkieumisiste wariellaijsimme, ette mös me caikinaijsista pahoijsista aijatoxista, mielesemme puchtahaxi tulisimma. 355. ette he sinun henges haleudhen saijsit, ia nijn seke wscosa pysyweiset leutesijn, ette mös töijse woijmaliset olisit. 356. sekä sinun Sanas cutzuttuiden palueliain, ette mös heite cwltewaijsten Sydhemihin. 398. ette he ynne caikista rickoxista seke pudhastettaijsijn ette mös sinua murehetoinna paluelisit. 422. Anna meille HERRA Jumala, ette seke mailman meno, sinun asetuxesas, rauhallisesta hallittaijsin, ette mös sinun pyhe Seurakunnas, lewolises Jumalan menos iloitzis. 417. ettes ynne meille annaijsit seke synnit andexi ette mös rauhan. 445. ette seke meiden sydhemet, olisit aijna sinun keskydhes cwliaijsset, ette mös wiholisten pelco, caukan olis. 703.

Vastaavantapaisia esimerkkejä löytyy joskus myöhemmästäkin kirjallisuudesta:

Näistä sanoista on ollut swri rijta ia campaus, sekä nijnen wanhain opettaitten wälillä että mös nykyisten. Sorolainen 1621: 399. sekä halusta heidän Parannuxens perän, että myös nijden Ulos walittuiden tähden. Wegelius 1747: 462. sekä wahwistuxexi Uscon Opisa, että myös elämän parannuxesa, ja xiwacaisen Jumalisuuden hariotuxesa. Röring 1757 esip. löytä luondons olewan sekä sisällisesti peräti pahan, että myös hänen ulconaiset toimituxens nijn häijyt, ettei — —. Ib. 74.

Harvinaisempia tuntuvat olevan sellaiset tapaukset, joissa rinnasteen jäsenet ovat niin kevyitä ja symmetrisiä kuin seuraavissa näytteissä:

sekä Prophetat, ette mös Papit. Agr. I 140. sekä tiettäwist että mös tiettämettömist. Juhana III:n kirje 1584; Rapola, VKL 55. selitti mistä arvosta tämä ensimmäinen Opisto on oleva sekä kaupunnille että myöskin ympäristölle. Star 44/1847 s. 4.

Myös-sanana lisääminen parikonjunktion jälkiosan jatkeeksi pohjautunee ainakin osaksi vieraaseen esikuvaan. SAOB esittää *både — och*-konjunktion kuvauksen yhteydessä, että jälkiosana on aikaisemmin käytetty myös sellaisia elementtejä kuin *som* (*ock*), *så* (*ock*), *såsom* (*ock*). Niissä (vaihtoehtoisesti) esiintyvä *ock* 'myös' on helposti voinut heijastua suomenkieliseenkin tekstiin. Mallia on saattanut antaa myös saksan *sowohl — als auch* (vrt. 4.10).

4.3 *Sekä – ja*

Varsinkin vanhassa kirjakielessämme tavataan *sekä – että* -konjunktion asemesta paria *sekä – ja*. Mihinkään kielioppiin tai sanakirjaan sitä ei ole kelpuutettu; se lienee yleisesti tunnettu erehdykseksi. Ei ole vaikea nähdä, että *ja*-sanana käyttö kyseisellä tavalla noudattaa ruotsin *både – och* -konjunktion tarjoamaa mallia.

Luultavasti useimmat varhaisetkin suomen kielen viljelijät ovat tajunneet, että vain *sekä – että* kuuluu kielen järjestelmään. Ainoastaan Laurentius Petrin teksteistä olen huomannut suhteellisen runsaasti *sekä – ja* -tapauksia. Hänen teoksiensa (1644) kahdesta otoksesta olen saanut luvut *sekä – että* 12 (8 + 4), *sekä – ja* 11 (7 + 4), mutta kaikilla muilla vanhoillakin kirjoittajilla *sekä – ja* on tilapäisyys. Esim. Agricolan Rucouskirian otoksesta olen saanut luvut 12 : 1, Sorolaisen postillasta 21 : 2, Abr. Röringiltä (1757) 23 : 2. Useat *sekä – että* -ilmausta melko runsaasti viljelleet kirjoittajat eivät näy ollenkaan horjahtaneen. Mainitsen muutamia tällaisia kynämiehiä (sulkeissa otoksen *sekä – että* -tapausten määrä): Martti (36), Lithovius (24), Lizelius (35), Frosterus (34), Renqvist (41). Myöskään Suomettaren vuosikertaan 1847 ei sisälly yhtään *sekä – ja* -rakennetta, vaikka *sekä – että* esiintyy laskujeni mukaan 120 kertaa.

Sekä – ja -rinnasteiden kompastuksen luonnetta todistaa osaltaan sekin, että tapaukset ovat melko harvoin vakiintuneiden sanaparien rinnastuksia. Tavallista useammin kytketyt jaksot ovat laajahkoja tai epäsymmetrisiä; niitä voi olla myös enemmän kuin kaksi. – Esimerkkejä vanhasta kirjasuomesta, ensin kaksijäsenisiä:

Ota se pyhän ristin merkij sekä sinun casuois ia rintass. Westh; SKMM I 9 (samaan tapaan Upsalan käsikirjoituksessa B 28, mutta Agricolalla *seke – ette*). sekä tachtopi ia taita autta. Westh; mt. 73 (samoin B 28:ssa, Agricolalla "tachtö ia taita"). quin synnis sekä sijnnyt ja syndynyt olen. Westh; mt. 165 (Agricolalla *seke – ette*). sekä ööle ia päiucl. Agr. I 128. seke Taijwas ia Maasa. Agr. I 664. seke sinun rumis ja weres. Agr. I 558. seke nyt ia cooleman aijalla. Agr I 439. Neuresti mine rucolen, ettes – – seke ychte olisin, ja ijancaikisesta pysysin. Agr. I 627. seke niyte hylkemen, iotca tete Nime saastuttauat, ia niyte achkerasti seuratta, quin ouat soweliaijset. Agr. I 404. ette me seke caikista wastoinkieumisist wariellaijsima, ia taijuahan waldakundan cooleman ielken wieteijsima. Agr. I 436. Erinomaisest Esiwallast sekä tule hywin puhu, ia rucoilla Jumalata heidän edestäns. Laur. Petri 1644; Rapola, VKL 115. sekä nyt ja nijn aina edespäin. Röring 1757: 124. sekä hänen opetuslastens ia yhteisen cansan edesä. Sorolainen 1621: 367.

Enemmän kuin kaksi rinnastettavaa käsittäviä tapauksia:

seke fangiuxes, siteis, ia caikisa waijuoijsa. Agr. I 707. seke neuuolla, sanoijilla, ia töijlle. Agr. I 762. Jotca sekä corkemmal wijsaudel, paremmal waral ia Tilal Jumalald ia Esiwallald owat lahjoitetut. Laur. Petri; Rapola, VKL 111. Jota sekä Jumala, hänen Engelins ia ne Jumaliset cauhistuwat.

Ib. 115. Tästä annetaan lapselle vilu-taudisa, sekä ennen, alla, ia jälkeen vilun. Ganander 1788: 25.

Nykykielestäkin *sekä – ja* -rinnasteita tulee toisinaan vastaan. Kaksiosaiset tapaukset ovat hyvin harvinaisia, koska niissä sekaantumisen vaara ymmärrettävästi on vähäinen:

[Prässäys koulussa] uuvuttaa sekä opettajat ja oppilaat. US 6.1.1959. Sekä potkuri ja akseli jouduttiin uusimaan. US 22.2.1967. korkeakouluihin kohdistuvat sekä suurpääoman ja toisaalta työväenluokan ja muiden edistykseksellisten voimien muutosvaatimukset. Erään opiskelijajärjestön tiedote 1973. Sekä kansanopistoja ja opintojärjestöjä ahdistaa hyödyn vaatimus. Kanava 1974: 336. Hän täyttää sekä maataloudentekniikkaan liittyvät vaatimukset ja on asiantuntija maatalouden taloudellisissa kysymyksissä. SK 12/1978 s. 42 (Huomattakoon myös sanajärjestyksen epätarkkuus; par. Hän sekä täyttää – – että on – –.)

Suhteellisesti yleisempiä näyttävät olevan moniosaiset – sinänsä jo kyseenalaiset – rinnasteet, joissa kirjoittaja on ilmeisesti unohtanut, miten on aloittanut virkkeensä:

[Hylkeenpyyntiä] on harjotettu jo vanhoista ajoista asti sekä verkoilla, hylkiverkoilla l. rääsillä ja hylkipyssyillä. Paulaharju, Kuvauksia Hailuodosta 57. Pelialueen mitat ovat 40 x 20 metriä, riittävästi sekä tennistä, käsi- ja koripalloilua varten. Viikkosanomat 15/1962 s. 46. Kuorot – – ponnistelevalat yhdessä löytääkseen uutta ohjelmistoa sekä virolaisten säveltäjien teoksista, suomalaisesta musiikista ja vanhemmista sovituksista. US 7.9. 1964. Metsästys on harrastuksena sekä kehon kohentamista, luonnon ystävyyttä, henkistä lepoa miellyttävässä toveripiirissä ja paljon muuta myönteistä. Urheilumetsästys 4/1973 s. 3. lokomobiilien valmistus sopivasti kuormittaisi sekä valimoa, pajaa, kattilapajaa ja konepajaa. Harki, Sotakorvausten aika 204.

Kuten odottaa sopii, ei *sekä – ja* -tapauksia ole murteista tiedossa. Vain vanhasta kansanrunon muistiinpanosta olen huomannut yhden esiintymän:

Suuttu R[a]lastomon kuningas, Sekä suuttu ja vihastu. Kiur, VR VI, 69: 8–; Arvidsson ja Chrohns 1819.

Tavallisempi *sekä – että* (~ *jotta*) on kaiketi rytmin takia vaihtunut *ja*-sanaiseksi.

4.4 *Sekä – jotta*

Parikonjunktio *sekä – jotta* on suomen kielen kannalta marginaalinen. NS on sen kuitenkin maininnut, koska se esiintyy melko taajaan sekä Kalevalassa että Kantelettaressa. Samasta syystä tämä KK lienee saanut sijansa

parissa kieliopissakin, Setälän lauseopissa (1880: 49, tosin sulkeissa mutta mukana vielä uusissakin painoksissa) sekä Hämäläisen (1883: 107) ja Penttilän kieliopissa (1957: 557).

Kalevalaisen runouden ulkopuolelta tietoja on hyvin harvoja. Rietrikki Polén näkyy – kaikei tyylisyistä – sitä vähän viljelleen, esim.:

Vaan parempi sekä kukkarolle jotta mielelle olisi, jos —. Star 21/1847 s. 2. Sanomattoman hyödyn ja edun ovat sentähden täkäläiset laitokset yleensä sekä koko maalle, jotta etenkin seuduillensa aina tuovat ja levittävät. Ib. 25/1847 s. 4.

Kaavilta on kirjattu kansansatu, jossa on seuraava tapaus:

Kissa holpaisikin puuhun ja naukahti: "kumpikin on täällä, sekä saalis jotta itse minä!" Suomal. kansansatuja I 211.

Tavallisesta kansanomaisesta kerronnasta on tiedossani vain seuraava esimerkki:

SuoS: se päivät luvetti sekä sisästä jotta ulukoa [Paavo Lassila kiertokouluissa]. L. Lounela 1950.

Pohjois-Karjalasta on useita kansanrunon muistiinpanoja, joissa esiintyy stereotyyppinen säe "sekä istui jotta itki" (vrt. "sekä istui että itki", s. 119). Esim. Liperistä:

Annikki, Turusen neiti, Istu Turun sillan päässä, / Sekä istu, jotta itki. VR VII₂ 1213.

Samantapaisia merkintöjä on mm. Kiteeltä (mt. 1209), Pälkjärveltä (1215), Enosta (1222) ja Etelä-Savostakin Sulkavalta (VR VI₁ 259). Kiihtelysvaarasta on muistiinpano (VR VII₂ 1218), jossa seuraavana säkeenä on vielä "Sekä seulo, jotta neulo". Molemmat säkeet sisältyvät myös Ilomantsin kirjaanpanoihin (mt. 1223, 1233).

Oireellista on, että tiedot ovat järkiään maamme itälaidalta. Varsinaisesti *sekä — jotta* näet kuuluu karjalan kieleen; se on mainittu Karjalan kielen sanakirjassa (kuten myös synonyyminen *jotta — jotta*). Yleinen ei *sekä — jotta* kuitenkaan näytä olevan. Ainoa esimerkki KKS:ssa on Kontokin "šekä mujehta jotta šiikoa". Virtarannan erittäin laajasta vienalaistekstien kokoelmasta (1958) en ole sitä tavannut kertaakaan.¹

Kalevalan ja Kantelettaren *sekä — jotta* -tapaukset näyttävät juontuvan lähinnä vienalaisiin runomuistiinpanoihin. Vienen runoista tarkastamassani otoksessa (VR I₁ s. 1 — 200) *sekä — jotta* esiintyy 14 kertaa. Ta-

1 Virtarannan kirjassa Vienen kylä kiertämässä on kuitenkin seuraava tapaus: "Sekä lapsie vei jotta lehmie peitteli jotta, mitä-i lienöy, kaikkie" (Vuokkiniemi).

paukset ovat tosin hyvin stereotyyppisiä. Säe "sekä mäni, jotta joutu" toistuu 9 kertaa ja neljässä muussa säkeessä loppu kuuluu "jotta joutu". Ainoa toisenlainen rinnastus on "Sekä v[anha] Väin[ämöinen], Jotta sepp[o] I[Imorinen]" (72: 54).

Kalevalassa on (Ahlqvistin ja) Kaukosen (1956) julkaiseman sanaston mukaan 21 *sekä – jotta* -rinnastuksen sisältävää säettä. Vain noin puolet näistä perustuu tarkasti kansankielisiin esikuviin. Seuraavat tapaukset ovat Kaukosen mukaan suoraan peräisin kansanrunoista:

1: 330 Sekä viisi, jotta kuusi. Vrt. VR VII, 27: 5; Korpiselkä (?), Europaeus 1846. 9: 80 Sekä piili, jotta säilyi. Kaukosella tässä epätarkempi vastine, mutta sama säe myös 28: 286, jolle Kaukonen esittää tarkan esikuvan I₂ 729: 165. 9: 108 Sekä syntyi, jotta kasvoi. Kaukosen viitteessä I₄ 160: 27 on kuitenkin jokin virhe. 16: 355 Sekä poikki, jotta pitkin. Vrt. I₁ 362: 139 (jossa tosin Sekä pitkin, jotta poikki). 29: 8 Sekä läksi, jotta joutui. Vrt. I₁ 79a 224. Sama säe myös 30: 115 ja 43: 20. 47: 3 Sekä soitti, jotta lauloi. Vrt. I₁ 8: 171 (Kaukosella vain epämääräisiä viitteitä). 50: 229 Sekä juoksi, jotta joutui. Vrt. I₂ 1103: 54. Sama myös 50: 273.

Ensimmäistä tapausta lukuun ottamatta kaikki säkeet nojautuvat vienalaiskylistä tallennettuihin runoihin. Loput Kalevalan *sekä – jotta* -rinnasteista Lönnrot on kaikesta päättäen sepittänyt itse. Lueteltakoon nekin:

7: 182 Sekä souti, jotta joutui. 21: 370 Sekä lauloi, jotta taitoi. 29: 456 Sekä saaret, jotta salmet. 30: 46 ja 52 Sekä miehen, jotta miekan. 30: 128 Sekä käski, jotta lausui. 38: 78 Sekä lauloi, jotta lausui. 41: 60 Sekä piiat, jotta poiat. 41: 181 Sekä pojat, jotta neiet. 43: 226 Sekä iski, jotta lausui.

Kaukosen tutkimuksen (1984) sanahakemiston avulla voi havaita, että Kantelettaressa on *sekä – jotta* -KK:ta käytetty 14 kertaa. Käsittelemättä tapauksia yksityiskohtaisesti totean vain, että Kantelettarenkin rinnasteet vastaavat osaksi kansanrunojen suoria malleja ja osaksi ovat Lönnrotin luomuksia. Lönnrot on siis omaksunut karjalaisesta kansanrunoudesta KK:n *sekä – jotta*, jota hän on kuitenkin viljellyt tuntuvasti vivahteikkaammin, kuin mihin kansanrunot välittömästi ovat antaneet aineksia. Kalevalaisen runomitan kannalta parikonjunktio onkin ollut hyvin käyttökelpoinen ilmaisukeino.

4.5 *Sekä – sekä*

Epätavallista repetitiivistä parikonjunktioyhtä edustava *sekä – sekä* on hyvin harvinainen. Sanakirjantekijöistä Renvall on sen ohimennen maininnut: *sekä rikas että (sekä) köyhä*, ja hänen jälkeensä vielä Europaeus (1853). Kirjakielestä tiedot rajoittuvat lähinnä Agricolaan, esim.:

ette seke minun elemen, seke caiki minun tööni, mactas sinun keltuata. I 020. cawalat ioonet, ia wiettelyxet, seke Daudin sinun wscolista paluelias, seke Jesusta, ia henen pyhen Seurakundansa wastian, haijotit ia turhaxi teijt. I 700. säke oijkein ia puchtasti opettain säke wighattomasti ia pyhesti elein. I 819. Wihasis sekä minua, sekä mös minun Iseni. II 291 (samoin III 163); myös R 1642 Joh. 15:25: wihaisit sekä minua, sekä minun Isäni. seke se Hengi meisse hocapi, seke mös ne Londocappalet meiden cansa ike-uitzeuet. II 413.

Genetzin mukaan (1890: 129) myös Sorolainen – Agricolan uskollinen seuraaja – on postillassaan ilmausta käyttänyt. Myöhäisin tuntemani kirjallinen esiintymä sisältyy kansanomaista tyyliä edustavaan oppitekoiseen häärunoon vuodelta 1780:

onnen Tuokohon Iumala / sekä mulle, sekä Teille. VR IX₁ 27: 70 —.¹

Kyseisellä parikonjunktioilla on ollut hiukan käyttöä myös murteissa. Kaikki tiedot ovat maan kaakkoiskulmalta:

Luu: sekä se kasvo iten nii suureks [salvopässi nim.] sekä se kasvatti villoja hyväst. V. Ruoppila 1938. Sak: sekä Pietaris sekä Viipuris. L. Hakulinen 1921. Jää: Se juoma-astia käyp ympär pöytää ja siit juovat kaikki sekä miehet sekä vaim-eläjät. Lönnbohm 1879: 131. Juv: sekä pojat sekä tytöt (ei: sekä – että). V. Tarkiainen n. 1900.

Inkeristä on jokusia kansanrunon kirjaanpanoja, joissa *sekä*-konjunktio toistuu. Seuraava tapaus on tulkittavissa lähinnä siten, että kyseessä on parikonjunktio *sekä* – *sekä*; sen avulla muodostettuun rinnasteeseen on sitten vielä kytketty *sekä*-sanalla lisäkomponentti:

Sekä juon sekä janottaa / Sekä pesen silmiäin. VR V₁ 1031: 34 —; Keltto, Alava 1894. (Samaan tapaan Toksovasta 1035: 31 —.)

Seuraava runonkatkelma on sitä vastoin tulkittavissa toisellakin tapaa:

Tunnen tuul[en], t[unnen] tyynen / Sekä vaimon vastarinnan / Sekä ärjänen ällöyn. VR V₂ 658: 17 —; Toksova, Reinholm 1847.

Jos toisen säkeen "vastarinnan" katsoo liittyvän objektina edelliseen säkeeseen, ei ole kyse parikonjunktioista vaan muusta *sekä*-konjunktion toistumisesta. On kuitenkin mahdollista tulkita säkeet niinkin, että "vastarinta" määrittääkin objektina predikaattia "ällöyn", jolloin konjunktion esiintymät voidaan käsittää parikonjunktioiksi; lauseita yhdistämässä ei olisi tällöin mitään. Kovin teoreettiselta tuntuisi sellainen tulkinta, että

1 Vain tilapäisenä kompastuksena voi pitää seuraavaa kolmijäsenistä tapausta: Ongelma koskettaa sekä yksittäistä työntekijää, yritystä sekä koko kansantaloutta. Itä-Häme 31.3.1992.

ensimmäinen *sekä* kytkisi lauseita ja jälkimmäinen objekteja, jolloin ei tietenkään olisi kysymys parikonjunktioista.

Kaikein kaikkiaan *sekä – sekä* on siis hyvin vähäkäyttöinen. Se ei ole ollut kansankielelle aivan vieras, mutta sen levikki on ollut suppea. Vanhan kirjasuomen esiintymät on mahdollista tulkita niin, että Agricola on Viipurissa oppinut kyseisen parikonjunktin ja kelpuuttanut sen silloin tällöin teksteihinsä. Kirjallistakin mallia voidaan ajatella: latinan repetitiivistä *et – et -KK*:ta myötäilisi *sekä – sekä* läheisemmin kuin *sekä – että*. Vanhassa ruotsissakin tunnettiin *samt – samt ock* (SAOB II.5).

4.6 *Sekä – niin myös* yms.

Edellä käsiteltyjen parikonjunktioiden lisäksi on kirjallisuudessa joskus vilahtanut muitakin *sekä*-alkuisia yhdistelmiä. Ne vaikuttavat sekaantumilta, joita parikonjunktioita käytettäessä silloin tällöin sattuu, mutta eivät ilmeisesti selity kauttaaltaan siten.

Puolen tusinaa on poimintoja kertynyt yhdistelmästä *sekä – niin myös*, kaikki tosin Laurentius Petrin uuvuttavista periodeista, esim.:

Ja cudzutan yhteisxi Kircon siunauxexi että caikild Christilisild Seuracunnan Jäsenild taitan tämä pidettä, sekä yhteisest pyhain ihmisten yhteyxes, nijn myös erittäin idzeculdakin suuren hedelmän cansa cusa ikänäns se tapahtuis. 1644a B4b. Lapset myös ia Perhe ia caicki talosa asuwaitset pitä mielelläns opin wastian ottaman, ia siunaman sekä idzens ylösnostuans ia maata panduans, nijn myös, Wanhembitans, Esiwalda, Opettait, etc. ia caickia heidän työtäns, ia edesottamistans. 1644b A2a.

Kyseiselle parikonjunktioille tunnetaan esikuva vanhasta ruotsista: *både – så ock*, jonka SAOB mainitsee *både – och -KK*:n vanhentuneena varianttina (erinäisten muiden ohella). Kun Laurentius Petri yleensäkin on mielellään viljellyt *KK*:ta *niin myös* (ks. s. 231), ei ole ihme, että hän on kelpuuttanut sen myös parikonjunktin osaksi.

Samalta kirjoittajalta olen niin ikään huomannut pari kertaa *KK*:n *sekä – myös*:

Jota wastoin täsä selkiäst edespannan, että P. Hengi sekä käändä caswons pois meistä, cuin pahudes eläm; käändä myös caswons meidän puolem ia asu meisä, cuin me hurscast, jumalisest ia wahwas uscos Jumalas ripumme. 1644a F2a.

SAOB esittää myös tälle rakenteelle malliksi soveltuvan konjunktioparin: *både – desslikes*. Sekin tosin on mahdollista, että *både – och* provosoisi käännöksen *sekä – myös*, koska raja historiallisesti yhteen kuuluvien sanojen *och ja ock* välillä on häilyvä.

Tuntuvasti myöhemmistä lähteistä on jokusia havaintoja kombinaatiosta *sekä – kuin myös*. Tällekin löytyisi esikuvaksi mahdollinen ilmaus: ruotsin *både – som ock* (SAOB), mutta poiminnot ovat enimmäkseen ajalta, jolloin ruotsissakaan moista ilmausta tuskin juuri käytettiin. Kysymyksessä onkin kaiketi vain erilaisten parikonjunktioiden kontaminoituma: *sekä – että + niin (hyvin) – kuin myös = sekä – kuin myös*. Huomaamani tapaukset ovat seuraavat:

Lieneekin se oikeampi johto sekä sen vuoksi, että Tsuudilaisia mainion noituutensa ja muun taitonsa ja tietonsa kuin myös ihmeellisien jäännöksiensä tähden on pidetty ihmeen kansana. Europaeus, Star 3/1847 s. 3. (Rakenne on muutenkin hatara.) Jos joku ei tiedä onko se muu kala vai lintu, saakoon tietää, että on sekä "pirtti" niminen kala, kuin myös "pirtti" niminen lintu. Olli, US 13.2.1963. kriisi koettelee lähes yhtä ankarasti sekä Länsi-Saksan suurinta autojenvalmistajaa Volkswagenia, sen tytäryhtiötä Audi-NSU:ta kuin myös ulkomaisten autokonsernien länsisaksalaisia haaroja Fordia ja Opelä. US 1.2.1975.

Ainoa laatuaan on esimerkki, jossa KK:n tehtävässä on yhdistelmä *sekä – niin kuin myös*:

se on hywä sekä wahvistamaan näön, nijnkuin myös kuumuutta (inflammation) ja ruusua, koita ja kalwoa poispoistamaan ja kuluttamaan. Ganander 1788: 35.

Jälleen on ruotsista löydettävissä malli: *både – såsom ock* (SAOB), mutta tietysti kyseessä voi olla tilapäinen kontaminaatiokin. Sellaisesta on selvästi kysymys seuraavassa tapauksessa:

'Pappilan häijy poika' on yhtä kirpeän-huvittava ja häijyn-ilosteleva sekä erään viimeisillään olevan kulttuurimuodon kuin erään alaikäisen yksilön kuvauksessa. Suom. Suomi 1962 s. 111.

Vastaavaa sekarakennetta on Agricolakin kerran käyttänyt:

Seke se yctainen Canssa, quin Herrat, seke Rickat ette Kieuhet. III 279.

Agricola ei tosin näytä viljelleen kopulatiivisessa tehtävässä *niin – kuin* rakennetta, mutta on ilmeisesti tuntenut sen kansankielestä. Viipurin tienoiltakin siitä on muistiinpanoja.

4.7 *Pote – ja*

Ruotsin kielen vahvasta vaikutuksesta kielii Vermlannin suomalaismurteessa käytetty KK *pote – ja*. Esikuvana olleesta ruotsin parikonjunktioista

både – *och* on alkuosa lainattu suoraan (äänteellisesti mukautettuna) ja loppuosa on käännetty. Ilmauksesta on eri kerääjien muistiinpanoja:

se ol' hyvä fyör [= keli] pote männen ja tullen. Astrid Reponen 1932. kärme pist, pote imeisiä ja eläimiä. Kettunen, SM I 238. Ne puhu suomalaista poote isä ja emä sen. Mägiste, VSS 99. Se salvo pote hevosia ja sikoja ja pässilöitä ja pukkiloita. Ib. 101.

Raisin ruijalaismurteesta on muoto-opin kerääjä Anna-Riitta Lindgren kirjannut aivan vastaavanlaisia esimerkkejä:

kyllä se [poika] on pote isäj ja äitin Alffi. pote ulkoo ja sissä. se on ostanu pote pövvän ja haavitoolin [puutarhatuolin].

Kun on kysymys Norjassa puhuttavasta murteesta, on konjunkti-
on malliksi katsottava norjan *både* – *og*.

4.8 *Niin* – *kuin*

4.8.1 Yleistä

KK:n tehtävässä käytetään myös vertailupohjaisia parikonjunktioita. Näistä tavallisin on *niin* – *kuin*. Hyvin yleistä on, että jälkimmäiseen rinnastettavaan yhdistyy liitepartikkeli *-kin*; joskus taas *kuin*-sanaa seuraa *myös*, mikä synnyttää kyllä vanhahtavan vaikutelman. Eronteko kopulatiivisten ja komparatiivisten tapausten välillä on joskus tulkinnanvarainen. Esim. seuraava Ilmari Kiannon Punaisen viivan lause on käsitettävissä kahdella tavalla:

Lääkärit pannaan kiertämään ympäri perukoita, niin ihmislääkärit kuin eläintohtoritkin! VT 91.

Olisi mahdollista otaksua tarkoitukseksi, että "ihmislääkärit" on pantava kiertämään samalla lailla kuin "eläintohtorit" ovat arvattavasti aikaisemmin jo tehneet. Tuskinpa eläinlääkärit ovat koskaan voineet pelkästään odottaa potilaita vastaanotolleen. *Niin* – *kuin* -rakenne olisi näin tulkiten komparatiivinen. Luullakseni kirjailija kuitenkin on halunnut pikemmin rinnastaa säätyläisiin kuuluvat "ihmislääkärit" ja "eläintohtorit". Ajatus olisi ilmaistavissa myös *sekä* – *että* -KK:lla.

NS muotoileekin s.v. *niin* (A.I.2.a.ff) vertailurakenteiden kopulatiivista käyttöä koskevan kohdan varovasti: "kopulatiivikonj:ta läheten", vaikka s.v. *kuin* (I.4.b) on käyttänyt ilmaisua "kopulatiivisen konj:n osana,

rinnastamassa kahta samanarvoista, us. vastakohtaista t. jnk asian eri puolia ilmaisevaa sanaa t. ilmausta toisiinsa".¹

Vaikka komparatiivisten ja kopulatiivisten tapausten raja ei ole jyrkkä, on kuitenkin selvää, että kyseisiä rakenteita käytetään kopulatiivisessa tehtävässä. Vastaavasti menetellään muissakin kielissä. Esim. saksan *so — wie (als)* on usein kopulatiivinen ('sekä — että'); Hirvensalon sanakirjassa on mm.: *so Liebe als Hass* 'sekä viha että rakkaus' [huom. järjestys!]; *so Tag wie Nacht* 'niin päivällä kuin yöllä; öin päivin' (s.v. *so* I.8). Vanhassa ruotsissa on vastaavalla tavalla viljelty konjunktioparia *så — som*; Östergrenin sanakirjassa (s.v. *så* I.6) on esimerkki: *Flyttningsdag för tjänstehjon, så å landet som i städerne, är den 24 okt. — —*. (Nykyisessä ruotsissa kaiketi vain *såväl — som* on käypä.)

4.8.2 Käyttö kansankielessä

Konjunktioparin *niin — kuin* (kuten myös liittokonjunktion *niin kuin*) siirtyminen komparatiivisesta kopulatiiviseen käyttöön voi tapahtua niin helposti, että siihen tuskin välttämättä tarvitaan ulkopuolista, vieraiden kielten aiheuttamaa sysäystä. Kopulatiivinen *niin — kuin* on joka tapauksessa kansanomaiseksi katsottava ilmaus. Tosin siitä ei ole tietoja ylenpalttisen runsaasti eivätkä tiedot peitä tasaisesti koko suomen kielen aluetta, mutta niitä on kumminkin hyvin eri tahoilta. Mainitsen joukon esimerkkejä:

Urx: Mutta raha piti maksaak kohta niin ämmän äijälle kun äijän ämmälle. Kannisto 1901: 21. Sääk: Ja se viikko oli semmosta vappaata sitte että se oli kaikilta tyätöntä aikaa, nin haltijoilta kum palvelijoiltakin. Virtaranta, HKM 18. Lemi: sinne [aittaan] emäntä ol' kantant ruuva nii härälle ku lehmälleki [tyttarelleen sekä tämän sulhaselle]. V. Ruoppila 1933. Viip: kaikha mie enne ompelin, niim poji-, lapsile ko, itselleiki kaik. Riitta Viialainen M. UusVI: nappu tehtii niskaa nii akat ku työtöki. SKMK II 279. Kesä: renkilöihen ne piti sillev valjastoo hevoset niin kesällä kun talavella ne orriit ajoor rapu' ettee. Katrimaija Lehtinen M. Kiih: Niillä ne rihvo¹llaan ampuvat niij jänikset ku', linnut ja, kaikki oravat. SML 90. Ilo: laukullahan se kanto ennen [myytävää] tääkiis Salliset molemmat tuota niij Jussi kum Pekkakiit tiällä kun — —. Aila Pihlaja M. Iis: pit sulattoo lumesta vettä niin immeesten kun euukkaen tarpeeks. SKMK II 85. Jäms: Nin talavella kun kesälläki! Virtaranta, SES 70. Töy: Housulta ne om molemmak kotoosin nii' äite kum Maijaki. Kaisu Juusela M. Kauhava: Orotethin räättärin krääkääsyä niin kirijamiähet kun riitapukarit ja syyt-

1 Selitteessä *sekä — että* -ilmauksen lisäksi esitetty *ei — eikä* on tuskin paikallaan. Sen sovittaminen *niin — kuin* -konjunktioparin tilalle vaatii käsittääkseni koko ilmaisutavan vaihdosta eikä käy ainakaan sanakirjan esimerkkeihin. Myös alihakusanaan on lipsahtanut painovirhe: *niin kuin* (— *kin*) pitäisi olla *niin — kuin* (*-kin*). Sitä paitsi *kuin*-artikkelista on kokonaan unohtunut kopulatiivisesti yksinään käytetty *niin kuin* (*-kin*), joka s.v. *niin* on esitelty samassa yhteydessä kuin parikonjunktiokin.

teenalaasekkin mutta turhaan. SKMK I 347. Niv: sammaa puuta niij juurek kut tyviki. K. Vilkuna 1926. Kuusa: kyllä teijän oli korkiella se talo mutta kun siinä sae kaekki ravinnon he-he! Nii hevosellek ku ihmiselle. Kortosalmi, VKK 29. Ver: Ne ol' niin Saksan kuin Venään puolella [kannattivat toiset Saksaa, toiset Venäjää]. Mägiste, VSS 20.

Pielisjärveltä on kirjattu erikoislaatuinen esimerkki:

Niillä tanterilla myö Tiinan kansat tarateltiin niin pitkät kun päivät. SKMK II 145.

Attribuutilinen ilmaus *pitkät päivät* (~ *päivät pitkät*) näyttää tässä muokatun paradigmaksi. Ilmaus ei ole aivan tilapäinen, koska Heikki Meriläinen on sitä käyttänyt:

Reetan apuna muutostaa karjan hoitamisessa niin pitkät kuin päivät. Pietolan työt 153.

Toinen vastaavantyyppinen sanonta, jossa vain päivien sijasta on puhe vuosista, on tallennettu Kiihtelysvaarasta:

Piim̄mee ol' talo'ssa niim pitkät kuv vuuṽvet 'läpi vuodet'. Nirvi, s.v. *niin*.

Kärsämäeltä on peräisin murre-esimerkki, jossa *niin*-sana toistuu:

ne oli vuojen aina talloissaan niir renki niin kum piikaki. Anja Vähäaho M.

Periaatteessa samantapaisten esimerkin olen huomannut Martin lainsuomennoksesta:

Iocaitzen tule Silloia raketa, ia teitä perghata nijn se quin wähin on kyläs, ninquin sengin iolla enämbj on kyläs. Martti 59.

Voisi arvella, että *niin*-sanan toistolla on pyritty selventämään rinnastussuhteen ilmaisua.

4.8.3 Käyttö kirjakielessä

Kirjakielen käytännöstä voidaan todeta yleisesti samantapaista kuin murteistakin. *Niin* – *kuin* kuuluu laajalti kielenkäyttäjien ilmaisuvälineistöön, mutta sitä ei viljellä taajaan. Agricolalta ja muilta vanhimmilta kynämiehiltä en ilmausta ole tavannut, mutta jo Martin lainsuomennoksessa se on melko yleinen. 1600-luvulta lähtien tapauksia on sitten harvakseltaan lukuisilta kirjoittajilta halki vanhan kirjasuomen kauden, esim.:

caikelle cansallens sekä nuorille että wanhoille, nijn syndyneille quin syndymättömille, nijn rackahalle quin rakastamattomille, nijn pois oleuaisille quin tykön oleuaisille. Martti 4. maxakan nijn yhdelle quin toisellengin. Ib. 69. sillä hän saldi Auringons coitta nijn pahain ylidze cuin hywängin, ja anda sata nijn wäärille cuin wanhurscaillekin. Raam. 1642 Matt. 5:45. (KK:ksi tulkitsemista puoltaa Agricolan suomennos: ylitze pahain ia hywein — ylitze wanhurskasten ia wärein. II 33.) nijn tämän ylitze cuin muidengin tarpehelisten asioitten. Speitz 1643; Rapola, VKL 75. ia sen jälkeen ruwettin kirjoja kirjoittaman, nijn Laki Ramattuita (hengelisi ia mailmalisi) cuin pacanalisi menoia. Laur. Petri 1644; ib. 109. caicki Waldamiehet ia Esiwalda, nijn Ylömmäises cuin Alimmaisesakin tilas. Pacchalenius 1667 D8a. Jos caicki eläwät ja mateleuwait luondocappaleet, nijn pahat ja kelwottomat, cuin ne hywätkin, etziwät oma elatustans —. Röring 1757: 10. aja semmoista synnin orja, nijn haureuten, cuin muhungin jumalattomuteen. Lithovius 1765: 73. millä tawalla kaikki oman Pitäjän niin lahko- eli niin kutsutut ruoto- kuin muutkin waiwaiset mahdetaisin soweliammasti taitaa elätettä. Lizelius 1776: 37. Merkellinen on myös linduin muutos nijn keväillä kuin syxyllä. Frosterus 1797: 49.

1800-luvulla käytäntö jatkuu samanlaisena. Mm. Suomettaren neljästä perustajasta jokainen on käyttänyt *niin* — *kuin*-rakenteita kopulaatiivisesti. Voitanee kuitenkin tyytyä mainitsemaan tässä vain meidän vuosisatamme kieltä edustavia esimerkkejä, joissa rinnastettavia on vanhan käytännön ja NS:n luonnehdinnan mukaisesti kaksi:

Huurre iski niin miesten kuin hevostenkin karvoihin heti alkutaipaleella. Haanpää, Jauhot 50. seuraukset muodostuivat niin kansan- kuin yksityistaloudellisestikin tuhoisiksi. Veikko Vennamo, Oma maa 1: 454. Parhaiten tätä ilmentävät paperikoneiden toimitukset niin kotimaahan kuin erikoisesti ulkomaille. Lauri Helenius, Oma maa 3: 371. Leski itki ja kertoi vaikutelmiaan yleisölle, jota alkoi lähistöltä kertyä niin keittiöön kuin pihallekin. Apeli, Alvari, kananvahti 130. Juutalaisvastaisten tekosten ohella askarruttaa niin hallitusta kuin parlamenttipiirejäkin kysymys siitä, olisiko ryhdyttävä toimenpiteisiin eräitä radikaalisia ryhmiä vastaan. US 14.1.1960. Sanomalehdissä niin meillä kuin muualla on esitetty oletamus, että kampanja olisi itäsaksalaisten kommunistien inspiroima. SK 3/1960 s. 10. Sitä [rahaa] tarvitsemme niin aineellisten hyödykkeiden hankinnassa kuin monien henkisten tarpeiden tyydyttämisessä. Elanto 17-18/1961 s. 3. Tällaisen rulljanssin sijasta olisi oppositiopuolueitten keskitettävä voimansa muutamiiin pääkysymyksiin ja kohdistettava niin äänestys- kuin neuvotte-luvoimansakin niihin. Silloin hallitus joutuisi mittaamaan niin opposition kuin omatkin rivinsä olennaisissa kohdissa. US 24.1.1975.

Lisättäköön erikseen jokunen tapaus, jossa jälkikomponenttiin liittyy adverbi *myös* (joskus siitä huolimatta vielä *-kin*):

tätä varten olisi toistaiseksi Suomen päärahaksi määrättävä Venäjän hopearupla, jonka ohessa sekä Ruotsin hopearahan ja setelien että venäläisten setelien pitäisi Pietarissa määrätyn kurssin mukaan olla käyviä niin tileissä yksityisten kesken kuin myös kruununkin kanssa. Otto Stenroth, Oma Maa I 88. Olennaisinta niin tässä kuin myös samoihin aikoihin syntyneissä runoissa Meidän vieraisa-käynnit ja Päivä koittaa on se, että —. Kohtamäki, Ankara puutarhuri 229. Kirjastosta löytyy myös varsin

edustava kokoelma vanhoja väitöskirjoja, jotka on julkisesti tarkastettu niin Helsingin kuin myös Turun yliopistoissa. US 16.11.1962. Walesin prinssi Charles on tunnetusti innokas ja erinomainen lentäjä, joka hallitsee niin lentokoneen kuin myös helikopterin. US 5.3.1975.

Kun rakenne *niin – kuin* ilmaisee primaaristi vertailua, on luonnollista, että myös kopulatiivisessa käytössä rinnastettavia on kaksi. Sanakirjojen ja kielioppien mukaan näin onkin aina laita. Käytännössä useampijäseniset rinnasteet eivät kuitenkaan ole harvinaisia. Vanhin huomaamani tapaus on jo 1800-luvulta, mutta enimmäkseen poimintoni ovat 1960-luvulta lähtien. Esimerkkejä:

Niitä oikein vanhan kansan ihmisiä oli hän, niin nä'yltään, käytöksilleen kun puheillensaki. Polén, Star 38/1847 s. 3. Niin Hämeenlinnan, Rauman kuin Turunkin kiekkoiluperinteet ovat jo takeena siitä, että kaukalot ovat käytössä. US 14.1.1960. Pääasia kai, että kansalle riittää pohdittavaa pääasiasta – niin Amerikassa, Persiassa kuin Brittein saarilla. SK 17/1962 s. 41. Niin Helsingissä, Imatralla kuin Lappeenrannassakin on keskusteltu Saimaan kanavasta ja sen käytöstä yleensä. US 25.1.1969. Uskottiin, että niin Neuvostoliitto, Itä-Saksa, Länsi-Saksa kuin muutkin kumartavat pienen maan ilmoittaessa kärsivällisyytensä ääristä ja laidoista. SK 4/1975 s. 19. Suhtaudumme niihin [anabolisiin steroideihin] kielteisesti niin eettisesti, urheilullisesti kuin lääketieteellisestikin. SK 45/1977 s. 65. Se [tutkimus] on syntynyt yhteistyönä niin opetuksen, tutkimuksen, neuvonnan, teollisuuden, rahoittajien kuin myös eri hallinnon alojen edustajien kesken, ministeriötasoa myöten. SK 2/1980 s. 56. Niin valtio, kunnat kuin suuret metsäyhtiötkin ovat kilvan palstoittamassa rantoja. SK 23/1989 s. 43. Hänen askeliaan seurataan niin metroasemilla, kaupoissa, pankeissa kuin huoltoasemillakin. HS 16.1.1990.

Sinänsä on ymmärrettävää, että vertailufunktiosta osaksi kopulatiiviseen tehtävään siirtynyttä *niin – kuin* -rakennetta on ruvettu soveltaamaan monijäsenisiinkin rinnasteisiin. Kielen järjestelmään monijäseniset *niin – kuin* -rinnasteet kuuluvat kuitenkin vielä vähäisemmässä määrin kuin monijäseniset *sekä – että*-tapaukset. Kielenhuoltokirjallisuudessa kyseisiä tapauksia ei ole juuri käsitelty (ks. kuitenkin Pulkkinen 1965: 120 ja 1992: 16 –).

Monijäseniset rinnasteetkin ovat tietysti korrekkeja, jos komponentteja on sopivasti yhdistetty *ja*-konjunktion avulla. Niinpä edellä toiseksi viimeisenä mainittu esimerkki kelpaisi hyvin asussa "Niin valtio ja kunnat kuin suuret metsäyhtiötkin – –". Muodollisesti hyväksyttävä on myös seuraava tapaus:

Niin Ounasvaaralle kuin Pallakselle, Levitunturille ja Kaunispäällekin oli kokoontunut väkeä kaukaisiltakin seuduilta, mutta keskiyön aurinkoa ei saatu nähdä. US 26.6.1961.

On kuitenkin hieman epäilyttävää, että Ounasvaaran rinnalle on niputettu kolme muuta korkeaa paikkaa, joita pelkkä tunturius yhdistää. Monijäsenisessä rinnasteessa anakoluutin vaarakin uhkaa:

Liukujia on ollut niin SDP:sta, SKDL:sta ja muualtakin. US 21.3.1979. Hedelmättömyytensä Waltari lienee kokenut raskaana, jos kohta saattoikin tuntea jo suorittaneensa uskomattoman työurakan niin romaanin, novelin, draaman, lyriikan, asiaproosan ja kritiikinkin alalla. HS 14.12.1980. filmissä esiintyy niin puolalaisia, saksalaisia, juutalaisia ja ukrainalaisiakin – tosin ei aina niin syvässä harmoniassa keskenään. Ksml. 7.3.1987.

Joskus sotkeutuu tosin yksinkertaisempikin *niin – kuin* -rinnastus *sekä – että* -rinnastukseen:

Okko Kamu saikin johdettavistaan irti niin komeata tuttisatsia että tarkkaakin (pizzicatot!) kamarimusiikillista myötäilyä. US 29.3.1973. Tärkeintä onkin, että niin lingvisti itse että hänen lukijansa tietää, mitkä ovat tutkimuksen lähtökohdat. Vir. 1987: 230.

Vajavaisia (*sekä – että* -rinnastuksia muistuttavat taas seuraavat tapaukset:

hyväntahtoinen avullisuus, jolla moni meitä niissä kuin muissa tiloissa kohteli. Europaeus, Star 46/1847 s. 2. [Lentopallon] suosio kasvaa kilpakuin kuntourheilunakin. Katso 48/1966 s. 26. Mukaan pitäisi saada entistä enemmän niin maataloustulot kuin metsätulot, vuokratulot kuin osinkotulot, pääomatulot kuin korkotulot. SK 8/1975 s. 29.

Kieliopissa *niin – kuin* konjunktiopariin on suhtauduttu vaihtelevasti. Petraeus (1649: 43) mainitsee sen vertailua ilmaisevana, mutta hänen esimerkkinsä "nijn yhdelle cuin toiselle, tam uni, quam alteri" on kyllä kopulatiiviseksikin käsitettävissä. KK:na *niin – kuin* on esitetty Strählmanin (1816: 203), von Beckerin (1824: 169) ja Renvallin (1840: 135) kieliopissa, mutta myöhempiin sitä ei ole kelpuutettu. Vasta Penttilän täydellisyyttä tavoittelevaan luetteloon (1957: 557) se on jälleen päässyt.

4.9 *Niin – jos (-kin)*

NS:ssa on mainittu harvinaisena myös parikonjunktio *niin – jos (-kin)*; ainoa esimerkki on "Niin puolelta jos toiseltakin" (s.v. *niin* A.I.2.a.ff). Penttilän KK:iden luetteloon (1957: 557) ilmaustyyppi on niin ikään otettu ja samalla huomautettu sen esiintyvän vain saneita yhdistämässä. Näytteenä on (luullakseni NS:n esimerkistä lihotettu) lause "Juttu on tutkittava niin puolelta jos toiseltakin".

Ilmaustyyppi on varmasti sangen harvinainen. Itse en ole siitä huomannut lisäesimerkkejä. Se onkin mielestäni luettava samaan joukkoon kuin monet muut parikonjunktioiden käyttelyssä tavattavat kompastukset. Kyseessä on mitä ilmeisin kontaminaatio: *niin puolelta kuin toiseltakin + puolelta jos toiseltakin = niin puolelta jos toiseltakin*.

4.10 Niin hyvin – kuin

Parikonjunktio *niin hyvin – kuin* on puhtaasti kirjallista perua. Sen lähin esikuva on tietysti ruotsin *såväl – som*, joka puolestaan juontuu saksaan (*sowohl – als*). Vieras malli heijastuu siinäkin, että konjunktioparin jälkiosa usein yhdistyy myös tai *-kin*. Vanhassa ruotsissa voi vastaavasti olla *som*-sanana jäljessä *ock* (ks. s. 129) ja saksassa nykyäänkin *auch* (Hirvensalo).

Kirjallisuutemme varhaisvaiheista lähtien *niin hyvin – kuin* on toiminut KK:na, mutta sen käyttöiheys on ollut vähäinen eikä sitä ole kieliopin kuvauksessa juuri noteerattu. Martiniuksen kieliopissa (1689: 73) on esitetty (tosin komparatiivisena) sanonta "Nijn hywin yhdelle cuin toiselle" 'så wäl åt een, som åt andra, tam uni, quam alteri', joka Gananderin kautta näyttää siirtyneen Renvallin sanakirjaan: *niin hyvin yksi kuin toinen 'tam unus quam alter' (s.v. se)*. Lönnrotin leksikossa on (s.v. *niin*) siitä muunnos: *niin (l. niin hyvin) toinen kuin toinenkin 'så wäl den ena som den andra'*, mutta lisäksi pari muutakin esimerkkiä (s.v. *hyvä*).

Monet kirjoittajat ovat tätä käänöslainaa ehkä tietoisestikin karttaneet. Merkille pantavaa on, että Agricola ei näy sitä lainkaan viljelleen. 1500-luvulla on *hyvin*-muodon ohella käytetty myös muotoa *hyvästi*.¹ – Esimerkkejä vanhasta kirjasuomesta:

Chrus on cuoluth nijn hyuin sinu edhestäs quin pyhän pietarin Ja paulin edhestä. Westh 135. nijn hyuästi nijdä omaisilda hillimättömildä quin wierahildakin. Martti 4. Tegemmä kaikillen taidåx ia tiettåwex, nijn hywest ylmeises quin alamaises wirgas. Juhana III:n kirje 1584; Rapola, VKL 52. Ja sentechden olis tosin, nijn hyfwın toewottapa Cuin tarpelinen, että –. Speitz 1642; ib. 105. ionga peråhån nin hywin Lakimiehet ia duomarit, cuin päälle candajatkin ia wastajat, sekä Todhistajat, ihdhenså laittaman pitå. Kollanius 1648; ib. 60. että Jumalan Palwelus nijn hywin yhdes cuin toises Seuracunnas welwollisest ylöspidetån. Florinus 1688; ib. 72. Pitåkö meidån lähimmåistån nijn hywin sielun cuin ruumingin puolesta holhoman? Lithovius 1765: 70. nijn hywin heidån poisa- cuin lånå ollesansa. Pazelius 1771: 41.

1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuolella konjunktioparia viljellään entiseen tapaan, mutta voitaneen luopua tässä esimerkeistä ja siirtyä suoraan tämän vuosisadan jälkipuoliskolle. NS:n 1. osassa, joka ilmestyi 1951, on (s.v. *hyvin* 4) *niin hyvin – kuin* leimattu kartettavaksi: par. sekä – että. Vieraanvoittoisuus ilmeisesti alkoi tuntua liian selvältä ja ilmaisutapa puhekielelle outona turhan kankealta. NS:n kannanotto² lienee osal-

1 Siitä on VKS:ssa esimerkki myös Agricolalta (s.v. *hyvästi* 3.b); tulkitsen tapauksen kuitenkin komparatiiviseksi. – Lisänäytteitä ks. VKS *hyvin* 3.b.

2 Vieroksuvasti ovat ilmaukseen suhtautuneet myös Pulkkinen (1965: 121) ja Itkonen (1982 s.v. *hyvin*). PS ei esitä varauksia.

taan vaikuttanut siihen, että *niin hyvin – kuin* on käynyt jokseenkin harvinaiseksi.

Vielä jokunen vuosikymmen sitten kyseinen KK nautti joidenkin kirjoittajien suosiota. Oman maan 1. osasta (1958) löysin 200 sivun tekstimäärästä seitsemän tapausta, mutta kuusi oli peräisin saman juristin käsialasta. Uuden Suomen palstoilta on 1960-luvun alusta kertynyt niin ikään yllättävän monia poimintoja, jotka edustanevat kuitenkin harvoja kirjoittajia. Esimerkkejä:

naisten tuli nauttia täydellistä rauhaa ja turvaa niin hyvin henkilökohtaisesti kuin omaisuutensakin puolesta samalla tavoin kuin Ruotsissa. Antti Hannikainen, Oma maa 1: 360. Näistä ilmiöistä on mainittava julkisen sektorin suuresti paisunut osuus niin hyvin säästöjen muodostajana kuin varojen sijoittajanakin. US 27.1.1960. kuljetusmaksuilla on huomattava merkitys niin hyvin vienti- kuin tuontikaupallemme. US 29.1.1961. uudesta kulttuurirahastosta on liiennyt avustusta niin hyvin Ruotsin Norden-yhdistykselle kuin sikäläiselle kummikuntaliitollekin. US 1.5.1961. Monella tavalla – niin hyvin välillisesti kuin välittömästi – matkakirja kertoo siitä, miten itä ja länsi ovat tällä hetkellä vaikeasti erotettavissa toisistaan. Valvoja 1/1961 s. 44. suurillakin perheillä on mahdollisuus hankkia riittävän tilava asunto, jossa niinhyvin lapset kuin vanhemmat saattavat viihtyä. Elanto 3/1962 s. 10. Mutta niin poikkeuksellisen opettavaisia seikkoja tämä sopankeitto tarjoaa niinhyvin kokeille kuin poliitikoille yleensä, että sittenkin on ehkä paikallaan vielä lausua päätössanat. SK 36/1972 s. 37. Täällä Suomessa jos missään ymmärretään rauhan ja sen luoman turvallisuuden merkitys niin hyvin koko kansakunnalle kuin myös perheille ja kodeille. Kotiseutu 1979: 211. [Anja Juurikkala] hallitsee niin hyvin mitalien miniatyyrikuviot kuin suuret monumentit. Itä-Häme 4.1.1992.

Kun tapausten määrä kaiken kaikkiaan on vähäinen verrattuna parikonjunktioiden *niin – kuin* ja varsinkin *sekä – että* esiintymisyleisyyteen, ei ole ihme, että monijäseniset rinnasteet ovat äärimmäisen harvinaisia. Vain yksi esimerkki on tarjottavissa:

Tämä koskee niin hyvin vakinaista ranta-asutusta, kesämökkejä kuin rantasaunojakin. Ksml. 20.8.1974.

4.11 *Yhtä hyvin – kuin*

Myös vertailurakenne *yhtä hyvin – kuin* on otettava puheeksi. Sitä ei tosin ole missään KK:ksi luokiteltu, mutta eräät käyttötapaukset ovat sellaisia, että kopulatiivisuus tuntuu niissä voimakkaampana kuin komparatiivisuus. Erityisesti tapaukset, joissa ilmausten *yhtä hyvin* ja *kuin* välissä on kaksi (KK:lla yhdistämätöntä) lauseenjäsentä, on luontevinta tulkita kopulatiivisiksi:

Yhtä hyvin runouden, musiikin kuin liikunnan ja plastiikan on määrä yhdistyä tässä ihmisen kokonaisilmallisessa. US 6.1.1961. Se [mielenkiinto kansallisiin aiheisiin] on näkynyt yhtä hyvin kuvataiteissa, musiikissa kuin kirjallisuudessakin. SK 2/1980 s. 54.

Mikäli jälkimmäisessä esimerkissä olisi sanottu "kuvataiteissa ja musiikissa", olisi mahdollista tulkita kokonaisuus vertailun sisältäväksi: (on näkynyt) yhtä hyvin = 'yhtä selvästi'. Kun *ja* kuitenkin puuttuu, on *yhtä hyvin* – *kuin* katsottava samanlaiseksi KK:ksi kuin *niin* – *kuin* luke-mattomissa yhteyksissä. – Ensimmäistä tapausta ei hevin saisi kompara-tiiviseksi edes *ja*-lisäyksen avulla; kyseisten substantiivien suhde olisi tarkoin ilmaistavissa kopulatiivisilla peruskonjunktiolla: sekä runouden ja musiikin että liikunnan ja plastiikan on määrä yhdistyä – –.

Lisättäköön vielä jokusia esimerkkejä osoitukseksi siitä, että kyseisenlaiset tapaukset eivät nykykielessä ole aivan harvinaisia:

Valituiksi tuli lapsia yhtä hyvin Helsingistä, Turusta, Karjalasta, Kainuus-ta kuin Petsamosta. HS 16.1.1990. [Saasteita], joille altistutaan yhtä hyvin töissä, kotona kuin autossa istuttaessa. HS 10.2.1991. Tapahtumien kulku ja käänteet ovat olleet ennakoimattomia yhtä hyvin maallikoille, tutkijoille kuin poliitikoille. Suomen Akatemia tiedottaa 9/1991 s. 9. Velvoite kattaa yhtä hyvin sairashoitokorvaukset, eläkkeet, lapsilisät kuin muutkin perhe-tuudet. Ksml. 9.1.1992.

Sellaisetkin tapaukset, jotka edustavat normaalia vertailutyyppiä *yhtä hyvin A kuin B*, ovat monesti ajatukseltaan pikemmin kopulatiivisia kuin komparatiivisia. Raja eri funktioiden välillä on tietysti epäselvä kuten *niin* – *kuin* -tapauksissakin (vrt. s. 137). – Esimerkkejä:

Yhtä hyvin ensi- kuin viimekerran kehoitamme siis Viipurin Kirjallisuus-seuraa yritystensä jatkamaan. KKL 1870: 62. Erittäin on huomattava, että kreikkalaiset huutavat, parkuvat ja itkevät ruumiillisestakin kivusta. Niin tekevät yhtä hyvin mainiot sankarit ja sotilaat kuin jumalatkin, alkaen itse sotajumalasta! Valvoja 1890: 16. kaiken, yhtä hyvin hedelmän poimimisen kuin lajittelunkin on tapahduttava käsin. US 7.4.1960. Valitettavaa on vain yhtä hyvin Ranskan ja Algerian kuin koko maailmankin kannalta se, että Algerian tulevaisuudesta tehdään päätöksiä yhtä hyvin Algeriassa ja Pariisissa kuin Kairossa, Moskovassa ja New Yorkissakin. Elanto 3/1961 s. 6. Muutokset ilmenevät yhtä hyvin kielten sanastossa ja sanojen merki-tyksissä kuin kieliopissa. E. Itkonen, Kieli ja sen tutkimus 100. Lain mukaan ampuminen moottoriajoneuvosta – yhtä hyvin maalla kuin vesil-lä liikkuvasta – sekä riistan hätyyttäminen tällaista kulkuvälinettä käyttä-en – on ankarasti kielletty. Ksml. 20.8.1974. Teos on käyttökelpoinen opas yhtä hyvin teologista ja taidehistoriallista koulutusta saaneelle kuin ikonimaalarille tai muutoin ikonitaiteesta kiinnostuneelle. HS 16.12.1980. Murteiden ilmaisukykyyn turvaavat nykyisin yhtä hyvin kirjailijat ja lehtimiehet kuin mainostajat ja pilapiirtäjätkin, edelleen esim. poliitikot ja iskelmäntekijät – ja tietysti kielenhuoltajat. J. Sivula, Sanalla sanoen 27. Yhtä hyvin Korhonen kuin Väyrynen penäävät ulkomaalaispolitiikkaam-me realismia ja linjanvetoja. Ksml. 16.5.1989.

Eräiden esimerkkien kopulatiivista luonnetta lienee vielä syytä erikseen tähdentää. Ensimmäinen voisi alkaa yksinkertaisesti: Ensimmäisen ja viimeisen kerran —. Neljännessä esimerkissä tapauksia on kaksi. Jos vertailua ajateltaisiin, odottaisi ainakin jälkimmäisessä jaksossa paikannimien olevan toisin päin, siis: — — tehdään päätöksiä yhtä hyvin Kairossa, Moskovassa ja New Yorkissa kuin Algeriassa ja Pariisissakin. Toiseksi viimeisessä esimerkissä on lueteltu useita ammattiryhmiä, joiden välinen suhde de facto on ymmärrettävästi rinnasteinen.

Rakenteen *yhtä hyvin — kuin* ilmestyminen *niin hyvin — kuin* -rakenteen rinnalle on sisänsä luonnollista: monesti muulloinkin *yhtä ja niin* ovat vaihdettavissa. Siihen, että kyseinen rakenne KK:n tapaan käytettynä näyttää entisestään yleistyneen, lienee osuutta englannin kielen vaikutuksella. Englannissahan *as well as* usein merkitsee 'sekä — että'.

Tässä yhteydessä sopinee mainita vielä seuraava laatuaan ainoa poiminto:

Talousasioiden opettamisessa on pikaista korjaamisen varaa. Katseet on kohdistettava *yhtä lailla* koteihin, kouluun *kuin* kuluttajajärjestöihin. HS 6.2.1989.

Muodollinen vertailu tarkoittaa tässäkin tosiasiallisesti rinnastusta, mihin kolmijäsenisyyskin viittaa. Ajatus olisi ilmaistavissa myös KK:iden avulla: — — sekä koteihin ja kouluun että kuluttajajärjestöihin. Käypä vaihtoehto olisi tämäkin: — — niin koteihin ja kouluun kuin kuluttajajärjestöihinkin. Makuasia on sitten, katsotaanko rakenne kopulatiiviseksi vai komparatiiviseksi.

4.12 *-kin — -kin*

Nykyisen suomen kielen kannalta aivan perifeerinen on parikonjunktio *-kin — -kin*, joka rakenteellisesti on erityisen kiintoisa: repetitiivinen parikonjunktio, jonka osat sijaitsevat rinnasteen jäsenten jäljessä. NS:ssa kopulatiivinen käyttö on vanhahtavaksi leimattuna mainittu; ainoa esimerkki on sananpars: Mies miehen tuntee suvellakin, talvellakin (s.v. *-kin* A.II.3.j). Penttilä (1957: 557) on puolestaan ilmoittanut rakennetyypin harvinaiseksi ja kansanomaiseksi. — Koska olen aiemmin tarkastellut kyseistä *-kin*-liitteen käyttöä yksityiskohtaisesti (Pulkkinen 1966: 29 —), tyydyn tässä lyhyeen yleiskuvaukseen.

Ilmaustyyppiä käytetään miltei vain kiinteissä fraaseissa, esim. "ottaa orallakin ongellakin" = kaikin keinoin, "on saanut olla rekenäkin kelkkanakin ~ sukkanakin säkkinäkin" = monenlaisissa (vaivalloissa) töissä, "istuu ikänsäkin aikansakin" = iät ja ajat, hyvin kauan. Lähes kaikki esimerkit ovat savolaismurteiden itäisiltä alueilta; eniten aineistoa

on Pohjois-Karjalasta ja Kainuusta. Eräät vanhat sananlaskumuistiinpanot tosin viittaavat siihen, että rinnastuskeino on varhemmin tunnettu lännempänäkin ja että sen käyttö on myös ollut väljempää.

Kirjasuomeen *-kin*-liitteen kopulatiivinen käyttö ei varsinaisesti ole koskaan päässyt. Kansankirjailija Heikki Meriläinen on sitä kuitenkin viljellyt, esim: "On sinne Ahtolaan tie auki, on sinne asiaa yölläkin päivälläkin, pyhänäkin arkinakin" (Pietolan tytöt 295).

Tyyppi *orallakin ongellakin* näyttää kehittyneen omalta pohjalta (toisin kuin *myös*-sanan kopulatiivinen käyttö). Merkitykset 'ja' ja 'myös' ovat tunnetusti lähellä toisiaan¹, joten *-kin*-suffiksin siirtyminen KK:ksi on tavallisen merkityksen 'myös' pohjalta käynyt helposti päinsä. Partikkeleita, jotka merkitsevät toisaalta 'myös', toisaalta 'ja' (tai toistettuna 'sekä – että') on monissa kielissä, esim. ven. *i*, rts. *ock ~ och* (alkuaan sama sana), unk. *is*, lat. *et*; rakenteellisesti läheisempi paralleeli on mordvan *-jak*. Viron toistorakenteessa *seek-seek* 'se ja se' on ilmeisesti kysymys jopa *-kin*-liitteen kanssa etymologisesti samaa juurta olevan suffiksin esiintymisestä KK:n tehtävässä (ks. s. 37).

4.13 *Ei ainoastaan – vaan myös*

Rakenteen *ei ainoastaan – vaan myös* aineksissa on suurta vaihtelua, koska mm. *ainoastaan* voi korvautua sanalla *vain* (varhemmin myös *vaivoin* t. *vaan*) ja *vaan* (aikaisemmin) sanalla *mutta* ja sitä paitsi *myös* voi joskus jäädä pois tai vaihtua *-kin*-liitteeksi (tai saada sen vielä peräänsä). Ilmaus-tyyppejä ei tehtävältään voi yksioikoisesti määrittää, mikä ilmenee myös sen asemasta eri kieliopeissa. KK:iden yhteydessä sen mainitsevat ainakin Eurén (1849: 211), Koskinen (1860: 112) ja Penttilä (1957: 556), adversatiivikonjunktioiden yhteydessä taas Jahnsson (1871: 144) ja Setälä (1880: 50).² NS (s.v. *ainoastaan*) asettuu adversatiivitulkinna puolelle.

Omasta puolestani olen päättänyt jättämään kyseisen ilmaustyyppin tutkimukseni ulkopuolelle. Katson, että käytettäessä rakennetta *ei ainoastaan A vaan myös B* on ainakin useimmiten päähuomion kohteena B (A on monesti jo puheena ollut tai muuten itsestäänselvyys), jolloin dominoivaksi nousee adversatiivikonjunktiolla alkava lause(ke). Selvä

1 Tätä on lukuisin eri kielistä poimituin esimerkein käsitelty mm. vanhassa Grimmin saksan sanakirjassa (s.v. *auch*).

2 Vastaavaa kahtalaisuutta on viron kieliopeissa ilmauksen *mitte ainult – vaid ka* käsittelyssä. Adversatiivikonjunktiona sen esittävät mm. Valgma – Remmel (1970: 138) ja Mihkla – Valmis (1979: 139 –), kun taas Remes (1983: 170) mainitsee KK:na paitsi ilmauksen *mitte ainult – vaid (ka)* myös muunnoksen *mitte üksnes – vaid (ka)*.

muodollinenkin kriteeri vastustaa kopulatiivitulkitintaa: jos kyseisellä rakenteella yhdistetään yksiköllisiä subjekteja, on predikaatti yksikössä, esim. "Ei ainoastaan Liisa vaan myös Kaija osasi jo lukea". Kopulatiivisen rinnasteen yhteydessä predikaatin tulisi tietenkin kongruoida. Toisinaan rakenne kyllä (semmoisenaan tai muunnettuna) on korvattavissa KK:lla *sekä – että*. Kun rajankäynti on kuitenkin usein epävarmaa, olen katsonut viisaimmaksi jättää kyseisen konstruktion tarkemmin käsittelemättä. Huomautettakoon kuitenkin siitä, että kysymyksessä on selvä käänöslainna, mistä jo Lauri Hakulinen (1955: 309) on maininnut. Sen germaanisissa kielissä tavattavat vastineet (rts. *icke blott – utan även*, saks. *nicht nur – sondern auch*) juontuvat latinaan, jossa on vaihtelevasti *non modo* (~ *solum ~ tantum*) – *sed etiam*. Suomen murteisiin ilmaustapa ei ole juurtunut.

5 KIELTEISET RINNASTEET

5.1 Yleistä

Kieltolauseessa kopulatiivinen rinnastaminen tapahtuu nykysuomessa usealla tavalla. Eräissä fraaseissa rinnastettavat sanat voivat seurata toisiaan välittömästi, esim. "ei näy *mailla halmeilla*", "ei tule *kuulemaan kurkistamaan*". Paljon yleisempää on kuitenkin sellainen asyndeettinen rinnastaminen, jossa kieltosana toistuu ja toimii tavallaan koordinaatio-suhteen ilmaisimena. NS:ssa (s.v. *ei* 5) on tästä seuraavat esimerkit:

Ei puhunut puoleen ei toiseen. Häntä ei näkynyt ei kuulunut. Sinun kanssasi ei pääse puuhun ei pitkään. Ei mieskupparia, ei naislukkaria SL.

Tällainen asyndeton on säilynyt etenkin kaunokirjallisuudessa suhteellisen tavallisena (Pulkkinen 1966a: 287 –).

Normaalisti rinnastusta kieltolauseessakin osoitetaan KK:lla. Sellaisena toimii yleisimmin kieltoverbiin liittyvä enklittinen partikkeli *-kä*.¹ *Eikä* on siis = *ja ei* ja on siten kielteisissä yhteyksissä mahdollisimman laajakäyttöinen KK. Nykykielessä ei ole väliä sillä, onko edeltävä predikaatti myönteinen vai kielteinen, esim.: Hän on sairas eikä voi tulla; Hän ei ole köyhä eikä kipeä.

-kä-suffiksin äänneasu on yleensä vakaa. Vanhimmasta kirjasuomesta tunnetaan kuitenkin jonkin verran tapauksia, joissa *eikä*-asun sijasta on *eikö*. Niinpä Martin maanlainsuomennoksen Isonkyrön koodeksissa on joskus *eikö* 'eikä' (SKMM II₂ 68:30, 71:26, 134:18, 135:1), samoin

1 Tämän ikivanhan elementin alkuperästä ja vaihtelevista tehtävistä ks. L. Hakulinen 1979: 236 –.

Juustenin (68:30, 71:26) ja Seskanderinkin (68:30) koodeksissa. Jaakko Finnon n. 1580 ilmestyneen virsikirjan esipuheessa näyttää olevan aina *eikö*, esim.:

ia maankieliset [virret] pois heitetäisin, ia vnhotetaisin, eikö ikänänsuhun otetaisi. Rapola, VKL 49. en minä tottele, engö mös heidhän naurons ia laitoxens tädhen Jumalisesta edhes ottamisesta pois lacka. Ib. 51.

Genetzin (1890: 100) mukaan Sorolaisen postillastakin löytyy *eij* – *eikö*. Savijärven väitöskirjassa on esimerkki paitsi Sorolaiselta (*engö* = emmekä) myös Juustenilta (Savijärvi 1977: 232, 231).

Suomen murteista ei aivan vastaavanlaista edustusta ole tiedossa. Inkerin Venjoen suomalaismurteesta on kuitenkin runsaasti muistiinpanoja asusta *eiko*, esim.:

ei syystä kuolla eiko uhaten eletä [sp.]. L. Hakulinen 1943. Ei se puuska ole mies eiko selt [= silli] ole kala. SKSK 158. Ei paimenem pyhästä eiko sotamiehen suntakista. Ib. 287.

Asu *eiku* on ollut käytössä Inkerin Narvusissa: *eiku* ['eikä'] ihmisiä ole vähä; *eiku* ole kelle kaivata (Kettunen, SM I 288). Vajasta taas on tiedossa variantti *epku* (Karelson 1979: 67).

Loppuvokaalin vaihtelu rajoittuu suomessa ajalliseen ja paikalliseen periferiaan, eikä sillä liene ollut missään oloissa merkittävää sijaa. Sitä vastoin karjalassa on *eikä*-muodon rinnalla ollut *eiko* yleisessä käytössä; KKS:n (kuten omien poimintojenikin) mukaan sen levikki ei tosin ulotu vienalaismurteisiin saakka. KKS:ssa on runsaasti esimerkkejä molemmista käytännöistä (s.v. *-ka*, *-kä* ja *-ko*, *-kö*). Koska äännekehitystä *kA* > *kO* tuskin voi olettaa, on katsottava, että nykysuomessa vain interrogatiivisessa tehtävässä esiintyvää *-kO*-suffiksia käytetään karjalassa myös KK:na ja samasta ilmiöstä on vähäisiä merkkejä myös suomesta.¹ Kun liitepartikkelien tehtävät yleensäkin ovat vaihtelevia, tätä ei tarvitse erityisesti ihmetelläkään. Paralleelina mainittakoon vielä, että karjalassa ja inkerismurteissa on indefiniittisen *joga* 'joka' -pronominin varianttina *jogo* (KKS; Nirvi 1971).

Ahtaasti paikallinen variantti on *eika*, josta on lukuisia esiintymiä Virtarannan julkaisemassa Someron murrekirjassa. Kysymys lienee ennen kaikkea takavokaalisessa ympäristössä tapahtuneesta assimilatiosta, vaikka joskus *eika* näkyy merkityn etuvokaalisten sanojen väliinkin. Esimerkkejä:

1 Myös vajassa *-kO*-liite on KK:n funktiossa. Karelson (1979: 67) on tosin selittänyt, että kyseessä olisi *-kA*- ja *-i*-suffiksien sulautuma (esim. *enka* + *i* >> *enkoi* > *enko*). Askettäin on Petri Lauerma (1993) katsonut, että kyseessä on *kO*-liitepartikkelin käyttö, jota hän pitää "kielteisyyttä tehostavana" (91) ja kopulatiivisena (120).

eika oma poika (45); eika tarvinnu (96); [ei ollut] nähny eika saanu (204); Sik kun se saaraan imellettyyt eika sitä sit ennää hakata eika imellettä (211); (SomN:) [ei] lääkärii ollukkan eika mittään. Eika simmotist mittääm puhuttukkan (246); ei se kuule eika näje (262).

Näytteiden julkaisija on huomauttanut (s. 381) eräistä muistakin takavokaalistumista: *sekos* (= *sekös*), *sepa*, *mennu vua(n)*. Vastaavantapaiset painottomassa asemassa esiintyvät vokaalisointumuutokset eivät suomen murteissa yleensä ole kovin harvinaisia (esim. Rapola 1966: 398; Virtaranta 1957: 462 —). Someron murteen *eika* voi kyllä osaksi perustua ruotsinkin vaikutukseen, joka tunnetusti on horjuttanut vokaalisointusuhteita. Ruotsinkielinen alue ei tosin ulotu Someron välittömään naapuruteen, mutta ruotsin vaikutus on kuitenkin seudulla tuntuva (Virtaranta, SMK 374 —).

Toiseltakin seudulta *eika* tunnetaan, nimittäin Tornion murteiden alueelta. Täällä on kiistattomasti kysymys ruotsin kielen vaikutuksesta. Airila (1912: 238) sanoo *eika*-asua — kuten eräitä muitakin takavokaalistumia — tavattavan "eri paikoin Ruotsin puolella". Muoto-opin kerääjä Kurt Franzén on (1969 — 72) kirjannut Jällivaarasta vastaavasti: ei ollut telëfuuni eika mithan (myös: Äläka puhü mithan!).

Odotuksenmukaista on, että vanhassa kirjasuomessa *eikä* joskus esiintyy loppuheittoisessa asussa. Tapaukset ovat kuitenkin poikkeuksellisia ja rajoittuvat parhaastaan runoihin. Laurentius Petrin proosassakin on tosin joskus loppuheittainen variantti:

[Lapset] heidän parhamat Paijans ia callimmat cappalens, andawat Wan-hembains haldun, uscoden ne siellä kyllä tallella olewan, eik enä nijt sure. 1644b F4a. Edespäin Lepo tule turmelluxi caikild ahneild ia Mailmalisild Rickaild, jotca caicke Mailma haamowat, eik ioscus työstäns kylläns saa, eik Rickaudest ia rahast silmiäns täyten. Ib. G4a. Ettei myös jocu alati naura: sillä tyhmät tyhijä naurawat; eick silmiäns wilcuttele ia iske cawaludesa. Ib.; Rapola, VKL 114.

Kansankielessä *-ä* voi kadota loppuheiton tai elision vuoksi. Näin syntyneisiin *eik*-esiintymiin en pidä tarpeellisena kiinnittää erityistä huomiota. Myöskään kieltoverbin redusoituneita edustumia (*eekä*, *eikä*, *ekä* yms.) en erikseen tarkastele.

Yhdistelmää *ja ei* on jo kauan pidetty kirjakielessä kartettavana. Vanhassa kirjasuomessa ja kansankielessä se on kuitenkin varsin yleinen. Nykyisessäkin kirjakielessä *ja* ja *ei* saattavat esiintyä etenkin korosteisissa lauseissa, jos eivät ole välittömästi peräkkäin.

KK *ja* voi sitä paitsi yhdistää kielteisessäkin lauseessa sen jäseniä, mikäli kieltoa ei haluta erikseen kohdistaa rinnasteen komponentteihin, esim.: Hän ei syö puuroja ja vellejä; Siikaa, kuhaa ja lahnaa ei järvestä juuri saada. Myös tämäntyyppinen rinnastaminen on yleistä.

Tuntuvasti harvinaisempi on pleonastinen tyyppi, jossa rinnastetun lause(kke)en alussa on *ja eikä*. Eräitä muitakin rinnastustyyppisiä on,

mutta niiden merkitys on vähäinen. Vanhassa kirjasuomessa on parikonjunktio *eikä* – *eikä* kuitenkin melko yleinen.

5.2 -kä

5.2.1 A eikä B

5.2.1.1 Edellä kieltolause

Vanhassa kirjasuomessa muodon *eikä* käyttö poikkeaa nykykäytännöstä erityisesti kahdessa suhteessa. Ensinnäkin *eikä* esiintyy enimmäkseen sellaisissa tapauksissa, joissa edellä käy *ei* (tai *eikä*); jos edellä on myöntolause, käytetäänkin *eikä*-ilmauksen asemesta yleisesti sanoja *ja ei*. Toisaalta kieltoverbin ja *-kä*-liitteen yhdistelmä on nykyistä paljon useammin juuri asussa *eikä*, koska kieltoverbin inkongruenssi etenkin monikon 3. persoonan mutta myös muiden persoonien yhteydessä on varsin tavallista (VKS *ei*; Savijärvi 1977 passim). Seuraavassa käytän yksinkertaisuuden vuoksi asua *eikä* osaksi tarkoittamassa myös muiden persoonien muotoja. Imperatiivimuotoisten tapausten rinnastaminen käsitellään kuitenkin erikseen (s. 000).

Alusta lähtien tavataan kirjasuomessa erilaisia ja -laajuisia rinnasteita, jotka ovat tyyppiä *ei A eikä B*. Mainitsen joukon esimerkkejä:

ei Templis eike Synagogas. Agr. II 27. ettei hen Latinan eike Rotzin kielen taidha. Ib. 16. Ey pääszonda pide iskettemen eijke peucalo szonda.¹ Agr. I 11. ei yxiken ymberileickamatoin eike Sastainen. Agr. III 502. eij ole ycten lepopaiue, eijke hetke. Agr. I 539. Ei hen ritele, eike hwdha, eike yhdengen pidhe cwleman henen äändens catuilla. Agr. II 54. em mine waickene, enge lacka rucolemasta. Agr. I 539. ettei he tahdo seurata eike wskoa. Agr. II 43. etteij he keten wiettelis, eijke kenengen wärytte tekisit. Agr. I 825. Eij heiden waattens wanhanuut, eijke heiden ialghans pajisunet. Ib. 133. eij heidän pidä wijvyttelemän, eikä pitkiä iuttua pitämän. Sorolainen 1625; Rapola, VKL 97. eij mitän hätä, eikä tusca ollut. Sorolainen 1621: 356. Ne Papit, jotca andawat itzens sencaltaiseen Caupantecoon ja toimitukseen, cuin ei heidän eikä heidän Wircans sowi, eikä heille hywin seiso. Florinus 1688; Rapola, VKL 73. Sijnä ei näkynyt tilaa eikä toiwoa, edespitämään Kirjallisisa harioituxisa. Pazelius 1764; ib. 145. Mutta cosca emmä me taida Jumalan Lakia täyttä, emmäkä myös sen cautta autuaxi tulla, Ongo sitten Laki mihingään tarpellinen? Lithovius 1765: 21. maata, joca ei ole aiwan cuiwa eikä costia. Almanakka 1767; Rapola, VKL 160. ettei hän coscan enä aiconnut huonesansa pitää cortipöytiä, eikä ulosjaciaa cortipackoja. Sandberg 1770; ib. 165. ehkei niisä kylwetä eikä niitetä. Frosterus 1791; ib. 185.

1 Tällaiset tapaukset, joissa rinnastettavien lauseenjäsenten välillä on muita sanoja, näyttävät olevan kirjoitetussa kielessä jokseenkin harvinaisia.

Myöhemmästä kirjakiielestä on tarpeetonta luetella esimerkkejä tämänkaltaisesta yleisestä käytännöstä. Sitä vastoin lienee paikallaan lisätä jokunen näyte inkongruentista *eikä*-muodon viljelystä. Esimerkit ovat Agricolalta:

ia cussa warcat eiuet caiua, eike warast. II 36. ionga watan eiuet he woi wastansano, eike wastanseiso Caiki teiden wastanseisoijat. II 230. etteij mine perkelen liuhakoitzemisille wiettelaisi, eijke henen pelatuxillans alascukistuisi. I 467. et ole sine heite iuri perettin cadhottanut, eijke heite ylenandanut. I 135. ette te tiedhe peiwe eike hetke, jona Inhimisen Poica tulepi. II 94.

Kansankielessä rinnastustyyppi *ei A eikä B* on odotuksenmukaisesti tavallinen. Voitaneen tyytyä suppeaan esimerkkivalikoimaan:

Kalan: etei piika eikä trenkis saanu mittä hyvä kaffet. SJ 13: 177. Ika: ja ei siittä tullut tolistajoo sittem mittee eikä tullus sakkoo ei mittee. Kettunen, SM I 25. (Huomattakoon, että samassa virkkeessä on myös *ja ei ja pelkkä ei*.) Pälkä: ettei laskeneet vastatuuleen eikä pahhaam poikkiseen. Virtaranta, HKM 165. Urj: Ei sillo viljelty kauraa ollenkan eikä kylvöheinästä tiättykän. Ib. 6. Uuk: ei sopina oekein istumaa eikä astumaa. Sirkka Tuunanen M. Kiih: Oskar se ei oun nuin eikä nuar se ei out tietäkseenkääk. R. E. Nirvi 1935. Kont: se lehmä ei tuota piäses siitä [aidasta] harppooimmaa' 'eikä alati. T. Hirvonen M. (Tavallista epäsymmetrisempi rinnastus.) Siil: ei oon niittynyvää eikä niityn aetoo [talo on aivan rappiolla]. T. Luosto 1936. Vesa: jolla ei olt ommoo olemista eikä elämistä. Marja-Leena Miettinen M. Jäms: Ee se mihkiil lähe eekä liiku. Patajoki 1943: 69. Käl: s-ei ollu yks eikä kaks mehtol laulua aina ko kuulu, nui yhthenki paikha. Paavo Suihkonen M. Kalj: se oliki siivonem poika eikä se millonkaaj junkannu eikä jankannu. R. Jussila M. ATor: vasitut perämiehet jok osasit laskea koskea niin ettei lautta menny kivhiin eikä kallihoin. Virtaranta, SKM 436. Ver: ei soa rikki kynsin eikä hampain. Astrid Reponen 1931.

Kansanomaisesta puheesta voi huomata sellaisia tapauksia, joissa rinnasteen osia loitontamassa on muita sanoja. (Vastaavanlaisista *ja*-rinnasteista ks. s. 64 —.) Esimerkkejä:

Raum: sit suurustetti, ohrasil jaohoil mut ei sunGa rukkisil tairret sendä suurusta eikä nisujaohoil. Kirsti Tuominen M. Vam: [Talvikaritsat ovat yleensä huonompia kuin keväällä syntyneet] ei oor ruaka emilläkään nii hyvä eikä juama. E. Lepistö 1937. KanP: Ennen ei olluk kirkkoo mualla ku Karkus eikä pappia. Virtaranta, VKM 191. KuhL: ettem minä sentän koirrillenkan sitä säästeleer ruvennu enkä kissoille. Virtaranta, HKM 294. Kurk: [Paksussa lumessa] ei jaksant koirat kulkii eikä miehet. Virtaranta, SKM 326. Kiih: se ei antaŋna poiikkiin sylykkee' 'eikä minu', sitä nau-rishuuhŋtoo. SML 91. MänH: eikä siinä [aamulla] kahvia vartottu eikä muita. Pentti Suihkonen M. Nmo: No ei tuup piruk kyllä — — sitten, kolajohon eikä mikkää. SML 137. Pat: ei ollukkaa tämmösiä leviöitä teitä, eikä auratuita kun nyt nii. Virtaranta, SKM 217. Hai: Mutt-em min-ook koskaan täsä... nähänym mittää enkä kuullu. Ib. 240.

Äärimmäisen harvinaista on, että kielteisessä lauseessa on rinnastettu kaksi saman sanan esiintymää. Vain sanaa *juuri*, joka myöntölauseessa useinkin toistuu (ks. s. 32), on poimintojeni mukaan tällä tavoin toistettu:

Lavi: Minäkin pelkäsin saavani sakon siitä, mutta em minä saanut juuri enkä juuri. Virtaranta, EE 120.

Hämäläiseen kansankieleen nojaa ilmeisesti seuraava kirjallisuudesta peräisin oleva tapaus:

Ei juuri eikä juuri vielä tippunut, mutta sitä ankarampi sadeverho kaihtoi vesistön toista puolta. Sillanpää, Elokuu 135.

Melko harvinaisia ovat myös tapaukset, joissa saman predikaattiverbin eri aikamuotoja on rinnastettu:

Sääm: häne aitassaa eijool loppuna eikä lopun nytkää [vilja]. Marjatta Vasara M. Uur: enkä usko enk-o' 'uskonu' 'iki päivänä. E. Rautkorpi M.

Seuraavissa esimerkeissä on toisen aikamuodon sijasta perifrastin futuuri:

KuhL: ette te on nähnyss semmosta ettekä tun näkkeenkää. SML 40. Reis: em minä oon nähäny' 'ikkään nii isua [haukea] enkä tulen näkemäänkää. Paavo Suihkonen M.

Myös kirjallisuuden kielessä rinnastetaan joskus saman verbin eri aikamuotoja; moduskin voi vaihdella, niin että indikaatiivi ja konditionaali esiintyvät rinnan:

Minä en ole asiaan puuttunut enkä puutu. Linna TPA I 432. En ole niitä koskaan käyttänyt, enkä käytä. KsmI. 8.9.1991. Mutta kehenkään muuhun hän ei ollut pihkaantunut eikä pihkaantuisi. Salama, Juhannustanssit 167. sitä päivää ei tullut silloin eikä tulisi koskaan. Joenpelto, Viisaat istuvat varjossa 29.

Tällaisissa tapauksissa tuntuu täsmällisyyden tavoittelun ohella pyrkimys ilmaisun emfaattisuuteen erityisen selvältä. (Vrt. vastaaviin myönteisiin tapauksiin s. 29.)

SMS:ssa (s.v. *ei* IV.1.a) on monia esimerkkejä rinnastustyyppistä *ei* – *eikä*, mutta kaikissa rinnasteen komponenttien välissä on pelkkä *eikä* (vieläpä *juuri* tässä persoonamuodossa). Käytännössä välisanaisetkaan tapaukset eivät ole aivan harvinaisia. Mainitussa SMS:n paikassa on noteerattu myös rakenne *eikä* – *ei*. Tästä on yksi ainoa esimerkki, joka sekin on kyseenalainen: "Korttialaloissa ku se oli sellanen kuhina sellanen eikä tullu yötä ei päivee" (Kesä). Mielestäni kyse on siitä, että

eikä-sanana -*kä* kytkee yhteen lauseet, jälkimmäinen *ei* taas on osa asyn-
deettista substantiivifraasia (Pulkinen 1966a: 261).

Rinnastava *eikä* ennen *ei*-sanaa onkin perin poikkeuksellinen. Murteista olen huomannut vain yhden tapauksen:

Sum: Otto eekä Annakaa' 'eivät millonkaa' olleet silleh [anopille] hävittö-
mijä. R. Hämmäläinen M.

Kirjakeilessä vastaavanlaiset esiintymät ovat niin ikään harvinaisia:

Ohjaajan eikä näyttelijäin vika ei ole, että loppu on latteanlainen. Radiokuuntelija 8/1961 s. 29. Nosturia eikä työkaluja ei tarvita ollenkaan. US 12.1.1962.

Tällaisen kielteisen rinnastuksen poikkeuksellisuutta osoittaa, ettei edellisten kaltaisia esimerkkejä ole lainkaan VKS:ssa eikä NS:ssa. Sellaisen korrektiuttakin sopii epäillä; ainakaan ne eivät kuulosta sujuvilta.¹

5.2.1.2 Edellä myöntölause

Kuten edellä todettiin, kytetään nykysuomessa myöntölausetakin seuraava rinnasteinen kieltolause tm. kielteisenä esitettävä ilmaus muodolla *eikä* (*enkä* jne.). Tällaisesta käytännöstä on lukuisia esimerkkejä myös vanhasta kirjasuomesta, joskin siinä käytettiin myöntölauseen jäljessä pitkään yleisemmin sanaparia *ja ei* (ilmiöstä ja sen taustasta s. 176 —). Niinpä Agricolan Rucouskirian otoksessa (I 101 — 230) on myöntölauseen jälkeisiä *ja ei* -tapauksia 46 ja *eikä*-tapauksia vain yksi. (Kieltolauseen jäljessä sitä vastoin *eikä* on hallitseva: 24 kertaa, vaikka *ja ei* tässäkin asemassa esiintyy 10 kertaa.)²

Martin maanlainsuomennoksessa *eikä* rajoittunee vain kieltolauseen jälkeisiin yhteyksiin. Alusta s:lle 100 ulottuvassa otoksessa ei myöntölauseen jäljessä ole yhtään *eikä*-esiintymää, vaikka *ja ei* -tapauksia on peräti 128. Sorolaisella (1621: 301 — 400) on *eikä* sentään myöntölauseen jäljessäkin 9 kertaa, mutta *ja ei* on vastaavassa asemassa paljon yleisempi: 26 tapausta. Samansuuntaisia havaintoja olen tehnyt eräistä muistakin 1600- ja 1700-luvun teksteistä.

1 Osmo Ikola (1989: 56) on arvostellessaan lausetta "Uskonnosta eikä historiasta kuitenkaan tiedetä mitään" vaatinut kieltosanan lisäämistä alkuun mutta on pitänyt mahdollisena myös järjestystä "Uskonnosta eikä historiasta ei kuitenkaan tiedetä mitään". Omasta puolestani asettaisin vaihtoehdoksi mieluummin *ja*-rinnasteen: Uskonnosta ja historiasta ei — —.

2 Rucouskirian loppupuolella ja UT:ssa *eikä* näyttää myöntölauseenkin jäljessä olevan hiukan tavallisempi. Tarkkoja laskelmia Agricolan tuotannon eri osista en ole kuitenkaan tehnyt.

Suhteellisen runsaasti myöntölauseen jälkeisiä *eikä*-esiintymiä on Wegeliuksen postillassa. I osan (1747) sivuilta 401 – 480 olen laskenut 13 *eikä*-tapausta ja vain 6 *ja ei* -tapausta. Lizeliuksen STS:sta sain varsin tasaväkiset luvut 8 ja 7, Frosteruksen Hyödyllisestä Huvituksesta niin ikään 16 ja 15.

Selvästi voitolla ovat myöntölausetta seuraavat *eikä*-esiintymät Suomettaressa 1847. Laskujeni mukaan sellaisia on vuosikerrassa 97, kun taas *ja ei* -tapauksia on enää 19. Kirjallisesta Kuukauslehdessä 1870 (s. 1 – 100) löysin vain yhden *ja eihän* -tapauksen (jossa *-hän*-suffiksilla osuutensa); *eikä* seurasi myöntölausetta 49 kertaa. Siitämisin *ja ei* on kirjakiellessä rajoittunut lähinnä joihinkin erikoistapauksiin (tarkemmin s. 181 –) ja *eikä* on saanut ylivallan.

Koska *eikä*-sanalla kytkeminen on katsottava normaalikäytännöksi, voitaneen tyytyä suhteellisen vähäiseen vanhaa kirjasuomea koskevaan esimerkistöön:

Sille hen muijsta, ia kysele Sorttudhen weren ielken, eijke wnodha nijnnen Kieuhein parkumist. Agr. I 197. Me olema caiki syndije [j]a pahutta teunens, eijke kelleke awuu ole taicka wanhurscautta. Ib. 773. olen pahimbahan kieuhytehen joutunut, enge näen cunga mine pakenen. Ib. 727. Me neime yhden sinun Nimes cautta Perkelet vlosajauan, eike hen meite seura. Agr. II 136. (V:n 1642 R on vaihtanut – kuten joskus muulloinkin – *eikä*-sanana paikalle sanat *ja ei*; Mark. 9:38.) Ja mine annan heille ijancaikisen elemen, eike he hucku ijancaikisesta. Ib. 276. He ouat minun Herran poisottanet, engä tiedhä cuhunga he panit henen. Ib. 305. Samallamuoto mös muodotoin ylönpaldisus on tullut Mailman Ruasa ia Juomasa, eikä yhtäkän muoto sillen sen cansa pidetä. Sorolainen 1625; Rapola, VKL 93. On se mies Pitäjäsä joca huonehen woronnut ombi, eijkä ole eläindä eli Kylwö, Andacaan Papin Päsiäisnä, cuin Palca drengikin, puolen äyriä. Kollanius 1648; ib. 69. Rijtaiset Papit, jotca lackamat owat Eripuraisudes ja rijdas – – eikä waroimisten ja manausten jälkeen heitäns ojenna, pitä Wiralda ja Tilalda pois pandaman. Florinus 1688; ib. 73 –. he ihmettelewät sen yli, eikä taida sitä käsittä. Wegelius 1747: 458. Ei, hän on wielä pimemyden lapsi, eikä tunne walkeuden Isää. Pazelius 1771: 100.¹ Suomen wäki ajattelee ja kuwailee nijn tarkasti kuin suingin joku muu kansa maan päällä, eikä heidän ajunsa ole muita halwempi. Ganander 1783; Rapola, VKL 172. meidän ajatuxem tyrmistywät, emmäkä tiedä kutka owat ihmellisemmät, ne suuret eli pienet eläwäiset. Frosterus 1797: 45.

Murteissa myöntölausetta seuraavan kieltolauseen tm. kielteisen ilmauksen rinnastaminen käy niin ikään yleisesti *eikä*-sanana avulla. Toisin kuin yleiskielessä se ei kuitenkaan ole selvästi hallitseva kopulatiivinen liitin, koska myös *ja*-konjunktioita käytetään varsin runsaasti pitämättä erityistä lukua siitäkään, onko sen ja kieltoverbin välillä muita sanoja. Sitä paitsi *ja* ja *eikä* voivat yhdessäkin kytkeä ilmauksia.

1 Tapaus on sille 100 mennessä ainoa laatuaan. Myöntölauseen jälkeisiä *ja ei*-esiintymiä on samoilla sivuilla sitä vastoin 40.

Eri rinnastusmenetelmien osuudet eri murteissa vaihtelevat ilmeisesti paljonkin. Kaikilla murrealueilla *eikä*-sanalla yhdistäminen näyttää kuitenkin olevan mahdollista, joskin lounaismurteissa selvästi harvinaista. Mainitsen seuraavaksi joukon esimerkkejä:

Sam: paloo niij jumalattoman kovii, eikä ollu mitäär rajootus sit yhtään. Virtaranta, SKM 29. Viht: Oli, oli niin sitä [tervaa] piremältäkin eikä yksin kannois. Ib. 31. Noo: siält pääsi sit varisemaa kaikki jyvöp pois eikä vaa tähkät. Ib. 58. Lop: alt tuuler ruvettiin sitt-ensinnä virittämään tervahautaa eikä piretty ympäri kiiruttaka. Länsimäki 1985: 6. Iit: kävinkii sinnem maate enkä mennykkäh mettäh. SML 58. Sak: ol paljo vieraita [rotinoilla] eikä äit kyent niitä viel hoitelemmaa. SML 83. Kurk: se-ol' sen kans naimisis eikä heil-olt yhteä lapsii. Leskinen — Miikkulainen 1985: 42. MänH: män syrimpäim pitkiv verkkova eikä käynt yhtää. Virtaranta, SKM 313. YHär: Sillon ne oli lähteny hyppäämhän, eiväkkä enää (pelanneet korttia), meniväk kotia. Ib. 192. Hai: Päivälliseksi syötiim piimää suuresta puutoopista, leipää ja kallaa eikä sitä palijo muuta ollukka. Ib. 227. Sot: sillä oli tuota, peässä muu'ŧae' 'eikä räkkee sillä ukolla. Räisänen 1987: 54. Karunki: se meni siittä enkä mie nähny ollenkhaam mutta —. Virtaranta, SKM 248.

5.2.2 *Eikä* virkettä aloittamassa

Paitsi virkkeensisäisenä yhdistimenä *eikä* voi esiintyä myös virkkeen alussa. Tällöin se osoittaa aloittamansa virkkeen kuulumista samaan laajempaan yhteyteen edellisen virkkeen kanssa.¹ Periaatteessa *eikä*-sanalla aloittaminen vastaa virkkeen aloittamista *ja*-sanalla, mutta se ei ole läheskään yhtä taajaan toistuva ilmiö. Kieltolauseita on näet vain kymmenisen prosenttia tekstilauseiden kokonaismäärästä (Auli Hakulinen ym. 1980: 120); sitä paitsi kielteisenkin lauseen alussa voi olla paitsi *eikä* myös *ja*.

Kansanomaisessa kerronnassa virkkeiden rajat ovat usein epä-määräiset, joten aina ei ole suinkaan selvää, onko jokin *eikä* virkkeensisäinen vai -alkuinen. Tekstijulkaisuissa on kuitenkin yleensä pisteiden avulla pyritty jakamaan puhunta virkkeiksi. Seuraavaksi mainittavat esimerkit nojaavat julkaisijoiden ratkaisuihin. Jotta *eikä*-alkuisten virkkeiden asema kontekstissaan kävisi paremmin ilmi, on myös edeltävää tekstiä otettu mukaan. Siitä näkyy mm., niveltyykö *eikä*-sanalla alkava lause kielteiseen vai myönteiseen yhteyteen. Näyttää siltä, että se tavallista useammin liittyy kielteiseen lauseeseen. Tämänsuuntainen taipumus on sitäkin ilmeisempi, kun otetaan huomioon, että kielteisiä lauseita on keskimäärin paljon harvemmassa kuin myönteisiä. Esimerkit sopinee kuitenkin luetella yhtenä joukkona:

1 En puutu tässä tapauksiin, joissa kieltoverbiin liittyvä *-kä* on emfaattisessa käytössä (Pane kengät jalkaan! — Enkä pane!); NS *-ka* 2.b.

PyhM: Ja sil taval [mustalaiset] tulivakki, et ensin tuli yks heone ja kaks heost ja sil taval. Eik ei ei enemät tulekka ja, saiva lua (= luvan) sit ja, ei kauvatta olluk (= ei kauan kestänyt) ko sillon tuli koko saki! Virtaranta, SKM 6. Somero: [Ilveksiä oli ennen.] Ja saukoi. Ja näätii. Enkä mää muist saatiinks tääl kyläs majavaa ollenkaan. Virtaranta, SMK 36. Viht: Ja kyl niit oli, enneiv vanhaar runsaast niit oli mettäs simmossii kantai muttem mää, tiärä jos niit enää, on niitäkä. Eikä enäl laita (= kunnan) tervaakan saa. Virtaranta, SKM 31. Lop: sit syätii ja sit taas saatiin kahvia ja pullaa. eikä sit mitääm muuta sit, sit sai istuas siä ja —. Länsimäki 1985: 73. Orim: Niit (ei) sitte enää ketää tulluk ku miä olij jo vanhempa. Enkä miä siäl [mallassaunassa] sitte yätä ollukkaa. Virtaranta, SKM 41. KanA: Nyt oj joulu kuulkaas ihmisillä verraten sähän aikaan. Eikä ne ollenkaan uskoh jos nykysillen nuarillem miähillem puhuu kuinka sillon tehtiin töitä, poika! Ib. 121. Lemi: mustalaiset män yl' riie kynnykse sitä, kyytiä kuka, kuka joutusammast kerkiis. Eikä siin olt enää aikoa taloi männä aprakkoa pyytämeä. SML 72. Kurk: aina ole siin lehmiin, eäres istu voa. eikä sillo olt viel halluu kästyön tevist eikä misteä. Leskinen — Miikkulainen 1985: 48 —. Iis: van kirkkoon se tok män. Eekä sieltä lähetty niinkun nykyjään. Virtaranta, SKM 272. MänH: Niin, se om minun iässäin niin se ol ensimmäinej ja viimeinen sellanen soalis. Eikä stä mon (= moni) neä ensinnää! Ib. 315. Kauhava: ja siälä [kotipitäjässä] m-oon-ollu. eikä oo, trengännyp pakatam mihinkää. Kallio — Lahti 1982: 26. Kuhmo: Eihäm meillä kaikilla pyssyö ollu. Eikä ne soanus sillon selevelä [poliisit salametsästäjistä]. SML 150. Alattio: Ja ko jää on sitten näin isompi ni ei, ei sitä näe ko se uipi, uipi jättev välissä. Eikä se noussu jääle ollenka enää. Ib. 161.

Kirjallisuuden kielessä *eikä*-alkuiset virkkeet ovat aluksi ani harvinaisia; paljon yleisempiä ovat Raamatun kielessä 1700-luvulle saakka *ja ei*-alkuiset virkkeet (vrt. s. 183). Vielä 1800-luvulla *eikä* on virkkeen alussa epätavallinen. Esim. Suomettaren vuosikerrasta 1847 olen huomannut vain viisi tapausta, Kirjallisesta Kuukauslehdestä 1870 (s. 1 — 100) kuusi ja Valvojasta 1890 (s. 1 — 200) kolmetoista tapausta. Jälkimmäinen määrä tuntuu suurehkolta, joskin myös tekstimäärä on 200 sivua. Tiukkaa asiaproosaa sisältävän Oman maan eri versioissa esiintymiä on selvästi harvemmassa: v:n 1907 otoksissa (I 1 — 100 ja 301 — 400) yhteensä neljästi ja v:n 1958 vastaavissa otoksissa vain kerran. Sen sijaan puheissa virkkeenalkuinen *eikä* on yleisempi; Rapolan Suomalaisesta kurkikirrrestä olen tilastoinut viisi tapausta ja Puntilan Kolkuttajan osasta kolmetoista.

Eikä voi esiintyä virkkeen — joskus samalla kappaleenkin — alussa, olipa edellinen teksti kielteistä tai myönteistä. Näyttää tosin siltä, että tavallista useammin edellinenkin lause on kielteinen. — Esimerkkejä:

Eijke se pyhe corckia Nejtzy tojsin pidhe kijtettemen taicka racastettaman. Agr. I 838. Eike pääs cautta pide sinun wannoman. Agr. II 33. (Vrt. R 1642 Matt. 5:35: Ei sinun myös pidä wannoman pääs cautta.) Eikä ole tytymä-töin, cosca wadtsans on täyten saanut. Laur. Petri 1644; Rapola, VKL 11. Eikä näillä kansoilla suinkaan olekaan syytä toivoa itsellensä parempaa hallitusta. Ahlqvist 1859; sama, Suom. lukemisto 147. ranta oli tällä paikkaa vähän loivempi. Eikä myöskään sattunut olemaan louhikoita, niin että hyvästi pääsivät rantaan. K. A. Castrén; ib. 160. Eikä Hanna sitten ollenkaan tiennyt, kuinka myöhään isä viipyi poissa. Canth, VT 80. Hannan posket paloivat kuin tulesa. Eikä posket ainoastaan, vaan kaulakin

ja ohavukset ja otsa. Ib. 121. Eikä Heikkiä lehmäin paimeneksi siitä pitäen pantu. Järnefelt, Isänmaa 14. Eikä kolmattakaan vihollista jätetty rauhaan. E. G. Palmén, Oma Maa I 8. johan minä sen sanoin, tokaisi Eevertti. Eikä sitten enää muuta selittänyt. SK 1/1960 s. 46. Junapartio oli vienyt molemmat miehet. Eikä kuulunut enää haitarin soittoa, ei laulua ei kortinläiskettä. Vartio, Tunteet 228. Eikä tilaisuutta jätetä käyttämättä. HS 14.1.1990. He [köyhät] ovat kuluneet pois julkisuudesta, haihtuneet, jääneet suurempien uutisten alle. Eikä heitä sieltä uudelleen ylös nosteta. SK 2/1990 s. 65. Suomen ei ole tarvinnut selviytyä todellisista ulkopoliittisista kriiseistä sitten Novosibirskin. Eikä sekään ollut kovin vakava. Ksml. 14.1.1990. Suomeen ei ole tulossa elintarvikkeiden vyöryä ulkomailta. Eikä suomalainen elintarvike nykyisestä halpene. SK 7/1990 s. 22.

5.2.3 Erikoistapauksia

Eikä saattaa väliin esiintyä paitsi puhtaasti kopulatiivisena kieltolauseen yhdistimenä myös ilmauksena, joka semanttisesti on tulkittavissa lähinnä adversatiiviseksi. Tämä ei ole yllättävää, kun otetaan huomioon, että myös *ja* – myönteisten rinnastustapausten peruskonjunktio – voi joissakin konteksteissa vastata adversatiivikonjunktioita (ks. s. 50 –). Kyseisenlaiset esiintymät rajoittuvat kuitenkin pääasiallisesti murteisiin, esim.:

Eurj: taalpum kiros ja heitt jällen dukim bän kuistin-ovi, eik saan-aukl. Kettunen, SM I 3. Hali: mää osti konjakpotu eik see [nainen] tullukka. Marjatta Kapari M. Pöy: niimpal minnuu haki ja haki, enkä mä menny. Raija Kouri M. Loi: on ripilläkäypä piika eikä ossaam mekkoo tehrä, sano vanhat ihmiset si muutamia nuaria. Raija Kouri M. Vam: Ko viiteentoista syltään kylvi kapar rukkiita, ei s-ollut taajaa eikä harvaakaa. E. Lepistö 1938. Siikai: Meidän on aina ennen mettumaariks mullitettu perunat, eikä nyt oo päälläkään. Latvala 1894: 69. Iit: tottahan nyt verjält tie menee johkii! Eikä mennykkäh! KS 2: 29. Uuk: käe hierottamassa eikä se mittää toemittana. Sirkka Tuunanen M. Kiih: Kangas ei lakkookkaak kasvak eikä siemmenkattoonkaah heitäk. SKSK 264. Nmes: Hulluu ei herraksi pannak eikä viisastakkaav valitak. Ib. 392. Uta: Pentti kuuluu hakeneen koulum postin, eekä oot tuonukkaam meijäm postija. J. Kemilä 1941.

Poimintoja on karttunut niin niukasti, ettei niiden perusteella ole aihetta tehdä pitkälle meneviä päätelmiä. Näyttää kuitenkin siltä, kuin lounaimurteissa ja niiden siirtymämurteissa olisi alttiutta adversatiivisiin *eikä*-lauseisiin tavallista enemmän. Tämän saattaisi arvella olevan yhteydessä siihen, että kielteisen lauseen kopulatiivinen kytkentä edeltävään myöntölauseeseen yleisesti tapahtuu lounaimurteissa *ja ei*-konstruktion avulla. Olisiko *eikä* siten emfaattisempi ja sopivampi semanttisesti painavampaan adversatiiviseen tehtävään kuin väritön *ja (ei)*?

Joissakin harvinaisissa tapauksissa *eikä* aloittaa lauseen, joka vaikuttaa puolittain konsessiiviselta, puolittain adversatiiviselta:

Oriv: Mutta lehmät sitä pelkäs eikä se lehmillem mittään tehny, eikä mennyl lehmäin tykö. Virtaranta, HKM 379. Erä: Ja rouva pääsi kotioj ja

laitto renkin oitis hakkeen [kaloja]. Eikä ollu yhtä kallaa! Ib. 317. Jäms: Minäkin meinasin kerran soaja [tietäjän maineen] — eikä minussa miteän tietäjäv vikoa ole! Virtaranta, SES 54. Jäms: Eöhän ne [kunnalliskodissa asuvat nuoret ihmiset] tuossa kääntävällä juur kumoon turkkoa [vanhaa ihmistä], eekä paljom puutu, mutta kyllä ne niim puhisii. Patajoki 1943: 74.¹

Kirjasuomesta ei semanttisesti poikkeavia *eikä*-alkuisia lauseita juuri löydy. Agricolalta olen huomannut seuraavan adversatiivisen tapauksen:

Nin Herodes wäijyi hende, ia tachttoi henen tappa, eike woinut. II 126.

V:n 1642 Raamatussa kohta kuuluu: Ja Herodias wäijyi händä tappaxens, mutta ei hän saanut (Mark. 6:19); nykykäännöksessä on niin ikään *mutta*.

Mika Waltari on tyylytellyt — mielestäni melko haennaisesti — liittämällä *enkä*-sanalla alkavan lauseen käsky- tai kysymyslauseeseen:

Minäkin kiivastuin, poljin puolestani lattiaan ja käskin: "Lakkaa heti ulisemasta enkä käsitä ilkeää käyttäytymistäsi, Maria Beeretistä. — —" Valtakunnan salaisuus 241 —. "Kuka on tuo vieras nainen enkä halua ketään sellaista mukaani", sanoin kiivaasti. Ib. 242.

Kyseessä on kirjailijan yksilöllinen päänäpistö. Muita vastaavankaltaisia esimerkkejä kuin nämä kaksi hyvin lähekkäistä tapausta en ole havainnut.

Suhteellisen yleinen emfaattinen rakenne on sitä vastoin sellainen, jossa substantiiviin on *eikä*-sanalla liitetty pronomini *mikään* tarkoituksena vain vahvistaa substantiivivia. Ilmaus "se ei ole hinta eikä mikään" merkitsee 'se ei ole mikään hinta', ts. 'se on hyvin halpa hinta'. Tätä ilmaus-tyyppiä en ole pitänyt erityisesti silmällä, mutta se lienee murteissakin laajalti tuttu. NS:ssa on useita esimerkkejä s.v. *mikään* 1. Erik. b, mm.: Hän ei ole mies eikä mikään. Ei keinolla eikä millään. Onpa lopuksi Maila Talviolta sellainenkin näyte kuin "Se on siivo mies, ei juo eikä mitään".

Tulkitsisin kuitenkin viimeisen esimerkin niin, että *eikä mitään* tuskin korostaa juomattomuutta vaan viittaa muuhunkin hyvätapaisuuteen. Siinä on siis kyse samantapaisesta rinnastuksesta kuin esim. seuraavassa murre-esimerkissä:

YHär: Ei olluk kiartokouluja eikä mitää. Virtaranta, SKM 207.

1 Vrt. vanhaa sananpartta: Ei vieras koira ole eikä paljon puutu. Kuusi 1953: 328.

Käsitykseni mukaan ajatus on: 'ei ollut kiertokouluja eikä muitakaan kouluja (tm. sivistyksen lähteitä)'. Vrt. myös seuraavaan esimerkkiin:

Urj: Ei käynyr ripil eikä mitää(n) (ajatus: e.k.r. eikä muutenkaan elänyt kristittyjen ihmisten tavalla). Kannisto 1901: 55.

Joskus *eikä* saattaa kansanomaisessa kerronnassa esiintyä virkkeen lopussa samantapaisena jatkeena kuin *ja* (ks. s. 69 —). Edellä on tällöin kieltolause, jota kertoja tuntuu aikovan jatkaa täyttämättä kuitenkaan aiettaan. Tapauksia on osunut silmääni vain jokusia¹:

Kauhava: ei s-ook kylyvänyyp porkkanaakaan-eikä punajuurta eikä. Kallio — Lahti 1982: 31. em min-oo ikään kuullum mitää. eikä min-oon nähänym mitään EIKÄ. Ib. 54. Hai: [Käsi] tuli heti paikollee, että ei se ajettunu eikä... Virtaranta, SKM 243. Sot: ei sitä [savutorvea] ollu', kivistä tehtyvä eikä [nauraa],. Räisänen 1987: 7.

Samantapainen on seuraavakin esiintymä, jossa tosin virke on merkitty jatkuvaksi:

Kauhava: ku mnä hillen toimittelij jotta, eei kummajaanen-ook ketääv viäNY EIKÄ; sillä lailla nin se tuli rohkiemmaksi. Kallio — Lahti 1982: 67.

5.2.4 Monijäseniset rinnasteet

Millon *eikä*-rinnasteessa on useampia kuin kaksi komponenttia, on tarjolla erilaisia mahdollisuuksia. Kaavamaisesti kuvattuina rinnastustyyppit ovat seuraavat:

- 1) *ei A eikä B eikä C*
- 2) *ei A, ei B eikä C*
- 3) *ei A, B eikä C*
- 4) *ei A eikä B, ei C eikä D.*

Kansankielessä *eikä* yleisimmin toistuu rinnasteen jäsenten jokaisessa välissä. Tällaisesta menettelystä on tietoja eri murrealueilta, esim.:

Viht: se [hevosen] kenkä täyryi sopiis siihe [alustaansa] hyvii, ettei se [kavion pohja] saanu olla mistään kiarro eikä auki eikä väärä eikä mikää. M. Vilppula M. Lavi: Ei siinä sem paremmin niitä tutkittu puita, eikä lujettu eikä leimattu, eikä mittailtu jos ne oli minkämoisia vaan. Virtaranta, EE 85. Län: Nyt on koneet — ei silloin olluv viskointa eikä varstoja eikä petkeleitä eikä mittään. Virtaranta, HKM 330. Erä: Ku häm meni ottaaj joulunaattoehtoona meitille ehtoollista siältä — eikä ollu yhtään kallaa eikä lihhaa eikä voita! Ib. 303. Urj: Ei ov vuahi elävä eikä harakka lintu eikä

1 On mahdollista, että nauhoitepohjaisistakin teksteistä on ylimääräisiä *eikä*-lopukkeita tullut karsituksi.

piika ihmine(n). Kannisto 1901: 260. Kym: no ei siim mitään sit, laulettu eikä puhuttu eikä sanottu? SML 66. Ruske: Ei ou tiellä eikä työllä eikä pitkällä unella. (Mikään niistä ei ole hyväksi.) SKSK 73. Ilo: siellä ei porkkanoihen kansak eikä sipul'iloihen-eikä niihen sikur'iloihen kansat tuota miel' tiel lekkumaan-eñnee. Aila Pihlaja M. Sääm: ei risuja eikä vesoja eikä kantojakkaa [kaskessa]. Marjatta Vasara M. MänH: kasvoiss-ei ollut mitää vikoa eikä peässä eikä käsissä [kolarin takia]. Pentti Suihkonen M. Sot: [Leikkikalu] ei ralise' eikä rilise' eikä vingu. L. Lounela 1954. Kel: Mut sillo ennää toiseen kertaa, ku männööt ottamaa sitä morsijaa ko'tii, ni eivät ennää lähe isä eikä äit' eikä sulhane. Virtaranta, SKM 339.

Myös kirjallisuuden kielessä polysyndeettistä rakennetyyppejä käytetään. Agricolan kielestä olen tehnyt useita poimintoja, mutta myöhemmässä kirjallisuudessa kyseisenlainen rinnastaminen on aika harvinaista. Esimerkkejä:

Jotca ey weristä, eyke lihan tacdosta eijke Miehen tacdosta, mutta. Jumalasta syndynyt oon. Agr. I 82 —. etteij sydhen siselde wärytte sighiteis, eijke kieli mös wlos synnyteis, eijke falskia puhuijs, eijke totutta salais, eijke teruelisije peiteis, eijke colemallista edhestois. Ib. 642 —. En ole pitenyt ychte aijnoata Jumala enge henen pällens wahwasti wsconut, enge mös hende ylitze caikia, teudhest sydhemeste racastanut, eijke hende teudhelisesta pelänyt. Ib. 761. Mixi sis sine castat, ios ei sine ole Christus, eike Elias, eike Propheta? Agr. II 246.¹ Mutta ei hen poolellakan sana armo rucoollut, eikä ychtä wesi pisara wodhattanut, eikä sijtä mitän totellut. Carelius 1616; Rapola, VKL 88. silloin eij pidä sinun Työtä tekemän, eike sinun Poicas, eikä Tyttäres, eikä myös sinun Palwelias, eikä sinun Palcapijcas, etc. Sorolainen 1625; ib. 95. Ei maitoa, eikä piimää, eikä mitään lehmän anninta, ei voinkaan muodossa pidetty tarjona [karhunpeijaisissa]. K. Krohn 1915; SS 383.

Seuraava tapaus ansaitsee erityistä huomiota:

Kalle ei osannut ääntää r:ää eikä s:ää eikä h:ta aina. Jotuni, VT 166.

Ajatus on kaiketi, että Kalle oli aivan kykenemätön ääntämään r:ää ja s:ää mutta h:ta vain osaksi. Rinnastus olisi siis kaavamaisesti kuvattuna tyyppiä *ei A1 eikä A2 eikä B*.

Samalla tavoin voitaneen tulkita myös seuraava esimerkki:

Olipahan kuitenkin ihminen, joka ei siunaillut eikä päivitellyt eikä lyönyt kahtakämmentä. Haanpää, Jauhott 160.

On hyvinkin katsottavissa, että verbaalista toimintaa ilmaisevat *siunailla* ja *päivitellä* muodostavat synonyymiparin ja fraasi *lyödä kahta*

1 Polysyndeettinen rakenne on tässä kohdassa (Joh. 1:25) säilynyt myöhemmissäkin versioissa. 1642: mixi sijs sinä castat, jos et sinä ole Christus, etkä Elias, etkä Propheta? 1938: "Miksi sitten kastat, jos et ole Kristus etkä Elias etkä se profeetta?" V:n 1992 käännös on keventänyt rinnastusta: "Miksi sitten kastat ihmisiä, jos et ole Messias, et Elia etkä se profeetta?"

kämmentä rinnastuu tähän pariin. Samansuuntainen tulkinta on mahdollista ulottaa myös Krohnin esimerkkiin.

Onkin aihetta todeta, ettei *eikä*-sanan toistaminen kuulu enää normaalin kirjakieleen.¹ Sen sijaan tyyppi *ei A, ei B eikä C* esiintyy sekä asiateksteissä että kaunokirjallisuudessa ja on ollut käytössä Agricolasta alkaen. Tämä onkin hyvin odotettavissa, sillä tyyppi vastaa läheisesti monijäsenen myönteisen rinnastuksen tavallisinta kaavaa *A, B ja C*. Esimerkkejä:

Kijtossana, ette aijnoas Jumalas, ijancaikisesa Kuningasa toijwominen ombi, Ja eij päruchtinahis, eij woijmas, eij wisaudhes, eijke mailman Menon hurscaudes. Agr. I 216. cussa eij ole ychteken kiluotusta, eij töte, eijke waara. Ib. 699. Eij techty eij loothu, eijke synnytetty mutta wloskieupe. Ib. 859. sencaldaiseen ilon ia riemun, jota eij yxikän silmä ole nähnyt eij yxikän corwa cuullut, eikä yhdengän inhimisen sydämen ole astunut. Sorolainen 1621: 389 —. Ei yxikän sanoma, ei yxikän ylistös, ei yxikän wijsaus, eikä yxikän cunnia, ole tämän waldacunnan suhten mitän. Pacchalenius 1667 G4b. Joka pimeydesä on, hän on nijnkuin fangeudesä, sillä ei hän taida lijkkaa siastansa, ei toimitta tarpeitansa, ei nähdä, eikä paeta waaraa. Frosterus 1797: 9. Eihän riitä siihen piki, ei terva eikä metsän otus, joka jo väheneekin peloittavalla tavalla. Kivi, KT I 292. Ei kärsivä Kristus nyt kelvannut valtiovallalle, ei kirkolle eikä puoluekiihkolle. Kianto, VT 79. Eikä edes äiti, ei koti, ei sisar eivätkä veljet merkitse mitään. Pekkanen, Tehtaan varjossa 74. En siedä tapuleita, en opettajia, en kirjoja, en sanomalehtiä, en radioita, en teattereja, en urheilua enkä kaikkia asioita, joita nimitetään huvituksiksi. Haanpää, Jutut 194. Prof. Harva toteaa, ettei turismin tieteellinen tutkimus ole kiinnostanut matkailijayhdistyksiä, ei matkatoimistoja, ei liikennelaitoksia, ei sosiologeja, ei psykologeja eikä kasvattajia, vaikka matkailu on merkittävä talous- ja sivistysilmiö. US 27.7.1962. itsemurhia ei saa koskaan mainita, tuomioistuinten päätöksiä ei saa arvostella eikä tasavallan presidenttiä kritisoida. HS kk-liite 17/1991 s. 19. Jos uudistus kaatuu kiireen loppumiseen, kunnian kukko ei laula eduskunnalle, ei hallitukselle eikä oppositiolle. HS 10.10.1991.

Kansankielelle tällaiset rinnasteet ovat kutakuinkin vieraita. Ainoat tavoittamani esimerkit ovat sananlaskuja, joiden lopullinen muotoilu ei ehkä ole aivan kirjakielestä riippumatonta:

Ruov: Naipa ihminen on kun soipa metto: ei se näe, ei se kuule eikä se paljo haistakkaan. SKSK 133. Nmes: En syö särkikalloo, en piep paekka-voatetta enkä riijoop piikatytöä. Ib. 140.

Moniosainen kielteinen rinnastus voi tapahtua niinkin, että *eikä* pannaan vain kahden viimeisen jäsenen väliin ja muissa väleissä ei ole

1 Poikkeuksellista emfaattisuuden tavoittelua osoittaa esim. seuraava virke: Meiltä lehtimiehiltä ei kysytä poliitikon etiikkaa eikä viranomaisten etiikkaa eikä ministerin etiikkaa eikä presidentin etiikkaa eikä patriootin etiikkaa; meiltä kysytään journalistin etiikkaa. HS kk-liite 17/1991 s. 25 (alk. HS 6.12.1981).

mitään muuta kuin pilkku, siis *ei A, B eikä C*. Tämäkin tyyppi vastaa myönteistä rakennetta *A, B ja C* mutta näyttää olevan harvinaisempi kuin edellä käsitelty. Poimintoja on esitettävissä 1500-luvulta lähtien, mutta pelkästään kirjakielestä:

Sille ilman tete Siemende ei taidha yxiken Inhiminen, Sydi Colema, eike Helueti welte taicka yltzewoitta. Agr. II 5. Vastaavasti R 1642: ei taida kengän, syndiä, cuolemata eikä helvettiä wälttä (564). ei se nijn cowin sydhämešt käy, pala, elä eikä salwa. R 1642; Rapola, VKL 103. [Aurinko] puuttumata on nyt likemmä kuusi tuhatta wuotta pysynyt, eikä ole muutunut, wähendynyt eikä sammunut. Frosterus 1797: 13. Heille ei voinut silloin hankkia apujoukkoja, sotatarpeita, muonaa eikä asuntoja. E. G. Palmén, Oma Maa I 9. Vaatteet eivät saa likistää, painaa eivätkä ahdistaa mitään ruumiin elintä, niin että se tulee toiminnassaan häirityksi. Konr. ReijoWaara, ib. 359. ei ollut paljon sanottavaa, tehtävää eikä tunnettavaa. Sillanpää, Miehen tie 38. Ne eivät olleet metsoja, teeriä, riekkoja, pyitä eivätkä peltopyitä. Huovinen, Havukka-ahon ajattelijä 158. Hinnankorotukset eivät koske olutta, pilsneriä eikä talouskaljaa. US 28.12.1967. Joukkoja ei voitu käyttää Liettuassa, Latviassa, Virossa eikä Ukrainassa, koska demokratia eteni siellä erittäin rauhallisesti. Ksm. 25.1.1990. Päivänsankari ei ota vastaan lahjoja, kukkia eikä puheita. HS 10.9.1991.

Puhtaasti kirjallista tyyliä on myös ryhmittää rinnasteen jäsenet pareiksi kaavaan *ei A eikä B, ei C eikä D*:

Mitä Saksalaiset, Ruotsalaiset ja monet muut nykyisen ajan kuuluisat kansat ovat saaneet ja säilyttäneet tietoja ja muinaisuuksia esi-isistensä, niin ne eivät ole' niin jaloja, eikä niin tärkeitä; ei niitä ole' niin paljon eikä niin vanhoihin aikoihin asti' takaperin, kuin meille nyt on au'ennut ilahduttava toivo, saada' niitä meidän esi-isistämme. Europaeus, Star 4/1847 s. 2. Raha ei ollut mitään. Ei ostettu eikä myyty, ei käyty kauppaa eikä keinoteltu. Haanpää, Korpisotaa 97. Kukko ei kieu eikä kana muni, koira ei hauku eikä sika liho, lehmä ei lypsä eikä hevonen juokse, ellet ruoki niitä sekä riittävästi että tarkoituksenmukaisesti. Kuusi 1953: 197.

Muita esiintymiä ei poimintoihin ole osunut. Kyseisen rinnastustyyppin käyttö osoittaaakin ilmeisen tietoista tyyllittelypyrkimystä, jommoista on nähtävissä myös vastaavan myönteisen rinnastuskaavan *A ja B, C ja D* soveltamisessa (s. 59 –).

Kokoavasti todettakoon vielä, että monijäsenisiä kielteisiä rinnasteita rakennetaan vaihtelevin tavoin. Murteissa *eikä*-sanana polysyndeettinen toistaminen on käytännöllisesti katsoen ainoa tapa, ja sitä viljeltäneen tavallisimmin myös vapaassa yleispuhekielessä. Kirjakielessä sitä vastoin vältetään *eikä*-sanana toistoa: *eikä* kytkee vain kaksi viimeistä jäsentä ja muissa väleissä on *ei* tai pelkästään pilkku. Pareittainen *eikä*-kytkentä on tyyliväritteistä.

Monijäseniset kielteiset rinnasteet ovat paljon harvinaisempia kuin myönteiset, mikä ainakin suurimmaksi osaksi selittyy jo kielteisten lauseiden pienemmästä taajuudesta. On kuitenkin hieman outoa, että kieliopillinen kirjallisuus on tyyten sivuuttanut kaksijäsenisiä laveammat

kielteiset rinnasteet.¹ Ei edes NS:sta löydy vastausta jotakuta ehkä askarruttavaan kysymykseen, olisiko kirjoitettava *ei A, ei B eikä C* vai *ei A, B eikä C*. Molempia vaihtoehtoja on pidettävä hyväksyttävänä. Edellinen lienee yleisempi, mutta jälkimmäinen on hieman taloudellisempi.

5.3 *Ja*

5.3.1 *(Ei) A ja B*

Joskin kielteisissä yhteyksissä kopulatiivista rinnastusta ensisijaisesti osoittaa *eikä*, on kaiken kaikkiaan runsaastikin tapauksia, joissa esiintyy *ja*. Eräissä yhteyksissä *ja* on jopa ainoa mahdollinen, toisissa se tuntuu olevan korvattavissa *eikä*-sanalla. Kirjallisuudessa *ja*-sanana käyttöä kielteisissä lauseissa on käsitelty varsin vähän ja yksipuolisesti.

Laajimmin lienee *ja*-KK:n käyttöä kieltävässä lauseessa tarkastellut Setälä (1883: 143), jonka havainnot nojaavat Ruoveden ja Keuruun seudun kansankieleen. §:ssä 269 Setälä sanoo, että *ja*-sanalla sopii yhdistää "semmoisia käsitteitä, jotka likeisesti kuuluvat toisiinsa, tai joista jälkimmäinen sisältää vaan lisää, jatkoa edelliseen, mitään vastakohtaa esiin tuomatta, eikä kieltö tarkoita erittäin jälkimmäistä, vaan molempia käsitteitä yhteensä". Esimerkkejä on useita, mm.

Ruov: Älä ole juappo ja peluri. (Imperatiivitapauksista ks. 5.5.) Minä olen henkeni menettäny', jons'en laita täältä kultasta siltaa ja riljanttiset käsi-puut ja kaikki. (Ainoa kolmijäseninen rinnaste; määritelmä puhuu vain kaksijäsenisistä.) Mul: Ei muista en(n)eä runoja ja semmosia. Äht: Ei äkkinäinen tiijä nimistä ja muista mitään. Keu: Ei ole aina köyhää ja aina rikasta.² Kuru: Ei ollu' kauvan taloh ja torpah.

Kannistokin (1901: 260) on kiinnittänyt huomiota siihen, että kieltolauseen *ja* yhdistää "käsitteitä, jotka likeisesti kuuluvat toisiinsa" (Setälän sanoin!), esim.:

Kyl: Ei se antas sillä lailla nuljataj ja nuljuta (niin summattomasti työtä tehdä). KanA: En saa näillä (sormillani) juur paljo nostettua ja kourattua.

Käsitteiden yhtenkuuluvuudella onkin epäilemättä merkitystä; se voi tosin luonteeltaan vaihdella. *Ja*-sanalla kytkeytyt ilmaukset ovat joskus

1 Poikkeuksena on vain Stråhlmanin kieliooppi (1816: 213), joka mainitsee vanhanaikaisen esimerkin "Engä minä, etkä sinä, eikä hän siihen kelpa".

2 Setälä myöntää köyhän ja rikkaan vastakohtiksi, mutta sanoo esimerkin lopun olevan vain "edellä lausutun ajatuksen lisänä ja jatkona".

synonymisia tai muuten semanttisesti lähekkäisiä, toisinaan taas tarkoittavat olioita, jotka muodostavat jonkinlaisen kokonaisuuden. Joskus rinnasteen jäsenten suhde on kyllä etäisempikin. Olennaista on, että kieltö kohdistuu koko rinnasteeseen, ei erikseen sen jäseniin.

Setälän (ja Kanniston) esimerkit ovat yksipuolisesti sellaisia, että kieltöverbi aina edeltää rinnastettuja ilmauksia (vieläpä on lauseessa ensimmäisenä). Sentyypiset tapaukset ovatkin yleisimpiä, mutta eivät suinkaan ainoita mahdollisia. Esittelen seuraavaksi ensin murre-esimerkkejä, joissa kieltöverbi käy ennen *ja*-kytköstä:

PyhR: ei hyvä ja pali tulekka [ei voi tehdä samalla hyvää ja paljoa]. Saini Laurikkala 1927. Sau: rukkinne leivämBala vaa ei mittä juustoi ja makkari ollu. Eeva Laine M. Hali: Ei hene jutusas ol mittäm pohja ja perustust. Tyyne Helve 1927. Somero: Mut em mä muista niit ja tiäräs siin, kuinka ——. Virtaranta, SMK 156. Viht: [Ajoin rahtia] melkeij joka päivä paittikka ei lauvantai ja sunnuntai. M. Vilppula M. Tyrvää: Siin [rattailla] oli nahkapeitto päällä sten, ettei sokerit ja kahveek kastunus stek kun tuli. Virtaranta, EE 253. Kuhl: ei saanum mualta sitte tallia ja navettaa. Virtaranta, HKM 272. Hat: Ja kellä ei ollun niitä vaunuja ja ajopeliä ni, siältä kuulu keskiavarista ne, kyytineuvokki. SML 47. Haus: Huano on se talo joka ei ruaki isäntää kamariin ja oritta talliin. SKSK 197. Kym: No ei lioij juur sulhanej ja morsiam paljo mitääm puhunu. SML 65. Koiv: ei oltkaa mittää huulpuikkoo ja maalinkisuttii. SKMK II 256. MetP: Kaikkii muuta Pietärist soap muttei linnumaituo ja ommuo emmuo. SKSK 378. Kurk: varjeltii nii jotta ei hiiret ja rotat, sen kasvoloita pilloaš. Leskinen — Miikkulainen 1985: 15. Sor: Kaikeks hyvä pättöö, ei vua papiks ja lukkariks. SKSK 417. Sääm: eivät osanneet lukkiij ja kirjuttoo. Marjatta Vasara M. Piht: 'eekä niis-ollum millonkaam mittäv vaevoa ja muuta [lehmissä]. Lehtinen 1982: 71. Hart: Ei sitä siihe aekaa ollu iltamija ja juhlija niinku nykysillä nuorilla. SKMK II 216. KosP: [Torvilla] päryytettii ettei sujet ja karhut tohtinnu tulla [karjaan]. Ib. 205. Lapu: Ei nyk keherataasi[k] kärsiäj ja vastustaa (= ottaa vastaan) joka yä matkamiähiä. SKMK I 345. Kauhava: ei sitä olosi käräjäihimisten miälestä passannu herrojen ruveta luusaamhan ja laiskaalemhan. Ib. 347. YHär: jos ett-olsin niin hyviä palvelijoota ja vanhoja taloom palvelijoota ni(n), ei hän antaasim mutta hän nyt antaa [hevosen]. Virtaranta, SKM 189. No se oli sittes sillen sanonus sitte, että "jos et sinä nyt tunnustaj ja tees selvää" sille hänev veljellensä, "niin se tappaa sun". Ib. 195. Hals: isäntä ei ollut kuulevinhaj ja näkevinhä. Paavo Suihkonen M. Kärs: isomman elukan suolesta tehtiin [makkara], ei lampaa ja muijen semmosten [pienempien elukoiden]. Anja Vähäaho M. Kest: sillä ku ei ollu luppaa eikä valtaa ruveta mihinkää talon emannuus- ja muihinkaa töehin. SKMK I 402. Uta: min-en oo' ikkiin saerastanum mittäät taotija enkä yheksääv vuoteen kaolahuivija ja takkija tarvinnu. J. Kemilä 1928.

Useimpiin edellisistä esimerkeistä olisi *ja*-sanana sijasta myös *eikä* ajateltavissa. Vaihtomahdollisuutta ei olisi tapauksessa *hyvää ja paljon*, jossa samanaikaisuutta korostetaan, eikä oikein luontevasti paratagmassa *sokerit ja kahvit*, kun tarkoitetaan rahtikuorman sisältöä. Ilmeisesti myös Ylihärman esimerkeissä *ja* olisi ainoa mahdollisuus. Edellisessä on olennaista, että samat palvelijat ovat sekä hyviä että vanhoja; olisi väkinäistä esittää kahta kieltöä. Jälkimmäisessä on kyse varkauden tunnustamisesta,

jommoisen yhteyteen "selvän tekeminenkin" kiinteästi kuuluu; kiellon hajottaminen kahdeksi tuntuisi epäluontevalta.

Yleiskielen osalta *ja*-sanana käyttöä kielteisissä lauseissa on tarkasteltu tuskin lainkaan. NS:n *ja*-artikkelissa on — paitsi paria virkkeenalkuisia tapausta sekä kahta hylättäväksi tuomittua *ja ei* -tapausta — ainoastaan kaksi kielteistä esimerkkiä, joissa esiintyy *ja*: Vain antaa ja antaa ja antaa / ja itse ei mitään saada (Manninen). Ei pidä sekoittaa asioita ja asioita (I.2.d). Edellinen on siis korrektiudeltaan arveluttava (ks. Saarimaa 1967: 236) runositaatti, jälkimmäinen melko erikoislaatuinen toistotapaus, kaiketi heijastuma sellaisista myönteisistä ilmauksista kuin "on ero asioilla ja asioilla" (ks. s. 25).

Savijärvi (1977: 45 alav.) on ohimennen kiinnittänyt huomiota siihen, että *eikä* ja *ja* ovat joskus vaihdettavissa, joskus taas eivät. Esim. lauseet *Kielto ei koske autoja eikä traktoreita* ja *Kielto ei koske autoja ja traktoreita* merkitsevät kutakuinkin samaa. Sen sijaan lause *Pappi ei vihkinyt Kallea eikä Liisaa* ei tarkoita samaa kuin *Pappi ei vihkinyt Kallea ja Liisaa*. Jälkimmäisessä tapauksessa on kyse Kallen ja Liisan yhteisestä naimahankkeesta, edellisessä muiden kanssa solmittavista liitoista. Savijärvi päättää havaintonsa sääntöön: "Jos siis kielto kohdistuu erikseen kumpaankin rinnastettuun jäseneseen, käytetään kieltosanaa *eikä*. Mutta jos kielto kohdistuu yhteisesti näihin kumpaankin jäseneseen, ne rinnastetaan konjunktiolla *ja*."

Käytännössä ilmausten *eikä* ja *ja* valinta ei juuri liene aiheuttanut päänvaivaa, niin että kieliopit ja -oppaat ovat jättäneet kysymyksen käsittelemättä. Monestihan molemmat vaihtoehdot ovat käypä, ja määräyhteyksissä *ja*-konjunktio tuntuu taas itsestään selvältä. Vain *ja* tulee kysymykseen esim. sellaisissa varsin lukuisissa tapauksissa, joissa kieltoa semanttisista tai pragmaattisista syistä ei voisikaan kohdistaa erikseen rinnasteen jäseniin. Voinen tyytyä muutamaa tyypiesimerkkeihin:

Juna ei pysähtynyt kertaakaan Helsingin ja Tampereen välillä.¹ En tiennyt mitään johtajan ja kassanhoitajan riidasta. Matti ei ole Tiinan ja Jaanan [kaksosten] isä. Liisa ei tullutkaan hoitamaan Anttia ja Pekkaa [yhdessä hoidettavia lapsia]. Ei voi lukea ja kirjoittaa yhtä aikaa. Japanilainen ei erota r:ää ja l:ää. Ei kannata sekoittaa rouskuja ja keltavahveroita. En halua verrata Marjaa ja Kerttua keskenään.

Mainittujen esimerkkien jatkeeksi lisättäköön, että Kalliokoski (1989: 39) on luetellut koko joukon substantiiveja, joiden genetiiviattribuuttien rinnasteita ei voi laventaa lauserinnastukseksi (*ero, raja, liitto, sopimus, sukulaisuus, yhteys* jne.). Jos tällaiset rinnasteet ovat kielteisessä lauseessa, on selvästikin vain *ja* mahdollinen. Kalliokoski on huomautta-

1 Harvinaisuutena mainittakoon seuraava toistotapaus: "hän ei myöskään nähnyt mitään eroa ihmisen ja ihmisen välillä." Haanpää, *Jutut* 428. Vrt. paljon yleisempiin myönteisiin tapauksiin (s. 25).

nut (s. 40) myös erinäisistä verbeistä, joiden määritteiden (subjektien) rinnasteita ei myöskään voi vastaavasti laajentaa. Tällaisia ovat *tavata, kohdata (toisensa), lähettä, erota, vuorotella, yhtyä* ym. On selvää, että kun on kysymys resiprookkisesta toiminnasta, ei liioin kieltoa voi kohdistaa eri osapuoliin erikseen, joten vain *ja* on yhdistimenä mahdollinen.

On myös jokusia kiinteitä paratagmoja, joihin sisältyvä *ja* on tuskin kielteisessä lauseessa korvattavissa *eikä*-sanalla:

Jotainhan oli mietittävä ja kokoon saatava, eihän käynyt sanominen jaa ja ammen semmoisessa asiassa. Sillanpää, Töllinmäki 139. Kylmät ilmat luonnollisesti vaikuttavat veden lämmön nousuun hidastuttavasti, mutta eihän tätä koleutta voi iät ja ajat kestää. US 24.5.1962.

Sillanpään esimerkin *jaa ja ammen* (tavallisemmin *jaa ja aamen*; ks. NS s.v. *aamen*) on eräänlainen sitaatti, jonka yhtenäisyys hajoaisi, jos pantaisiin *ja*-sanana tilalle *eikä*. Toisessa tapauksessa fraasi *iät ja ajat* tarkoittaa semanttisesti niin yhtenäistä käsitettä ('ikuisesti'), ettei kiellon kahdentamisessa olisi mieltä.

Myöskään seuraavassa tapauksessa, jossa *mennä*-verbi on puhekielenomaisesti vain eräänlaisena täytesanana, ei *ja*-konjunktion tilalle voisi ajatella *eikä*-vaihtoehtoa:

Helsingin sosiaalidemokraateilla on suuria suunnitelmia Alhon varalle, ellei hän nyt mene ja tarvele uutta hienoa profiiliaan. HS 10.12.1989.

-kä-suffiksi ei hevin käy kielteisiä kysymyslauseita rinnastettaessa. Koska yhdistelmä **eikö* on kielenvastainen, käytetään *ja*-konjunktioita. Normaalisti sanottaisiin esim.: Eikö työsi ole raskasta ja (eikö) palkkasi (ole) heikko? Tekstiesimerkkejä ei ole ihan helppo löytää, mutta jokunen on mainittavissa:

Sitten se oli ottanut häntä kädestä, katsonut häneen ja kysynyt eikö hänellä ollut ikävä täällä ja eikö hänkin tahtois kerran nähdä kaupunkia ja alamaan suuria kyliä. Arvi Pohjanpää 1913; SS 429.

Aivan ongelmattomia kyseisenlaiset rinnasteet eivät kuitenkaan aina ole. Siitä kielivää vaihtelua on mm. Markuksen evankeliumin kohdan 8:17 suomennoksissa. Agricolalla (II 132) on *ja*-paratagma: "Ettekö te wiele nyt homaitze ia ymmerdhä?" V:n 1642 Raamattu on pelkistänyt kysymyksen asuun: "ettäkö te wielä ymmärrä?" V:n 1776 Raamatussa kohta kuuluu: "ettäkö te wielä huomaitze, etkä ymmärrä?" On siis palattu paratagmaan ja sovellettu kielteisen rinnastuksen tavallisinta ilmaisinta kieltoverbi + *-kä*. V:n 1938 versio on periaatteessa vastaavanlainen: "Ettekö te wielä käsitä ettekä ymmärrä?" Uusi testamentti nykysuomeksi (1972) on jälleen väistänyt rinnastuksen tyytymällä yhteen verbiin: "Ettekö te wieläkään tajua?" Uusimmassa suomennoksessa on keksitty turvautua asyndetoniin: "Ettekö wieläkään ymmärrä, ettekö käsitä?"

Vaikuttaa siltä, että on eri tavoin yritetty ratkaista hankaluus, joka tällaisessa tapauksessa syntyy, kun kielteisessä rinnasteessa tavallinen *-kä*-suffiksi ei morfotaktisesti sovellu eikä *ja*-sanaa taas "rohjeta" käyttäen. Mainittakoon vielä seuraava esimerkki puhekieltä lähentelevästä lehtitekstistä (jossa on kysymys "imppauksesta"):

Eikö ne nuoret tiedä missä ollaan menossa, eivätkä vanhemmat tiedä, kysyy Arola. Ksml. 25.2.1990.

Selvyyden kannalta olisi epäilemättä eduksi, jos *eivätkä* korvattaisiin sanoilla *ja eivätkö*.

Esitän seuraavaksi kirjallisuudesta poimittuja kielteisiä esimerkkejä, joissa *ja* on tuskin sinänsä pakollinen, vaikka onkin yleensä luontevampi kuin *eikä*:

Pitä sijs waari otettaman, ettei yxikän määrä mital ia ylönpaltisudel pacota ia yllytä toistans juoman. Laur. Petri 1644; Rapola, VKL 113. Ettei jocu toistans ylöncadzo ia sysi — —. Ettei myös jocu sijrdele sijastans laittomast, ia ole aina hyppä kengäs — —. Ettei iocu anna idzens hyppäyxijn ia Tantzain joca siemen peräst, ia caickein cansa. Ib. 114. Se [äes] käy ja liikkuu tasaisesti ja tukewasti, eikä temmaa ja siwaa hewoista. Lizelius 1776: 117. Ei auringo kiellä keldäkän valoansa ja lämmindä. Frosterus 1797: 13. koska maa talwen ajalla lewähtä, niijn lumi sen peittä ettei routa ja pakkainen sitä polttaisi ja uuwuttaisi. Ib. 25. Eivät kyetneet hänen poikansakaan kyntöön ja kylvöön. Kivi, KT I 16. (Koska *kyntö ja kylvö* edustaa maanviljelyä yleensä, on *ja* sopivampi kuin *eikä*.) Pappa oli usein kehunut Heikkiä, sanonut ettei hänellä ole ollut niin hyvää ja luotettavaa renkiä. Pakkala, Lapsia 234. (Ominaisuudet on ajateltava samaan henkilöön liittyviksi, joten *ja* on luontevampi kuin *eikä*.) Ettei järkeisuskoinen suunta niin pian ja niin kokonaan päässyt kirkossamme valtiaaksi — —. Juho Koskimies, Oma Maa II 48. Ja kuitenkin ei papisto heiltäkään [säätyläisiltä] saanut suurta kunnioitusta ja arvonantoa. Ib. 54. Kaikki maamme männiköt eivät kuitenkaan ole näin karuja ja kehnokasvuisia. A. K. Cajander, mt. 58. rehtinä miehenä hän ei viitsinyt kierrellä ja kaarrella eikä kaunistella puutteellisuuttaan. Kojo, Tuulta ja työntä 167. (Kokonaisuus on sujuvampi, kun *eikä*-sanan toistuminen on vältetty *ja*-sanan avulla.) Mutta eipä ole tuolta mustanpuhuvasta suusta kuulunut enää älypuhetta päiviin ja viikkoihin. Haanpää, Jutut 8. mitään kauppoja ei talolla ja tavaralla ole tehtävä suostumuksettani kuolemaani asti... Ib. 205. (*Talo ja tavara* on käsitettävä 'omaisuutta' merkitseväksi; *eikä* erottaisi tarpeettomasti kiinteän ja irtaimen omaisuuden.) Eiväthän viisaat kerää ruostuneita ja katkenneita hevosenkenkiä. Pekkanen, Lapsuuteni 20. (Partisiipit ilmaisevat — ainakin osittain — samoihin hevosenkenkiin yhdistyviä ominaisuuksia.) Soutaminenkaan ei ollut enää helppoa ja vaaratonta. Ib. 151. Eivät nämä katkeroituneet torpparit ja työläiset tartu nuijiin ja seipäisiin, sillä he kuuluvat järjestäytyneeseen työväestöön. Linna, TPA I 296. Vihannekset eivät kuitenkaan kasva pimeässä ja pakkasessa. US 14.1.1960. (Kun paratagmassa on *ja*, tarkoitetaan samanaikaista pimeyttä ja kylmyyttä. Jos yhdistämässä olisi *eivätkä*, todettaisiin kaksi erillistä kasvamisen estettä.) Mutta eräänä päivänä ei pulloja ja laseja [? = ryyppiskelytarvikkeita] näkynyt missään. SK 40/1960 s. 62. Akseli ei osannut edes kääntyä ja huiskuttaa takainkunnasta. Kalervo, Pelivara 288. Ei ole possuilla omaa sänkyä ja kohtalaisen puhtaita vuodevaatteita. Huovinen, Vapaita suhteita 19. Olihan raja-

seutu aluetta, jonne ei enää kannattanut rakentaa sahoja ja kauppavarastoja. Aimo Halila, *Oma maa* 12: 31. ilman kehityksen huipulle yltävää vapaata tutkimusta ei myöskään soveltavan tutkimuksen riittävää tasoa ja intensiteettiä voida missään maassa taata. Erkki Laurila, *ib.* 75. Konservatiivien johtohahmo Jegor Ligatshov ei perestroikaa ja glasnostia rakasta. SK 7/1990 s. 17. Sen [erään lakipykälän] olemassaoloa ei edes lehtimiesten joukossa yleensä tiedostettu enää 1970- ja 80-luvuilla. HS kk-liite 17/1991 s. 19. 17,5 prosentin alennus ei koske oppikirjoja ja suurteoksia. HS 24.9. 1991.

Niin murre- kuin kirjallisuusesimerkit osoittavat siis, että kielteisissä rinnastustapauksissa viljellään paitsi *eikä*-sanaa myös *ja*-konjunktiota. Tämä tulee kysymykseen, milloin kieltoa ei erikseen kohdisteta rinnasteen jäseniin. Usein *ja*-sanan yhdistämät ilmaukset muodostavat jonkinlaisen kokonaisuuden. On kuitenkin tapauksia, joissa sekä *ja* että *eikä* tuntuvat mahdollisilta.

5.3.2 (Ei) A, B ja C (yms.)

Tähänastinen *ja*-tapausten tarkastelu on – vanhemman kirjallisuuden pohjalta lähtien – pysytellyt pelkästään kaksijäsenisissä rinnasteissa, joita kieltoverbi edeltää. Käytännössä esiintyy paljon muunkinlaisia tapauksia. Yleisesti tunnettu on esim. sananlasku "Jos ei viina, sauna ja terva auta, niin tauti on kuolemaksi" (NS:ssa pienin vaihteluin kaikkien rinnasteen jäsenten kohdalla). Kieltoverbin jäljessä on siis kolme rinnastettua substantiivia, joista kahta viimeistä kytkee *ja*. Murreteksteistä ei vastaavanlaisia tapauksia ole osunut silmään, mutta kirjasuomesta esimerkkejä kyllä löytyy:

ettei meisse, syy, ricos ia wica Jumalan edes leute. Agr. III 56. Nijn etteij ychten henen wäryttens hallitzisi minun Sydhemeseni, rumisani, sijelusani, ja tunnosani. Agr. I 590. ja en me ollengan taida käsittää taiwan awarutta, tähtein korkeutta, suurutta ja paljoutta. Frosterus 1791; Rapola, VKL 183. Kuka on nijn tunnotoin ettei hän tätä suurta Herran woimaa hawaitse, ajattele ja kunnioita! Frosterus 1797: 15. eikä missään säästännyt tointa, puuhaa ja vaivaa. Järnefelt, *Isänmaa* 55. Hän ei ymmärrä, että on ihmisieluja, jotka eivät tyydy pieniin maailmoihin, pieniin hyviintöihin ja jokapäiväisiin ystävydentunteisiin. *ib.* 112. Mutta vähäinen ei myöskään ole Pohjanlahden, Suomenlahden ja Laatokan yleinen vaikutus vuodenaikojen vaihteluun. A. O. Kairamo, *Oma Maa* II 15. Hänen pitäisi saada ihmiset mukaan hyvällä eikä uhittelemalla, pakottamalla ja piruilemalla. HS 14.1. 1990. Neuvostoliitto ei pitänyt Viroa, Latviaa ja Liettuaa aidosti itsenäisinä maailmansotien välisenä aikana. HS 21.1.1990.

Mainitunlaisia rinnasteita käytetään tietysti harvemmin kuin kaksijäsenisiä, mutta mitään epänormaalia niissä ei ole. Kielteisyys on ilmaistu yhden kerran ja kielto kohdistuu ryhmään lauseenjäseniä, jotka on yhdistetty kirjakielessä yleisimmän kaavan *A, B ja C* mukaisesti. Tuollaista rinnastusta Agricola on jatkanut seuraavassa tapauksessa:

Jos iocu tulepi minun tykeni ia ei wiha henen Isens, Eitins, Emendens, Lapsians, weliens ia Sisaritans, ia wiele senpälen henen oma Hengiens, ei se taidha olla minun opetuslapsen. II 212.

Viimeinen rinnastettu jäsen poikkeaa niin paljon muista, että se on saanut "oman" *ja*-sanansa. V:n 1642 Raamatussa rinnastus on tavallaan normaalistettu karsimalla edellinen *ja*:

Jos jocu tule minun tygöni ja ei wiha Isäns, äitiäns, emändätäns, lapsians, weljejäns, sisaritans, ja päälisexi oma hengens, ei se taida olla minun Opetuslapseni (Luuk. 14: 26).

Viimeisen komponentin erikoisasemaa on ilmennetty vain sanalla *päälisexi*. Lizelius on lisännyt joka väliin *ja*-konjunktion, ja myös v:n 1938 suomennoksessa vallitsee polysyndeton:

Jos joku tulee minun tyköni eikä vihaa isäänsä ja äitiänsä ja vaimoan ja lapsiaan ja veljiään ja sisariaan, vieläpä omaa elämäänsäkin, hän ei voi olla minun opetuslapseni.

Viimeistä jäsentä tähdennetään siis sanalla *vieläpä*. Raamatunkäännöskomitean tuoreessa versiossa kohta on (paitsi inhimillistetty) muokattu pareiksi ryhmittelyn avulla tyylikkääseen asuun:

Jos joku tulee minun luokseni mutta ei ole valmis luopumaan isästään ja äidistään, vaimostaan ja lapsistaan, veljistään ja sisaristaan, vieläpä omasta elämästään, hän ei voi olla minun opetuslapseni.

Kyseisen virkkeen eri versiot osoittavat, että kieltoverbiä seuraavia lauseenjäseniä on mahdollista rinnastaa *ja*-KK:n avulla paitsi normaalin *A, B ja C* -kaavan mukaisesti myös polysyndeettisesti ja pareiksi yhdistellen. Epätavallisemmat menettelytavat ovat kuitenkin selvästi tyyliväritteisiä ja erittäin vähäkäyttöisiä. Polysyndeettisinä esimerkkeinä mainittakoon seuraavat:

Tuul: jonsei viina ja sauna ja terva auta, niin sitte se on kualemaks. Virtaranta, HKM 135. — Kumma tyttö, ei koskaan väsynyt samoihin prinsessoihin ja prinsseihin ja kuningattariin ja peikkoihin ja leijoniin, vaan kuin äitiään rangaistakseen vaati lisää ja lisää. Kalervo, Pelivara 61.

Esimerkki kaavan *(ei) A ja B, C ja D* soveltamisesta:

Se ei myöskään tyydytä ihmisen synnynäistä taipumusta mystiikkaan, salattuihin yhteyksiin ja voimiin, tabuihin ja jumaliin. Kanava 1991: 31.

5.3.3 A (B) ja C ei

Mahdollinen on myös sellainen rinnastus, jossa rinnastetut lauseenjäsenet ovat ennen kieltoverbiä. Tällöin niitä yhdistää *ja*; jos rinnastettuja jäseniä on kolme tai useampia, *ja* on yleensä vain kahden viimeisen välissä. Kieltoverbiä edeltävät *ja*-rinnasteet, varsinkaan monijäseniset, eivät käytännössä näytä olevan kovin yleisiä.¹ Niiden esiintymistä rajoittaa ainakin se, että verbien kieltomuotoja (määritteineen) ei – kenties runokieltä lukuun ottamatta – ole mahdollista rinnastaa ennen kieltoverbiä.² Rakennetyypin käyttöä saattaa vähentää myös se, että *ja*-rinnasteen yhteydessä kielteisyys tulee laimeammin ilmaistuksi kuin käytettäessä *ei* – *eikä* -tyyppiä. Toisaalta on todettava, että *ja*-sanaa voidaan kieltoverbin edellä käyttää hyvin vapaasti, milloin tekstuaalisista syistä on aihetta aloittaa lause rinnastuksella.³

Murteista kertyneet tapaukset ovat järkiään kaksijäsenisiä ja enimmäkseen sananparsia. SKSK:sta olen huomannut kolmattakymmentä esiintymää, joista mainitsen näytteeksi seuraavat:

Tar: Trenkimiästä ja härkäjuhtaa ei tul surku. 200. Tei: Pelmannin ja pysymiähen jälkeen ei o piletty kalunkirjotusta. 307. Kesä: Kesäsestä yskästä ja vanhapoja rakkauvesta ei taho piästä ensinkää. 167. Nmes: Ahvenen kuvusta ja naisten kylyyvystä ei jätetäk. 253. Ilo: Juoksukoerasta ja piikatytöstä ei soak oeva talonvahtii. 199. Siil: Siionin kitkutus ja sintupiimän kaoppa ei immeistä elätä. 423. Kuhmoi: Hapan leipä ja jauhokalja ei tuu koskaan vanhanaikaseks. 221. PerS: Aatelit ja rusakat ei menesty Pohojanmaalla. 391. Sod: Susi ja sauvolainen [= savolainen] ei suostu ihmishin. 374.

Merkille pantavaa on, että Matti Kuusen vanhojen sananlaskujen kokoelmassa (1953) ei tämänrakenteisia sananlaskuja näy ollenkaan tavattavan. – Muista lähteistä on tullut vastaan niin ikään pääasiallisesti sananparsia:

-
- 1 Vielä harvinaisempaa on, että *ja*-sanana tilalla on *sekä*. Riittänee osoitukseksi sellaisten tapausten mahdollisuudesta, kun mainitaan tässä pari esimerkkiä: Kebutshin mukaan markkinatalouteen siirtymistä sekä yksityistämistä ei pidä kuitenkaan hätiköidä (HS 5.9.1991). Turve- ja kivihiihienergiaa sekä ydinvoimaa ei tarvittaisi lainkaan (HS 6.6.1991).
 - 2 Voidaan sanoa: *Joukkue ei seiso ja kaadu maalivahtinsa varassa*, mutta ei: **Seiso ja kaadu ei joukkue m. v.*
 - 3 Tietysti *ja* esiintyy kieltoverbin edellä myös sellaisissa lauseissa, joissa semanttis-pragmaattisista syistä vain *ja* on mahdollinen (ks. s. 167). Siis esim.: Helsingin ja Tampereen välillä juna ei pysähtynyt kertaakaan. Rouskuja ja keltavahveroita ei kannata sekoittaa.

Oriv: Kanan laulu ja piijan nauru ei hyvää tiellä.¹ K. Mäkelä 1932. Suoni: Piijan nauru ja kanal laulu ei tiä hyvää. Virtaranta, SKM 88. KuhL: Herroille ja hulluille ei saan näyttää keskenerästä työtä.² Virtaranta, HKM 297. Urj: Kultaa ja hopeeta ei meitill om mutta me annamme sitä kun (= mitä) meitill on [? sadusta]. Kannisto 1901: 176. Pari: eihä meidän tiijetynä, isäkää ja äiti eivät tienneet nii jotta, missä heä käi. Virtaranta, SKM 324. YHär: Sijan ilo ja vasikal laulu ei paap paljo kuinkaan. Ib. 185.

Eri-ikäisestä kirjallisuudesta löytyy runsaammin esimerkkejä; myös monijäsenisiä tapauksia on joitakin tiedossa. Sopinee kuitenkin esittää näytteitä kaksi- ja useampijäsenisistä rinnasteista samassa joukossa:

Sille ette caikein pacanaiden wijsasten seas, ia caikein Kuningasten waldakunnis, eij ole sinun wertaas. Agr. I 340. Cultra ia Hopia ei ole minulla. Agr. II 319. muut legendat ja exempelkirjat Psaltarin suhten ei muuta luettele cuin myckiiä pyhiä, mutta Psaltari näyttää meille elävät pyhät. R 1642; Rapola, VKL 102. Röyhkeydelle, ylpeydelle, ylenkatseelle ja kylmyydelle ei pidä siis tässäkin kansaihmisen kurjallisessa tilassa annettaman pienintäkään siaan. Star 38/1847 s. 2. Bruno ja Artturi eivät olleet saaneet tuossa keskustelussaan ajatusta oikein selväksi. Järnefelt, Isänmaa 90. Juholle ja Liisalle hän ei sanoisi mitään lahjoituksestaan. Ib. 197. Kirkkoa ja sen oppia kohtaan ei tosin vielä voi huomata erityistä vastenmielisyyttä. Juhon Koskimies, Oma Maa II 46. Sammalet ja varvut eivät sitä [karjan vaikutusta] siedä. A. K. Cajander, ib. 65. Viina ja juopumus ei suinkaan ollut tyystin karkoittanut Kortteen isännästä hänen elämänsä pulmia. Haanpää, Jauhot 130. Neuvoloitten kokeneet terveydenhoitajat ja kättilöt eivät kuitenkaan ole pitäneet näitä seikkoja ongelmina. HS 16.1.1990. Työntekijäin innostus, tyytyväisyys ja muodollinen pätevyys eivät kuitenkaan takaa riittävästä ammattitaidosta. Ib. laskelma, että Kallion tarjoamat palkankorotukset ja hallituksen verokevennykset eivät lisää paperityöntekijöiden ansioita penniäkään tänä vuonna. SK 2/1990 s. 61. Liike-, säästö- ja osuuspankit eivät käy arvopaperikauppaa mahdollisen työsulun aikana. Ksml. 18.1.1990.

Peräti harvinainen on seuraavanlainen toistorakenne:

Viljelijää ja viljelijää ei saa laittaa samalle viivalle, kun he kerran elävät eri pelloilla. HS kk-liite 13/1989 s. 36. (Vrt. s. 25.)

Näyttää siltä, että sellaiset kieltolauseet, joissa *ja*-sanan kytkemät lauseenjäsenet edeltävät kieltosanaa, ovat aikojen kuluessa yleistyneet. Vanhassa fraseologiassa on tyyppi *ei A ei(kä) B* täysin hallitseva: *ei osaa*

1 Vanhempi variantti on asyndeettinen: Kanan laulu, piijan nauru ei tiedä hyvää. Kuusi 1953: 17.

2 Sananparsi tunnetaan yleisemmin sanajärjestykseltään toisessa asussa: Keskenästä työtä ei sovi näyttää herroille eikä hulluille (NS s.v. *keskenäinen*).

*ei(kä) arpaa, ei pääätä ei(kä) häntää, en kiellä en(kä) käske, ei yli ei(kä) ympäri.*¹ Murreteksteistä enempää kuin vanhimmista sananlaskuistakaan ei *A ja B ei* -tyyppisiä tapauksia tule myöskään hevin vastaan. On tosin mahdollista, etten ole aineistoa kerätessä aina osannut kiinnittää niihin riittävästi huomiota, mutta joka tapauksessa voi sanoa sellaisten olevan kirjakielessä suhteellisesti yleisempiä kuin murteissa. Nykypäivien sanomalehdistä esimerkkejä löytyy aika helposti. Kenties vieraiden kielten vaikutuksella ja kansainvälisen uutisvälityksen käytänteillä on asiassa osuutta. Tässä ei ole kuitenkaan mahdollista paneutua kysymykseen perusteellisemmin.

5.3.4 *A ja ei B*

Suurimpia muutoksia, mitä suomen kirjakielen koordinaatiossa on tapahtunut, on se, että kielteisessä rinnastuksessa aiemmin laajalti käytetty yhdistelmä *ja ei* on väistynyt jokseenkin täydellisesti ilmauksen *eikä* tieltä. Kehitys on osaksi ilmeisesti ollut spontaania, joskin sitä ovat myös kielenhuoltajat pyrkineet edistämään.

Ensimmäisenä lienee *ja*-sanan ja kieltoverbin yhteensopimattomuudesta huomauttanut Avellan (1854: 6). Hän kirjoittaa: "Att kopulativa konjunktion *ja* rätteligen ej bör stå tillsamman med negativa verbet, såvida dessa ord till begreppet äro motsatta, inses utan svårighet." Lisäys vastakkaisista käsitteistä viittaa siihen huomioon, jonka Avellan on (s. 5) esittänyt *ja*-sanan mahdollisuudesta sellaisessa yhteydessä kuin *ei hän tahdo syödä ja juoda, vaan maata*, jossa *syödä ja juoda* ilmaisee yhteistapahtumista vastakohtana *maata*.

Avellan sanoo virheellisen käytännön olevan yleistä mm. raamatunkäännöksessä. Uudemmat kirjoittajat syyllistyvät hänen mukaansa harvemmin "tähän rikokseen suomen kielen henkeä vastaan", joskin esimerkkejä toki löytyy. Kaikki Avellanin mainitsemat esimerkit ovat sellaisia, joissa *ja* ja *ei* ovat peräkkäin.

Seuraavista kieliopintekijöistä ovat ainakin Corander (1861: 69) ja Jahnsson (1871: 142) painokkaasti muistuttaneet, ettei kielteistä lausetta sovi aloittaa ilmauksella *ja ei*. Paljon myöhemminkin asiasta on opaskirjoissa varoiteltu.

Se, että vanhassa kirjasuomessa sekvenssi *ja ei* on yltyleinen, tuntuisi ensi näkemältä selittyvän yksinkertaisesti germaanisten kielten vaikutuksella. Kun ruotsissa kielteisissäkin yhteyksissä käytetään *KK:ta och* (saksassa *und*), on suorastaan odotettavissa, että suomentajat ovat sananmukaisesti kääntäessään ohjautuneet suomennokseen *ja ei*. Epäile-

1 Tämäntapaista fraseologiaa on erityisesti niissä tavattavan asyndetonin kannalta esitelty väitöskirjassani (Pulkkinen 1966a: 241 —). Anna-Leena Kuusi (1971: 38 —) on parataksifraaseja luetellessaan maininnut niin ikään pelkättään sentapaisia kielteisiä ilmauksia kuin *Ei kannan eikä katkee; Eihän se käy kirkos eikä karjas; Ei riitä omat eikä varastetut; Ei olup päät ei perä*.

mättä vieraalla vaikutuksella onkin asiassa osuutensa, mutta *ja*-KK:n ja kieltoverbin yhdistäminen ei ole tuntematonta sellaisillekaan murteille, joihin ruotsi ei suoranaisesti ole juuri vaikuttanut.

Setälä (1883: 143) on ilmoittanut *ja*-sanalla voitavan liittää kielteen lause edellä käyvään myönteiseen lauseeseen, kun "tahdotaan antaa kiellolle suurempaa painoa, ja joitakuita sanoja käypi *ja ja en* sanojen välillä". Hän lisää kuitenkin (s. 144): "Väliin käytetään *ja ei* vieläpä joskus *ja eikä* rinnatusten; esim. *Isäntä sano: "mitäpä minä sinun hengelläs eläsin", ja ei lyönykkään* (Äht); *Pääs kuninkaan päänpuolelle se mies, ja ei kuollu kuningas* (Keu)." (Välisanaisia tapauksia käsittelen erikseen s. 184 —.)

Mikkelin tienoolta on Paasonen (1889: 205) puolestaan esittänyt, että *ja* on kieltävässä lauseessa usein "kieltosanan kanssa rinnakkain". Esimerkit ovat enimmäkseen tyyppiä *Mainijo ol' se eukko ja ei se olna pitkäkasvurie(n)*. Paasonenkin muistuttaa, että edellinen lause on kyseisissä tapauksissa myöntävä.

Kannisto (1901: 261) on maininnut, että myöntävän lauseen jälkeinen painokas kieltävä lause voi alkaa *ja*-konjunktioilla: *Minä olen kerta vihiitty ja ei mua toista kertaa enää vihiitä* (Urj).

Puheena olleet murteentutkijat ovat siis katsoneet, että *ja ei* tulee kysymykseen myönteisen lauseen jäljessä. Setälä ja Kannisto ovat lisäksi huomauttaneet, että *ja ei* -tapauksissa kieltö on painokas. Laajemman murreaineiston perusteella voi myöntää, että *ja ei* todella — harvoin poikkeuksin — esiintyy vain myöntävää lausetta seuraavan lauseen alussa. Sen sijaan ei näytä siltä, että kieltö aina olisi korosteisempi kuin *eikä*-alkuisissa lauseissa. Monesti *ja ei* -alkuinen lause on tosin ilmeisen adversatiivinen, mutta niin saattaa *eikä*-alkuinenkin olla.

Virkkeitä, joissa myöntölausetta seuraava kieltölause alkaa *ja ei* -sekvenssillä, on löytynyt kaikilta murrealueilta. Lounaismurteissa esiintymien taajuus on kuitenkin tuntuvasti suurempi kuin muissa murteissa. Seuraavasta esimerkkivalikoimasta on sen vuoksi lounaismurteisia tapauksia karsittu eniten:

Eurj: ne [saappaat] ol lunt täyn-ehdoste ja ei / ei huamat tällät kuivama lainCa. SJ 8: 211. PyhM: Ko härjil aja ja leske nai ja ei ikäm paha sana san niin kyl vissin taevas pääse. SKSK 289. Kalan: Ja lamppa mä olen kerin ja em mnä osanukka leikat. SJ 13: 174. Kus: [Norssit] on semmossi hiuka harmamppi va ja ei niis-ols semmossi suamuksi niinCän Go / silakas o. SJ 6: 191. Mas: miähe leiposiva // valla ja ei annettuk koska sit sitä uut leippä syär. SJ 7: 167. Rym: kyl se [sauna] hyvi helpol lämppe / ja ei siim mittä / simmost häkkä myäs tul. SJ 5: 235. Sau: muu olis tarvinuk koulu käyrä ja em mää ol mittän Goulu käynyk kun Gansakoulu. Eeva Laine M. Pern: Mut elävä jei ja ei siit se enemä riirelty sitte. SML 24. Muurl: kyl ne neljä viis ja enemänGi / tapoi ja / ei syänys senDä. SJ 9: 242. Hui: ne oli kööhät ja ei olluv viinipikaria. Kettunen, SM I 17. Vam: heitettiin [siementä] toisellej ja toisellep pualelle ja ei keskupaikallej jäänym mittään. SML 32. Tyrvää: minä olin siälä ykstoista viikkoo tampereel lasareetisä, ja en siäläkän tullus sem paremmaks. Kettunen, SM I 22. Oriv: No sitte se taas kerran tuli ja ei annettu leipää kun se pyysi. Virtaranta, HKM 385. Urj: Oi

voi, kun sitä (lasta) haettiin ja ei hän (piika) tunnustanu (sitä hukanneensa). Kannisto 1901: 269. Pälkä: ja oli neljä likkaa ja kaks poikaa ja ei annettu, ei penniä ossaa niillen yhtään! Virtaranta, HKM 180. Pad: piirrettiin se karjev vaar rikki ja ei sit sen syvemältä kynnetty. Virtaranta, SES 329. Tyt: ollaa viikkoki reisu ja ei saa yhtiä hylkeempoika[a] eikä hylettä. Äimä 1901: 89. Vuor: myö mäntii siint ryyppyl ja ei olt mittää riitaa senn-enempää. Kettunen, SM I 266. Jää: Sitt morsiime mamma ol' kirstu(n) pääll ja ei antantkaa sitä. Lönnbohm 1879: 132. Pari: poika tek ilkuu, löi liikua löylyy ja ei päästäänt ulos. SKMK II 351. Ruske: no mie tul'i sitten ko'tii, ja en mie sitä tient, se [käsi] ol' vuan turtana. Kettunen, SM I 201. Kont: Hiki hatussa, piä märkänä suapi ruatoo ja ei siitä siihem piäse. A. Laatikainen 1941. Ilo: voi ihmem minkä työn se eukkoraiska teki ja ei ottana kun kolome markkoo. minä jaksoñ ja en olluttiis sairas. Aila Pihlaja M. Sääm: ne keskenääv vuan pojat supisivat ja eivät seuranneet. Marjatta Vasara M. Juv: Ja juvalaene [syöksyi] pellolle ja ei joutana taaksee kahtomaa. Tarkiainen 1904: 122. Iis: ne sillo' aena tormaatu (= ryntäsivät) verkkooj ja ee muuta kum piästäk kalat poes. Virtaranta, SKM 268. Viit: sen ukko o iha jumalatoj ja ei siinä sillon toisenkaa passoa lähteä [kirkkoon]. SKMK II 168. Jäms: minä tarrasin kiinip pojav veljenj tukkaaj ja niihiv vällyij ja ei muuta kum parkuuj ja huutaa! Virtaranta, SES 91. Isoj: se mennyt yönä kuoli ja ei senkää hyvin käyny! Virtaranta, SKM 176. Kauhava: tääl-oli, tuata, yhyreksä henkiäki täs taloos ja eij-olluk kun (tua) yksi ruuma. Kallio — Lahti 1982: 30. AHär: se lapsi syntyy ja ei siin-olluh henkiäköp paljo mitään. Kettunen, SM I 111. Him: sill-oj [lampaita] ja ei oov vallav vähääkää. se lehemä rupes nilikuttahaj ja ei ottanu yhellej jalalle ollenkaa. R. Jussila M. HaaV: Nyt on jo kolomas viikko menossa ja ei tuu kuuleen kurkistammaan. J. Haanpää 1941. Hai: meni paikolleej ja ei oo enämpi liikkunuk ku se [käsi] tuli heti paikollee. Virtaranta, SKM 243. Kaj: sitte lähti [rintamalle] ja ei ollum monta päeveä elämäm päevie [kaatui]. L. Lounela 1945. Kuusa: Siitä ku-ol löyvetty luita ihmisluita ja ei tiijäk kukaa' 'oekeastaam millon ne-on tuota... Kortesalmi, VKK 211. SuoS: miñn-oo' yhtiäl lohta kaks kertoa lyönyj ja ei noarmi'jaa' 'oos sattunuk kun eijj-ooov väsyny. Räisänen 1978: 78. Ver: Sitten lehmä nous ylös ja ei rengän(n)ä nostoa sitä enemmä(n). Mägiste, VSS 121. Kel: ovat siel viikom päivät, ja eivät virka mittää, et hyö tul'liit noutamaa tyttöö. Virtaranta, SKM 339.

Kansankielen *ja ei* -tapauksista on vielä aihetta panna merkille, että niissä on aina kysymys nimenomaan lauseiden rinnastamisesta. Sellaisia lauseita ei käytetä, joissa jokin lauseenjäsen olisi siten yhdistetty edelliseen (*Suutari tuli tiistaina ja ei maanantaina). Vanhasta kirjakielestä sentapaisiakin esimerkkejä löytyy runsaahkosti. Seuraavaksi kuitenkin ensin näytteitä kirjakielestäkin tavallisemmista lauserinnasteista:

ia mailma ombi sen cautta techty, ia ey Mailma hende tundenut. Agr. I 82. mine häpijen ia en iulke nostaa minun caswoni sinun tyges. Ib. 127. Mutta he olit ylpijet, ja eij tottelludh sinun keskys — ia tulit niskurixi, ia eijuet tottellut. Ib. 135. Sine HERRA Jumala, ioca sen Jumalattoman wanhurscaxi teet, ia edh sine tadho synneisten coolemata. Ib. 452. Sijne on kylle, ette me iocapeiue töte teemme, ia ei enembä murhedhi. Agr. II 37. Cuka kihlacunda langeta andapi, ia ei tahdo raketa, maxakan quin sanottu on. Martti 60. Soimathan se hänelle ia ey ole iulki tauoitettu warielkan idzens 12 miehen walalla. Ljungo Tuomaanpoika 1601; Rapola, VKL 65. hänen pitä mös hwtaman, ia eij pidä händä cuultaman. Sorolai-

nen 1625; ib. 94. Joca sanan sapi, ja eij tule, Maxacaan colmet äyriä. Kollanius 1648; ib. 70. Jos hän woitetan, ja Asia käy Hengen ja Cunnian päälle, ja ei tule Armoon otetuxi, niijn pitä Pispan poispaneman hänen Papin Wiralda. Florinus 1688; ib. 72. ottawat lainax mistä he saawat, ja ei pidä maxosta yhtän muretta. Lithovius 1765: 81. joca corotta itzensä Jumalan ylitze, ja ei tahdo taiwutta itziänsä Jumalan alle. Pazelius 1771: 18. Jalat ja ruumis pidetän lämpymänä, ja ei saa syödä silloin muuta kuin — —. Lizelius 1776: 140. Kalat eläwät suolaisesa meresä, ja ei kuitengan heidän lihansa maistu suolalda — —: he eläwät wedesä ja ei kuitengan wesi heitä läkäytä. Frosterus 1797: 50. Minä olin tilaisuudessa nähä niitä vähilleen 20, ja en saata olla ihmettelemättä, että — —. Kilpinen, Star 30/1847 s. 2. Näistä se tulee semmoinen varallisuus, että voipi käyttää itseänsä rehellisesti; ja eihän ihmisen pidä pyytämän enemmän kokoon haalia, kuin rehellisyys myödyttää. A. Manninen; Ahlqvist, Suom. lukemisto 124. Pantattu on tilani, ja ei riitä edes tämä. Kivi, KT II 273. tiedänhän että ensi vuosi on edeltäjänsä etevämpi, ja eihän historia tuominne minua kovemmin kuin pahantekijääkään. KKL 1870: 52.

Vanhassa kirjakielessä eivät ole harvinaisia myöskään sellaiset tapaukset, joissa *ja ei* yhdistää edellä sanottuun yksityisen lauseenjäsenen:

he ouat häpien pilcut, ia eij henen lapsens. Agr. I 109. Ja minun pite heite enändämen, ia eij wähendämen. Ib. 148. ette me aijna, ia mös silloin madhaijsimma puietettun, ia eij alasti leutte. Ib. 426. Hwlilla ia eij sydhemelle hende racastain. Ib. 762. ettes tadhoh itzes meille ilmoitta, ia ei Mailmalle. Agr. II 289. Nytt tule Ruotzin waldacundahan kuningas wloswalitta, ia ei peritä. Martti 2. Pispa 30. heuosen cansa, ia ei wseamman. Kuningan wircamiehet 30. heuosen cansa ia ei wseamman [jne.]. Ib. 12. Miehen tule Lakia, ja eij hawoia nauttia. Kollanius 1648; Rapola, VKL 78. (Sama tuomarinohje selvemässä asussa: Lailla ja ei lyömisellä pitä oikeutta etzittämän. Forseen 1738; ib. 80; vrt. myös 82.) Caicki Laki on asetettu oikeuden ja cohtuuden tähden, ja ei sackorahan tähden. Forseen 1738; Rapola, VKL 81. me saamme Herran Ehtollisesa Christuxen Ruumin ja weren ainoastans uscolla ja ei suulla. Wegelius 1747: 432. tulee juoma karvammaksi ja ei niijn makuisexi. Ganander 1785: 16. Näistä nähdään, että Vienan Suomalaiset ovat olleet Karjalaisia, ja ei Savolaisia. Europaeus, Star 3/1847 s. 2. Vajaanta sia sanotaan aina kahdella t:llä, esim. huoletta, leivättä ja ei huoleta, leivätä. Sama, Star 15/1847 s. 2. Tupa, jok' oli musta ja ei suinkaan juuri hyvän siivonen. Polén, Star 24/1847 s. 3. Vanhempasi tekivät vähän tyhmästi pannessansa sinua puusuutarin oppiin ja ei nahkasuutarin. Kivi, KT II 148.

Niin kuin esimerkistöstäkin voi päätellä, *ja ei* -yhtymää on myönteisen lauseen jäljessä käytetty runsaasti 1500-luvulta aina 1800-luvulle saakka. Jonkin verran on karttunut poimintoja myös tapauksista, joissa *ja ei* seuraa kielteistä lausetta. Ne edustavat kuitenkin selvästi poikkeuksellista käytäntöä. Yhteys edeltävään kieltoverbin esiintymään on yleensä etäinen. Useimmat poimintoni ovat Agricolan Rucouskiriasta; muista lähteistä on perin harvoja esimerkkejä:

ja Iset euet ole tehnyt sinun lais ielken, ja eij miten tottelluet sinun keskyäs, ja todistostas, iongas olet heille todhistanut, ja eij he sinua paluelluet — — Ja euet palainuet heiden pahasta menostans. Agr. I 136. hürmuliset

ouat sinun domios, etten me ole pitenyet sinun keskyies, ia eij oiikeasta waeltanuet sinun edheses. Ib. 159 –. sine et meite hallinut, Ja emme wiele Nimitetyt olluet sinun Nimehes. Ib. 171. cosca emme me ychthen Ansiota, ia eij ychte wanhurscautta meisse itzesem leudhe. Ib. 308. En tadho mine sillen sen pälle aijatella, ia en enämbi sarnata henen Nimehens. Ib. 339. ia ettei hän wlko sukuista miesta hänen radhins ota, ia ei anna sen linnoia eli maata hallita. Martti 3. Mutta eij yxikän onnettomus, eij yxikän suru eij yxikän tuska ia ei yxikän Jumalan rangaistos coco mailmas, ole werrattapa siehen waiwan, cuin – –. Pacchalenius 1667 I6b. nijn ei ole cucan maan päällä joca taita, ja ei cucan taiwasa, joca tahto andexi anda. Röring 1757: 28.

Jonkinvertaisessa erikoisasemassa ovat tapaukset, joihin sisältyy sekvenssi *ei kenkään*. Se näet vastaa yhdellä sanalla ilmaistuja germaanisten kielten pronomineja (rts. *ingen*, saks. *niemand*; latinassakin *nemo*), mikä on vaikuttanut vahvasti ortografiaankin: Agricolan teoksissa yhteen kirjoitettu *eikengen* (*eijkengen* jne.) on huomattavasti yleisempi kuin erilleen kirjoitettu.¹ Ei ole siis ihme, että Agricolan suomennoksissa on yleisesti *ja eikengen* (*ja eij kengen* tjs.) siinä, missä nykysuomi käyttää ilmausta *eikä kukaan*. Kielteisen lauseenkin jäljessä tällaista käytäntöä joskus esiintyy:

eij ole yxiken Jumaloijsa sinun caltaijes, Ja eij kengen ole, ioca nijn tedhä taita quin sine. Agr. I 293. Eijkengen woij tulla minun tykeni, elleij minun Isen, ioca minun ledhetti, wädhe hende, Ja eijkengen tule Isen tyge, mutta minun cauttani. Ib. 649.

Jäykistyneen *ei kengen* -ilmauksen jälkikaikua saattaa kuulla äskeisissä Pacchaleniuksen ja Röringin esimerkeissä, joissa on kyse synonyymeistä *ei yxikän* ja *ei cucan*.

Kansankielessä *ja ei* on kieltävän lauseen jäljessä niin ikään poikkeuksellinen. Suhteellisen harvojen tapausten jakautuminen eri murteiden kesken osoittaa jälleen lounaismurteiden erikoisasemaa. Niistä on esimerkkejä tiedossa enemmän kuin muista yhteensä:

PyhR: jämt kurkum päräl oli visplä varp ja ei menny alas ja ei tullup pois. Saini Laurikkala 1924. PyhM: ei nyy enä mittä siit-olekka, olekka ollu, ja ei piikoi enä kukka nim pysymähänkä saa. Virtaranta, SKM 12. Hin: mää väsyi nii et-em mnä saan nukutuksi, ja ei nälk-ol-htoste. Vuoren pää 1988: 46. Myn: ol ehto pimi jo ja en uskaltank kotti lähti ja ei, ei kukkan tullut tuama ja ei yhtikä mittä sit nähnykkän. KS 1: 30. Kus: kalastus ei kannat ja / ja ei mittä muut elämä mahrollisutt-ol. SJ 6: 199. Hali: Ei läpi mittäm pain ja ei se ensmätteks rikkikä men. SKSK 77. Kis: Joo ei sitä saanu nöyttä kellä ja em mää taas ymmärtän yhtän simmossi pelkä. SJ 15: 197. Virr: Vasetuinem paimen oli; ei niitä [kuttuja] käynyt tuannep päinsäp paneminej ja ei ne aitaa nähneekkän, ne oli sellasia poikia! Virtaranta,

1 Index Agricolaensis -teoksen mukaan nominatiiviasu *eikengen* esiintyy peräti 157 kertaa, kirjoitusasu *kengen* 99 kertaa. (Muita variantteja ja taivutusmuotoja on lisäksi, mutta paljon vähemmän.)

VKM 333. Kiih: ne ei tuota ukkoo eñnee niin uskoñna ja evät uskoñna varsinkkaas siihen taikkaan. KS 2: 239. Sot: Konsta se se oli joka se ei kävellyj ja ei soattanna syyväkkää' ite. L. Lounela 1953. Ver: Siitä ei oo tässä suokunassa ollu seittystä miestä kun Tuomas ol' ja ei tulekkaa. Mägiste, VSS 66.

Kokoavasti on siis todettavissa, että kielteinen lause (vanhassa kirjasuomessa lauseenjäsenkin) voidaan kytkeä edelliseen lauseeseen *ja ei*-yhtymällä sekä kansankielessä (erityisesti lounaismurteissa) että vanhassa kirjakielessä. Edeltävä lause on miltei aina tällöin myönteinen. Jos se on kielteinen, toimii kytkevänä ilmauksena yleensä *eikä*. Havainnollistetakoon kyseistä jakaumaa vielä muutamilla vanhasta kirjallisuudesta poimituilla esimerkeillä, joissa on ensin myöntävän lauseen jäljessä *ja ei* ja sitten vuorostaan *eikä*:

Telle kwlla sömen pite. — —. Ja swrustamata wähä Wina, ia eij Mettä iooman, Eyke pääszonda iskemen. Agr. I 7. Sen ia sen olen wnochtanut, ia en cohendanut, enge itzeni parandanut. Ib. 675. ettes tene ööne meidet sinun laupiudhes sipein ala corijaijsit, ia et langetaijsit edke sallisit sen heijun wiholisen meite pälette. Ib. 678. maxakan 40. mrka, ia cutzukan warkaxi: ia ei pidhä sen ikänäns oleman käreiäs wskotun, eikä todhistaiax otettaman: los se soimatan hänelle, ia ei ole ilmei eikä päldä löytyy, warielkan hänens 12. miehen walalla. Martti 13 —. Näin woimalinen on Herra Christus hänen sanasansa, että hän sen cautta taudit puhdistaa ja eij ole ikänäns nijn suurta ja rascasta tautia, eikä nijn suurta tusca ia waiwa, ettei hän taida auttaa. Sorolainen 1621: 326. Minä olen nuori ollut ia wanhaxi tullut, ia en ole ikänäns sitä hurskast hyljätyx nähnyt, engä hänen siemenes kerjawan Leipä. Pacchalenius 1667 K4a. Äänisanoissa tapautuu välistä ts, joka pitää äännettämän niinkuin jo neuvottiin, ja ei eri tavuihin eikä muiden murteiden jälkeen. Europaeus, Star 13/1847 s. 3.

Niin kuin aiemmin oli puheena (s. 156), on 1700-luvulta lähtien *eikä* käynyt yhä yleisemmäksi myös myöntävän lauseen jäljessä ja saanut 1800-luvun jälkipuoliskolla jo selvän ylivallan. On aika yrittää hahmottaa kehitystä ja sen taustaa tarkemmin.

Kaikesta päättäen kielteinen ilmaus alkuaan on kopulatiivisesti kytketty yleensä *eikä*-sanalla riippumatta siitä, onko edeltävä lause myöntävä vai kieltävä. Kirjasuomea luotaessa pääsi kuitenkin yleistymään sellainen — ei tosin poikkeukseton — käytäntö, että kieltävän lauseen jäljessä oli *eikä* mutta myöntävän lauseen jäljessä *ja ei*, jonka malli oli germaanisissa kielissä (saks. *und nicht*, rts. *och ej ~ icke*). On tietenkin aihetta kysyä, miksi *ja ei* kieltävän lauseen jäljessä sai vain niukasti jalansijaa. Syitä voi löytää useita.

Ensinnäkin on luonnollista, että rinnastuksessa yleensä vallitsevan symmetriapyrkimyksen mukaisesti on tavanomaisinta rinnastaa kielteisiä ilmauksia keskenään. Näin ollen kaava *ei A eikä B* oli lujasti juurtunut; *eikä* ei ollut yhtä helposti syrjäytettävissä kuin sellaisissa harvemmissä tapauksissa, joissa myöntävään lauseeseen kytkettiin kielteinen elementti.

Toisekseen käännöskirjallisuudelle malleja tarjonneissa germaanisissa kielissäkin oli kielteisiä rinnasteita varten erityisiä parikonjunktioita (saks. *weder – noch*, rts. *varken – eller*), jotka vaativat muuta ratkaisua kuin *ja*-KK:lla ja kieltoverbillä kääntämistä. Luonnollista oli turvata tuttuun *ei – eikä* -rakenteeseen.

Kolmanneksi latinassakin oli yleinen parikonjunktio *neque – neque* (*nec – nec*), joka pidätti oppinutta suomentajaa tarttumasta *ja ei* -käännökseen. (Pikemminkin se johdatti suomennokseen *eikä – eikä*; ks. s. 214–.)

Niin kauan kuin harvalukuiset suomen kielen viljelijät tyytyivät yleisesti noudattamaan germaanisten kielten tarjoamia malleja, myös 1500-luvulla omaksuttu *ja ei* pysyi runsaassa käytössä. 1700-luvulla havaittava *eikä*-sanana yleistyminen osoittanee aidommin suomalaisen ilmaisutavan spontaania leviämistä.¹ Sitä on sitten Avellanista alkaen tietoisestikin tuettu.

Kansankielessä *ja ei* on ollut tavallisin lounaismurteissa. Olisi vaikea olla olettamatta ruotsalaismurteiden vaikutusta, joskin lienee mahdollista otaksua, että kristillisen sivistyksemme vanhimmilla rintamailla olisi jotakin vaikutusta voinut välittyä myös kankealla suomella sepitetyistä saarnoista. Kun lounaismurteissakaan yksityistä lauseenjäsentä ei koskaan näy kytkettävän *ja ei* -yhtymällä, selitys piilee siinä, että lauseenjäsenten kielteiseen rinnastamiseen on kaava *ei – eikä* perin lujasti vakiintunut. Niihinkään suhteellisen harvoihin lauseenjäsenten rinnasteisiin, joissa predikaatti on myönteinen, ei *ja ei* ole kyennyt tunkeutumaan, vaikka vanhassa kirjasuomessa näin on jossakin määrin tapahtunut.

Kokonaan *ja ei* -yhtymän viljely ei kuitenkaan voi johtua vieraasta vaikutuksesta, koska esiintymiä on tiedossa eri tahoilta, itämurteita myöten. Sitä paitsi on syytä muistaa sellaiset *ja*-sanalla kytketyt lauseet, joissa kieltoverbi ei välittömästi seuraa KK:ta (ks. s. 184 –) ja jotka nekin osoittavat, ettei kieltävän lauseen yhdistäminen edelliseen *ja*-sanana avulla

1 Jo v:n 1642 Raamatussa on useissa kohdissa *eikä* siinä, missä Agricolan UT:ssa on *ja ei*. Paljon useammin on kuitenkin korjauksesta pidättytty tai tyydytty vain kongruenssia koskevaan muutokseen, esim. *ja eivät* > (yleisesti) *ja ei*, *ja emme me* > *ja en me*. Evankeliumien osalta tekemieni laskelmien mukaan runsas viidennes 3. persoonan *ja ei*(vät) -tapauksista on Raamatussa asussa *eikä*, mutta muissa persoonamuodoissa olevan kieltoverbin yhteydessä olevaa *ja*-sanaa ei ole kertaakaan korvattu *-kä*-liitteellä. (Agricolan tuotannossakaan ei muuten ole juuri muita *-kä*-liitteisiä kieltoverbin muotoja kuin *eikä* ja vähin *enkä* ja *etkä*; *ettekä* ja *eivätkä* ovat vallan vieraita.) Agricolan *ja eikengen* (yms.) on Raamatussa yleensä tavalla tai toisella sujuvoitettu, usein sijoittamalla verbi heti *ei*-sanana jälkeen, mutta evankeliumeissa on huomatakseni vain keran käytetty näissä muutoksissa *eikä*-sanaa.

On siis aihetta todeta, että v:n 1642 Raamattu hieman oirehtii kehityksestä *ja ei* > *eikä*. Käännöskomitean kielitunteen mukaan on myöntävän lauseen jäljessä yhtymä *ja ei* ollut kuitenkin täysin käypää kieltä. Samaa näkemystä edusti vielä Lizeliuksen seuraavalla vuosisadalla. V:n 1776 Raamatussa on miltei poikkeuksetta säilytetty *ja ei* -tapaukset ennallaan, jopa joskus harvoin palattu *eikä*-kannalta *ja ei* -kannalle.

ole sinänsä suomen kielen luonteen vastaista. Vapaassa puhunnassa *ja* ja *ei* (vieläpä *eikä*) törmäävät helposti senkin vuoksi, että lauseen loppuun usein tulee puheenvuoron jatkumista osoittava *ja*, mutta jos seuraava lause hahmottuu kieltäväksi, se saattaa alkaakin kieltosanalla. Usein tällaisessa saumakohtadassa on tauko, mutta sujuvasta puheesta sitä ei aina voi havaita. — Mainitsen pari näytettä virkkeistä, joihin on merkitty taukoa ilmaiseva pilkku:

Lop: lampaita kasutettiin melkeej joka paikas ja, villast tehtiin kintaita ja sukkia ja, ei niitä ostettus sillon sukkia yhtikän. Länsimäki 1985: 34. Sot: nin sinne' 'astit tuota haalasivat ja, ei minulla ollu' 'evästä minä söen talosta. Räisänen 1987: 52.

Tällaisia tapauksia ei ole kelpuutettu edellä lueteltuihin *ja ei* -esimerkkeihin, koska *ja* on niissä tulkittava pikemmin "jatkeeksi" kuin seuraavan lauseen yhdistämistä osoittavaksi KK:ksi. Jälkimmäinen tulkinta käy aiheelliseksi, kun tauko (pilkku) häipyä.

On siis päädyttävä toteamaan, että kopulatiivisesti rinnastettava kieltävä lause murteissa aika usein kytketään *ja*-sanalla silloinkin, kun kieltoverbi on lauseen alussa. Tällainen käytäntö ei selity pelkästään vieraan mallin orjalliseksi myötäilyksi, vaikka vieraan tuen vaikutusta ei ole syytä kieltääkään. Edelleen on mielestäni aihetta pitää kielen ohjailussa kiinni siitä vaatimuksesta, että *ja ei* normaalisti on korvattava sanalla *eikä*. Käytännössä *eikä* on jo pitkään ollutkin aivan hallitseva ja on itse asiassa jättänyt melko vähän sijaa sellaisillekin tapauksille, joissa *ja*-konjunktion ja kieltoverbin välillä on muita sanoja. Ellei erityinen painotustarve muuta vaadi, vastaa *eikä* selvästi paremmin suomen kielen henkeä — mukaillakseni Avellanin sanontaa.

On kuitenkin eräs rinnastustyyppi, jossa *ja ei* on täysin käypä, jopa niin, että *eikä* ei tulle lainkaan kysymykseen. Tarkoitin rakennetta, jossa rinnastetaan saman verbin myöntävä ja kieltävä muoto (useimmiten preesens). Kieltoverbi on tällöin tavallista painokkaampi, joten on sopivaa jättää rinnastussuhteen ilmaiseminen erilliselle (painottomalle) *ja*-sanalle, mikä johtaa nasevaan rytmikuvioonkin. Useimmat esimerkit edustavat nykyistä kirjakieltä¹:

Oletko käynyt meillä — —? "Käynyt olen ja en ole' käynyt, sen saat ymmärtää', kummin tahdot. Ahlqvist, Star 5/1847 s. 2. Ihminen näkee ja ei näe. Hän uskoo ja ei usko. Kanava 1974: 441. Valtiosääntö on kestänyt ja ei ole kestänyt. SK 35/1976 s. 35. Yllätyn ja en ylläty. Yhteishyvä 9/1978 s. 3. Oletteko tyytyväinen Pohjola-kiistan voitosta? — Olen ja en ole. HS 19.9.1989. Hän itse ei pane pahakseen, että hänen taloan juhliitaan Suo-

1 Näennäisesti samankaltainen tapaus on jo Agricolalla: andapi sata ylitze ne, iotca hende kijteuet, ja eij kijtte. I 806. Semanttisesti on kuitenkin kysymys aivan erilaisesta rakenteesta. Kaksi relatiivilauseetta on puristettu yhteen ilmaistaessa ajatus 'niiden yli, jotka häntä kiittävät, ja niiden yli, jotka eivät kiitä'.

mestakin käsin pohjoismaisen betoniarkkitehtuurin klassikkona. Aine on ja ei ole tärkeä. HS 19.11.1989. Alhoa ajatus kiehtoo ja ei kiehdo. HS 10.12.1989. Rushdie on sanonut erästä mieli-ilmaisuaan käyttäen, että Brickhall "on ja ei ole" Brick Lane. Onko kirja siis siirtolaisromaanin? – Vastaus: On ja ei ole. HS kk-liite 5/1989 s. 21.

Ilmaustyyppi on kaikesta päättäen kirjallista perua; murreteksteistä en sitä ole tavannut. Nykyisessä puhekielessä olisi kyllä täysin mahdollinen ainakin (elliptinen) vastaus "on ja ei", josta on seuraava kirjallinenkin esiintymä tiedossa:

Vastaisin: on ja ei. Rapola, Suom. kurkihirsi 46.

Ja-konjunktion ja kieltoverbin yhdistämisen kyseisenlaisissa sanonnoissa on ainakin jo Saarimaa (1947: 259) todennut hyväksyttäväksi, joskin on myös maininnut vaihtoehdon: "Oikein sen sijaan: *He näkevät ja eivät näe* (tietysti voisi myös sanoa: *ja ovat näkemättä*)."

Kielteisten kysymyslauseiden rinnastamisesta (*eikö* – – *ja eikö*) ks. s. 168 –.

5.3.5 *Ja ei* virkettä aloittamassa

Myöntävällä lauseella alkavan virkkeen aloittaminen *ja*-KK:lla on kansanomaisessa kerronnassa erittäin yleistä. Sitä tavataan myös kieltävissä lauseissa, joskin hyvin paljon harvemmin. Kieltävien lauseiden taajuushan on jo olennaisesti vähäisempi kuin myöntävien. Sitä paitsi myös virkkeen alussa on normaalimpaa käyttää ilmausta *eikä* KK:n ja kieltoverbin yhdistelmän sijasta. Milloin KK:n jälkeen pyrkii asettumaan jokin muu lauseenjäsen, voi korvaaminen *eikä*-sanalla kuitenkin jäädä suorittamatta (vrt. s. 186 –).

Virkkeen aloittaminen *ja ei* -yhtymällä on kansankielessäkin poikkeuksellista. Tietoja on tosin eri murteista, mutta varsinkin itämurteista sangen niukasti. Vain lounaismurteista poimintoja on karttunut enemmän, mikä on sopusoinnussa sen kanssa, että virkkeensisäisetkin *ja ei* -tapaukset ovat lounaismurteille ominaisia (ks. s. 175). – Esimerkkejä:

Eurj: ja ei mnul / isäm Berinttö sitt-olekka. SJ 8: 209. Kalan: Ja ei nyy ok kukka ihmine nin kaua. SJ 13: 167. PyhM: Ja ei m-os oikke viittiny niitten [mustalaisten] kans riittahankam pistä. – – Ja kyl nee vaa meil ova ollu. Ja ei muuhal sit. Virtaranta, SKM 6. Hin: ja em mnä nukkun lainGa. Vuorenää 1988: 57. Myn: Ja ei mittä ollu poslintalrikei, ei mittä veitei ei kaffelei. SML 12. Pai: Ja ei se isäntä tullukka ai sit itek – –. SJ 12: 162. Pern: Ja ei niit [lapsia] ny nii hyvim piretty ku niit nyy piretä. Virtaranta, SKM 23. Somero: No se lähti erel. Ja ei meitiv väli piretyntynny eikä lyhentynny. Virtaranta, SMK 219. MetM: Ja ei kukkaan usko kullai leipä ja voi ja sianliha voi maittaa! SKMK I 101. Kiikk: Ja ei se ollukkaan ste ennääs suatta pelkoo. Virtaranta, SKM 72. Ika: ja ei siitä tullut tolistajoo sittem mitee eikä tullus sakkoo ei mitee. Kettunen, SM I 25. Tyrvää: Ja ei yhtääm mittään nähny! Virtaranta, EE 295. KanA: Ja emme me kumpikan

sattunu huamaan. Virtaranta, SKM 124. KuhL: Ja ei me kajottu yhtään eikä tehty pahaa sev verstaillen yhtään. Virtaranta, HKM 267. Rääk: Ja eikun koppasj puukkosa ja nöplöttelj rihman käsjsiisä ja katkasj sen. SKMK II 103. (Kaiketi ellipsi < ei muuta kuin.) Kuusjä: Ja ei aikookaak kun tulj vastaan niin hirmujnen rakkine jotta mie en ollut ennen nähnyt. Ib. 130. Sääm: ja eivät katkiil loimet. Marjatta Vasara M. Nil: Isäntä lähtennä yksinään [yöllä kirkkoon]. Ja ee kaavvan kun renki kuuli kirkon ovviin rumpsaaksen. SKMK II 52. Sumi: ja ee sitä [kansaneläkettä] tarttees kaekille' antoakkaa. R. Hämäläinen M. Kauhava: ja ei meillä oom musta-laasia ollu yätä koskaam — —. Kallio — Lahti 1982: 77. YHär: Ja eihän se tiänny enää paljo mistääm mutta — —. Virtaranta, SKM 197. Pat: Ja ei se oot täälä ollu oikeen ... mieluinen syöntikala se majen ni ... Ib. 210. Hai: Ja em minä ossaas selevittääm — —. Ib. 234. Sot: ja ei älynny [että lehmässä oli lannehalvaus]. Räisänen 1987: 29. Jär: Ja ei tietänt kukkoa — —. Virtaranta, SKM 359.

Mitään funktionaalia eroa *ja ei* ja *eikä* -ilmausten virkkeenalkuissa käytössä tuskin voi havaita. Lounaismurteissa *ja ei* -alku on yhtä normaali kuin muualla *eikä*-alku. Itämurteisten esimerkkien poikkeuksellisuutta osoittaa, että joissakin niistä on kyse elliptisestä fraasiutumasta (Rääk; Kuusjärven esimerkin *ei aikaakaan* on yleinen fraasi, ks. SMS *aika* A.II.3.e; Nilsin *ei kauan* lienee edellisen analogiaa).

Kirjallisuuden kielessä virkkeenalkuinen *ja ei* on melko yleinen Agricolan tuotannossa, eikä vielä Lizeliuskaan näy pyrkineen sitä Raamatun kielestä karsimaan (vaikka ei lehdessään käyttänyt). Evankeliumien eri-ikäisiä suomennoksia tarkatessani olen havainnut, että Agricolan virkkeenalkuinen *ja ei* on miltei aina säilynyt v:n 1776 Raamattuun saakka. Vasta 1938 virallistettu käännös on sitä säännöllisesti karttanut; toisinaan *ja* ja *ei* on erotettu jollakin väliin sijoitetulla sanalla, toisinaan korvattu *eikä*-sanalla tai adversatiivikonjunktiolla *mutta*.

Raamatun kielessä virke saatettiin siis vielä 1700-luvulla suhteellisen usein aloittaa sanoilla *ja ei*, mutta tavan suosio oli muutoin jo paljon varhemmin käynyt vähäiseksi. Sorolaisen postillan I osan otoksesta (s. 301 — 400) olen tilastoinut kolme tapausta, mutta useimmista vanhoistakaan lähteistä en ole tavannut yhtään esiintymää. Ilmeisesti *ja ei* juuri virkkeen alussa rupesi varhain tuntumaan huomiota herättävän kömpelöltä, vaikka sitä virkkeen sisällä vielä joltisestikin viljeltiin.

Esimerkkejä:

Ja ett sine minua ylenanna viholisten Käsissä. Agr. I 272. Ja en ole hende pelänyt caikesta sydhemesteni, ia mielesteni. Ib. 758. Ja ei jhme ole, ette tesse Hiippakunnasa nin moninaiset puhet ouat. Agr. II 19. Ja ei hen sallinut että iocu hende piti seuraman. Ib. 124. (Vrt. R 1776 Mark. 5:37: Ja ei hän sallinut; UT 1938: Ja hän ei sallinut.) Ja eiuet he woinuet henen sanans laitta Canssan edes. Agr. II 228. (Vrt. R 1776 Luuk. 20:26: Ja ei he tainnet hänen puhettansa Kansan edesä laitta; UT 1938: Ja he eivät kyenheet saamaan häntä hänen puheessaan kiinni kansan edessä.) Ja ei yxike heiste ole Jumalan edhes wnohdettu. Agr. II 204. (Vrt. R 1776 Luuk. 12:6: Ja ei yxikän heistä; UT 1938: Eikä Jumala ole yhtäkään niistä unhottanut.) Ja eiuet he tainet hende tehen wastata. Agr. II 211. (Vrt. R 1776 Luuk.

14:6: Ja ei he tainnet händä tähän wastata; UT 1938: Eivätkä he kyyneet vastaamaan tähän.) Ja ei ollut heille Lasta. Agr. II 162. (Vrt. R 1776 Luuk. 1:7: Ja ei heillä ollut lasta; UT 1938: Mutta heillä ei ollut lasta.) Ja eiuet he hende vastaanruueneet. Agr. II 195. (Vrt. R 1776 Luuk. 9:53: Ja ei ne händä ottanet wastan; UT 1938: Mutta siellä ei otettu häntä vastaan.) Sentähden myös Juutan Cansa on pitänyt heidän Lepopäiwäns cowin ia wisusti, nijn ettei he mitäkän työtä tehnet sen päälle. Ja eij cuitengan aiattellet, mingä syyn tähden Jumala oli silloin työtä tekemäst kieldänyt. Sorolainen 1625; Rapola, VKL 95.

Seuraavissa tuntuvasti myöhemmissä tapauksissa on selviä erityispiirteitä:

Ja ei ainoastansa ihmiset waan myös muut eläwät — sa[a]wat elatuxensa puiden hedelmistä ja lehdeistä. Frosterus 1797: 37. Konjunktiiorakenne *ei ainoastaan — vaan myös* on niin kiinteä, ettei kirjoittaja ole tullut aloitaneeksi *eikä*-sanalla.

Ja eihän tämän yleisön tunnusmerkkinä ainakaan ole sula tietämättömyys ja raakuus. KKL 1870 s. 62. Liitepartikkeli *-hän* lienee pidättänyt KK:n korvaamisesta *-kä*-suffiksilla; *eikähän* on tosin mahdollinen mutta epätavallinen.

5.3.6 *Ja ja ei erillään*

5.3.6.1 Yleistä

Grammatikot ovat jo kauan opettaneet, että kieltävää lausetta rinnastettaessa ei yleensä käytetä *ja*-konjunktiota vaan se korvataan kieltoverbiin liitettävällä *-kä*-suffiksilla. Nimenomaan yhdistelmää *ja ei* on pidetty virheenä. Sen sijaan lauseita, joissa KK ja kieltoverbi eivät ole välittömästi peräkkäin, ei ole ehdottomasti tuomittu. Jahnssonin lauseopissa (1871: 142) kielletään jyrkästi aloittamasta lausetta sanoilla "ja en" (et, ei jne.), mutta myönnytetään, että jos painotus vaatii kieltoverbin sijoittamista yhtä tai useampaa sanaa myöhemmäksi, saa *ja*-konjunktiota käyttää, esim. "Minä pidän, mitä löysin, ja omistajalle sitä en aio antaa".

Setälän lauseopissa (1880: 49 Muist.) on vastaava myönnytyks, mutta painoa sanotaan haluttavan antaa "itse negationille", esim. "Niin olen sanonut, ja minä en luovu sanastani". Asiallisesti sama kanta (ja sama esimerkki) on myöhemmissäkin painoksissa, myös Sadeniemen tarkistamisissa.

Uusien kielioppaiden laatijoista Ikola (1986: 77) katsoo Setälän tavoin, että on kyse kiellon korostamisesta. Hänen esimerkkinsä "Äiti lähti asioille, ja hän ei koskaan viivy kauan" on mielestäni kuitenkin tulkittava niin, että tähdennys koskee *hän*-sanaa, kuten Setälän esimerkissä *minä*-sanaa. Poikkeavan painotuksen kohdistumisesta juuri kieltoon ei olisi syytä puhua. Itkosen Kielioppaassa onkin muotoiltu asia tarkemmin,

kun esimerkki "tätä sinun ei tarvitse tietää, ja sitä muuta sinä et ymmärtäisikään" on tulkittu niin, että *ja*-lauseen alussa on painokas lauseenjäsen.

5.3.6.2 Käyttö kansankielessä

Setälä (1883: 143 —) on kiinnittänyt *ja*-sanana käyttöön kieltävän lauseen edellä huomiota myös kansankielen kannalta ja toistanut sen käsityksen, että on kyse halusta "antaa kiellolle suurempaa painoa". Aivan ilmeistä kuitenkin on, että tavallista vahvemmin painottuu useimmissa Setälän esimerkeissä nimenomaan *ja*-sanaa seuraava sana: Toinen puoli on tyhjä, ja toisell' ei o' mitään. Tänään maksaa 60 markkaa, ja huomenna ei saa millään hinnalla. Oli yksi ihminen kuoletettu ja ripustettu puuhun, ja minä en voinu' sitä kattella (Virr). Puolitoista tynnyriä kylvin, ja enempää ei tule, kun puolitoista tynnyriä (Äht).

Muotoilu painotuksen osuudesta on siis vähintäänkin epämääräinen. Setälällä on sellainenkin esimerkki, jossa lausepaino nähdäkseni on hyvin neutraali: Maantien itäpuolella oli niittu, ja siin' ei ollu' aita (Äht). Näyttääkin siltä, että *ja*-sanalla alkavien kieltolauseiden erityistä painotusta on tuntuvasti liioiteltu. Setälän mukaan kieltolause liitettäisiin *ja*-sanalla vain myöntolauseeseen. Käytännössä kuitenkin myös kahta kieltolauseetta voi toisinaan yhdistää *KK ja*. — Luettelen seuraavaksi joukon murteista poimittuja esimerkkejä:

Sau: toisep pelkäsi ja toise ei.¹ Eeva Laine M. Hali: Mikäs pahan tappa: Jumal ei hual ja piru ei piräk kiirut! SKSK 351. Ylän: Ei se annak ko luppaa ja se ei luppak ko antaa. Ib. 340. Viht: sit ov verempaine niin korkja ja mä en ol nyt taas ollukka sit hiljakkoij juur lääkäril. Virtaranta, SKM 34. Län: [Salama] meni siittä alas ja se ilma ei tehny mittään hamoja. Virtaranta, HKM 342. Hauh: ei olluk kaikissa talossa sikkaa ja ittellisissä ei ollenkan siihin aikaan. Ib. 106. Lam: Kahleksam päivää olin kiertokoulus, ja muuta en ollu. Virtaranta, SES 391. Säck: mut sitte yhtäkaikki selventy ilma ja päästiim maihej ja kaloja ei saatu paljo mittää. Kettunen, SM I 279. Jää: ei uskaltant männä [separaattoria] likkeelkää ja kassomisest ei puhettakkaa. SKMK II 245. Kurk: keskiiveri isäntä tappo sen ja otti rahat ja sitä ei tietänt kukkoa arvellakkoa. Leskinen — Miikkulainen 1985: 26. Mik: Sitt se mies huastó kotonnaa(n) akallee(n), että hää tek' semmošen kontrahi(n) ja nyt hää ei sua semmošta lintuva ammutuks. Paasonen 1889: 21. HirS: sen talon tyttäret itki jouluamuna kirkon porstuvassa ja myö ei ollenkaa tietty että mikä niillä ol'. Kettunen, SM I 185. Maan: mies kuñ tul' vastaa ja se ei puhum mittääm muuta kuv vastakkai käövään siinä. SML 110. Viit: kaovan kävelij ja, etin sitä ja minä en löytännä. Kettunen, SM I 208. HanS: hyvähäm minun niitolj [haukia]

1 Tällaisessa tapauksessa *eikä* ei olisi edes mahdollinen. Lause *toiset pelkäisivät eivätkä toiset* olisi aivan omituinen, mutta sellaisessakin muunnoksessa, jossa subjektit olisivat eriasuiset, merkitsisi *eikä*-sanana käyttäminen merkityksen muuttumista. Vrt. *Kalle pelkäsi ja Pekka ei*. — *Kalle pelkäsi eikä Pekka*. Edellisessä Kallen ja Pekan suhtautuminen mainitaan tasaveroisina, jälkimmäisessä korostuu Kallen pelkääminen.

poksaatellakkii ku olj kirkas päeväpaeste ja vettä ei ollu kum puolisiäree. SKMK II 180. Jäms: sen äity tuleen nenästä verta ihteksee, ja sille ei soannum miteä! Virtaranta, SES 60. MänH: s-ol siinä neljä-viiskilone ja se ei olt vielä kutena! Virtaranta, SKM 316. YHär: ruattalaaset sitte hallitti, ja ne ei ainakaam moittinuv viinaa, ne oli oikeen aika juappoja. Virtaranta, SKM 207. AHär: Tappaa et tohori ja syära et jaks! SKSK 348. PyhOl: Toesinaan sae olla kaksii miestä veäntämässä ja se [separaattori] ei kun äkkäös vaen. SKMK II 91. Pat: tämäki tosi pitäs olla aivan tuota ja se ei ook kaukana ku se on tapahtunun ni. Virtaranta. SKM 214. Uta: meill-oli kolomellaiset lapset [kahden lesken omat ja yhteiset] ja ne ei kahissuk koskaa. Leena Korhola 1959. Kaj: ja pakota' ei ja tulehtunu' eij-oo. L. Lounela 1939. Puo: riihimiehillet tuotiir ruokoa riihee ja oamukahvesta ei puhettakkaa. SKMK II 158. Rov: [Lehmä] suokuopal laiasa makas ja puhu ei mithän. O. Artimo 1937. Ver: Niin se [haltija] sitten katos ja se ei enemp nähny siitä mitään. Mägiste, VSS 141.

Kansankielessä kielteisen lauseen kytkeminen *ja*-KK:lla ei läheskään aina perustu erityiseen painotustarpeeseen. Tosin edellisissä esimerkeissä on sellaisiakin, joissa *ja*-sanaa seuraava lauseenjäsen on korostainen, mutta usein se on pronomini, jota tuskin tarvitsee olettaa erityisesti painotetuksi. Tätä käsitystä vahvistavat sellaiset nauhoitteista litteroidut esimerkit, joihin lausepaino on merkitty. Mainitsen joitakin esimerkkejä Suomen kielen näytteitä -sarjasta, jossa vahva lausepaino on osoitettu merkillä " ja heikompi merkillä ':

Hin: kyl 'hänell_on_ollu "ykstoist 'hevös"t_yhrel haaval ja "nỳ 'ei 'tallis_o"l_yhtä. Vuoren pää 1988: 34. Kurk: miu ni, 'ruumiin kätettäi tän "sillan 'alle, ja nyt "mie en soa 'rauhoa "yölä enkä "päivällä. Leskinen — Miikkulainen 1985: 26. ja, vähä 'aikoa "pelatoa ja, piru "ain häviijä 'siinä ja siit_ei ole enneä "pirul 'rahhoa. Ib. 34 —. Kauhava: 'sä oot_"aina "pois ja, "jaakkoo 'tuloo aina ja 'sua eij_ook 'kotona. Kallio — Lahti 1982: 12. Sot: se 'sem 'paloj 'jälen kun kahto nin se 'silloj justiisa' 'asettu ja se ei 'pahaksi männyv va'. Räisänen 1987: 16. ne_on ne 'nyttyrät sieltä läheteheet ja "kastuheet ja se 'ukko 'eijj_oo' 'olluk 'kotona. lattiallep puonneet ja 'nehä' "'ei oot tienneet. Ib. 22.

Toisinaan *ja*-sanaa seuraava sana on merkitty painotetuksi, toisinaan vahvin paino on jollakin muulla sanalla. Myös kieltoverbiä voidaan korostaa. Tässä yhteydessä ei ole mahdollista syventyä yksityiskohtaisesti painotusseikkoihin, mutta joka tapauksessa on ilmeistä, että Setälä on ensiksikin tullut korostaneeksi liikaa painon merkitystä *ja*-alkuisissa kieltävissä lauseissa ja toisekseen sanonut ainakin yksipuolisesti tähdennyksen koskevan nimenomaan kiellon ilmaisemista. Nähdäkseni kysymys on ennen kaikkea siitä, että kansanomaisessa kerronnassa ja varmaan puhutussa kielessä yleensäkin lauseita kytketään hyvin usein *ja*-sanalla ja näin voidaan menetellä myös silloin, kun (varsinkin) myöntävää lausetta seuraa kieltävä. Puhuja on lausetta aloittaessaan tuskin aina edes tietoinen siitä, tuleeko lauseesta myöntävä vai kieltävä. Milloin KK ja kieltoverbi kytkeytyvät puhujan ajatuksissa peräkkäin, on puhunnassa tuloksena todennäköisesti *eikä*; näin käy säännöllisimmin kielteisen

lauseen jäljessä, jolloin edellisen lauseen kielteisyys ymmärrettävästi edistää kielteisyyden ilmaisimen sijoittumista seuraavassakin lauseessa alkuun. Jos sitä vastoin jälkimmäisessä lauseessa jotkin muut lauseenjäsenet pyrkivät esiin lauseen alussa, heikkenee taipumus korvata KK ja kieltoverbi *eikä*-sanalla.

Joskus *ja*-sanän jälkeen seuraa vielä tauko, jolloin on erityisen luonnollista, että KK:n ja kieltoverbin tehtävät on ilmaistu erillisillä sanoilla. Jokunen esimerkki:

Kark: kiällettiin ette saas sannoo hyvää päivää ja, yätä ei annettu olla heitin siälä noiran talosa. Virtaranta, HKM 431. Län: Ja minä vilkasiv vähä mualle ja — sillon em minä nähny ennääs sitä! Ib. 351. Lop: menè sinnep pirullähteeseej ja, siäl-ei op pohjaa ollenka. Länsimäki 1985: 43. Kiih: Van ol' ruvenna yhen kerran suappoihen tekkoj ja ol' ne ommellunna ja, ne ei out tulluk käypäset. SML 90.

Omana ryhmänään esiteltäköön vielä sellaiset tapaukset, joissa *ja* aloittaa virkkeen. Virkettä aloittava *ja* on kansankielessä hyvin yleinen, joten on luonnollista, että se voi esiintyä myös kielteisessä lauseessa, joka ei kytkeydy samaan virkkeeseen edellä sanotun kanssa. Kovin yleisiä virkkeenalkuiset *ja* — — *ei* -tapaukset eivät kuitenkaan ole. Normaalisti aloittaa *eikä*-sanalla; varsinkin jos edellinen lause on kieltävä, tulee *ja* — — *ei* perin harvoin kysymykseen. Sitä paitsi erityisesti lounaismurteissa *ja* ja kieltoverbi asettuvat tyypillisesti peräkkäin (ks. s. 175). Näin ollen yhdistelmälle virkkeenalkuinen *ja* — — *ei* jää melko vähän sijaa. — Esimerkkejä:

Hin: ja tääl-ei ol-oma kirkkoherra. Vuorenpää 1988: 56. Erä: Ja se ei ollu ikänä olluk kaivonkattoja mutta se katto sitte kaivon. Virtaranta, HKM 319. Päl: Tallaat — suuret nuattatallaat oli Luikalassakin. Ja nyt ei siäl o yhtä talast ennää! Ib. 186. Kuol: kaik nä kuus miestä joutuit vee'e varraa. Ja ne itärannamiehet ei jokahine osanneet ies uijakkaa. SKMK II 262. Rääk: ne [sudet] on puonnu sinne kuoppaa. Ja siitä kuopasta ne ei ou pois piässy. Ib. 105. Pet: siell olj suuri musta kärmes siellä lähteessä! Ja myö ei hajettu sittev vettä! Virtaranta, SES 127. KorL-Muura: olj leikattu se jalaka. Ja se särky ei taukonnus siitä. Ib. 157. YHär: se katos sitted se viinaleili. Ja ne ei tiännys sitted mihinkä se joutuu. Virtaranta, SKM 198. Pat: Ja sitä ei semmosta yökkölemää sit-o huono löytää. Ib. 213. Puo: Minkä ne [lyhyet hameet] lämmittää? Ja röijyssä ei hijoja! SKMK II 157. Ver: Ja nyt ei oo yhtää, joka taitaa rullata, ja nei uskokkaa nyt. Mägiste, VSS 121.

5.3.6.3 Käyttö kirjakielessä

Kirjallisuuden kielessä *ja*-sanalla alkavat kieltävät lauseet, joissa kieltoverbi ei seuraa heti KK:ta, ovat alusta lähtien olleet verrattain tavallisia. Niiden viljelyä ei ole milloinkaan pyritty kieltämään kukaan kuten sellaisten lauseiden, joissa on peräkkäinen *ja ei* -yhtymä. Tosin kielenkäytön oppaisissa, joissa asiaan on puututtu, on annettu ymmärtää, että kieltävän lauseen

rinnastamiseksi yleensä turvaututaan *eikä*-sanaan ja vain painotuksen takia voidaan käyttää *ja*-konjunktioita.¹

Käytäntö onkin ohjautunut siihen, että kieltävää lausetta kopulaatiivisesti rinnastettaessa yleisimmin viljellään *eikä*-sanaa. Nykykielessä tätä käytettäneen aina, jos edeltäväkin lause on kieltävä.² Myöntävän lauseen jäljessä *KK ja* on sekin käytettävissä, joskaan sitä ei teksteistä kovin usein tapaa. Toisaalta on kuitenkin ilmeistä, ettei *ja*-sanaan läheskään aina liity erityistä korostuspyrkimystä, jota mm. Setälä on pitänyt sen käytön ehtona (vrt. ed. s. 184). Vanhimman kirjallisuuden osalta tämä on itseltään selvää, kun *ja ei* -alkuisetkaan lauseet eivät osoita poikkeavaa korosteisuutta. Myös nykypäivien esimerkit ovat monesti painotukseltaan ilmeisen neutraaleja. — Esimerkkejä:

Caicki on henen cauttans tehdhijt, Ja ilman hänete ey ole techty miten. Agr. I 82. Ja Walkeus pimeijs poijsta, Ja ne pimeyhet euet hende kesitennyet. Ib. Eijke mös orihit auta, Ja heiden swri wäkewuydens, eij pelasta. Ib. 200.

Murettua rokoa ei henen pidhe serckemen, ia switzeuat pellauaist ei pidhe henen sammuttaman. Agr. II 54. — Vrt. UT 1938 Matt. 12:20: Särjetyä ruokoa hän ei müserra, ja suitsevaista kynttilänsydäntä hän ei sammuta.³

ia temen callion päle tahdon mine rakeda minun Seurakundani, ia heluetin portit ei pide hende ylitzewoittaman. Agr. II 68. Vrt. UT 1938 Matt. 16:18: ja tälle kalliolle minä rakennan seurakuntani, ja tuonelan portit eivät sitä voita. R 1992: ja tälle kalliolle minä rakennan kirkkoni. Sitä eivät tuonelan portit voita.

Auringoisen pite pimiemen, ia cuu ei anna henen waluans. Agr. II 149. Vrt. UT 1938 Mark. 13.24: aurinko pimenee, eikä kuu anna valoansa.

Pappein pitä pysymän sijnä Waattenparres, cuin heidän Säätyns parhan sopi ja seiso; Ja ne alemaisemmat Papit ei mahda canda sencaltaista waatten tapa, cuin — —. Florinus 1688; Rapola, VKL 74. Koska auringo on laskenut ja kuu ei anna waloansa, nijn — —. Frosterus 1791: ib. 182. Mutta se on ikuisesti seisova paikallaan, ja kansan kielelle ei ole sellaisesta kirjallisuudesta mitään apua. Hannikainen 1847; SS 345. Viina päässä on hän kuitenkin vallatoin, ja tällöin ei ole hyvä hänen kanssansa taistella. Ahlqvist 1859; sama, Suom. lukemisto 143. pohjassa eivät Woguulit nouse

-
- 1 Itkosen Kielioppaassa on perusohjeena: "ja — — ei" tav. par. *eikä*. Ikolakin (1986: 77) sanoo tavallisesti käytettävän kieltolauseissa *ja*-sanan sijasta *-kä*-liitepartikkelia.
 - 2 Vanhemmasta kirjallisuudesta tapaa joskus *ja — — ei* -rakenteen kieltävänkin lauseen jäljestä.
 - 3 Raamatun kielessä Agricolan *ja — — ei* -tapaukset näyttävät usein säilyneen edelliseen viralliseen laitokseen asti; toisinaan on kuitenkin vaihdettu tilalle *eikä*. Vuoden 1992 suomennoksessa näkyy kielteisissäkin tapauksissa konjunktiorinnastusta vähennetyn. Esim. kyseinen kohta kuuluu: Murtunutta ruokoa hän ei müserra, savuavaa lampunsydäntä hän ei sammuta.

ylemmäksi Soswajoen pohjasta tulevia syrjäjokia, ja idässä taas ei heidän piirinsä ulotu yhdistyneeseen Ob-Irtysch-jokeen asti muualla kuin Beresov'an kaupungin kohdalla. Ib. 135.¹ väliin havaittiin suuren joukon seudun asukkaista jääneen rokottamatta, ja rokotettujen lasten lukumäärä ei ollut edes puoltakaan syntyneiden luvusta. Otto E. A. Hjelt, Oma Maa II 488. Kerran sattui niin, että lukkarin piti matkustaa pois kotoaan ja hän ei joutunut sieltä pyhäksikään takaisin. P. Päivärinta 1912; SS 27. Yhteydet Itä-Euroopan, nykyisen Keski-Euroopan, älymystön vastarintaan olivat huonot, ja ainakaan niistä ei kukaan saanut poliittisia pisteitä ulkopoliittikan tikapuilla. SK 7/1990 s. 40. lapsilla oli koulusta lomaa ja postia ei kannettu. Osinko 1/1990 s. 33. Kustannukset ovat nousseet huomattavasti alkuperäisarvioita suuremmiksi, ja hanke ei ole pysynyt aikataulussaan. HS 22.2.1990.

Aineistoni on riittämätön valaisemaan *ja* – – *ei* -rakenteiden yleisyys-suhteita eri aikoina. Kyseiset tapaukset ovat yleensä niin huomaamattomia, että niitä on kaikenlaisia kopulatiivirinnasteita koskevan tarkkailun yhteydessä vaikea havaita. Ilman erityistutkimusta on mahdollonta sanoa mitään varmaa *eikä*- ja *ja* – – *ei* -rakenteiden keskinäisistä suhteista eri-ikäisessä kirjallisuudessa. Vaikutelmani mukaan *ja* – – *ei* on 1700-luvulta lähtien väistynyt hiljalleen *eikä*-sanantielä (kuten *ja ei*; vrt. s. 180), mutta saattaa olla jälleen käymässä tavallisemmaksi.

5.3.7 *Ja eikä*

Murteissa ei ole harvinaista, että kielteisessä rinnastuksessa pleonastisesti käytetään sekä KK:ta *ja* että suffiksia *-kä*. Kysymyksessä on tällöin miltei säännöllisesti kokonainen lause, johon kuuluu verbi ja usein subjekti sekä mahdollisesti muitakin jäseniä. Edeltävä lause on jokseenkin aina myönteinen (kuten *ja ei* -tapauksissakin).

Ei ole sinänsä hämmästyttävää, että rinnastussuhde ilmaistaan kielteisessä tapauksessa kaksinkertaisesti. Kun kieltävää lausetta rinnastettaessa useimmiten turvaudutaan *-kä*-suffiksiin ja muissa tapauksissa paljon yleisemmin osoitetaan rinnastusta KK:lla *ja*, päädytään helposti molempien keinojen käyttämiseen samassa yhteydessä. Ohjailemattomassa kansankielessä ei pleonastista ilmaisua suinkaan sillä tavoin kaihdeta kuin säännötetyssä yleiskielessä.²

Samanaikaiseen *ja* ja *eikä* -sanojen käyttöön päädytään helposti senkin johdosta, että *ja* yleisesti esiintyy lauseen jäljessä osoittamassa puhunnan jatkumista. Jos seuraava lause hahmottuu kielteiseksi,

1 Tässä *ja* – – *ei* -rakenne seuraa kieltolausetta. Edellisen lauseen kieltoverbi on kuitenkin loitolla, ja sitä paitsi käytetty rinnastustapa edistää symmetriaa.

2 Esim. kaksinkertainen negaation ilmaiseminen on suomen murteissa ja puhekielessä melko tavallista (Savijärvi 1977: 38). Viron kirjakielessäkin on mahdollista vahvistaa suomen *eikä*-sanaa vastaavan *ega*-sanantielä yhteydessä kieltoa ylimääräisellä kieltosanaalla (Savijärvi 1977: 39; Remes 1983: 137).

tarvitaan *eikä*-sanaa. Näin lauseiden rajalle syntyy sekvenssi *ja eikä*; sen osien välissä (joskus edelläkin) voi olla tauko, mutta sujuvakielinen puhuja saattaa toki antaa lauseiden liittyä aivan saumattomastikin. Esitän seuraavaksi joitakin näytteitä lauseyhteyksistä, joissa *ja* ja *eikä* -sanojen väliin on merkitty taukoa osoittava pilkku tai joskus ajatusviiva:

Somero: [Noita] kävi kolmel ylä jo ja, eikä koskaan antanu valkjaa sit ottaat ja... Virtaranta, SMK 326. Viht: se oli hyvä ku sai pullaa, ja, eikä sitä niim pal annettus sitä annettiiv vaav vähä. Virtaranta, SKM 36. Tyrvää: sill oli stev viinaa pullosa ja – eikä se näyttänys stä viinaansas sitten. Virtaranta, HKM 405. Län: minä menin ste mittaan ne puut ja, eikä niitä ollukkaan kun kolmes sylvä niitä halkoja! Virtaranta, HKM 362. Pälkä: yksi silon tuupattiin nurkkaaj ja – eikä stä pulotettu ste koko riihen aikana siältä alas. Ib. 212. Lop: oli se heinänkärki ain-aleskäsij ja, eikä siin-useinkin heinäk kastunnup paljo. Länsimäki 1985: 24. Asko: No, ne sai itte mennä [teeret kahaan] ja, eikä siin nyt aina hyvin saanu. SML 50. VehL: siäl oli air raitis ilma ja, eikä ollu lämpymii ne ruaka-aitat. Ritva-Liisa Pitkänen M. Kurk: puoloa eijj-olt rantapuolel misseä, ja, eikä merellä. Leskinen – Miikkulainen 1985: 52. Kiih: se [hevonen] män ihav vuah’teej ja / eikä jaksanä ve’teek ’ensinkkääs sitä pokonniekkoo. Nirvi 1950: 252. Piht: lehmät pysy tervennä jä, ’eekä niis-ollum millonkaam mittääv vaevoa ja muuta. Lehtinen 1982: 71. Jäms: osj ollum mäntävä ja – eikä peässy oikei hevosella eikä veneellä sinne. Virtaranta, SES 78. Isoj: se oli tullur rekehej ja, eik-ollukkaa hevoonev voinuv vetää yhtää! Virtaranta, SKM 175. Kauhava: minä meniv vaaj ja, eikä ikääm mullen-oltu häjyjä. Kallio – Lahti 1982: 11. Karunki: Mutta se saathiin kuitenkin sittep pelastetua ja, eikä sillet tullus sen enempää. Virtaranta, SKM 248.

Mainitunlaisissa tapauksissa voidaan katsoa ilmenevän hapuilua myönteisen ja kielteisen rinnastamisen kesken. Tavallisempaa kuitenkin on, että rinnastettavien sanojen välillä ei ole taukoa, jolloin syntyy vaikutelma puhtaasti pleonastisesta rinnastuksesta. Esimerkkejä:

Raum: ne oli ensmäsep pualkenkä, ja eikä monell-ollup pualkenki. Kirsti Tuominen M. Kus: ei minu muistosan-ol ollus siit ja e(i)kä mnä ols siit mittä ni Buhettakkan Guullu. SJ 6: 204. Somero: siältä rupes verta tulemaan sittej ja enkä määh huamannu ollenka. Virtaranta, SMK 140 (runsaasti mui-takin esiintymiä). Viht: ja häm pani Riikosen tutkimaan sinnen ja eikä ollukkan. ei ollut tikapuita eikä mitän-olemas. Kettunen, SM I 65. PunL: Sillom minä kirjoitin etten sunkaam minä ennään naimisiim me, ja enkä minä siliom meinannukkam mennä. Virtaranta, VKM 301. Tyrvää: sem-mosta stä nuarena tehrääj ja eikä vanhat lehmät muistak koskaav vasik-kana olleensas sanotaan. Virtaranta, EE 168. Ruov: minä ammun, ja eikä toinen tiä mittään. Setälä 1883: 144. Tei: eivät osanneet vastataj ja eiväkkä osanneet lukkee. Pirkko Kallio M. Ylö: se oli pahollaan sittek kuv viinat meni ja eikä sem parempaa tavaraa saanukkaan. Virtaranta, HKM 394. KuhL: Ei saanun nukkuaj ja eikä juuri paljo mittäär ruakaakan ollu. Ib. 271. Pälkä: minä sanon ne sanat ja enkä muuta mittään. Ib. 215. Urj: Me pyysimme siltä pajaa ja eikä muuta mullisteli silmiäjns. Kannisto 1897: 81. Lam: [Ajateltiin, että] nyp poltetaan kaski vaan eikä mennäkkä häihi – ja eikä mentyj ja poltettiin –. Virtaranta, SES 374. Heino: osit koko ikäs saannus syöläj ja etkä os tarttenu työtä tehlä. Kettunen, SM I 80. Vuor: essittii kaik ja eikä löytynt hattuu mistää. Ib. 268. Kurk: sillo ei viety

talvisie aikoa ensinkeä ja eikä monta kesäläkkeä viety. Leskinen — Miikkulainen 1985: 14. Kite: teijät viijääv vankhuoneellen kirkollej ja eikä lasketa irti'. Kettunen, SM I 194. Ilo: viijel litran sankun kuapas ja eikä monta tuntii viipynnä. Aila Pihlaja M. Piej: kesällää' 'ukkonej jyrisi ja tulta iski ja eikä vettä sieltä ei sen enempi tule. Pirjo Eskelinen M. Jor: ja sitter rupesi harjot'elemaa ja eikä siitä montakaav viikkoo olt — —. Kettunen, SM I 166. LapL: minä etin sitä ja enkä minä löytänä. E. Rautkorpi M. Pet: ei muuta kum peätään näin nostelj ja eikä männym mihkeän se ei peässy! Virtaranta, SES 137. KorL-Muura: aina se mätänj ja eikä se parantunnu! Ib. 199. MänH: Jo kaks kertoa veettii jo tuota ja eikä tult mittää [nuotalla]. Virtaranta, SKM 314. Töy: ne tekivät niitä murtoja sinnej ja eiväkkä hoi-taneet sitä jotta eivät viäneet niitä. Kaisu Juusela M. Kauhava: ja sitten tianathin se raha ja eikä tulluv velakaa siitä. Kallio — Lahti 1982: 40. YHär: Tiärättäkö mitä se on kuk käki kukkuu ensikerraj ja eik-oom mitää hau-kannu. Virtaranta, SKM 186. Käl: asuthij ja leikithin yhtheisillä hietakasoil-la ja eikä siellä, kahanittu ('riideltä') millonkaa. Paavo Suihkonen M. Hai: lukkee jälisä vainej ja eikä tunnek kirjaimia. SML 144. Kuhmo: tuli yö sittä ja eikä [hirven] askel vielä lyhennä. SML 150. Sot: Sano se kaoppijas jotta tuosta heinä ja eikä maksam mittääp — —. Räisänen 1987: 58 —. Sod: se imeskeli kaikki ne kuus konttia suihi ja eikä ollu moksiskhan. P. Sammal-lahti M. Ver: se kuol' ja eikä ykskää löynnä raha oarretta. Kettunen, SM I 218.

Virke voi kansankielessä alkaakin sanoilla *ja eikä*. Tällaisissa tapauksissa ei mistään horjunnasta vaihtoehtojen välillä tunnu häivää-kään; puhuja sallii pleonasmin varauksitta:

Kalan: Ja eikä noim paljo ollu mittän kylvöskän ko nyy o. SJ 13: 170. Somero: Se [riihi] on kuus vuatta mua vanhempi. Ja eikä ol kirvest ollu ollenkaan siihen aikaav viäl. Virtaranta, SMK 101. Siikai: Ja eikä Liisaa viälä nähty minkämoinen koko Liisa oli. Virtaranta, VKM 257. KanA: Ja eikä nym mittääm muuta heiniä ja pahnoja, siinnä niitter ruaka on. Vir-taranta, SKM 128. Pälkä: Ja eikä kaikki kyllä tehny silälaila. Virtaranta, HKM 216. Lop: ja eikä sekä lähtenny ens [purpuriin]. Länsimäki 1985: 70. Kive: Ja sit nuotiol paistettii lettui. Ja eikä olt suoloi. SML 77. Pet: Ja eikä ne [mustalaiset] tus sinnem missä minä asu! Virtaranta, SES 125. Kauhava: ja eikä oikeem pitkä okkaan. Kallio — Lahti 1982: 11. Sot: ja eikä ta-, eikä metässä katkia [vitsasaverikko]. Räisänen 1987: 78. SuoS: ja eikä taepunu' 'ottamaa' 'oekeem paljo [kaloja]. Räisänen 1978: 47. YTor: Ja eikä täälä pakenis yhtähän työ jos ei olisis Suomem puolelta — — karjanhoitajat. KS 3: 314.

Tietoja *ja eikä* -yhtymän käytöstä on kertynyt eri murrealueilta, ei kuitenkaan tasaisesti kaikkialta. Selvästi eniten niitä on hämäläismurteis-ta, mihin epäilemättä on osuutensa eräillä Virtarannan murretekstikokoel-milla. Uskoakseni *ja eikä* kuitenkin on todella suhteellisen yleinen hämä-läismurteissa. Sitä vastoin lounaismurteista aineistoa on sangen niukasti, mutta niissähän yleensäkin *eikä* on harvinainen (*ja ei* taas tavallinen). Melko runsaasti *ja eikä* -tapauksia olen huomannut Someron ja Kauhavan murreteksteistä. Itämurteissa ne taas näyttävät olevan jokseenkin har-vinaisia.

Kirjallisuuden kielessä *ja eikä* on ymmärrettävästi erittäin poikkeuksellinen. Vain Agricolalta olen pannut merkille useita esimerkkejä, mutta ei hänenkään voi sanoa yhtymää suosineen. Kirjailijat näkyvät jo varhain vierastaneen kyseisenlaista pleonasmia. – Esimerkkejä:

Ja eijuet sinua tunne, ja eijke aijattele ette —. Agr. I 163. Sille eij cucan Mies, eijke iocu Sangari ole hende mestanut, ia eijke ialot Kempit henen wastans kilwoitellet. Ib. 235 —. Nijn mine olen yxi noori pilti, Ja engä tiedhe, minun wlgoskieumisten, eli sisellekieumisten. Ib. 313. Ja he sielde poiskeuit ia waelsit Galilean lepitze, ia eike tahtonut site kenengen tietie. Agr. II 136. (Vrt. R 1642 Mark. 9: 30: Ja he läxit sieldä ja waelsit Galilean läpidze, eikä tahtonet sitä kellengän sanoa.) Mutta ettes pensie olet, ja etke kylme etke lemmin. Agr. II 676. (Vrt. R 1642 Joh.ilm. 3:16: Mutta että pensia olet, ja et kylmä etkä lämmin.) Joca itze costa, hänelle Herra jällens costa, ia eikä hänen syndiäns hänelle andexi anna. Pacchalenius 1667 E1b. joca eij ikänäns aicoinut käändä händäns, ia, eikä ikänäns muistanut Jumalata. Ib. G2b.

Satunnaisesti saattaa nykysuomestakin huomata seuraavanlaisia tapauksia:

Ja eikä tässä vielä kylliksi. Saimaan Sanomat 26.6.1975. "Sodan valmistelut ovat täydessä käynnissä ja eikä niistä ole peräännytty hetkeksikään, koska sellainen saattaisi ennakoida rauhaa", kirjoitti puolestaan viikkolehti al-Sharq. HS 5.11.1990. Ja eivätkä kaikki yrittäjät ole tällaisestakaan avusta riemuissaan. SK 41/1991 s. 15.

5.4 *Myös*

Kuten myöntölauseen KK:iden yhteydessä oli puheena, on adverbia *myös* käytetty KK:n tehtävässä sekä yksinään että varsinkin toisen konjunktion täydennyksenä (mm. *kuin myös*, s. 101; *niin myös*, s. 102; *sekä — että myös*, s. 128). Näin ollen ei ole ihme, että sitä on viljelty myös kieltoverbin jäljessä vailla tavanomaista merkitystään. Erinäisissä yhteyksissä *ei myös* vastaa ilmausta *eikä*, ts. *myös* toimii KK:na. *Myös*, jolta puuttuu adverbinen merkitys, saattaa seurata myös *eikä*-ilmausta. Silloin se on itse asiassa vain pleonastinen täytesana. Näin näyttää tulkinneen jo ensimmäisen raamatunsuomennoksen julkaissut komitea, joka on usein korvannut Agricolan *eikä myös* -ilmauksen pelkällä *eikä*-sanalla ja toisinaan taas poistanut *-kä*-suffiksin.

Myös-sanankäyttö kielteisessä lauseessa KK:n tapaan muistuttaa siinä määrin ruotsin *heller*-sanankäyttöä, että se tuskin on kehittynyt vain sen mallin varassa, jonka äsken mainittu *myös*-sanankäyttö myöntölauseessa olisi voinut antaa. Ruotsin *heller* 'myöskään, -kaan' on nykyäänkin yleinen kieltoisanan seuralainen, ja sitä viljeltiin varhemmin kielteisissä rinnasteissa tavalla, joka hyvin läheisesti muistuttaa vanhan kirjasuo-

men *ei(kä)* *myös* -tapauksia. SAOB (s.v. *ej* 2.a) mainitsee ilmauksen *ej heller* esiintyvän *varken*-sanana parina rinnasteisissa kielteisissä ilmauksissa, esim. (Fabbe) *såg hvarken Svante . . ej heller lille Gunnar* (Rydberg 1891). Östergrenin sanakirjassa taas on esimerkki hallitusmuodosta: *Ledamot av statsrådet må icke tillika annat ämbete utöva, ej heller några inkomster därav uppbära*. Tuntuu hyvin todennäköiseltä, että suomen *ei* – *ei(kä)* *myös* nojaa lähinnä tällaisiin malleihin.

Oletus vieraasta vaikutuksesta vahvistuu, kun vertaa Agricolan UT:n suomennosta vanhaan ruotsinkieliseen Raamattuun. Evankeliumitekstien *eikä myös* -tapauksia näyttää Kustaa Vaasan Raamatussa useimmiten vastaavan *icke heller* tai *ey heller*. Joskus *heller* on kieltoverbistä erillään, ja joskus Agricolalla on *myös* silloinkin, kun ruotsalaisessa tekstissä ei ole sille esikuvaa.

Aivan yhtä suoraa mallia Agricola ei olisi saanut saksasta, jossa negaation ja kopulatiivisuuden ilmaisinten järjestys on toinen (*auch nicht*) ja jossa *auch* melko usein on kieltosanasta irrallaan. Nuo seikat eivät kuitenkaan estä katsomasta, että myös saksan *auch*-sanalla voi olla asiassa osuutta.¹ Saksassa on lisäksi toinenkin lukuun otettava ilmaus, nimittäin etenkin parikonjunktioissa negaatiota ja rinnastusta ilmaiseva *noch* = *mys. noh*, joka koostuu kieltosanasta *ne* ja partikkelista *ouh* (= *auch*) 'myös, ja' (mm. Kluge). Luultavasti *noch* on kuitenkin ollut Agricolalle opaakki eikä ole siten voinut toimia mallina.

Pitäisinkin uskottavana, että KK:n tapaan käytetty *ei(kä)* *myös* ensi sijassa nojaa ruotsin esikuvaan. Tätä käsitystä tukee kyseisten ilmausten formaalisen yhdenmukaisuuden lisäksi se, että kielitaitoisen Agricolankin kielellisessä tietoisuudessa ruotsi oli epäilemättä erityisen elävä; sitä hän tunnetusti osasi, kuten suomeakin, lapsuudesta saakka, olipa hänen äidinkiensä kumpi tahansa (ks. viimeksi Ikola 1988: 61 –).

Luettelen seuraavaksi joukon esimerkkejä Agricolalta ja teen samalla vertailuja ruotsalaiseen Kustaa Vaasan Raamattuun (GVB, 1541) sekä v:n 1642 suomenkieliseen Raamattuun. Vertailun ulottaminen kaikkiin Agricolan käännöstyössä tietävästi käyttämiin seitsemään tekstiin (Schmeidler 1965: 474) olisi merkinnyt tavatonta lavennusta ja ollut sitä paitsi käytännössä mahdotonta. Suppeammasta vertailusta kuitenkin jo näkyy, miten *eikä myös* -edustus pohjautuu vieraaseen esikuvaan, ja toisaalta, miten se korvautuu luontevammalla ilmaisutavalla, kun UT seuraavan kerran suomennetaan.

ei pide catoman se wehin boockstai, eike mös yxi rachtu laista. 31. Vrt. GVB: warder ey förgängen then minste boockstaffuen icke heller en prick aff Laghen. R 1642: ei pidä wähingän pjrto eikä jocu rachtu Laista catoman (Matt. 5:18).

1 Vanhassa kirjasuomessa kieltoverbillä on vahva taipumus sijoittua lauseen alkuun (Savijärvi 1988: 72), kun taas *myös* pikemmin karttaa alkuasemaa. Saksan *auch nicht* suomentuisi siten juuri *ei(kä)* *myös*.

sille ettei he kylue, eike nijte eike mös cocoa rijheen. 37. Vrt. GVB: the sää intet, och intet skära the heller vp, och församla intet j ladhonar. R 1642: ei he kylwä, eikä nijtä, ei myös coco rijheen (Matt: 6:26).

sencaltainen waiwa quin ei ole ollut — eike mös tuleua ole. 148 —. Vrt. GVB: och ey heller warder. R 1642: eikä tulewa ole (Mark. 13:19).

En mine tunne hende, Enge mös tiedhe mitkes sanot. 154. Vrt. GVB: Jagh kenner honom intet, Ey heller weet iagh hwad tu sägher. R 1642: en tunne minä händä, engä tiedä mitäs sanot (Mark. 14:68).

Sille eiuet he coko Orientappuroist Ficonita, Eike mös haijeta Winamaria Odhakeist. 182. Vrt. GVB: Ty icke hemtar man heller fikon aff törne, Ey heller hemtar man wijnbäär aff tijstelen. R 1642: Ei orjantappuroist coota ficunita, eikä ohdakeist haeta wijnamarjoja (Luuk. 6:44).

eiuet ne Kylue, eike mös eloleicka. 205. Vrt. GVB; the sää intet, ey heller vpskära. R 1642: ei he kylwä, eikä nijtä (Luuk. 12:24).

Ei ne tötetee, eike möskehrä. 205. Vrt. GVB: the arbeta intet, och ey heller spinna. R 1642: ei he työtä tee, eikäkehrä (Luuk. 12:27).

Jotca ei werist eike Lihan tadhost, eike mös miehen tadhost, mutta Jumalast syndynet ouat. 246. Vrt. GVB: Hwilke icke aff blodh, icke heller aff kötzligh wilia, icke heller aff någhors manz wilia, vthan aff Gudhi födde äro. R 1642: Jotca ei werest, eikä lihan tahdost, ei myös miehen tahdost (Joh 1:13).

Ette te miten tiedhä, eikä mös aiattele. 280. Vrt. GVB: I weten intet, ey heller besinnen. R 1642: Et te mitän tiedä etkä taida ajatella (Joh. 11:50).

Sille ettei he näe hende, eike mös hende tunne. 288. Vrt. GVB: Ty hon seer honom icke, och kenner honom icke. R 1642: sillä ei he näe eikä tunne händä. (Joh. 14:17).

Erikseen mainittakoon, että joissakin harvinaisissa rinnasteissa jo ensimmäiseen kieltoverbiin liittyy suffiksi *-kä* (vrt. *eikä* — *eikä*, s. 214 —):

Ette mine sijs enge woijn eijke toijuon tulla minun synnisteneni, minun oman catumisen, rippin, ia parannoxen cautta, eijke mös ydhengen loondocappalen auwulla, eli woijmalla, puchtahaxi, ja walmixi. Agr. I 560. Ja mine enge kelpa, enge sowelias olen, omain syndieni edheste rucoelmahan, enge swtani, taicka siimiäni woij awata, enge mös tiedhe mite minun pite rucoelman. Ib. 706. eikä he itze tachtu wirgastans wariotta, eikä mös muita salli Jumalan Sanat edestotta. Agr. II 16. Ei anneta näistä mitän andexi, eikä kuningan puolest, eikä mös sen ioca kustin pitä. Martti 25.

Hyvin harvoin *eikä myös* -alkuinen lause seuraa myönteistä lausetta:

hen turwapi catouan rijstan päälle, eijke mös ikenens pysyueiset ole. Agr. I 517. ette me aijna henesse olisima, eijke mös tottelisi waicka —. Ib. 521. Sinun henges lodhutos palio wekeuemeste caiki mielen närckemiset

poispsychkipi, quin rumelinen wnhi, Eijke mös toijsesa, cokonans Inhiminen, paramin eli mackiaman leueije, quin sinun laupiudhesas. Ib. 679.

Tällaisten tapausten yhteydessä lienee aihetta viitata siihen, että saksan kielteisissä rinnasteissa esiintyvä *noch* (*weder – noch*, varhemmin myös *noch – noch*) on aikoinaan voinut liittää kieltolauseen myönteiseenkin lauseeseen (Grimm). Jos *noch – noch* vastasi suomen ilmausta *ei – eikä myös*, saattoi kai myöntölauseen jälkeinen *noch* joskus heijastaa suomeen ilmauksen *eikä myös*.

Kaikissa edellisissä tapauksissa on esiintynyt *-kä*-liitteinen *eikä myös*. Tämän asun ja suffiksittoman *ei myös* -asun suhde on poimintojeni mukaan sellainen, että *ei myös* on ollut käytössä kauemmin mutta hyvin harvoin, kun taas *eikä myös* -tapauksista on näytteitä miltei yksinomaan Agricolalta mutta häneltä varsin runsaasti. Tämä on tavallaan sopusoinnussa sen kanssa, että Agricola on jossakin määrin suvainnut myös pleonastista ilmausta *ja eikä*, joka muussa kirjallisuudessa on äärimmäisen harvinainen. Ei ole aihetta erityisesti hämmästellä sitä, ettei Agricola ymmärtänyt karttaa pleonasmia, joka tuskin käsitteenäkään oli hänelle tuttu. Kun rakenne *ei(kä) – eikä* oli hänen kielenkäytössään yleinen, se toki saattoi olla menettämättä aineksiaan, vaikka sen vahvisteeksi liittyi vielä *myös*.

Seuraavaksi näytteitä *ei myös* -ilmauksen käytöstä:

sine kylle tiedhet, ettej me ole mite rickoneet Perkelen, Pauin, Antijchristusen heiden iouckunens, watan, eij mös heille ole ychten oiikeutta eli wojjma meite rangaijsta. Agr. I 635 —. sōij edespanemisen leiuēt, ioita ei he sopinut sōödhe, ei mös ninen iotca henen cansans olit. Agr. II 54. (Vrt. GVB Matt. 12:4: ååt Skodhobrödhen, som honom icke war lofflight ita, icke heller them som medh honom woro.) Ei tule Isännän sitä heuoista maxa, ionga paluelia eli hänen drängis omast wnhotuxestans turmele. Ei mös nijtä iotca taudheist cuoleuat. Martti 11. Ja eij cuitengan sentähden ollut ylpiä eikä coria, eij mös tehnyt Kenengän Wäkiwalda. Sorolainen 1621: 342. cusa rackaus ilman töitä on, sijnä ei ole oikia usco, eikä Evangelium ole wielä nyt oikein käsitetty, ei myös Christus ole oikein tuttu. R 1642: 564. Ja ei tehnet parannusta heidän murhistans, welhoudestans, haureuxestans, ei myös warcaudestans. R 1642 Ilm. 9:21. ettei eläin enämpätä nautitse, kuin luonto waatii: ei myös kuiwudella itsiänsä kiduta koska juoma on tarjona. Lizelius 1776: 122.

Ei(kä) myös kuuluu niiden monilukuisten kirjasuomen ilmausten joukkoon, jotka ovat syntyneet ja eläneet kirjakielessä mallinaan ja tukeaan vieraiden kielten sanonnat. Lounaismurteista tunnetaan kuitenkin konjunktio, jota tässä yhteydessä ei sovi sivuuttaa.

SMS:ssa on hakusana *eimos*, jonka selityksenä on 'eikä'. Kaikki neljä esimerkkiä ovat ahtaalta lounaismurteiselta alueelta: PyhR: Mut em me mittäm pirättäm eimos pysättän — —. PyhM: Haki ja eimos saanu. Loput kaksi ovat Kalannista merkittyjä sananparsia: Ei kako kauvon tuul

ennenko sata, eimos äm kauvo hauk, ennenkom parku. Ei terv ol makkuas muuttan, eimos ämmä tavojas.

Lisäksi olen huomannut Uudenkaupungin seudulta saaduksi ilmoitetun sananparren: Ole semnem poik ete sirkas syä eimos käki paskan. SKSK 436.

On vaikea ajatella partikkelille *eimos* muuta etymologiaa, kuin että se on epäsäännöllinen kehittymä sanaparista *ei myös*. Samalle kannalle on asetunut myös Ikola ym. 1989: 65. Semanttisesti selitys on moitteeton, mutta arveluttavaksi sen tekee se, että *ei myös* 'eikä' muuten on kansankielelle vieras. Näyttää joka tapauksessa kuitenkin siltä, että ruotsin kielen ja vanhan kirjasuomenkin vaikutuspiirissä on käännöslaina *ei myös* siirtynyt paikallisen suomen murteen ilmaisukeinoksi ja tiivistynyt asuun *eimos*.¹ Itsenäisen rinnakkaiskehityksen mahdollisuus tuntuu epätodennäköisemmältä. Eräänlaista kirjallista sävyä osoittanee esimerkkien sananparsivaltaisuus.

5.5 Kielteisten imperatiivilauseiden rinnastaminen

5.5.1 Yleistä

Nykyisten kirjasuomen normien mukaista on liittää KK:ta vastaava liite *-kä* myös kieltoverbin imperatiivimuotoon, milloin rinnastettavissa lauseissa (ainakin jälkimmäisen) predikaatti on kielteisessä imperatiivissa: *Älä pure äläkä potki! Menkää nyt äkkiä älkääkä turhaan viivytelkö! Tule peremmälle äläkä ujoste!*

Käytäntö on ja on ollut kuitenkin huomattavan kirjava. Sen yksityiskohtainen kuvaaminen on sikäli hankalaa, että aineistoa on käytettävissä varsin niukasti. Kansanomaisessa kerronnassa imperatiivimuotoja on yleensäkin melko harvassa ja niiden rinnastustapauksia paljon harvemmassa. Kun näistäkin vain vähäinen osa sisältää kielteisiä muotoja, esimerkistö jää pakosta laihaksi. Kuvaavaa on, että Suomen kielen näytteitä -sarjasta (1 – 30) löytyi hakemistojen avulla yksi ainoa tapaus, jossa oli rinnastettu kielteisiä imperatiivimuotoja. Jokapäiväisessä puheessakaan ei kieltojen yhdistäminen samaan virkkeeseen liene kovin tavallista.

Kirjallisuuden kielestä esimerkkejä tavoittaa vähän runsaammin, etenkin varoittlevasta hengellisestä kielenkäytöstä. Niissä on vaihtelua mm. siinä, toimiiko KK:na *-kä* vai *ja*, ja toisekseen siinä, onko jälkimmäinen verbimuoto imperatiivissa vai yleismoduksessa. Kun tapauksia on

1 Takavokaalisuuden suhteen vrt. *eika* = *eikä* (s. 150).

kaikkiaan niukasti, en seuraavassa tarkastelussa erottele niitä esimerkkejä, joissa ensimmäinen lause on myönteinen. Aloitan kirjakielestä.

5.5.2 (Älä) – äläkä

Koko Agricolan tuotannossa on (indeksiteoksen mukaan) asu *eleke* vain viisi kertaa ja *äleke* kerran, aina kielteisen imperatiivin jäljessä; muissa persoonissa *-kä* ei imperatiivimuodoissa esiinny kertaakaan. Monin verroin yleisempi on yhtymä *ja ele* (tms.). Seuraavanlaisia periaatteessa nykykielisiä vastaavia esimerkkejä on siis kuitenkin jo Agricolasta alkaen mainittavissa:

Ele mös meite coetuxehen eleke kiusauxehen wie. Agr. I 553. Ele sen keuhen personata ylencaizo, äleke sen wekeuen hahmo cunnioita. — Ele pilcaia ole, eleke Cansoisa Napitzia. Agr. III 120. Ele minua ylenanna, eleke käthes minusta poiswedhä. Ib. 247. elä usko kaikkea, mitä kuulet sanottavan, eläkä liioin kaikkea, mitä mieleesi lykkää; etti (etsi) totuutta Pyhästä Raamatusta, eläkä jalopuheliaisuutta. Kemellin käännöksestä (1836); Ahlqvist 1872: 13. Kultakalanen varotti: "elä syö' ennenkun valkeata ruokaa tarjotaan; eläkä puhu, tapahtuipa mitä tahtonsa!" Tikkanen, Star 23/1847 s. 3. Mutta katso naisen luontoa, katso äläkä ihmettele. Kivi II 421. Tule joutuen, äläkä vitkastele. Älä kiroo äläkä valhettele. Jahnsson 1871: 14. Tule pois, eläkä arvele. Canth, VT 241. Tule rikeneen, älä kähjää, äläkä kuhjaa! Meriläinen, Pietolan työt 292. ota pitääksesi puhe isänmaalle äläkä siinä turhia ujostele! Järnefelt, Isänmaa 161.

Imperatiivin muiden persoonamuotojen käyttö on ymmärrettävästi paljon vähäisempää, joten kielteisiä rinnastustapauksia ei hevin löydy. Nykyisten normien mukaisia ovat seuraavat esimerkit:

Älkää riidelkö, älkäätekä pettäkö. Jahnsson 1871: 14. (Variantti *älkäätte* ei tietenkään ole enää nykysuomea.) Älkää varustako itsellenne kultaa, älkää hopeata älkääkä vaskea vyöhönne, älkää laukkaa matkalle, älkää kahta ihokasta, älkää kenkiä, älkääkä sauvaa. UT 1938, Matt 10:9.¹ Väkirehuja ostaessaan tarkatkoon maamies, että hän saa todella hyvää tavaraa, älköönkä laiminlyökö käyttää hyväkseen 8 p. elok. 1901 annetun asetuksen suomaa turvaa. Oma Maa II 7.

Monikon 1. persoonan imperatiivimuotoja ei nykykielessä enää yleensäkään käytetä, mutta 1800-luvulta on mainittavissa seuraava esimerkki:

Mutta eläkäämme niin itse kerettiläisyyttä syyttäkö —, eläkäämekä sen seurauksia kaivatko. Tikkanen, Star 37/1847 s. 2.

1 Kenties *älkää*-muodon toistuminen on tuntunut turhan raskaalta, kun v:n 1992 käännöksessä on osaksi turvaututtu *tai*-konjunktioon: Älkää varatko vyöhönne kultaa, hopeaa tai kuparia älkääkä ottako mukaanne laukkaa, älkää ylimääräistä paitaa, älkää jalkineita tai sauvaa.

-kä-liitteinen muoto on yleisen rinnastuskaavan mukainen, mutta todellisuudessa suffiksikasaumaa "älkäämmekä" on tuskin juuri käytetty.¹

5.5.3 (Älä) – ja älä

Milloin kielteinen imperatiivimuoto rinnastetaan edeltävään lauseeseen, Agricola käyttää useimmiten yhtymää *ja älä*. Esimerkkejä tästä käytännöstä on Rucouskiriassa runsaasti, mutta vielä Aleksis Kiveltä niitä tapaa:

Ole lembemes, ia ele szöö. Agr. I 9. Kylue, ia äle yrtit säästä. Ib. 15. ole minun armolinen, ja ele costa ylitze minun syndijn, Ja ele muista minun, ia minun iseni pahatekoia. Ib. 159. äle minua laske pilcarien sekan rychtymeen, Ja ele minua anna turmelta heiden seasans. Ib. 316. vlosmene heneste, ia ele testedhes henen sisellens mene. Agr. II 135. Mene, ia ele sillen syndi tee. Ib. 268. Aiattele nyt tessä ia älä eppäele, ette ——. Westh 143. älä wijwytä sinuas käätä Herran tygö, ia älä lyckä yhdestä päiwästä toisen. Sorolainen 1621: 386. waateta händä, ia älä kätke sinus poies sinun Lihas edestä. Sorolainen 1625; Rapola, VKL 94. Älä wijwytä hywäxi tulla, ia älä wijwytä catumustas. Pacchalenius 1667 D3a. Mene sitten edes sydämnen ilolla, ja älä pelkä. Röring 1757: 163. Tule sisään ja älä itseäsi täällä vetele, kylmällä tallinparvella. —— Ole vaiti ja älä tuossa lapsekkaita juttele. Kivi, KT I 447. Mene, ja elä koskaan enään tule. —— Lähe nyt ja elä keskustele! Ib. II 15.

Muita persoonamuotoja koskevia tapauksia on vanhasta kirjasuomesta tiedossa niitäkin runsaammin kuin -kä-liitteisiä. Enimmät poiminnot ovat Agricolalta, mutta viimeiset vielä Kiven Nummisuutareista:

Sallicat lasten tulla minun tykeni, ia elket kieldekö heite. Agr., SKMM I 16. (Vastaavasti myös Upsalan B 28:ssa: ia elkettä heitä kiälkö, sekä Westhin tekstissä: ja älkätte heitä kielkö.) Nijn cwikat nyt ia ottacat corwihin, ia elkette haastaco. Agr. I 138. Elket andaco coirain site quin pyhe on, ia elket teiden perlöien heittekö sikaden eteen. Agr. II 38. (Vrt. R 1642: Älkät andaco coirille pyhä, ja älkät teidän Pärlyjänne heittäkö sicaïn eteen [Matt. 7:6]. Samaan tapaan myös R 1776.) Nijn pysykätte nyt wahwana sijnä wapaudesa, iolla Christus teitä on wapahtanut, ia älkätte andaco teitä wastwdesta secoitetta oriuden ikeen alla. Sorolainen 1625; Rapola, VKL 95.

Onpa 1960-luvultakin esimerkki, joka tosin pohjautuu saksankieliseen tekstiin:

Toisella puolella luki: "Olkaa ystävällinen ja älkää pysäköikö tähän. — — Kiitos!" US 23.10.1962.

1 Sen keinotekoisuuteen viittaa ohimennen Kettunen (Vir. 1931: 130) arvostellessaan Saarimaata, joka oli Kettusen mielestä turhaan tuominnut ilmauksen *Mene ja älä palaa*: "Kun Kristus ei löytänyt kenelläkään Israelissa niin suurta uskoa, niin uskokaamme siihen ja älkäämme (? älkäämmekä) haalistako kielikuvaa sanomalla huomannut."

Nin pakene nyt pois sine sastainen Perkele, ia elken olgo sinulla miteken tekemiste temen Jumalan Piltin N cansa. Agr., SKMM I 14. (Upsalan B 28:ssa: ia ælken olkon, Westhillä: ja elken olgho.) elken alasastuco honesen Ja elken sisellemengö hakeman iotacan honestans. Agr. II 148. (Vrt. R 1642: älkön astuco alas huonesen, ja älkön mengö jotakin hakeman huonestans [Mark. 13:15]. Samaan tapaan vielä R 1776.) Lähenne HERRA meiden neurin rucouxijm, ia elkön olgho caukana meiste, sinun palueli-oijstes, sinun laupiat armos. Agr. I 447. sanokan cohta sillens cumman he sorta tahtouat, ia älkän sitä edhemme wedhetelko. Martti 65. nijn älkän leikatko enämbä, quin hänen oikean kylän iaghon iälken, tule leikata, ia älkän hän mös sitä mitäkän warielko —. Ib. 70. Mene mene, ja elköön sinä ilmoisna ikänä silmäni sinua nähkö enään! Kivi, KT II 239.

Peräti harvinainen on yksikön 1. persoonaan kohdistuva imperatiivi:

wawiskahat he, ja elkön mine wapisko. Agr. I 174.

On itse asiassa odotuksenmukaista, että myös imperatiivirinnasteissa vanha kirjasuomi suosii *ja*-konjunktioita kielteisissäkin tapauksissa. Aivan tavanomaistahan on muunkinlaisissa rinnasteissa käyttää *ja*-sanan ja kieltoverbin yhdistelmää. Sellainen ero näyttää kuitenkin vallitsevan, että myös myöntävän lauseen jäljessä *ja älä* on yleinen, *ja ei* taas poikkeuksellinen.

5.5.4 *Älä – älä myös*

Etenkin Agricolalta on esimerkkejä, joissa *myös* seuraa *älä*-muotoa niin, että sen voi katsoa vastaavan KK:ta:¹

Ele minua cadhotta ynne minun pahatekoijnni cansa, ele mös ijexi minulle paha ketke. Agr. I 161. lise ia wahwista minun heicko wscn, ia ele minua langeta, ele mös epewscohon wpotta. Ib. 508. Ele Kyleen mene, ele mös kellengen tete sielle sano. Agr. II 132. (Vastaavasti myös R 1642 Mark. 8:26, 1776: — — *älä* myös kellengän tätä kyläsä sano.) Elkette mengö, elkette mös seuratko. Ib. 220. (Vrt. R 1642 Luuk. 17:23: älkät mengö, älkät seuratco. R 1776 jälleen: — — älkät myös seuratko.) elket sijte swingan sökö, elket mös siihen ruuetko, ettei te coolisi. Agr. III 135. Ja *älä* ole surutoin — — *älä* mös ajattele että Jumala on ylön laupias, eij hän minua rangaise. Sorolainen 1621: 385. *Älä* ole panettelia, *älä* myös wäijy kielelläs. Pazelius 1771:56.

Jolloinkin *älä myös* saattaa esiintyä virkettä aloittamassa:

Herra äle rangaise meite meiden ansionna ielken. Ele mös meiden costa värintekoinna ielken. Agr., SKMM I 230. (Vrt. West: *Älä möss* —.) ja *älä* pelkä. *Älä* myös epäile. Röring 1757: 163.

1 *Myös*-sanan muusta kopulatiivisesta käytöstä ks. s. 112 —.

5.5.5 *Älä – eikä*

Vanhasta kirjasuomesta, vieläpä joskus myöhemmästäkin kirjallisuudesta tapaa sellaisia rinnasteita, joissa kielteistä imperatiivilauseetta seuraa lause(ke), jonka alussa onkin kieltoverbin yleismoduksen muoto *ei -kä*-liitteisenä. Tahtoi pa Avellan (1853: 3 –), jonka esittämän omalaatuisen säännön mukaan kieltoverbin yleensäkin tuli kongruoida vain täydellisiä lauseita rinnastettaessa, että sanottaisiin myös: *älä ole rikkiviisas eikä yksipintainen; älä itse eikä muitten kautta ihmisiä petä* (sen sijaan: *älä ole rikkiviisas, äläkä yksipintaisesti toisia vastaan riitele; älä petä itseäsi, äläkä muitten kautta toisille vääryyttä te'e*).¹

Kirjasuomen teksteistä löytämiäni tapauksia on kaikkiaan niin vähän, että esitän ne persoonamuotoon katsomatta aikajärjestyksessä. Eräiden UT:n esimerkkien yhteydessä mainitsen kuitenkin myöhempiä käännöksiä,² joista kuvastuu, miten varsinkin moniosaisia tapauksia käännettäessä on horjuttu eri vaihtoehtojen välillä ja turvauduttu välillä myös disjunktiiivikonjunktioihin:

Ele anna meite, meiden ierijen caualudhen, eijke meiden mielen hyuen pälle lewete taica lootta turmeluxexi. Agr. I 521.

ele cutzu Ysteuites, eike welijes, eike Langoijas, eike Rickaita Naburitas. Agr. II 211. Vrt. R 1642: *älä cudzu ystäwitäs, eli weljejäs, ei langojas, taicka rickaita kylänmiehiäs* (Luuk. 14:12). UT 1938: *älä kutsu ystäviäsi, älä veljiäsi, älä sukulaisiasi äläkä rikkaita naapureita*. UTN 1972: *älä kutsu ystäviäsi tai veljiäsi tai sukulaisiasi tai rikkaita naapureitasi*. R 1992: *älä kutsu ystäviäsi, älä veljiäsi, sukulaisiasi äläkä rikkaita naapureita*.

Elket wannoco, eike Taiuan cautta eike Maan, eike mös ychten mwta olgho teidhen puhenna. Agr. II 665. Vrt. R 1642: *älkät wannoco, eikä Taiwan cautta eikä maan, ei myös yhtän muuta valaa* (Jaak. 5:12). UT 1938: *älkää vannoko, älkää taivaan kautta älkääkä maan, älkää mitään muutakaan valaa*. UTN 1972: *älkää vannoko valaa taivaan, maan tai minkään muun nimessä*. R 1992: *älkää vannoko, älkää taivaan, älkää maan älkääkä minkään muunkaan kautta*.

Elket candaco Prentzelite, eike Tasku, eike Kenkie, ia elket keteken terwettäkö matcas. Agr. II 197. Vrt. R 1642: *Älkät ottaco lauckua, eikä cuckarota, eikä kengiä, ja älkät ketän terwehtäkö matcalla* (Luuk. 10:4). UT 1938: *Älkää ottako mukaa rahakukkaroa, älkää laukkua, älkää kenkiä, älkääkä tervehtikö ketään tiellä*. UTN: *Älkää ottako mukaa kukkaroa, ei laukkua, ei sandaaleja. Älkää jääkö tervehtimään ketään tiellä*. R 1992:

1 Kamppailussa Avellanin säännön kumoamiseksi ansioitui erityisesti August Ahlgvist; kiistan vaiheita on käsitellyt Kohtamäki 1956: 151 –. Vielä Genetz (1887: 22) arvostelee mm. sellaisia raamatunkäännösehdotuksesta poimimiaan Avellanin kannan mukaisia esimerkkejä kuin *älä tempaa minun sieluani, eikä henkeäni; menköön, eikä yhtäkään sorkkaa jääkö; älköön käykö, eikä yhdistykö* jne.

2 V:n 1776 sanamuotoja ei ole esitetty, koska ne rinnastuksen kannalta eivät poikkea v:n 1642 ratkaisuista.

Älkää ottako mukaanne rahakukkaroa, älkää laukkaa älkääkää jalkineita. Älkää matkan varrella pysähtykö tervehtimään ketään.

Älä kiellä, eikä estele sinuas, tehdä sille tarwitzewalle hywä. Sorolainen 1625; Rapola, VKL 94. ja älkään maalda caracko, eijkä hengeänsä mistacko. Kollanius 1648: 193 (Leskinen 1970: 60). elä salli heidän koskaan kuolla, ei papan eikä mamman eikä Jussin. Canth, VT 74.¹

Vielä 1900-luvun jälkipuoliskolta on seuraava tapaus, jossa *älkөөn*-muotoon rinnastuu *eikä*:

Maaliskuussa 1938 Hitlerin joukot marssivat Itävaltaan – monien itävalta-laisten riemuksi, mitä tosiseikkaa *älkөөn* koskaan salattako eikä myöskään unohdettako. US:n viikkolehti 18/1962 s. 1.

Erikseen mainittakoon seuraavat poiminnot, joissa *eikä*-sanon vahvisteena on vielä *myös* tavalla, joka paremmin vastaa sanon käyttöä äsken puheena olleissa *älä myös* -tapauksissa kuin normaalia adverbista käyttöä:

Ele minua salli domitzeman wlconajnsen silmein näghyn ielken eijke mös corwain cwlemisen ielken, eijke mös tyhmein Inhimisten panetoxen ielken domita. Agr. I 530. elken tulgho minulle domioxi, eijke mös cadhotuxexi. Ib. 603. Elket murehtico teidhen Hengen edeest – – Eike mös teiden rumin edhest. Agr. II 37. (Vrt. R 1642 Matt. 6:25: eikä teidän ruuminne tähden.) Älkän yxikän itzens kerscatko, eikä myös ylendäkö. Sorolainen 1625: 330 (Leskinen 1970: 59).

5.5.6 (Myöntölause) – *ja ei*

Erittäin harvinaista on, että imperatiivilauseeseen kytketään lauseke, jonka alussa on *ja ei*. Odotuksenmukaista on, että tällaisissa rinnasteissa edellinen lause on myönteinen niin kuin muissakin *ja ei* -tapauksissa useimmiten:

Cwsi peiue ouat ioina sopi tötetedhe, nijne tulcat sis ia andacat teiten paratta, ia ei Sabbathina. Agr. II 209. Vrt. R 1642: nijnä te tulcat ja andaca teitän parata, ja ei Sabbathina (Luuk. 13:14). R 1776: – – ja ei Sabbathin päivänä. UT 1938: tulkaa siis niinä päivinä parannuttamaan itseänne, älkääkää sapatinpäivänä.

Ja leickatka teiden sydhemet, ia ei teiden waatteitan. Agr. III 116.

1 Loppuosa voidaan katsoa melko irralliseksi lisäykseksi, mutta se voisi hyvin rakentua myös imperatiivimuotoiseksi.

5.5.7 *Älä – ja*

Kuten muissakin kieltävissä lauseissa on myös imperatiivilauseissa joskus mahdollista käyttää KK:ta *ja*, milloin kieltoa ei erikseen kohdisteta rinnasteen jäseniin (vrt. s. 167). Luullakseni esim. lapsille sanotaan silloin tällöin tähän tapaan: "Älkää huutako ja riehuko niin kovasti!" Epävarmalle ihmiselle voisi sanoa: "Älä aina souda ja huopaa!" Kirjallisuudesta tällaisia esimerkkejä ei kuitenkaan ole helppo löytää. Vain jokunen on tarjottavana:

äle kedhest ia kesiwardhest werda pääste. Agr. I 15. Älä kiertele ja kaartele, äläkä edes yritä väittää ettet —. Waltari, Valtakunnan salaisuus 368.

5.5.8 Sekarinnasteita

Niin kuin edellä sanotusta on käynyt ilmi, kielteisissä imperatiivilauseissa kopulatiivista rinnastusta ilmaistaan ja on etenkin varhemmin ilmaistu hyvin vaihtelevin keinoin. Joskus samassakin virkkeessä tai saman raamatunkohdan eri käänösversioissa on sovellettu eri mahdollisuuksia. Havainnollistan asiaa vielä muutamalla esimerkillä:

Sen teden ele häpie meiden Herran Jesusen Christusen todhistusta, ei mös minua, ioca olen henen fanginsa. Agr. II 586. R 1642: Sentähden älä häpe meidän Herran Jesuxen Christuxen todistusta, eikä minua, joca hänen fangins olen (2 Tim. 1:8). UT 1938: Älä siis häpeä todistusta Herrastamme äläkä minua, hänen vankiaan.

Ja elös suinga sinuas loottako sinun sairaudes päle, eike iongun londocap-palehen, Ele mös Epeuskon lange sinun syndeis tedhen. Agr. III 63. Älkäm siis halwendako meidän sieluam, ei ymmärrystä tyhmydellä ja kawaludella, ei meidän tahtoam pahoilla himoilla: älkäm kadottako meidän sieluam, waan —. Frosterus 1797: 83.

5.5.9 Imperatiivirinnasteet kansankielessä

Kansankielessä kielteisten imperatiivilauseiden rinnastamisessa ei käytetä aivan yhtä monia keinoja kuin vanhassa kirjasuomessa, useita kuitenkin. Esittelen aineistoa samassa järjestyksessä kuin kirjakielen esimerkkejäkin ja aloitan tapauksista, joissa jälkimmäinen imperatiivinen ilmaus alkaa muodolla *äläkä*. Koska murreteksteistä ei imperatiivirinnasteita juuri tapaa, esimerkistö koostuu parhaastaan sananparsista ja muoto-opin kerääjien muistiinpanoista:

Suoni: Älä laskel lauvantaina äläkä suljes sunnuntaina. (Keväällä ei pidä lauantaina laskea eläimiä ensi kertaa laitumelle, eikä taas syksyllä sunnuntaipäivänä sulkea sisälle navettaan.) Virtaranta, SKM 108. Iit: Älä ole

kuulevanans äläkä näkevänäns, kätke kaikki kiälens tahe ja puhu vaan pualel suulla! (Äiti neuvoi tyttärtään, jota vietiin miniäksi.) SKSK 161. SavT: älä lyöm millokoa äläkä suutus siint [jos joku sinua lyö]. Kyllikki Torkkeli M: Nmes: Pilikkoop pirruu, häpäseh häjyy eläkä köyhän lasta! SKSK 339. Kaav: Elä neovo neovottua eläkä seppee opeta. Ib. 316. Mik: vies se pys kottiis nyt eläkä tuot tänne [kouluun]. Aila Mielikäinen M. Kuop: Tie niinku hyvä tulloo eläkä niinku neovotaa! SKSK 68. Lau: elä kipotele eläkä kapotele, panek koko tynnör [sanoi renki isännälle palkkaa maksettaessa]. Pentti Suihkonen M. Isok: Kääntelee isäs vanhoja kenkirajoja äläkä mun puheetani! SKSK 105. Him: ot täsä vain äläkä meem muuhallen niin se on sillä siisti. R. Jussila M. Kalj: paina ovi kiini äläkä takas kahto! R. Jussila M. Hai: Syö ruoka äläkä aikaa! (Sanotaan hitaalle aterialla.) SKSK 215. Tornionjoki: Älä paha ämmä päätäni keritte, äläkä alta polven jalkoja! (Sanotaan lampaan sanoneen keritsijälleen.) Ib. 253. Kitt: Älä luule luuta lihaksi, äläkä poron päätä makkaraksi! Ib. 231. Jäl: ota tämän silkkihuivin äläkä tule sisale! K. Franzen M.

Joitakin tietoja on monikon 2. persoonan kielteisen imperatiivimuodon sisältävistä rinnastuksista, mutta 3. persoonan käytöstä ei ole näytteitä¹:

Ruo: istukaas nyt hiljaa äläkääkä piäskös siinnä. Pirjo Mettänen M. Virr: pysykää housuissanne äläkääkä pörräkkö. Helena Jartti M. Piej: viskatkoo poes nuo [savukkeet] elekeekä turmellah hyvvee terveettä. Pirjo Eskelinen M. PieV: Elekee sillä sorkkia elekeekä pannat toesta panosta sem peälle. Leskinen 1970: 197. Piht: ottoapas siitä nyt jottai' 'elekeekä juokop paljaaltaa [kahvia]. Raija Lehtinen M. Pud: sanokaa jo elekääkä arvuutella. Marja Seilonen M.

Toisinaan on kielteisen imperatiivin edellä KK *ja*. Tiedossani on vain yksikön 2. persoonan sisältäviä tapauksia, joissa edeltävä predikaatti on lähes aina myönteinen:

Nou: muist see vaa etes sin mettä valkia tee ja älä myös kenenkkä ihmiste naurismaaha varkkassi men. SKMK I 38. PyhUl: me helvettii täält pellolt ja älä tul sit syämäänkä jos es tyätä viittit tehä! Ib. 82. Siikai: San terveisiä ja älä vaan viivy' kauvaa. Latvala 1894: 69. Ika: eriteen nyp pois ja älä tulem meille enee. Kettunen, SM I 26. Sip: nyk kum menet koti niin, älä katto taakses ja älä naura! Punttila 1979: 71. Kont: mänej ja elä katot taakses. T. Hirvonen M.

Vanhaa lounaissuomalaista sananparsistoa on seuraava tapaus:

Oll wai hätines siis ja älä ai hädisäs ol. Kuusi 1953: 18.

Vielä harvinaisempia ovat esimerkit, joissa kieltoverbin imperatiivin asemesta on yleismoduksen muoto; parissa tapauksessa tämä saattaa kongruoida persoonan mukaan:

1 Sekä yks. että mon. 3. persoonan kielteiset imperatiivit ovat yleensäkin murteissa perin harvinaisia; Leskinen 1970: 202.

Lait: Älä nai raha eik tavara mut nai tavaline ihmne. Y. Venhe 1931. KosHI: Kato silmil, ekkäs tyhjil lävil. Liisa Kiseleff 1931. Urj: Ja äläkä hio, ekkä tahkoo ekkä kattot terään koskaan. Kannisto 1901: 261.

Seuraava sananlasku on peräisin 1600-luvulta tammelais-lohjalaisesta aineksesta:

Älä köyhää sukua ylenkatso eikä vähääkään haavaa. Kuusi 1953: 359.

Ainoassa itämurteisessa tapauksessa on kyseessä yksikön 3. persoona:

Kite: Olokoon viärän valta eikä väkevän! (Sanotaan kun ei tahdota kiistellä.) SKSK 106.

Runsaammin on näytteitä siitä, että kielteisen imperatiivin sisältävään lauseeseen yhdistyy *ja*-konjunktioilla jokin (yleensä lyhyt) lauseke. Aika usein rinnastus koskee lähes synonyymisiä verbejä, joiden yhteydessä kieltoverbin imperatiivin toistaminen ei olisi luontevaa; muissa tapauksissa *äläkä* tuntuisi aivan mahdolliselta:

Hat: älä meek kirvetääm mettääj ja kirjatak kirkkoo. U. Tuomola 1932. Ruov: Älä sinä toisten niin tuhlaa ja haaskaa. Älä ole juoppo ja peluri. Setälä 1883: 143. MänH: älkäi nym mekastaj ja teuhas siin vieraiten aikana. Leskinen 1970: 184. Kite: elekee teititelläj ja rouvitella! Marjatta Vasara M. LapL: Elä ota hevosta limihammasta ja akkoo vasenkätistä. SKSK 136. Jäms: Älä kiljuj ja reävyys sillä laella! Patajoki 1943: 118. Kaust: älä muuta puhu ja vitise! Hannele Karvonen M. Uta: sano ääneen, eläkä sipisej ja supise. J. Kemilä 1936. Vara: älä sie höpötä ja paskaa puhu! Marjut Aikio M. Jäl: älkää hipsuttako ja höpistäkkö! K. Franzen M. Tyrö: Älä kiitä aamust päivää ja illast tillaa. SKSK 59.

Saman mallin mukainen on myös seuraava vanha sananparsimuistiinpano (Etelä-Hämeestä):

Älä kaikkiin kajoo ja jokapaikkaan jorahda. Kuusi 1953: 6.

Vaikka kansankielen aineisto kaikkiaan on melko vaatimaton, siitä ilmenee selvästi, että kielteisen imperatiivin yhteydessä rinnastaminen on erityisen vakiintumatonta. Nykyisen kirjakielen käyttämät rinnastuskeinot pohjaavat kyllä murteisiin, mutta järjestelmän kiinteytymisessä nykyiselle on ohjauksella varmasti huomattava osuutensa.

5.6 Saati, saatikka

5.6.1 Yleistä

Partikkelin *saati* ~ *saatikka* on KK:iden luetteloon ottanut ensimmäisenä Setälä (1880: 50). Siitä lähtien se onkin yleisesti luokiteltu KK:ksi (mm. NS), vaikka se monessa suhteessa on sellaiseksi varsin erikoislaatuinen. A. W. Jahnsson onkin pitänyt sitä adverbina (1871: 152), ja itse olen niin ikään arvioinut kerran sen adverbiksi, joka "tapauksittain vaihtelevassa määrin muistuttaa KK:ta" (Pulkkinen 1981: 449). Ikolan ym. (1989: 66) luonnehdinnan mukaan *saati*-sanaan liittyvä "negatiivinen" merkitys tekee ilmauksen "läheiseksi sukulaiseksi modaalisten adverbien kanssa".

Tyypillisestä KK:sta *saati(kka)* eroaa mm. siinä, että sen yhdistämien lauseenjäsenten järjestystä ei voi vaihtaa; yleensä esim. *kana ja kukko* = *kukko ja kana*. Hyvin tavallista on myös, että *saati(kka)*-sanalla kytketyt jäsenet eivät – kuten rinnasteissa yleensä – ole välittömästi peräkkäin. Esim. lause "Näin mieskin voi kohentaa profiiliaan, saati sitten nainen" on vähintään yhtä luonteva juuri tässä asussa kuin muutettuna sellaiseksi, jossa sanajärjestys noudattaisi tyypillisten kopulatiivirinnasteiden kaavaa: "Näin mieskin, saati (sitten) nainen voi kohentaa profiiliaan" tai "Näin voi kohentaa profiiliaan mieskin, saati (sitten) nainen".

Saati(kka) ei myöskään semanttisesti vastaa tavanomaista KK:ta. Sen kytkemät lauseenjäsenet eivät ole lauseyhteydessään tasaveroisia. Kun sanotaan esim.: "Hän ei voinut edes kävellä, saati juosta" tai: "Hänen oli mahdoton kävellä, saati juosta", olisi oikeastaan riittävää todeta kävelemisen mahdottomuus; siitä seuraa ilman muuta juoksemisen mahdottomuus, joka kuitenkin vielä esitetään eräänlaisena lisähuomautuksena. Lisäyksenomaisuuteen on yhteydessä se, että *saati(kka)*-sanan edellä tavanomaisten välimerkkisääntöjen mukaan on pilkku. Tässä suhteessa partikkeli muistuttaa ilmauksia *jopa* ja *vieläpä*, joiden sanotaan vain lähenevän KK:ita. Toisaalta näyttää siltä kuin pilkun pois jättäminen olisi yleistymässä, mikä taas vahvistaa KK:n luonnetta.

Etsittäessä vieraskielisiä vastineita *saati(kka)* osoittautuu sangen omalaatuiseksi. Tutuissa indoeurooppalaisissa kielissä se joudutaan kääntämään vaihtelevilla ilmauksilla, jotka eivät ole kovinkaan konjunktiomaisia. Ruotsiksi *saati* on mm. *än mindre* (~ *mera*), *så mycket mindre*, *för att inte tala om*, saksaksi *noch weniger*, *geschweige (denn)*, englanniksi *still less*, (*so*) *much (the) less*, *to say nothing of*, ranskaksi *et encore moins*, *loin de*. Näissä kielissä käytetään siis aivan toisenlaisia rakenteita, joita myötäileviä ilmauksia suomestakin kyllä tunnetaan, esim. (vanh.) *sitä vähemmin*, *jostakin puhumatta(kaan)*.

Mainittuja *saati*-ilmauksen vastineita tuskin voisi pitää KK:ina. *Saati(kka)* on kuitenkin suomen kielen kuvauksessa niin vakiintuneesti käsitetty KK:ksi, että on aihetta se tässä käsitellä – esitetystä varauksista

huolimatta. Lienee kuitenkin kohtuullista rajoittaa tarkastelu vain tapauksiin, joissa *saati* käyttäytyy KK:n tavoin. Sivuutan myös foneettis-morfologisen vaihtelun: *saati(kka) ~ sati(kka) ~ saaten ~ saanni(kka)* ym., jota SKES esittelee. Kaikki variantit, joilla merkityksen 'saati' ohella on yleensä muitakin tehtäviä, juontuvat ilmeisesti verbivartaloon *saa-*.

5.6.2 Käyttö kansankielessä

Päävariantit *saati* ja *saatikka* ovat SKES:n mukaan murteissa yleisiä. Ihan kaikkialla niitä tuskin kuitenkaan on kansanomaisesti käytetty. Muotoopin kerääjät ovat ilmoittaneet negatiivisia havaintoja seuraavista pitäjistä: Pöy Lauk MänH Rei Hals Käl.¹ Useista näidenkin lähipitäjistä tietoja on kyllä olemassa, Laukaasta jopa itsestäänkin. Tätä nykyä *saati(kka)* lienee kaikkialla tuttu, joskin sen käyttötaajuus on pieni. Kuvaavaa on, että Suomen kielen näytteitä -sarjan murreteksteihin (1 – 30, yht. n. 60 tuntia puhetta) ei hakemistojen mukaan ole sattunut yhtään esiintymää. Kirjacielessäkään ilmaus ei toistu tiheään; taajuussanakirjan (Saukkonen ym. 1979) mukaan se on sijaluvulla 6 684.

Kansankielessä pitempi *saatikka* näyttäisi olevan jonkin verran yleisempi kuin *saati*, joka puolestaan on selvästi tavallisempi kirjacielessä ja on siten NS:ssakin päähakusanana. Kansankielisen ilmaisun tavalliseen väljyyteen liittyy myös se piirre, että *saati(kka)*-sanon seuralaisena on usein täytesana *sitten*.

Saati(kka) on nykyisinkin vallalla olevaan tapaan käytettynä tiedossa 1600-luvulta lähtien. Se on nimittäin ollut melko suosittu sananlaskuissa, ja Kuusen esittämistä tapauksista seuraava Florinuksen julkaisuun (1702) sisältyvä juontuu aina 1600-luvulle Tammelinusten keräelmiin:

Kompastuu hevonen neljältä jalalta, saatikka ihminen sanalta. Kuusi 1953: 27.

Muissakin sananlaskuissa *saatikka* esiintyy yleensä nykyaikaiseen tapaan käytettynä, esim.:

Maahan liika maidostakin, saatikka saavivedestä. (Pitänee olla: savivedestä.) Mt. 128.

Sen sijaan seuraavassa tapauksessa merkitys on ilmeisesti konsessiivinen 'vaikka', koska Ganander (III 4 D) käyttää sananlaskun selitteenä sanoja 'fasten, quamvis, licet':

Syö suu leipää saatikka sanoja puhuu. Mt 280.

1 Paasosen mukaan (1889: 22) se niin ikään oli Mikkelin seudulla tuntematon.

Sanakirjoihin *saati(kka)* on päässyt tuntuvasti myöhemmin. Juslenius ei sitä vielä tunne, mutta Gananderin käsikirjoituksessa ilmausta on käsitelty kahdessakin kohti, III 4 C – D ja laajemmin 6 A. Melko sekavasta esityksestä saa sen käsityksen, että Gananderin mielestä *saati(kka)* merkitsi paitsi 'saati' myös 'kunhan vain' ja että rinnakkaismuotoja olivat lisäksi *saanni* ja *saaten*.

Renvallin sanakirjassa (1826) on *saati* l. *saatikka*, mutta päämuodoksi onkin kelpuutettu *saaten*, joka on selitetty seuraavasti: 'modo, dum l. tantummodo; wenn nur'; saaten kunnialla kuolen, saaten saisin (saanni); saa lapsikin saatenka mies 'vel puer id valet efficere eo magis vir; (so gar) – um so mehr'; ei mieskään saaten lapsi 'ne vir quidem, eo minus puer; (nicht mal) – desto weniger'.

Vastaavanlainen epävakaisuus on sanakirjoissa kauan vallalla. *Saati(kka)* ja *saate(n)* käsitellään synonyymeinä, ja merkitysalue on laeva: 'jos vain, kunhan vain; vaikka; vielä vähemmin, saati; saakka'. Vielä Lönnrotin sanakirjassa on *saaten* saanut laajimman käsittelyn; Lönnrotin varaan rakentuva C. F. Nordlundin leksikon (1889) artikkeli käsittelee yhdessä nipussa hakusanat *saate* l. *saaten*, *saati* l. *saatikka*, ja vain merkitys 'vaikka' on edellisistä karsittu pois. Semanttiselta kannalta Eurén (1860) ja Ahlman (1874) ovat lähempänä nykysuomen kantaa: vain merkitys 'saakka (ända till)' on "liikaa". Variantit *saate* l. *saaten* ovat heilläkin mukana, Eurénilla kuitenkin vain viittaushakusanoina.

Eri varianttien ja merkitysten vyyhti on liian sekava tässä selvitetäväksi. Kysymys on varsin vanhoista partikkeleista, koska esim. karjalasta tunnetaan *soat'i* (ym. – tosin merkityksessä 'saakka') ja virosta mm. *saadik*, *saati* 'saakka; saati' (SKES s.v. *saakka*). Suorasta kantasuomen perinnöstä ei kuitenkaan liene kysymys.

Vanhimmissa sananlaskuissa *saatikka* esiintyy myöntölauseessa, mikä voi johtua jo siitä, että myöntölause yleensäkin on paljon tavallisempi kuin kieltolause. Myöhemmässä käytännössä *saati(kka)* kyllä esiintyy selvästi useammin kielteisissä kuin myönteisissä lauseissa. Aloitan kansankielen esimerkit kielteisistä tapauksista:

Virr: ei päivälläkään [tarkene ulkona] saatis sitte illalla. Helena Jartti M. Kiih: siel ei ollup pyyvvötkkääj järvessä suatik kalloohik yhtëäk suatukkaak. SML 93. Saaf: ei ollup pyykkilautoakaan saatis sittem pesukonetta. Ulla Harju M. KorL: ei se kusk eis vilassu sinnep päin, soatis sittem miteä puhunnu. SKMK II 200. Him: [Tytön viereen mennessään poika] ei saanur riisuus sukkia saatip päällyhousuja. R. Jussila M.

Sau: ei paremakka ihmise [siivoa itse], saatekkan tommose vaivase. Maila Vehmaskoski M. HonJ: Ni se sano etten tohorik karvaakaas silittääs saatikka sitten nostaa [karhua toisen talon karjan kimppeun]. Virtaranta, VKM 250. Ruov: kunn-ei sitä pysty ittet tekemään saatika sittev viaraat. Pirjo Mettänen M. Urj: Ei siitä viaraskan ilottes saatikka sitte oma vanhi(n). Kannisto 1901: 139. Pad: ku eij-ollu' omallev väille, saatikka sitte vieraille. A. Niemikorpi M. Myr: ei siit saat toisetkaa selvää saatikka sitte miä. Seija Aalto M. Suu: Mitäs manterelaisist on merkkii. Eihän ne osa

muutakaan saatikka siit kaloi ruakkii. SKMK I 284. Sum: kunn-ee kelepoon nuo paremmatkaav voatteet soatikka sitteh huonommat. R. Hämäläinen M.

Esimerkkejä myöntölauseista:

Luo: Huakaus tullee hyvilläkin päivillä saati sitten tämmösillä. Martta Lampén 1936 – 37. PieV: Huikasoo jo nyt, suati kun illassa ollaa. H. Jauhiainen 1945. Jäms: pimiitä pölökeä ja kammoksuu aikane ihminenki soati sitte laps. Marja-Liisa Vuolle 1960. Laih: Nälkävuanna taloollisetkin söi pettuleipää saati sitten torpparit ja mökkilääset. S. Seppälä 1944. AVie: kiitteli joka paikasa Jeesusta sieläki työsä ollesaan saati sitte sanankuulosa. SKMK I 398. Uta: virtahav viepi alas pöckelöitäis saatis sitte miehisiä miehiä. Ib. 429.

Kark: Kollasen Kaija pruukas sannoo että hän or Ruattisakin asiainnuus saatikka sittep pahasa Karkusa. Virtaranta, HKM 436. Porn: Siin on jo sentää hyvälle hevosellekkii kahren päivän friski ajo saatikka sitte miehelle. SKMK I 229. Tohm: monjkos seulj käynyt kotjkyllée etempänä suatikka nähnyt rautatietä. SKMK II 117. Sum: siin-os [pyykinpesussa] tar-peeks tekemistä hyvälläki' ilimalla soatikka kovalla pakkasella. R. Hämäläinen M. Him: [Saunan jälkeen vilustuu helposti] nuorempiki saatikka sitte vanahat. R. Jussila M.

5.6.2 Käyttö kirjakielessä

Kirjakielessä *saati(kka)* on yleistynyt verrattain myöhään, mikä sanakirjatietojenkin perusteella on odotettavissa. Suomettaren vuosikerrasta 1847 en ole sitä tavannut, mutta Kirjallisessa Kuukauslehdessä 1870 *saati* esiintyy s. 1 – 100 kerran ja *saatikka* kahdesti. Valvojassa 1890 on s. 1 – 200 kerran *saatikka*, Omassa Maassa I (1907) s. 1 – 100, 301 – 400 niin ikään kerran *saati*. Esiintymistaajuudet ovat kauttaaltaan erittäin pieniä.

Mainitsen seuraavaksi joitakin esimerkkejä, ensin kielteisistä, sitten myönteisistä tapauksista. Näytteissä korostuu pilkuttomien esimerkkien osuus, koska ne ovat poikkeavuuttaan eniten herättäneet huomiota.

Sateisina vuosina se ei kannu miestä, saati hevoista. O. Blomstedt; Ahlqvist, Suom. lukemisto 150. ehto, johon Pietari tsaari tietenkään ei edes voitettuna, saati voittajana olisi suostunut. E. G. Palmén, Oma Maa I 14. Köyhät, joilla ei ole poroja saati hevosia, saavat turvautua koiriin ainoana vetoeläiminään. T. Vuorela, Suomensukuiset kansat 285. On luonteenomaista ettei yhteiskunnallisten ja poliittisten saati kirjallisten kysymysten pohjalta ole syntynyt mitään kirjallisia ryhmittymiä. US 6.1.1960. kuultiin vain korrekta ja sujuvaa soittoa, joka ei mainittavasti kantanut rampin yli, saati sytyttänyt yleisöä. HS 8.9.1980. Odottaminen ei ole mukavaa kesällä saati sitten talvipakkasella. Ksml. 5.2.1981. niin herkkä ja hyväuskoinen tyttö, ettei olisi voinut kuvitella kenelläkään miehellä olevan uljuutta edes ajatella häntä saati koskettaa. Joenpelto, Eteisiin ja kynnyksille 220. Hallituksen hajoamista ei ole syytä toivoa saati tavoitella. US 14.1.1988. Viime viikon kolme melkein-suuronnettomuutta osoittivat, että riskitilan-

teiden valvonta ja torjunta eivät kulje saati tehostu samassa aikataulussa kuin myrkylliset tai paloherkät junat. SK 36/1989 s. 3. Baltian kansoja emme muistaneet, huomanneet, saati tukeneet millään muodoin. Iltal. 26.3.1990.

Ilman heitä [= paitsi tyttöjä] ei kylässä löyvy yhtään, satikka miehistä, joka taitaisi näitä laulella. Gottlund, Otava 2 (1832); VR IX, 61. Tarkoituksemme ei suinkaan ole ollut soimata ketäkään, saatikka niitä miehiä, joita me aina suuresti kunnioitamme. E. A. Ingman 1849; SS 170. Kiljuvan taikka kiljahtavankaan ei voi sanoa edes Pohjan akan harvahampaankaan, saatikka siveän kaunottaren. Ahlqvist, Kieletär 2 (1872) 46. Suomen ruotsinkielinen normaalityyppi saavutti tuonnoin iän, joka tosin ei ole ihmiselle saatikka laitokselle harvinainen — —. Valvoja 1890 s. 397. Nyt ei kannata pukeutua lämpimästi, saatikka lämmittää huvilaa oikein tosisaan. Huovinen, Hamsterit 152. Masa ei voinut polven varassa edes kävellä saatikka kantaa raskaita laitteita. SK 19/1979 s. 58. Mekin olemme taistelleet opiskelupaikkamme kynsin hampain omien kykyjemme perusteella, eikä opiskelupaikkoja jaettaessa ole kysytty vanhempiemme sivistys- saatikka älykkyytystasoa. HS 30.11.1979. Eivät vaalit saatikka vaalitulaisuudet saa millään tavalla möhköläisiä yhtä ahkerasti liikkeelle. US 22.2.1987.

Yleensä kielteiset tapaukset ovat sellaisia, että kieltoverbi on ennen *saati*-sanaa. Seuraavat esimerkit ovat tässä suhteessa poikkeuksellisia:

Tämän tehtävän kirjanen täyttää hyvin, mutta yleisempään keskusteluun Paasikiven roolista saati sen tulkinnoista sitä ei varmaan ole tarkoitettu. US 26.2.1987. Hallituksen jäseniä saati tasavallan presidenttiä ei totisesti tarvita normaalioloissa asettelemaan suitsia ulkopoliittiselle keskustelulle. HS 19.8.1989.

Myönteisiä tapauksia:

Niin meni meiltä sekin harhaluulo, että tupakka, saati sikarit, tekee kurkun karheaksi. SK 4/1960 s. 22. Mutta kukapa yleisön mieltymyksistä välittäisi, saati ottaisi niitä vakavasti huomioon. US 5.1.1975. Rantanen jatkaa, että lisääntynyt epävarmuus vaikeuttaa tulevaisuuden hahmottamista saati ennustamista. SK 37/1980 s. 43. Oli synty edes puhua ihmisruumiista saati sitten kuvata sitä verhottomana. Yhteishyvä 40/1981 s. 2.

Juhlallisessa, saatikkapa vielä jumalisessa ja raamatullisessa, lausumassa sitä vastaan tällainen alkusointuisuus "perki" peräti loukkaa "supi" Suomalaisen tunnetta. A. Ahlqvist, Kieletär 5 (1873) 53. Sibeliuksen luonteelle tällainen negatiivinen, saatikka sitten vihamielinen asenne oli aivan vieras. US 29.9.1960. Devalvaatioiden vastaisen juputuksen aloitti 1970-luvun lopulla Mauno Koivisto, mutta silloisen Suomen Pankin pääjohtajan fundeerauksia oli vaikea tulkita, saatikka ymmärtää oikein. HS 19.12.1989. Hintataso oli shokki. Se kauhistutti, järkytti ja ihmetytti jo Keski-Euroopasta tulevia saatikka sitten Afrikasta, Aasiasta tai Latinalaisesta Amerikasta tulevia. Kongressi 1/1990 s. 7.

Ainoa laatuaan on seuraava poiminto, jossa *saati* esiintyy samassa lauseessa kaksi kertaa:

Hän [sääsiantuntija] ei kumminkaan luvannut teoriaa eikä systeemiä, joka auttaisi antamaan konkreettisia selityksiä saati profetioita saati sitä pakkasta, jota kansalaisten kuoro vaati. US 2.2.1975.

Kuten edellä on todettu, *saati(kka)* on yleistynyt kirjasuomeen jokseenkin myöhään ja sen frekvenssi on ollut hyvin pieni. Vaikutelmani mukaan *saati* – juuri tässä lyhyemmässä asussa – on kuitenkin viime aikoina käynyt yhä tavallisemmaksi. Siihen voi olla osuutta kielenhuollon suosituksillakin. Terho Itkonen on 1970-luvun alusta lähtien neuvonut, että *puhumattakaan (siitä että)* on korvattavissa nasevammalla *saati*-sanalla (Kielikello 3/1971 s. 13 –), ja myöhemmin kerrannut opetustaan (Näillä näkymin 171, Kieliopas 315). Opettajat ja kurssinpitäjät ovat varmaan levittäneet oppia edelleen.

5.7 *Saati*-sanon synonyymejä

5.7.1 *Paljo ~ sitä ~ vielä vähemmin*

Ennen kuin kopulatiivinen *saati(kka)* ilmaantui kirjasuomeen, käytettiin samantapaisissa yhteyksissä mm. ilmausta *paljo vähemmin*. Sanaliitto ei muodoltaan tietysti ole konjunktiomainen, mutta käytöltään se muistuttaa sanaa *saati(kka)*. Kysymyksessä on selvä käännöslaina, joka tarkoin vastaa ruotsin ilmausta *mycket mindre*; SAOB mainitsee siitä esimerkin jo Olaus Petriltä (n. 1540), eikä ilmaus liene ruotsin (kirja)kielestä vieläkään tyyten hävinnyt. Ruotsin ilmaus puolestaan vastaa saksan samassa tehtävässä käytettyä sanaparia *viel weniger*, joka on ilmeinen käännös latinan sanonasta *multo minus*. Agricolalle on ollut siis tarjolla malli muualtakin kuin ruotsista. Suomessa *paljo vähemmin* on elänyt Agricolasta 1700-luvun jälkipuolelle. – Esimerkkejä:

etten mine itzesteni ychten hywe aijatosta ruuennut, palio wehemin edhestoon, eli iotaki hyue teko taijdhan päätte. Agr. I 773.¹ ettei Juttat taidha ainostans olla Abrahamin periliset Weren tedhen, Palio wehemin Lain Töidhen tedhen. Agr. II 409. jotca eij tahdo anda heille hywä sana, Palio wähehin jotakin mwta hywä. Sorolainen 1621: 334. eij pidä murise-man eikä napiseman, palio wähehin kiroileman. Sama 1625; Rapola, VKL

1 Virkkeen lopun muodollinen myönteisyys heikentää *paljo vähemmin* -ilmauksen konjunktiomaisuutta, mutta tietääkseni vanhimpana esiintymänä tapaus ansaitsee maininnan. – Agricolalla on myös sellainen virke, johon sisältyy *Ja palio wähehin* (II 519).

94. eikä joskus tietäväni, pallio vähemmin taitawani. Speitz 1642; ib. 107. ia en ole kelwollinen, että sinä mahdaisit minun rucouxeni cuulla, palio vähemmin minun syndiäni minulle andexi anda. Pacchalenius 1667 B3a. osotti, cuin eij hän ensingän olis tahtonut händä cuulla, palio vähemmin jongun awun hänelle tehdä. Ib. 18a. Ei pidä heidän — — edestuoman omia eli muiden rijtoja, paljo vähemmän jongun Sarnastuolilda wihan wuoxi nimittämän. Florinus 1688; Rapola, VKL 72. hänellä eij ole näköä eikä haluakan itzeensä oikein tuta, paljon vähemmin jongun wahwan tien päälle itzeensä pyytä. Wegelius 1747; ib. 137. Ach! cuinga monda on nijtä wielä — — jotca ei ole wielä käsittänetkän, paljo vähemmin ymmärtänet, mikä Uscon harjoitus on. Wegelius 1747: 414. ettei he saanet Sabbathina wal-kiatan heidän huonehisins tehdä, paljo vähemmin muuta sen enämbätä toimitta. Lithovius 1765: 55. Jumalan lapset ei cuitengan suostu nijhin [syntisiin ajatuksiin ja himoihin], paljo vähemmin aicowat nijtä täyttä ja ulos harjoitta. Ib. 92 (huom. predikaatin vaihtuminen myönteiseksi).

1700-luvulla näyttää tapahtuneen sellainen muutos, että kun *paljo vähemmin* väistyy, tulee tilalle *sitä vähemmin*. Tällekin löytyy malli ruotsista. SAOB (s.v. *dess* 5.c) esittää näet ilmauksen *dess mindre 'än mindre'*, jota pääasiassa Suomen ruotsissa käytetään *icke ens* -ilmauksen jäljessä. Tätä ruotsin sanontaa muistuttavia ilmauksia on muissakin kielissä; vrt. saks. *um so weniger*, lat. *eo minus*. *Sitä vähemmin* näyttää säilyneen käytössä vain seuraavalle vuosisadalle. — Näytteitä:

Ettes taida rucoilla, etkä myös tehdä sinun ripitystäs, sitä vähemmin itzelles autuudexi nautita Sacramentiä, jolles ole sowinnosa caickein ihmisten canssa. Röring 1757: 79. joita en me nimengän puolesta ole wielä openet kaikkia tundemaan, sitä vähemmin tietämään heidän luondoansa. Frosterus 1797: 43. emme itse meistämme ole soveliat ajattelemaankin jotakin hyvää, sitä vähemmin tekemään. Renqvist 1835: 88. Ei koko Wenäelä sitä vähemmin muu'alla Altain ja Saksan taikka Ranskan maan välillä taitane' löytyä' vähintäkään jälkeä Keltiläisistä. Europaeus, Star 8/1847 s. 2. Nyt lienee seikka semmonen, että tämä Jaakolainen ei ole tainnut nähdäkään, sitä vähemmin lukea Suometarta. Tikkanen, ib. 48/1847 s. 4.

Yhdessä ainoassa virkkeessä olen huomannut *sitä vähemmin* -ilmauksen ytimessä kahta myöntävää lausetta:

ennenkuin minä alkanen, sitä vähemmin voinen seurata Hänen käskyjäsä! Tikkanen, Star 49/1847 s. 2.

Adverbin ja KK:n välillä *sitä vähemmin* häälyy seuraavissa tapauksissa, joissa sitä seuraava lause on myöntävässä muodossa:

Moni pitää rahansa kuolleena säästössänsä, jossa ne eivät suinkaan kasva isännän hyväksi, sitä vähemmin tuottaavat hyvää muille kanssaihmisille. Europaeus, Star 31/1847 s. 4. ei niitä löydy yksinäisten kirjavakoissa eikä kirjakaupassa, sitä vähemmin näkyvät asianomaiset niistä neuvokkia ottaneen. Tikkanen, Star 49/1847 s. 1.

Suomettaren 1. vuosikerrasta on löytynyt sellainenkin tapaus, jossa konjunktiomaisesti on käytetty ilmausta *sitä enemmän*:

Mutta turhaan täällä etsit madjaarilaisia eli madjaarilaisista puhelevia kirjoja julkisissa sitä enemmän yksinäisissä kirjastoissa. Tikkanen, Star 22/1847 s. 1.

Tämänkin sanonnan voisi korvata sanalla *saati*. Esikuvia tarjoutuu jälleen vieraista kielistä: saks. *um so mehr*, lat. *eo magis*; rts. *så mycket mer* on aineksiltaan kauempana.

Suomen 'saati'-merkityksisten ilmausten sarjaan kuuluu myös vielä vähemmän ~ vähemmän, joka näyttää ilmaantuneen kirjakieleemme vasta 1800-luvun puolivälin jälkeen. NS:ssa on (s.v. *vähemmän*) kaksi kopulatiivista esimerkkiä, mutta kyseistä käyttöä ei ole mitenkään nostettu esiin. Nykypäivien teksteistä ilmausta tuskin enää tapaa.¹

Kyseessä on jälleen käännöslaina. Ruotsissa sanontaa vastaa tarkoin *än(nu) mindre*, joka SAOB:n mukaan juontuu 1700-luvulle (Bellman), ja saksassa *noch weniger*. – Esimerkkejä:

Ei jokainen naurettava juttu ole hupainen, vielä vähemmän hyödyllinen. KKL 1870: 15. Suomella ei ole kultaa eikä hopeata, vielä vähemmän Intian kalliita kiviä ja helmiä. Ib. 62 (< Kirjallinen aarreaitta). Ja luultavasti se [purjehdus] ei niillä [sisävesillä] koskaan tule tunnetuksikaan, vielä vähemmän yleiseksi. Ivar Wilskman, Oma Maa I 374. Venäjän hallituksen puolelta ei ollut mitään haittaa, vielä vähemmän kotimaiselta taholta. A. Meurman, Oma Maa II 41. se kurja pehmeni aivan kokonaan, ei kyennyt syömään, vielä vähemmän ruokavirttä laulamaan. Kauppi-Heikki, VT 426. En saa ojennetuksi kättäni tarttuakseni airoihin, vielä vähemmän laskeakseni niitä veteen. Aho, NS. kenenkään valtiomiehen on totta puheen vaikeata, tai oikeammin mahdotonta uhrata niiden hyväksi oman kansansa etua, vielä vähemmän olemassaoloa. Aika 1920: 58. Suomen liittyminen suureen läntiseen kristikuntaan ei ollut mikään ilmainen lahja, vielä vähemmän legendaihme. Jalmari Jaakkola, Oma maa 1: 301.

Ymmärrettävää on, että kaikki puheena olleet ilmaukset ovat väistyneet. Ne ovat vailla kansankielen tukea ja sitä paitsi kovin pitkiä verrattuina 1800-luvulla kilpailijaksi tulleet *saati(kka)*-ilmaukseen. Viimeiseksi säilyi käytössä nuorin, *vielä vähemmän*, jonka tukena oli ruotsin *än mindre*.²

1 Karlssonin sanakirjassa (II 1984) on vielä tosin (s.v. *liten* 3.b) lause *få kan förliknas med, långt mindre överträffa henne* suomennettu 'monikaan ei ole hänen vertaisensa, vielä vähemmän häntä etevämpi'. Nykyaikaisemmalta kuulostaisi 'saati häntä etevämpi'.

2 Satunnaisesti sen voi vieläkin tavata: "Filosofia ei idässä koskaan ole ollut vain pään asia, pelkkää isojen aivojen tuotetta, elämälle vierasta teoretisointia, vielä vähemmän vain yliopistoihin rajoittuvaa abstraktista kielellistä leikitteilyä ja loogista hiustenhalontaa." Kanava 1991: 213.

5.7.2 *Ammoin yms.*

Partikkeli *ammoin* merkitsee yleiskielessämme ja osaksi murteissakin 'aikoja sitten, muinoin'. Kansanomaisesti tätä levikiltään itäistä sanaa – jonka äänneasua vaihtelee – käytetään myös KK:na merkityksessä 'saati'. Lauseympäristö voi olla myönteinen tai kielteinen (kuten *saati*-sanankin), mutta lienee käytännöllisintä tarkastella ilmausta tässä yhteydessä. Näyttää sitä paitsi siltä, että kun eri äännevariantit otetaan huomioon, nousee kielteisten tapausten osuus suuremmaksi kuin myönteisten. (Ky-seisen semanttisestikin labiilin sanueen eri äänne- ja merkitysvivahteita sekä niiden levikkejä en seikkaperäisesti käsittele, koska SMS:n esitys on varsin yksityiskohtainen.)

Ammoin-partikkelin käyttö konjunktiona rajoittuu melko ahtaalle alueelle. Enimmät tiedot ovat Luoteis-Laatokan ja Pohjois-Karjalan murteista. Muutamia esimerkkejä:

Simp: hyvä ol' elleä siiheki aikoa ammo nykyjeä. M. Saukkonen 1960. Kesä: miulle ei tuo kyläm penki' istuminen ei näyk käyvän nuorenakkaa ammon nyt sitä vähemmä. mie kun kakstuhatta vihkuu aina kesällä tein niit ol' antool lehmälle' ammol lampaille. Katrimaija Mäki vuoti M. Kite: eivät syöneet pikkuvaskoita ammoñ karhullihhoo. Marjatta Vasara M. Kont: eijj-ou' 'immeisille' 'ammon sittä elävillev vettä. T. Hirvonen M. Pol: [Sähkö tulee paistamisessakin kalliiksi] ammon sitte kul lämmitettään [sillä talo]. Kaija Kuiri M. Piej: nykyjään ei soaha' 'eñnee peltojaan sorppaoatralla kynnettyy ammon palloo ['kaskimaata']. Pirjo Eskelinen M. RanS: Kahennii viikkaoven takatalav om pitkä nii ku uottava aeka aenna, ammo sitte ku soantasoantija kerätyt eluka ruuvat kulu sukkela loppuu. SKMK II 21.

Mainittakoon seuraavaksi joitakin näytteitä muiden varianttien käytöstä:

Piej: minä sanon sillej [terveysisarelle] jotta minä oon hangellaak keittänän ammonikka sittä hellalla. Pirjo Eskelinen M. Kauk: No hämmästyhähä täst vähemmästäi, ammoti sit ko tälläne ihme sattuu. SMS. Pol: en ook kääñä [kansakoulua] ammotikka muuta [koulua]. Kaija Kuiri M. Kauk: Olishan tuon jyräykse pitän kuuluu etemmäkskii amo siit näin likkielle. SMS. Ruok: Sill-ei saas särkilöi eikä ahveniikaa amot' sit muikkui. SMS. Uuk: muuki ihmine huomoap ammu lääkäř [sellaisen sairauden]. Sirkka Tuunanen M. Kauk: Ehä mie tok pua tuommosta räpälettä arkenkua piähän ammuti pyhän. SMS. UusVI: Ku ei pieneenkää tottele amut siit ku o korva korva tasal. SMS.

Äänteellinen muuntelu koskee siis toisen tavun vokaalia, *m:n* kestoja ja suffikseja.¹ Eri äänneasujen muissa merkityksissä on myös jonkin verran vaihtelua, mutta kaikki asut ovat ilmeisesti samaa kantaa.

1 Lisättäköön vielä, että Lönnrotin sanakirjan lisävihossa on hakusana *ammokka*, joka näyttää tarkoittavan samaa: 'så mycket mer l. så mycket mindre (saatika)'. SMS:sta tämä variantti puuttuu.

Kysymyksessä on varmasti itämerensuomalainen sanue (SKES), mutta merkitys 'saati' esiintyy itäisimpien suomalaismurteiden lisäksi vain aunuksessa (ja Suojärven sekamurteessa).¹

Ei ole helppoa täsmällisesti osoittaa, miten merkitys 'saati' on *ammoin* (yms.) -sanalle kehittynyt. Yleiskielemme merkityksestä 'aikoja sitten' sitä tuskin voi johtaa. Kansankielessä merkitys on kuitenkin usein 'ainakin, ainakaan; tietenkin, tietenkään; etenkin, etenköön; toki', ts. sanalla ilmaistaan jonkin ensisijaisuutta, itsestäänselvyyttä tjs. Sama komponentti sisältyy myös merkitykseen 'saati'. Siltä pohjalta on kyseinen adverbi ilmeisesti (osaksi) siirtynyt konjunktiksi, mikä konjunktoiden historiassa on tietenkin yleistä.

5.7.3 *Anikka*

Itämurteinen partikkeli *anikka* voi joskus harvoin olla myös KK:n tehtävässä ja merkitä 'saati'. SMS mainitsee tällaisen käytön Pälkjärveltä ja Enosta:

En ou ies nähny viinoo anikka ollu humalassa.

Vastaavassa tehtävässä ilmauksen mainitsee myös Lönnrotin sanakirjan lisävihko. Vaikka kysymyksessä on varmasti eri alkuperää oleva sana, on mahdollista, että merkitys 'saati' ainakin osaksi nojaa edellä puheena olleisiin ilmauksiin *ammokka*, *ammonikka*, *ammotikka*, joita samoilla tienoin on viljelty samassa merkityksessä.

Ilmauksista *jopa että* ~ *jopa sitten* ks. s. 93.

5.8 Parikonjunktiot

5.8.1 *Eikä – eikä*

Vanhasta kirjasuomesta löytyy tapauksia, joissa kielteisessä rinnastuksessa -*kä*-suffiksi liittyy jo kieltoverbin ensimmäiseen esiintymään. Rinnastussuhdetta osoittaa siis selkeästi molempien rinnasteen komponenttien edellä käyvä *eikä*. Ilmaustyyppi on sikäli ongelmallinen, että kansankielessä se on kutakuinkin tuntematon ja kirjakielessäkin sen käyttö tyrehtyy 1700-luvulla, mutta 1800-luvun kieliopeissa sillä on suhteettoman vahva asema.

1 KKS:ssa s.v. *ammuin* mainituissa esimerkeissä partikkeli tosin sijaitsee jopa lauseen lopussa eikä siten juuri muistuta konjunktia.

Esim. Stråhlmanilla (1816: 213) on näytteitä vain toistuvan *-kä*-liitteen käytöstä, jopa kolmiosainen *engä minä, etkä sinä, eikä hän siihen kelpa*. Juteinikin (1818: 58) mainitsee esimerkin *etkä sinä, eikä hän* mutta lisää, että merkitys on sama, vaikka ensimmäinen affiksi puuttuukin: *en minä, etkä sinä*. Beckerillä (1824: 180) esimerkit ovat järjestyksessä *en nähnyt enkä kuullut. Enkä minä etkä sinä*. Renvall on sijoittanut *ei – eikä* -rakenteen kopulatiivisten ja *enkä – etkä* -rakenteen yllättävästi disjunkttiivisten konjunktioiden ryhmään. Vielä Collan (1847: 132) ja Eurén (1849: 211) ovat säilyttäneet *eikä – eikä* -konstruktion, ja kaiketi viimeisenä Koskinen (1860: 112) on sen (toissijaisena) maininnut (esimerkkinä *Enkä näe enkä kuule*).

Rinnastustyyppi *eikä – eikä* on kaikesta päättäen kirjallista perua. Kansankielestä ei ole juuri muita tietoja kuin jokunen kansanrunomusiikkiinpano:

Piej: Et sinä silloin ollut suuri, / Etkä suuri, etkä pieni, / kun maitona makasit. VR VII, 499: 17 –; Krohn 1885. pija paikkahan pahaan, / josta ejkä puita puutu / ejkä walkia wähene. Ganander II 372 A.

Lisäksi on Sääksmäestä kirjattu Inkerin virren säkeet, joissa *eikä* aloittaa moniosaisen jakson:

Väen ei vihille saatu / Eikä miehin eikä miekan / Eikä uljasten urosten / Eikä vaimojen valiten / Eikä neitsen kauneuden. VR IX, 90: 24 –; Lönnrot 1831. Väjen ei vihille saatu / Eikä miästen eikä miakkoin / Eikä vaimojen valittuitten / Eikä neitsytten kaunevutteen. Ib. 103: 25 –; Borenus 1879.

Tuntuisi mahdolliselta otaksua, että kysymys on vain *-kä*-liitteen käyttämisestä runomitan vaatimana täytetävuna. Gananderin sanakirjassa on kuitenkin myös muita esimerkkejä, joissa saattaa olla kaikua tavallisemmasta kansankielestä: *Enkä huoli enkä rukoile 'jag bryr mig ej i'; Etkäs lue, etkäs weisaa 'hwarcken läser ejheller siunger du' (I 61 A, B); Ekkä sinä, engä minä 'hwarcken du eller jag' (I 55 D)*. Kaksi ensimmäistä esimerkkiä voisivat olla kirjakielenkin perua, mutta viimeisen assimiloitunut *Ekkä* viittaa puhekieleen. Kun tyyppi *eikä – eikä* sitä paitsi sitkeästi pysyttelee kieliopeissa, en rohkene kokonaan hylätä sitä mahdollisuutta, että sillä olisi ollut aikoinaan jokin sijansa puhutussakin suomen kielessä. Sinänsä olisi kyllä ymmärrettävissä, että *-kä*-suffiksia olisi toistettu rinnastussuhteen selventämiseksi.¹ Toisaalta vanhoissakaan sananlaskuisa tyyppiä ei näy käytetyn.

Varsinaisesti *eikä – eikä* rajoittuu vanhaan kirjallisuuden kieleen. Siinäkin se ei ole kovin tavallinen. Agricolalla esiintymiä kyllä on siinä määrin, että hänen liitepartikkelien viljelyään tutkinut Mauri Lievonon

1 Vrt. tyyppiin *orallakin ongellakin* (ks. 4.12 ja Pulkkinen 1966c: 29 –).

(1985: 140) on käyttänyt ilmausta "hyvin usein" ja arvioinut, että Agricola on "kääntänyt saksan *weder/widder* – *noch* ja ruotsin *varken* – *eller* -sanonnat useimmiten muotoon *eikä – eikä*" (s. 155).

Onkin ilmeistä, että *eikä – eikä* kiinteästi liittyy juuri kääntämiseen. Usein siihen on varmaan tartuttu tulkittaessa suomeksi tekstin kohtia, joiden germaanisissa versioissa on käytetty mainittuja parikonjunktioita. *Eikä – eikä* vastaa kuitenkin muodoltaan vielä läheisemmin latinan *neque – neque* -rakennetta.¹ Niinpä Lievosen mainitsemaa esimerkkiä (Matt. 6: 20) "Waan coghotcatta teille rickaudet Taiuahas, cussa eike rooste, eike coit raiska" vastaa tarkimmin latinainen asu "thesaurizate autem vobis thesauros in caelo, ubi neque aerugo neque tinea demolitur". Muissakin tarkistamissani kohdissa Agricolan *eikä – eikä* -rakennetta vastaa miltei säännöllisesti latinan *neque – neque*.

On muitakin viitteitä siitä, että *eikä – eikä* on oppitekoinen rakenne. Merkille pantavaa on, ettei Agricola ole Rucouskirian alkupuolella sitä vielä käyttänyt. Poimintojeni mukaan ensimmäinen esiintymä on vasta sivulla 464², mutta sen jälkeen rakennetta on käytetty pitkälti toistakymmentä kertaa. Muuta selitystä on vaikea ajatella, kuin että Agricola on vasta työn edetessä keksinyt tämän vastineen muiden kielten kielteisille parikonjunktioille. Jos ilmaus olisi ollut hänelle puhemiehelestä tuttu, hänen olisi luullut sitä käyttäneen jo ennen sivua 464.

Eikä – eikä -rakenteen outoutta 1500-luvun kielenkäyttäjille osoittaa myös se, että eräiden vanhojen esiintymien toisintoteksteissä sen sijasta on käytetty muita ilmaisukeinoja (ks. esimerkkejä jäljempää). Lisäksi on huomattava, että v:n 1642 Raamattuun on lähes säännöllisesti muutettu ensimmäinen *eikä* asuun *ei*. (Tämä näkyy myös VKS:n runsaasta esimerkistöä.)

Kaikesta päättäen *eikä – eikä* kirjasuomessa on siis Agricolan käyttöön ottama parikonjunktio, jota hän on tarvinnut vastineeksi tuntemiansa indoeurooppalaisten kielten parikonjunktioille. Hänen vaikutuksestaan ilmaus sai jonkinlaisen sijan kirjasuomessa, mutta yleinen se ei Agricolan jälkeen ole ollut. – Esimerkkejä:

anna minun nijn waelda lepitze temen mailmaisen syngbyn corwen, ettenke mine perkelen wihoisa saastuisi, enge ychtengen exyyheen sekanuisi. Agr. I 469. hyuein tekoin tedhen, ioijnenga eijke märe, eijke lucu taidha leutte. Ib. 502. Mutta temen nijn ialon hywuydhen, eijke me woijma walmista eijke pite, ilman sinun auutas. Ib. 733. Sen tedhen enge ole Jumalata, enge minun lehimeijsten racastanut. Ib. 740. ei henen andexianneta, eike tesse, eike tuleuaises mailmas. Agr. II 55. (Vrt. R 1642 Matt. 12:32: eikä täsä, eikä tulewaisesa mailmasa. Selityksissä kuitenkin:

-
- 1 Myös saksa on tarjonnut repetitiivisen mallin; vanhassa saksassa oli kaksikin paria: *weder – weder ja noch – noch*.
 - 2 Tapaus on ensimmäisenä esimerkkinä myös VKS:ssa sv. *ei* II.3 (jossa epätarkka sivunumero 463).

Ei täsä eikä tulewaises mailmas.) Sille ettei ylesnousemises, eike naida eike hoolla. Ib. 85. (Vrt. R 1642 Matt. 22:30: Sillä ylösousemises ei naida eikä huolla.) Eike te tunne minua, eike minun Isen. Ib. 269. (Vrt. R 1642 Joh. 8:19: et te tunne minua etkä minun Isäni.) Te oletta näme Miehet edesweteneet iotca eikä Kircon warcat eikä teiden Naisiumalan pilcaiat ole. Ib. 367. (Vrt. R 1642 Ap.t. 19:37: jotca ei Kircon warcat, eikä teidän naisjumalan pilckajat ole.) ette eike Adamin syndi, eike Noen Wedhenpaisumus tainnut site cadhotta. Agr. SKMM I 46. (Vrt. Westh: etteij cumbican, Adamin syndi, eli Noen vesi; codex B 28: ettey kumbica Adamin syndi, eli Noen vesi.) Ios waimo pakene miehensä cansa, ei ole se waimo rickonutt, eikä maatans, eikä maanpälistäns. Martti I 33. (Juustenin ja Isonkyrön koodeksissa *eikö* – *eikö*, Seskanderilla *eikö* – *eli*, Nordströmillä *eikä* – *eli*.) Nytt istu mies yxinäns kyläs, ia ei ole hänelle itzä eikä huonetta eikä maata. Ib. 85. (Isonkyrön, Nordströmin ja Seskanderin koodeksista ensimmäinen [pleonastinen] *eikä* puuttuu; Isonkyrön ja Caloniuksen koodeksissa jälkimmäisen *eikä*-sanana tilalla on *eli*.) O Herra minun palveliani on suuressa ia rascasa taudisa, Ettei hän taida lijcutta, eikä kättä eikä jalca. Sorolainen 1621: 337. jotka eikä malta synnist luopu, eikä pane wahwa usco Jumalan armoon. Laur. Petri 1644a B1b. Jota wastian taas, eikä Esiwallan, eikä Saarna Wiran, pidä Ylpeydellä eli ylöncazomisella – – turmeleman eli häwäisemän Jumalan wircaa ja cuwaa. Wegelius 1747; Rapola, VKL 133. nijn totta älkön myös Jumala minua ikänäns auttaco, eikä sielun eikä ruumin puolesta, eikä ajallisest eikä ijancaickisest. Lithovius 1765: 85. Etkä tunne, etkä tahdo / Tehdä tahtoa Jumalan. Frosterus 1787; Rapola, VKL 178. Eikä herra, eikä narri, / Eikä saaja saatavien. Star 31/1847 s. 2.

Viimeiset esimerkit ovat siis runokielestä, jossa mitan vaatimuksilla on osuutensa. VKS:ssa viimeinen esimerkki on v:lta 1781; lisäksi näkyy 1808 ilmestyneessä lakikirjassa – jota Matias Calonius oli melko vähän uudistanut – vanhaa käytäntöä säilyneen.

Vaikka kyseessä on tyypillisesti ilmausparien rinnastamiseen käytetty keino, on jonkin verran esimerkkejä myös laajemmista rinnasteista, joissa ensimmäisen komponentin edellä on *eikä*. Muidenkin parikonjunktioiden yhteydessä vastaavanlaista käyttöalueen laventumista ilmenee (vrt. esim. 122 –, 141 –).¹ Moniosaiset *eikä*-alkuiset rinnasteet rajoittuvat varsinaisesti Agricolan kieleen:

Nijnpalio teme armo ylitze wariopi, ette eijke, Prophetain lahija, eijke tunnostechtijen teko, eijke quinga corckia mielentarckaus, miteken ole ilman henete, Mutta eijke wsco, eijke toijuo, eijke mw dh auuot sinulle ole otoliset ilman armota ja rackaudhet. Agr. I 533 –. Elket ottaco miteken möten Tiehen, eike Sauua, eike Prentzeli, eike Leipä, eike penigit. Agr. II 192. (Vrt. R 1642 Luuk 9:3: älkät ottaco mitän tielle, ei sauwa, ei lauckua, ei leipä, eikä raha.) Jotca eike nehde woi eike cwlla, eike kieudhe. Ib. 689. (Vrt. R 1642 Ilm. 9:20: jotca ei nähdä taida, eikä cuulla, ei myös käydä.) nin ettei kengen hende wastian sanonut, eike Juttat, eike Grekit, eike Samarijtit, eike iocu mw. Agr. III 78.

1 Vastaavaan tapaan on ruotsissakin mahdollinen rakenne *varken* – *eller* – *eller* ja saksassa *weder* – *noch* – *noch* (jne.).

Jolloinkin näkyy Agricolan menettely kuvastuvan vielä v:n 1776 Raamatusta:

1. Kor. 6:9—: Älkät exykö: eikä huorintekiäin, eikä epäjumalten palveljain, eikä salavuoteisten — — eikä raateliain, pidä Jumalan Waldakundaa perimän. Ilm. 5:3: Ja ei yxikän woinut, eikä Taiwaasa, eikä maasa, eikä maan alla, sitä Kirjaa awata, eikä siihen katsoa.

Erikoislaatuinen on seuraava kolmijäseninen tapaus, josta keskimäinen *eikä* puuttuu:

ia eipe ensingen pelke, eikä Synnin tedhen, Cooleman, eikä Heluetin. Agr. II 538.

Eikä — *eikä* -rakenteen käyttö on tavallisinta Agricolalla. (UT:ssa hän on käyttänyt sitä yli 30 kertaa.) Muilta kirjoittajilta esiintymiä on löytynyt niukasti, 1800-luvulta ei varsinaisesti ollenkaan. Tässä valossa on outoa, että monet 1800-luvun grammaatikot — kuten edellä oli puheena — ovat tyyppin esitelleet kieliopieissaan. Ilmeisesti kyse on ennen muuta traditiosta. Kun kirkkoherra Stråhlman, joka hengellisestä kielestä *eikä* — *eikä* -rakenteen tunki, oli sisällyttänyt sen kielioppiinsa (1816), seuraajatkaan eivät aluksi hennoneet jättää sitä pois, vaikka antoivat sille vaatimattomamman sijan. Mahdollisesti ilmaustyyppin esiintyminen edelleen voimassa olleen Ruotsin valtakunnan lain suomennoksessa tuki osaltaan sen asemaa.

Sanakirjoihin *eikä* — *eikä* ei yleensä ole päässyt. Renvall (1824 s.v. *en*) on sentään rakenteen lyhyesti maininnut ilmauksen *ei* — *eikä* jälkeisenä vaihtoehtona; molempia käytetään hänen mukaansa disjunktiivisissa (!) ilmauksissa vastineina lat. *nec* — *neque* ja saks. *weder* — *noch*. Heleniuksen (1838) epämääräisen maininnan jälkeen rakennetta ei liene sanakirjoissa noteerattu.

Mainittakoon tässä yhteydessä vielä siitä, että Raisin suomalaismurteesta tunnetaan kielteisenä KK:na *varken* — *eikä* 'ei — eikä':

ei ollu varken ruokä eikä rahhä; mi en saattanu varken syä enkä jua, enkä nukkua. Anna-Riitta Lindgren M.

Parikonjunktion alkuosaksi on siis kelpuutettu semmoisenaan norjan *varken*.¹ Samantapainen myönteinenkin rakenne on Raisin murteesta tiedossa: *pote* — *ja* 'sekä — että' (ks. s. 137).

Ruotsin *varken*-sanana vaikutusta osoittaa taas Vermlannista kirjattu *eikken*, josta SMS:ssa on seuraava lyhyt artikkeli: *eikken* kielto. *ne* (metsot) *eikken* kuule, *ei näe* (= eivät kuule eivätkä näe) *silloin kun ne rupea suhisemaa*. — Kyseessä on — luullakseni tilapäinen — kontaminaatio *ei* + *varken*.

1 Kirjanorjassa sana on asussa (*h*)*verken* ja uusnorjassa *korkje*, mutta lukuisien varianttien joukkoon mahtuu myös (ruotsistakin tuttu) *varken*.

5.8.2 *Eikä – eli ~ taikka*

Vanhan kirjasuomen arkaismeihin kuuluu kielteinen rinnastusrakenne, jossa ensimmäisen jäsenen edellä on *eikä* ja jälkimmäisen edellä (normaalisti disjunkttiivisena käytettävä) konjunktio *eli* tai *taikka*. Kyseessä on *eikä – eikä* -rakenteen oppitekoinen variantti; sen jälkiosa perustuu germ. parikonjunktioon rts. *varken – eller*, saks. (vanh.) *weder – oder*, jonka jälkiosa itsenäisenä vastaa suomen konjunktioita *eli*, *tai(kka)*, *vai*. Esimerkkejä kyseisen rinnastuskeinon käytöstä löytyy 1500-luvulta 1700-luvulle, mutta ne ovat sängen harvinaisia:

Mine wskon, etten mine taijda ilman temen meiden Herran Jesusen Christusen colemata, eijke iollakulla töelle eli anssiolla, Jumalan armoija eli autuahutta saadha. Agr. I 848. Tammen kuorimisen ia metzän polteen edhest ei pidhä seisoman eikä luuan eli palkan. Martti 73. löytän sijnä sencaltaiset sanat, ettei yxikän taidais heitä nijn, eikä Ciceru eli jocu muu, puheljaisudellans kirjoitta. R 1642; Rapola, VKL 103. Älä anna ylpeyden hallita eikä sinun sydämesäs eli sinun sanoisas. R 1642 Tob. 4:14.¹ Sitä wastan Calwinit ia caicki ylöspaisunet, joidenga eikä mieli eli sydän taicka ruumis wawahta taicka wärjästy Herran nimeen, owat monelle Pahannoxexi. Laur. Petri 1644b B3b.

Eij ole ychteen Jumala sinun wertas, eijke ylehälle Taijuahas, taicka alaalla maasa. Agr. I 124 –. sille mine sen tiedhen, etten mine nijte leudhe, eli saa, ydheldeke loondocappalehelda eijke taiuhasa taicka maasa. Ib. 558. eikä Colema, taicka Eleme, Eikä Engelit taicka Esiuallat, eli wäkewuydhet, eikä nykyset taicka tuleuaiset, eikä corckius eli syueys, eikä iocu mw Loondocappale, woi meite eroitta Jumalan rackaudhesta. Agr. II 438. (Vrt. R 1642 Room. 8:38: ettei cuolema eikä elämä, ei Engelit eikä Esiwallat, ei wäkewydet, eikä nykyiset taicka tulewaiset, ei corkeus eikä sywyys, eli jocu muu luondocappale. – Sama lyhyemmin Agr. III 68.)

Joissakin tapauksissa *eli* kytkee vasta kolmannen rinnastetun jäsenen:

Sencaltaiset olcata, ettei te keten pahenna, eikä Juttaita, eikä Grekie eli Jumalan Seurakunda. Agr. II 479. (Vrt. R 1642 1. Kor. 10:32: ettet te ketän pahenna, ei Judalaisia, eikä Grekejä, ei Jumalan Seuracunda.) [Jeesus] macaisi ilman murheta ia pelgota, tietten, että eikä perkele, caiken hänen woimansa cansa, eikä tuulispää, eli jocu waara taitanut händä wahingoita. Sorolainen 1621: 351. nijn ettei he pidä enämbi wisua waaria eikä wirastans, eikä opetuxesta eli elämästä. Wegelius 1747: 455.

Seuraavissakin esimerkeissä *eli(ke)* on tulkittavissa kopulatiiviseksi, joskaan kielteisissä rinnasteissa kopulatiivisen ja disjunkttiivisen konjunktin käytön välillä ei ole jyrkkää eroa²:

-
- 1 Kohdan on Porthan lisännyt Jusleniuksen sanakirjan kappaleeseensa, ja se esiintyy myös Gananderin sanakirjassa (I 61 C).
 - 2 On käytännössä samantekevää, sanotaanko esim. *Hän ei halua lähteä teatteriin eikä konserttiin* vai *Hän ei halua lähteä teatteriin tai konserttiin*.

Etteij ychten wahingota, eijke wica, elike cannet, olis meiden Raijtila. Agr. I 214. eij ole ychten estet, eijke waara eli wahingo perkelehelde. Ib. 463. Muutamat wainowat oikeita Christityitä, eikä säästä Isä eli äitiä. R 1642 Matt. 10 (selityksissä). Sacramenti on myös asetettu, ei cullalla eli hopialla — mutta leiwällä ja wijnalla. Röring 1757: 157.

5.8.3 *Tai(kka) — eli*

Erittäin harvinaista on, että kahta disjunktiiikonjunktioita käytetään parina KK:n tehtävässä. 1500-luvun kirkollisen käsikirjan versioissa ilmiö toistuu:

Ja ei yxiken loondocappale, taica taiuas, eli maan päle, woijnut meite autta. Agr.; SKMM I 176. Vrt. Westh: tai taiuahas eli maan päle; codex B 28: taica taijuas ælin maan päle.

VKS (s.v. *eli* 5) sisältää — disjunktiiivisten tapausten joukossa — kolme muuta vastaavanlaista esimerkkiä:

ei mahda yxikän tochtia sitä wastanseisoa eli neuuolla taicka woimalla (Martti). eikä hänellä ole lepo eli siellä taicka täällä (R 1642). yhtäkän maanjuoxia [ei] — — pidä taicka Caupungeisa eli Maalla sallittaman (As. 1723).

Lisäksi yhteen esimerkkiin soveltuu sanakirjan mainitsema merkitys 'sekä — että':

[Daavid] on wapadhettu taicka Ruttotaudist eli Kiusauxist (Agr.).

Disjunktiiikonjunktioiden kopulatiivinen käyttö on selvästi poikkeuksellista. Sen selittämiseksi voi viitata ruotsin parikonjunktioiden epävakaisuuteen. Normaalisti disjunktiiivinen *antingen — eller* on varhemin esiintynyt myös kopulatiivisena kielteisissä yhteyksissä, joissa nykyään vain *vare sig — eller* tai *varken — eller* on mahdollinen (SAOB s.v. *antingen* 1.c; Östergren). Juuri kieltäviä tapauksiahan vanhan kirjasuomen esimerkitkin ovat (yhtä poikkeusta lukuun ottamatta). Esimerkkeihin liittyy lisäksi se piirre, että kielteisyys on jo edellä ilmaistu kieltoverbillä. Tapaukset muistuttavat siten suuresti latinan disjunktiiivisen *aut*-konjunktion käyttöä negaation yhteydessä, joten vaikutus siltäkin taholta on mahdollinen. Esim. Strengin sanakirjan lause "nemo aut miles aut eques transibat" (selitys 'ei — eikä') vastaa varsin läheisesti suomenkielisiä esimerkkejä. Niissä on kuitenkin kaksi eri konjunktioita, latinassa taas kahdesti *aut*. Ilmeisesti ruotsin mallin mukaisesti suomessa on käytetty konjunktioiparia, jonka osat eivät ole identtiset. Ehkä siihen osaltaan ohjasi se, että repetitiivisiä konjunktioita *eli — eli, taikka — taikka* viljeltiin disjunktiiivisessä tehtävässä, vastaamassa nykykielen konjunktioiparia *joko — tai*.

Toisekseen on merkille pantavaa, että rts. *vare sig – eller* on sillä tavoin disjunkttiivisen ja kopulatiivisen konjunktion rajoilla, että suomennettaessa sen vastineena voi olla niin 'eikä – eikä' kuin 'tai'. Karlssonin ym. (1987) monipuolisessa esimerkistössä (s.v. *vare sig*) on mm. tapaus *ingen makt, vare sig världslig eller andlig* 'ei mikään mahti, maallinen paremmin kuin hengellinenkään'; mahdollista olisi suomentaa myös 'ei mikään mahti, ei maallinen eikä hengellinen', mutta kauas ei veisi disjunkttiivinenkaan käännös 'ei mikään mahti, maallinen tai hengellinen'. Vanhassa kirjasuomessa kävisi myös käännös 'taikka maallinen eli (~ taikka) hengellinen'. Tältäkin kannalta olisi käsitettävissä se, että joskus *taikka – eli* (tms.) on lipsahtanut KK:n tehtävään.

Huomautettakoon vielä siitä, että ruotsissa sinänsä myönteisen, joskin useimmiten kielteisessä lauseessa käytetyn KK:n *vare sig – eller* ja kielteisen KK:n *varken – eller* erillään pitäminen on ollut vaikeaa ja *vare sig – eller* on joskus myös tunkeutunut KK:n *såväl – som* 'sekä – että' tilalle (Wellander 1959: 366 –). Tässä valossa voidaan ymmärtää sekin, että vanhasta kirjasuomesta on löytynyt sellainenkin esimerkki, jossa *taikka – eli* merkitsee 'sekä – että'.

Disjunkttiivikonjunktioiden tilapäinen käyttö kopulatiivisessa tehtävässä perustuu selvästi vieraaseen vaikutukseen ja rajoittuu käännosteksteihin. Luonnollista on, ettei ilmiö ole kyennyt yleistymään eikä leviämään spontaanimpaan kielenkäyttöön.

5.8.4 *Ei enempää – kuin (-kaan) yms.*

Kieltävissä lauseissa käytetään muodoltaan komparatiivisia lauserakenteita yhteyksissä, joissa ne merkitykseltään ovat pikemminkin rinnastavia. Niinpä Penttilä (1957: 556) on sisällyttänyt KK:iden luetteloon sarjan *en (et, ei jne.) enempää ~ enemmän ~ sen enempää ~ paremmin kuin -kaan ~ -kään*. Hänen esimerkkinsä "En osaa ruotsia sen enempää kuin saksaakaan" on itse asiassa kaksitulkinainen. Se on käsitettävissä joko vertailevaksi, jolloin asianomainen osaa yhtä vähän molempia kieliä, tai rinnastavaksi, jolloin hän ei osaa ruotsia eikä saksa. Käytännössä jälkimmäinen tulkinta on etualalla, joten kyseisen vertailurakenteen mukaanotolla on vahva peruste. Vastaavasti on myönteisten KK:iden joukkoon kelpuutettua monia vertailurakenteita; esim. sellainen lause kuin "Hän osaa niin ruotsia kuin saksaakin" merkitsee normaalisti samaa kuin "Hän osaa sekä ruotsia että saksa" (vrt. s. 137 –).

NS on s.v. *enemmän* luonnehtinut puheena olevia rakenteita näin: kielt. disj.-lauseessa *ei (sen) enempää (t. enemmän) – kuin (-kaan, -kään)* 'ei sen paremmin – kuin, yhtä vähän – kuin'. S.v. *paremmin* NS ei enää käytä outoa termiä "disjunkttiivilause" vaan selittää muutta mutkitta: *ei (sen) paremmin – kuin* 'ei – eikä, ei enempää – kuin, yhtä vähän – kuin'. Ensimmäisenä selitteenä on siis selkeästi kopulatiivinen 'ei – eikä'.

Toisin kuin juuri edellä käsitellyt kielteisissä yhteyksissä käytettävät parikonjunktiot näyttävät nyt puheena olevat rinnastuskeinot kehittyneen omavaraisemmin. Naapurikielistä ei löydy mallia, mutta latinan rakenteella *non magis – quam* on vertailevan lisäksi myös rinnastavaa käyttöä, jonka Strengin sanakirja mainitsee vieläpä ensimmäisenä: 'yhtä hyvin – kuin l. ei ainoastaan – vaan myöskin'. Ehkä tuosta lausekuviosta on voinut välittyä alkusysäys, jota ovat vahvistaneet myönteisten lauseiden vertailumuotoiset rinnastusrakenteet (erityisesti murteissakin tavallinen *niin – kuin*). Joka tapauksessa kansankielestä on hyvä joukko esimerkkejä, joissa *ei enempää – kuin -kaan* funktioltaan vastaa kopulatiivista parikonjunktiota. SMS ei kuitenkaan ole tätä käyttöä erikseen maininnut, vaikka muutamat sen esimerkit näyttävät lähinnä kopulatiivisiksi arvioitavilta. Komparatiivimuodossa ja sanajärjestyksessä on vaihtelua, mutta se on epäolennaista. Seuraavassa aineiston¹ esittelyssä en kiinnitä siihen huomiota vaan noudatan tavanomaista maantieteellistä järjestystä:

Viht: patoi ei päältä pesty enempää ku pannuika. SMS *enempää* 2.a. KuoV: se (mies) ei ollut nym mikkään siellä enempää Mänttässä kun täälläkän. Ib. Kyl: Ei ne huali yks enempi kun toinenka(n). Kannisto 1901: 106. Hat: ei sitä suurustyäks (= suuruksen mennessä) tehräl lehmällähtia enempi ku sikolahtiaka. SMS *enempi* II.5.a. Pad: Tapans siit se mestarkin olj sittem parantannu eikä eneäl lihapaloja enempi kum muitakam parempia paloja sällilt pois halunnu. Virtaranta, SES 348. Myr: ei myö enää löyretty enämpee sutta ku lammastkaa mistää. SKMK I 237. Lemi: Ei ne körttijä (= hahmetta) pitäniel peälleä naiset enemmäku miehetkeä pöksyjä jalassoa. SKMK II 229. Nui: ei sillo olt sitä muotii et hattuu otettii pääst, enemmä aikaihmist ku lapsetkaa. Riitta Ruokonen 1960. KanJ: Ei kerint emäntä sen enempää ku minjakaa virkkää mittää. SKMK II 280. Sak: Eikä sitä olt kakkuu enempeä ko marjakakkaroakoa. SML 82. Kiih: Van kun siinä talojssa ei mittää tiijetty kahvin juonnista enempee kun keitännistääk. SKMK II 123. Kuop: Ee ne salakahvit enemp kun lattiampesutkaan talloo kööhyttännä. Ib. 46. Iis: Enkä minä lähtennä niihij jookkoon, en niin työväem puolelle' enemmän kun niihenkään suojeluskunnam puolelle. Virtaranta, SKM 271. Jäms: Ja sekeä ei uskonnut tietäjiin se isä – enempätä kun tyttökeä. Virtaranta, SES 97. Laih: Miäs tianaa ja miäs täärää eikä siihen tuuk kenenkää mitää, emännän enempää kun muirenkaa. SKMK I 309.

Kirjasuomessa vastaavanlaisia rakenteita on käytetty tiettävästi 1600-luvulta lähtien. VKS – joka ei ole erottanut kopulatiivista käyttöä komparatiivisesta – mainitsee (s.v. *enempi* II.5) Laur. Petriltä (1644) esimerkin, josta komparatiivisuus on häipynyt: löytän suuri osa, jotca ei enämbi rualle mensesäns cuin lähteisäns sitä [rukoilemista] warten suutans awa. Sanakirjassa on lisäksi s.v. *enää* (2.a) pari vastaavantapaista esimerkkiä 1600-luvulta: etten me coscan yöllä enä cuin päiwäl – – [ole

1 Esimerkeissä saattaa olla jokunen sellainenkin, joka käyttöyhteydessään olisi ollut pikemmin komparatiiviseksi kuin kopulatiiviseksi tulkittava. Sellaisten mukanaolosta tuskin on vahinkoa, osoittavathan nekin osaltaan, miten luontevasti komparatiivi-ilmauksesta voi kehittyä KK.

vapaat] waarast (Laur. Petri)¹; Ei Wiholinen armahtanut enä nuorta cuin wanhacan (Manuale 1646; toisintoviittaus v:een 1616).

Luettelen seuraavaksi lisäesimerkkejä eriaikaisesta kirjallisuudesta:

joita caickia ei cuitengan aica myöden anna, enämmin Rippi-Schoulus cuin Kingerilläkän, edestuoda. Lithovius 1765; Rapola, VKL 151. ei se ole merkki onneen eli onnettomuteen, enämmin yhdelle maakunnalle kuin toisellekkan. Frosterus 1791; ib. 183. ei hän pane' korkoa enemmin kuin arvoakaan runomitan perustukseksi. Europaeus, Star 19/1847 s. 2. kieltä, joka ei ole enemmän kansan kuin lainkaan kieli. Star 15/1847 s. 3 (< Kanava 13/1847). toisena markkinapäivänä ei enää kaupungissa nähty Isoa-Toivakkaa enemmän kuin sirkustakaan. Kojo, Tuulta ja tyyntä 128. ns. lainlukijat, jotka eivät yleensä nauttineet arvontoa lautakunnan enempiä kuin kärjähvaankaan taholta. Antti Hannikainen, Oma maa 1: 363. Lönnrot ei ollut enempiä koulutukseltaan kuin taipumuksiltaan-kaan sanan varsinaisessa mielessä tutkija. Jouko Hautala, ib. 3: 310. Yhdysvallat ei enempiä kuin Englantikaan haluaisi menettää good williään Aasian ja Afrikan maissa. US 25.8.1959. [Kesy hirvi] ei pelkää ihmisiä enempiä kuin koiriakaan. MK 1960: 205. Tähän mennessä ei pakkanen ole aiheuttanut juuri lainkaan vaikeuksia sen enempiä pääkaupungin raitiotie- kuin bussiliikenteellekään. US 12.1.1960. Ei tunnu olevan hänellä halua paisutella asiaa enempiä sinne kuin tännekään. SK 11/1962 s. 20. Eduskunta olisi solidaarinen Paasikivelle eikä kommunistikaappausta olisi odotettavissa välittömästi enempiä kuin tulevan vaalitaistelun aikana. Kanava 1974: 395. Näin Joel miettii kirjoittaessaan teoksen "Tunnustakaa", mutta se ei kelpaa sen enempiä porvareille kuin sosialisteille. Hannes Sihvo, Herää Suomi 424.

Erikseen huomautettakoon sellaisista (vain kirjakielessä esiintyvistä) suhteellisen harvinaisista tapauksista, joissa kieltoverbi sijaitsee vasta rakenteen muiden ainesten jäljessä:

Enempiä herrainpäivien kuin maakuntakäräjienkään hyväksymistä ei hankittu. Antti Hannikainen, Oma maa 1: 361. [Adenauer] piti kaupungin senaatissa puheen, jota enempiä lännen liittolaismaissa kuin idässäkään ei kuunneltu suopeasti. SK 4/1960 s. 33. Enempiä sosialistien kuin porvarillistenkaan puolueiden taholla ei pidetty mahdollisena yhteishallituksen asettamista. Edwin Linkomies, Oma maa 12: 50. Missään muussa sen enempiä läntisessä kuin itäisessäkään maassa tällainen yllyttäjä ei voisi istua päivääkään hallituksessa. US 4.9.1974. Sen enempiä azereita kuin armenialaisiakaan ei tällä hetkellä kiinnosta niinkään itsenäistyminen kuin satavuotisten kaunojen selvittäminen. HS 21.1.1990. Kierrätys sen enempiä alueellisena kuin valtakunnallisena asiana ei ole ydinongelma. SK 45/1991 s. 55.

1 Samalta kirjoittajalta olen huomannut toisenkin samantapaisen esimerkin: ettei Lepo ole enä päiwäl cuin yöllä (1644b G3a), joka merkitykseltään täysin vastaa sanontoja "ei yön ei päivän lepoa", "ei yön lepoa (ei) päivän rauhaa" (Pulkkinen 1966a: 260 -).

Seuraavat esimerkit ovat taas sikäli poikkeuksellisia, että niissä on kysymys muodoltaan myönteisistä lauseista, jotka vain sisällykseltään ovat kielteisiä:

On hyvin vaikea enempää puolustaa kuin tuomitakaan niitä henkilöitä, jotka — —. US 6.8.1969. Rockefeller on kieltäytynyt asettumasta enempää presidentti- kuin varapresidenttiehdokkaaksi ensi vuoden vaaleissa. US 28.12.1959.

Kuten tavallista, on myös kyseessä olevaa parikonjunktiota jonkin verran ruvettu sovittamaan yhteyksiin, joissa on puhe useammasta kuin kahdesta samanveroisesta jäsenestä. Tällaisissa tapauksissa *ei (sen) enempää — kuin (-kaan)* on ehkä kauimpana alkuperäisestä vertailufunktiostaan:

Hylkeellä ei meidän päivinäme ole paljonkaan käyttöarvoa, ei enempää nahalla, lihalla kuin rasvallakaan. US 16.4.1963. hallituksen talouspoliittinen ote ei tunnu nauttivan luottamusta sen enempää ammattiyhdistysliikkeen, elinkeinoelämän kuin keskuspankin taholla. US 8.9.1974. Vahinkoa ei voi sen enempää estää, pienentää kuin lisätäkään. US 4.10.1974. Pyrkimyksenä on ollut se, ettei lain soveltamisessa ilmaannu kohtuuttomia vaikeuksia enempää huoneiston haltijoille, yleisölle, tupakkateollisuudelle kuin viranomaisillekaan. Ksml. 1.3.1977. Lawrence esittäytyy myös etsijänä ja kapinallisena, joka ei muitta mutkitta hyväksy sen enempää aikansa moraalisaantöjä, yhteiskunnallisia normeja kuin Raamatun totuusiakaan. Ib. 9.11.1989. Taiteilijoiden enempää kuin liikemiesten, enempää kuin pankkivirkailijoiden, enempää kuin virkamiesten, enempää kuin urheilijoiden, enempää kuin puolueiden, enempää kuin kenenkään ei tässä tilanteessa tulisi ajaa kuppikuntaisia etujaan, taistella enempää sisätiloista, suosiosta, pisteistä, kuin markkakorotuksistaan. Ib. 6.2.1990.

Missään sanakirjassa ei tämääntyypisiä esimerkkejä mainita. Niitä tuskin voidaankaan pitää huoliteltuun yleiskieleen kuuluvina. Ne ovat kohennettavissa esim. seuraavilla tavoilla (kolme ensimmäistä tapausta): — — ei nahalla eikä lihalla eikä rasvallakaan. — — ammattiyhdistysliikkeen, (ei) elinkeinoelämän eikä keskuspankin taholla. — — sen enempää estää tai pienentää kuin lisätäkään.

5.8.5 *Ei (sen) paremmin — kuin (-kaan)*

Penttilän kieliopin ja NS:n mainitsemasta *ei (sen) paremmin — kuin (-kaan)* ~ *ei — (sen) paremmin kuin (-kaan)* -rakenteesta on aineistoa kertynyt tuntuvasti vähemmän. Se rajoittuu myös pelkästään 1900-luvun kirjakielen. — Esimerkkejä:

Tämä nimeämä ei ollut isän paremmin kuin äidinkään keksimä. Kianto, VT 21. Sosialismi ei salli yhdelle paremmin kuin toiselle maallista paratiisia. Ib. 74. Mutta heidänkään teoksensa eivät vedä vertoja raamatulle sen paremmin sisällön monipuolisuuden kuin kvantiteetinkaan suhteen. Osmo Ikola, Oma maa 1: 26. niin on niillä [kansallisuuksilla] myös oikeus

toteuttaa itseänsä, eivätkä ne siinä riko sen paremmin ihmiskuntaa kuin ihmisyyttäkään vastaan. Rapola, Suom. kurkihirsi 26. Sellaisesta linnusta ei ole sen paremmin ammuttavaksi kuin pataankaan pantavaksi. MK 1961: 330. Kun sellaisen merkkejä ei paremmin paikalle hälytetty lääkäri kuin poliisikaan havainnut — —. HS 4.10.1973. Ilman äänneopin tutkimusta ei voida mielekkäästi käsitellä mitään kieliaineistoa sen paremmin puhtaasti kieliopillisten kuin kielisosiologistenkaan ilmiöiden kannalta. Seulas 4/1979 s. 8. Ihminen ei enää ole aivan avuton sen paremmin luonnonvoimien kuin sosiaalisten ongelmienkaan suhteen. Kanava 1991: 288.

Seuraavassa tapauksessa kielteisyys on vain leksikaalisesti ilmaistu:

luontevampaa "keinotekoista" sananmuodostusta kuin tämä on vaikea edes kuvitella, sen paremmin muoto- kuin merkitysopin kannalta. L. Hakulinen, SKRK II 140 alav. 4.

On myös mahdollista, että kieltoverbi sijaitsee rinnastusrakenteen jäljessä:

Rodullisesti samojedeja (vas.) sen paremmin kuin lappalaisiakaan (oik.) ei pidetä suomalais-ugrilaisiin kansoihin kuuluvina. Oma maa 1: 35 (kuvateksti). Autonkuljettaja sen paremmin kuin autossa olleet myymäläapulaistakaan eivät huomanneet Tuomista sulkiessaan auton ovia. US 15.6.1961. Kunnat sen paremmin kuin yksityiset asukkaatkaan eivät halua panna vähiä rahojaan likoon asiassa, joka heidän mielipiteensä mukaan kuuluu ehdottomasti valtiolle. US 5.10.1960. Baltiassa sen paremmin historiallinen perinne kuin kansan sivistystaso eivät suosi väkivaltaisuuksia. Ksml. 21.1.1990.

Jokunen sellainenkin tapaus on mainittavissa, joissa rinnastettavia jäseniä on enemmän kuin kaksi:

Tähän mennessä veljeskunnan jäsenet eivät ole saaneet syödä sen paremmin lihaa, kalaa kuin muniakaan. US 30.7.1967. Poliisi ei kuitenkaan aiheuttanut ilmaan ampumisella vaaraa sen paremmin mopon kuljettajalle, matkustajalle kuin muillekaan. HS 15.4.1987. Sen paremmin Lallukalla, Leppäsellä kuin Pajusellakaan ei ole mahdollisuuksia saada läpi kansanedustajaa. Aamul. 23.10.1989 (HS:n mukaan).

Tällaiset esimerkit ovat korrektiudeltaan tietysti yhtä epäilyttäviä kuin monijäseniset *ei enempää — kuin (-kaan)* -tapaukset.

Ilmaus *ei (sen) paremmin — kuin (-kaan)* on selvästi harvinaisempi ja nuorempi kuin *ei (sen) enemmän — kuin (-kaan)*. Kaikesta päättäen jälkimmäinen ilmaus, joka ei ole kansankielellekään vieras, on ollut esikuvana nuoremmalle muodosteelle. Semanttisesti siirtymä ei ole pitkä.

5.8.6 *Ei sen kummemmin – kuin (-kaan)*

Samaan tapaan kuin juuri edellä käsitellyjä tunnetumpia rakenteita näkyy joskus käytettävän myös konstruktiota *ei sen kummemmin – kuin (-kaan)*. NS ei tällaista käyttöä mainitse.

ihminen, jolla ei ole sen kummemmin ruumiin kuin mielenterveyden ongelmia. Ylioppilasaineesta 1973. Miehen piti palauttaa auto klo 20:een mennessä, mutta sen kummemmin miestä kuin autoakaan ei myyjä tavannut. Ksml. 1.2.1980.

Kolmekin rinnasteista jäsentä sisältäviä tapauksia esiintyy:

ryhmä, jolla ei ole sen kummemmin sosiaalista, taloudellista kuin terveydellistäkään suojaa. US 13.2.1975. Poliisi, puolustusvoimat sen kummemmin kuin Ruotsin hallitukseen eivät halua vielä tässä vaiheessa antaa virallista julkilausumaa. US 24.3.1979.

Kysymys on edellisten rakenteiden varioinnista, joka perustuu siihen, että eräissä muissakin sanonnoissa *kummempi* merkitsee samaa kuin *enempi*. NS:ssa (š.v. *kumma* II.2) on mm. seuraavat esimerkit: Sen kummemmista [= enemmittä] toimenpiteitä. En viitsi enää sen kummemmin [= enempää] puuttua asiaan.

5.8.7 *Ei – yhtä vähän kuin*

Samaan tapaan kuin edellä käsitellyjä vertailurakenteita viljellään toisinaan KK:n tehtävässä myös rakennetta *ei – yhtä vähän kuin*; ensimmäinen rinnastettavista voi olla myös *kuin*-sanana edellä. Ilmaustyyppiä on pidetty epäloogisena ja sen vuoksi kartettavana. NS:ssa (s.v. *vähän* I.1.b) on lauseeseen "Tätä tapaa ei tunneta yhtä vähän Ruotsissa kuin Norjassa-kaan" esitetty korjaus *yhtä vähän* → *enempää*.¹

Mainitsen seuraavaksi joukon esimerkkejä, jotka käsitykseni mukaan ovat sisällöltään pikemmin rinnastusta kuin vertailua tarkoittavia:

"Moderni" nainen ei jää osattomaksi, yhtä vähän kuin "todellinenkaan nainen": katselijan täytyy nauraa kaikille, nauraa oikein herttaista, terveellistä naurua. Valvoja 1890: 187. Mitä rakenteeseen tulee, ei näissä yleensä tapaa yhtä vähän erikoista kivijalka- eli sokkelirakennetta kuin sellaista säännöllistä ja tasaista seinälimitystä kuin vanhemmissa Ahvenanmaan

1 Epäloogisuuteen on kiinnitetty huomiota ainakin jo Vir. 1945: 117–. Kirjoittaja (ilmeisesti Lauri Hakulinen) on esittänyt kolme lähinnä komparatiiviseksi käsitettävää esimerkkiä ja vaatinut, että joko *yhtä vähän kuin* on vaihdettava ilmaukseksi *sen paremmin kuin* tai predikaatti on muutettava myöntäväksi. Ks. myös Saarimaa 1947: 239; Vir. 1956: 311.

kirkoissa. Juhani Rinne, *Oma Maa I* 320. Luonnollisesti tässä ei saata tulla kysymykseen seikkaperäisempi selonteko kirkon rakennuksen kehityksestä yhtä vähän kuin niistä kirjavista vaiheista, joiden alaisena kirkko on ollut. Ib. 328. [Australian] ilmasto ei muutenkaan ole omiaan kannustamaan ihmisen älyperäisiä harrastuksia yhtä vähän kuin muitakaan ponnistuksia. US 5.1.1958. Emme halua suinpäin muuttua yhtä vähän amerikkalaisiksi kuin itäeurooppalaisiksikaan. Suom. Suomi 1959: 213. Hän [Hamsun] ei pettänyt sodan aikana yhtä vähän itseään kuin maataan-kaan. Uusi Maailma 24/1965 s. 43. Muutoin olemme jälleen ensi vuonna tämän päi-vän tilanteessa, joka ei tyydytä kuluttajaa eikä kauppaa yhtä vähän kuin viljelijääkään. US 19.1.1970. Nykyisessä poliittisessa tilanteessa eivät autonomian yhtä vähän kuin nykyistä paljon laajemman äänioikeudenkaan näkymät liene kovin lupaavat. Kanava 1974: 390. Se ei ole poliitikkojen yhtä vähän kuin yhteiskuntafilosofienkaan päätösten varainen asia. Kanava 1991: 20.

Seuraavassa tapauksessa kieltoverbi on vasta koko muun konstruktion jäljessä:

kaksi potilasta, joista toinen, naishenkilö poistui luvatta sairaalasta. Hänestä yhtä vähän kuin hoidossa olevan potilaan tilasta ei klinikka halunnut kertoa mitään. US 21.12.1960.

Merkitykseltään rinnasteita vastaavat *yhtä vähän kuin* -rakenteet tuntuvat rajoittuvan pääasiallisesti kielteisiin yhteyksiin — joissa ne logiikaltaan onnahtavat. Aineistoa poimiessani en ole havainnut yhtään myönteisessä lauseessa esiintyvää rakennetta, jommoisesta NS:ssa on kopulatiivista lähentelevä esimerkki "Tiedän yhtä vähän hänen nimeään kuin ikäänsä". Kaikesta päättäen *yhtä vähän kuin* -rakenteita on vetänyt kielteisiin yhteyksiin merkitykseltään läheinen ilmaustyyppi *ei — enempää kuin*, johon se on kontaminoitunut:

Hän ei osaa saksaa enempää kuin ranskaa + Hän osaa saksaa yhtä vähän kuin ranskaa = Hän ei osaa saksaa yhtä vähän kuin ranskaa.

Looginen kuperkeikka ei tunnu kirjoittajia eikä havaintojeni mukaan lukijoitakaan häiritsevän. Täsmällisessä asiategistissä rakenne *ei — yhtä vähän kuin* ei kuitenkaan ole paras mahdollinen vaihtoehto.

5.8.8 -kAAAn — -kAAAn

Äärimmäisen harvinainen rinnastuskeino on sellainen, että rinnastettavat sanat kytetään repetitiivisesti -kAAAn-suffiksilla, esim.: mitäpä sitä tarvih-too mihinkä soahas suuhunkaas silimäänkää [tarjoilua] (Sot, L. Lounela 1954). Menettely vastaa myönteisissä yhteyksissä käytettyä rinnastusta -kin-suffiksin avulla (ks. 4.12), jonka heijastumaa se ilmeisesti on. Olen aiemmin (Pulkkinen 1966c: 36) pitänyt kyseistä -kAAAn-liitteen viljelyä tilapäisenä tuntuisena, ja vaikutelma on yhä vahvistunut. Mainitsemieni

parin Nurmeksesta kirjatun murre-esimerkin lisäksi on vain yksi uusi tapaus esitettävissä:

Pol: ei taijav värriisäm muuttook kesälläät talavellakkaa. Kaija Kuiri M.

Kuvaavaa on, että Nirvi ei Kiihtelysvaaran murteen sanakirjassaan *-kAAAn*-suffiksin rinnastavaa käyttöä lainkaan mainitse, vaikka hänellä *-kin*-rinnasteita on suuri joukko.

6 YLEISKATSAUS

6.1 Kopulatiivikonjunktiot kirjasuomessa

6.1.1 Yleisyssuhteet ja suosionmuutokset

Suomen KK:ista on *ja* tietenkin ylivoimaisesti tavallisin: se on *olla*-verbin jälkeen taajimmin esiintyvä sana kaiken kaikkiaankin. Kirjasuomessa suhteellisen yleinen on myös *sekä*, joka taajuussanastossa (Saukkonen ym. 1979) sijoittuu yleisyydeltään tilalle 35. Laskelmissa ovat kuitenkin mukana myös *sekä* – *että*-tapaukset, jotka nostavat sijoitusta tuntuvasti. *Sekä*-sanan käyttö keskittyy asiateksteihin, erityisesti tieteellisiin. Ei ole siis ihme, että tämän KK:n suosio selvästi kasvaa 1800-luvulla, jolloin maallisen kirjallisuuden osuuskin olennaisesti suurenee.

Sekä ei ole kuitenkaan yleistynyt käyttömahdollisuuksiltaan lähimainkaan *ja*-sanan tasavertaiseksi kilpailijaksi. Sillä ei yhdistetä edelleenkään päälauseita, ellei niillä ole yhteistä jäsentä, eikä aloiteta virkettä. *Sekä* ei liioin tule kysymykseen esim. toistorakenteissa. Vain *ja* on mahdollinen sellaisissa (luvussa 2.1.3.1 käsitellyissä) tapauksissa kuin *on ero talolla ja talolla, paremmaksi ja paremmaksi, uusia ja uusia, löi ja löi, on vaikuttanut ja vaikuttaa, pitemmälle ja pitemmälle, enemmän ja enemmän, juuri ja juuri*. Pelkästään *ja*-konjunktiota käytetään myös pronomini(aal)ien toistoilmauksissa *se ja se, siellä ja siellä, niin ja niin* jne. (2.1.3.2). Erinäiset muutkin ilmaisutavat ovat sellaisia, ettei *ja* ole korvattavissa *sekä*-sanalla enempää kuin muullakaan KK:lla (2.1.3.3 – 2.1.3.8). Myös polysyndeettisissä ja *A ja B, C ja D* -tyyppisissä tapauksissa käytetään aina juuri *ja*-konjunktiota.

Muiden yksinäiskonjunktioiden frekvenssit ovat huomattavasti pienempiä. Taajuussanastossa on *ynnä* sijalla 2802 (osuus 0,39 ‰ saneista); sijoittuminen noinkin lähelle kärkeä perustuu epäilemättä ilmauksen *ynnä muuta* (*ym., yms.*) yleisyyteen. *Saati* on sijalla 6684 (0,12 ‰), mutta muista KK:ista ei ole käyttökelpoisia tietoja. KK:ksi monesti katsotut adverbit *jopa* ja *vieläpä* ovat taajuussanastossa lähellä alkupäätä sijoilla 288 ja 2262, mutta esiintymistä valtaosa ei varmaan lähentelekään KK:ta.

Nykysuomen KK:na käytetyistä ilmauksista vain harvat ovat yleisiä: *ja, sekä* (asiateksteissä) ja *-kä*, parikonjunktioista lisäksi *sekä – että* ja *niin – kuin (-kin)*. Semanttisesti ilmaisevammat *jopa, vieläpä* ja *saati* sekä määrätapauksissa *ynnä* kuuluvat niin ikään nykysuomen KK:iden järjestelmään. Sekundaaristi KK:n tehtävässä käytettävät *jos, niin kuin, samoin kuin, ei enempää* (~ *sen paremmin*) – *kuin (-kaan)* esiintyvät tavallisempien KK:iden vaihtoehtoina edelleenkin luontevasti. Sitä vastoin *kuin myös, niin myös* ja *niin hyvin – kuin* ovat selvästi vanhentuneita ja tuskin aina edes huvittavat lukijoita poikkeavuudellaan. Ahdasrajainen *sun* on selvästi arkikieltä.

Jos siirrymme tarkastelemaan kirjasuomen alkuvaiheiden KK:ita, näemme hyvin toisenlaisen yleiskuvan. Alusta asti tosin *ja* on yleinen, jopa välittömästi kieltoverbin edellä. Myöntölauseen jäljessä nimittäin varhaiset kirjoittajat vieraiden esikuvien mukaisesti käyttivät yleisimmin ilmausta *ja ei pro eikä*, ja vielä 1700-luvulla *ja ei* on varsin tavallinen. Käytäntöä ilmentävät parhaiten seuraavanlaiset virkkeet, joissa on sekä *ja ei että eikä* tyyppillisissä asemissaan:

ioca rauhan Jumala olet, rackaudhen, ia yximielisudhen, ja eij rijdhan, eijke monijnaisudhen. Agr. I 503. cosca hän oli lewosa ia rauhasa, ia eij mitäkän pelco ollut hänellä wiholisilda, eikä yhtäkän surua. Sorolainen 1621: 376.

1800-luvulla *ja ei* väistyy, niin että sitä nykyään viljellään tuskin muunlaisissa tapauksissa kuin *näkee ja ei näe, olen ja en ole* (ks. s. 181 —).

Suhteellisen yleisiä ovat 1500-luvulta saakka lisäksi *niin myös* ja parikonjunktio *sekä – että* (jonka rinnalla harvinaisina *sekä – ja ynnä sekä – sekä*). Myös *niin hyvin – kuin* esiintyy harvakseltaan alusta pitäen ja *niin – kuin* 1500-luvun lopulta lähtien. Kielteisissä rinnasteissa tyyppiä *eikä – eikä* tavataan toisinaan ja harvemmin myös rakenteita *eikä – eli ~ taikka* (jopa *taikka – eli*). Vasta 1800-luvulla yleistyvän *saati(kka)*-sanana tehtävässä käytetään aluksi ilmausta *paljo vähemmin*. Marginaalisia ovat *että, niin hyvin kuin, ynnä* ja *ei(kä) myös*. Nykyään yleinen *sekä* on yksinäiskonjunktiona kauan vähäkäyttöinen ja yleistyy vasta 1800-luvulla. Kaikkiaan on 1500-luvulla KK:na käytetyistä ilmauksista säilynyt 1900-luvulle saakka kymmenkunta, jotkut tosin arkaisiksi (*niin myös, niin hyvin – kuin*) tai lähinnä kompastukseksi (*että, sekä – ja*) tunnettavina.

Eräät nykysuomen KK:t ovat vasta 1800-luvun peruja: *jopa, vieläpä, niin kuin, samoin kuin, yhtä hyvin – kuin, vieläpä kuin myös*, joka

enää ei kuulu normaalityyliin. 1700-luvulta juontuvat *saati(kka)* ja *jos*, 1600-luvulta *ei enempää* – *kuin* (-kaan).

Nykykielelle aivan vieraita menneiden aikojen KK:ita ovat ainakin *myös* (1500 – 1700-luvulla), *niin hyvin kuin* (1600 – 1800-l.), *eikä myös* (1500-l.), *ei myös* (1500 – 1700-l.), *paljo vähemmin* (1500 – 1700-l.), *sitä vähemmin* (1700 – 1800-l.), *vielä vähemmän* (1800 – 1900-l.). Etenkin parikonjunktioissa on ollut lyhytikäisiä ja vähäkäyttöisiä yhdistelmiä: *sekä – jotta* (1800-l.), *sekä – sekä* (1500 – 1600-l.), *eikä – eli ~ taikka ja taikka – eli* (1500 – 1700-l.).

Kirjasuomessa eri aikoina käytetyistä KK:ista on mahdotonta ja tuskin tarpeellistakaan esittää tarkkoja frekvenssitietoja. Yleiskuvaa saattaa kuitenkin valaista ja täsmentää, jos mainitsen eräitä hieman karkeistettuja tuloksia tekemistäni laskelmista.¹

Agricola (1544, I 101 – 230): *ja* 1036, *ja ei* 56, *eikä* 25, *sekä – että* 12, *niin myös ja myös* 3.

Martti (n. 1580, SKMM I 1 – 100): *ja* 1415, *ja ei* 137, *eikä* 12, *sekä – että* 36, *niin – kuin* (-kin) 10, *niin myös* 7, *ei myös ja eikä – eikä* 3, *eikä – eli* 2.

Sorolainen (1621 s. 301 – 400): *ja* 1058, *eikä* 45, *ja ei* 31, *sekä – että* 21, (*ei*) *myös* 6.

Laur. Petri (1644b, 4 ensimmäistä saarnaa): *ja* 1061, *eikä* 59, *ja ei* 11, *myös* 25, *niin myös* 17, *sekä* 13, *sekä – että* 8, *sekä – ja* 7, *sekä – niin myös ja niin – kuin* (-kin) 4.

Wegelius (1747 s. 401 – 480): *ja* 1741, *eikä* 39, *ja ei* 6, *sekä – että* 46, *niin myös* 16.

Pazelius (1771 s. 1 – 100, jokunen sivu defekti): *ja* 981, *ja ei* 41, *eikä* 24, *sekä – että* 12, *niin myös* 8, *eikä – eikä* 2.

Lizelius (STS 1776): *ja* 1171, *eikä* 28, *ja ei* 7, *sekä – että* 35, *niin myös* 28, *niin – kuin* (-kin) 4, *niin kuin* (*myös*) ja *myös* 3.

Frosterus (1797): *ja* 1333, *eikä* 61, *ja ei* 15, *sekä – että* 34, *myös* 10.

Suometar 1847 (kirjoittajien välillä suuria eroja, mutta tässä yhteismäärät): *ja* 4935, *eikä* 257, *ja ei* 19, *sekä* 132, *sekä – että* 120, *ynnä* 65, *niin myös* 28, *niin – kuin* (-kin) 18, *kuin myös* 9, *sitä vähemmin* 6, *niin kuin* (-kin), *myös ja sekä – jotta* 5, *ei – enempää kuin* (-kaan) ja *jopa* 3.

Kirjallinen Kuukauslehti 1870 (s. 1 – 100): *ja* 1529, *eikä* 77, *sekä – että* 42, *sekä* 34, *ynnä* 33, *vieläpä* 8, *saati(kka)* 3.

Valvoja 1890 (1 – 200): *ja* 2046, *eikä* 93, *sekä* 106, *sekä – että* 59, *ynnä* 55, *vieläpä* 11, *jopa* 5.

Oma Maa I (1907, s. 1 – 100, 301 – 400): *ja* 2175, *eikä* 76, *sekä* 219, *ynnä* 63, *sekä – että* 36, *vieläpä* 12, *jopa* 10, *niin hyvin – kuin* (-kin) ja *samoin kuin* 8, *kuin myös ja niin – kuin* (-kin) 7.

1 Luvuissa ovat *ja*-tapauksissa kaikki myöntölauseen sisäiset ja alkuiset sekä myös sellaiset kieltolauseen esiintymät, joissa kieltoverbi ei seuraa välittömästi. *Ja ei* sekä *eikä* tarkoittavat kaikkien persoonamuotojen (myös imperatiivisten) esiintymiä. Aivan satunnaisia esiintymiä ei ole mainittu.

Oma maa 1 (1958, s. 1 – 100, 301 – 400): ja 2632, eikä 48, sekä 202, sekä – että 55, samoin kuin 21, ynnä 14, jopa 13, niin – kuin ja niin hyvin – kuin (-kin) 7, vieläpä 5, ei – enempää kuin (-kaan) 4.

Kanava 1991 (s. 1 – 100, 201 – 300): ja 2992, eikä 149, sekä 89, sekä – että 53, niin – kuin 23, ynnä 13, jopa 9, samoin kuin 6, saati ja ei – yhtä vähän kuin 3.

6.1.2 Vierias vaikutus ja omapohjainen kehitys

Kirjasuomen KK:iden käyttö on kehittynyt erittäin vahvan vieraiden kielten vaikutuksen alaisena. Vanhin kirjakielemme oli tunnetusti käännöskieltä, ja myös KK:iden viljelyssä seurattiin varsin orjallisesti germaanisten kielten (ja osin latinankin) tarjoamia malleja. Muiden kirjakielten esikuvan mukaisesti vakiintui alun pitäen yleiseksi käytännöksi, että *ja*-sana monijäsenisissä rinnasteissa sijoitettiin vain kahden viimeisen jäsenen väliin.

Monet kirjasuomen KK:t ovat käänöslainoja. Mitä ilmeisimmin nojaavat seuraavat myöntölauseen KK:t (lähinnä) ruotsinkieliseen esikuvaan (järjestys tutkimukseni käsittelyjärjestyksen mukainen; ks. 3.5 – 3.9): *niin kuin myös* (vrt. rts. *såsom ock*), *niin hyvin kuin* (*såväl som*), *samoin kuin* (*liksom*), *kuin myös* (*som ock*), *niin myös* (*så ock*). Niin ikään *myös*-sanan aiempi käyttö KK:n tapaan näyttää perustuvan ruotsin *också*-ilmauksen syntaktisesti häilyvään käyttöön (3.14). *Ynnä*-sanan kehitys adverbista KK:ksi nojaa sekin ruotsin kielessä tapahtuneeseen kehityskulkuun *A samt med B* → *A samt B*, jota myötäillen rakenne *A ynnä B:n kanssa* vaihtui rinnasteeksi *A ynnä B* (3.1.1).

Parikonjunktioista *niin hyvin – kuin* on selvä germaaninen käänöslaina (vrt. rts. *såväl – som*, sa. *sowohl – als*; ks. 4.10), ja ruotsin vaikutusta osoittaa myös parikonjunktio *sekä – ja* jälkiosa (samoin Laurentius Petrin ilmauksen *sekä – niin myös* jälkimmäinen jäsen; vrt. rts. *både – så ock*; ks. 4.6).

Kielteisissä rinnastustapauksissa ilmeni vieras vaikutus erityisesti siinä, että aluksi *eikä*-sanan asemesta suositettiin ilmausta *ja ei* (vrt. rts. *och ej ~ och icke*). Käytäntöä, sen rajoittumista pääasiallisesti myöntölauseen jälkeisiin tapauksiin ja siitä luopumista on tarkasteltu kohdassa 5.3.4. Myös imperatiivirinnasteissa vieras malli näkyy; ks. tyyppejä (*älä*) – *ja älä* (5.5.3), *älä – älä myös* (5.5.4).

Saati-sanaa edelsi kokonainen sarja (lähinnä) ruotsista kirjaimellisesti käännettyjä ilmauksia: *paljo vähemmin* (vrt. *mycket mindre*), *sitä vähemmin* (*dess mindre*), *vielä vähemmin* ~ *vähemmän* (*än ~ ännu mindre*); ks. 5.7.1. Vanhassa kirjakielessä käytetyt kieltolauseen parikonjunktioit kielivät myös vahvasta vieraasta vaikutuksesta. *Eikä – eikä* esiintyy vastaamassa ruotsin *varken – eller* ja saksan *weder – noch*-konjunktiopareja mutta muistuttaa vielä enemmän latinan repetitiivistä paria *neque – neque*

(ks. 5.8.1). Arkaistinen *eikä – eli ~ taikka* myötäilee jälkiosaltaan läheisesti ruotsin parikonjunktioita *varken – eller* ja vanhan saksan ilmausta *weder – oder* (ks. 5.8.2). Vain ruotsin (ja ehkä latinankin) vaikutus tekee ymmärrettäväksi *tai(kka) – eli* -parin (poikkeuksellisen) käytön KK:na 1500-luvulla (ks. 5.8.3).

On kuitenkin merkille pantavaa, että ajan mittaan monista vierasmallisista KK:ista on luovuttu. Niin kuin kirjasuomi on puhdistunut lukuisista muistakin germanismeista ja svetisismeistä, se on vapautunut myös monista KK:ista, joilta tyyten puuttui kotoinen kaikupohja. Toisaalta kirjasuomeen on 1800-luvulta lähtien juurtunut sellaisia omaperäisesti kehkeytyneitä sekundaarikonjunktioita, jotka ovat rikastaneet ja nyansoineet rinnastusmahdollisuuksia. Niinpä adverbit *jopa, vieläpä* ja *saati(kka)* sekä alistuskonjunktio *jos* ovat osittain siirtyneet KK:n tehtävään. Vertailurakennetta *niin A kuin B* on osaksi ruvettu käyttämään yhteyksissä, joissa *niin – kuin* on puhdas KK, aivan *sekä – että* -parin veroinen. Sen käsittämistä KK:ksi osoittaa erityisesti leviämässä oleva käyttö monijäsenisissä rinnasteissa. Myös kielteisissä tapauksissa viljeltäviä parikonjunktioita näyttää kehittyneen ilman suoranaisia vieraita malleja: *ei enempää – kuin, ei (sen) paremmin – kuin, ei sen kummemmin – kuin* ja epäloogisuudessaan arveluttava *ei – yhtä vähän kuin* (ks. 5.8.4 – 5.8.7).

Suomen kirjakielissä on käytetty KK:n tehtävässä kaiken kaikkiaan noin neljäkymmentä ilmausta, joista tosin vain pienehkö osa on selviä KK:ita. Suurempi joukko koostuu ilmauksista, joiden rajat adverbi- tai komparatiivisten konjunktioiden suuntaan ovat häilyvät. Tämä on oikeastaan hyvin luonnollista, kun ottaa huomioon, miten tavattoman yleistä kaikkinaisen rinnastaminen ja vertaileminen ihmisen jokapäiväisessä kognitiivisessa ja kielellisessä käyttäytymisessä on. KK:t eivät siis muodosta eivätkä ole koskaan muodostaneet tiukkaa synkronista järjestelmää, vaan keskeisten KK:iden ohella on aina viljelty sekundaarikonjunktioita, joilla on ollut muitakin, kopulatiivisesta tehtävästä joskus työläästi erotettavissa olevia funktioita.

Hyvin perusteiden voidaan väittää, että monilukuisesta KK:iden joukosta on nykysuomeen seuloutunut keinovalikoima, jonka avulla on mahdollista ryhmitellä tekstissä tiheästi esiintyviä ja monijäsenisiäkin rinnasteita selkeästi, vaihtelevasti ja vivahteikkaasti.

6.2 Kopulatiivikonjunktiot suomen murteissa

Murteissamme KK:iden viljely on monessa suhteessa toisenlaista kuin kirjakielissä. *Ja* on murteissa – ja varmaan myös yleispuhekielessä – vielä hallitsevampi KK kuin kirjoitetussa kielessä, koska käytettävien konjunktioiden valikoima on tuntuvasti suppeampi. Sitä paitsi *ja*-sanana käytetään

juutta nostaa puhutun kielen taipumus suosia polysyndeettistä rinnastusta (ks. 2.1.5). Murrenäytteet tarjoavat siitä loputtomasti esimerkkejä; mainittakoon tässä vain pari:

Tyrvää: siällä [mallassaunassa] laulettiij ja naurettiij ja istuttiij ja puhuttiin erinomasia ja ——. Virtaranta EE 167.

Viip: Mut Jasu ja Maikko ja yks renki ja paimpoika olliit koton. SKMK II 242.

Frekvenssiin vaikuttaa jonkin verran myös se, että kansanomaisessa kerronnassa virkkeen aloittaminen KK:lla *ja* on yleistä (2.1.9). Koska lauseiden yhdistely *ja*-sanalla on kerrottaessa tavallista, *ja* usein sijoitetaan ikään kuin valmiiksi myös lauseen tai laajemmankin virkkeen loppuun tai lauseensisäisen tauon edelle (2.1.10). Näytteeksi tällaisesta menettelystä sopii vaikkapa seuraava katkelma:

Kuhmo: — — ruvettiin talossa syömmääj ja. Ni sillä aikana Ristijärveltä päin sattu toinen saki, yheksimiehinen saki vas'ftaaj ja. — — toinen saki tuli vasttaaj ja, siihem meijän nokan ettee' am'ppuon napsautti [hirven]. SML 150.

Ja-sanalla sijoituksen kannalta poikkeava yleiskielen käytännöstä vahvasti se murreteksteissä tavattava ilmiö, että rinnastetut lauseenjäsenet eivät ole aivan välittömästi peräkkäin. Seuraavanlaiset tapaukset ovat melko yleisiä:

Pälkä: Tampereellem mentiin hevosilla että rytisi ja rattaila. Virtaranta, HKM 177.

Iis: ja sieltä minä saen siks rahhoo että saej jaahosäki' ostetuks ja kilon kahvija ja viijjen kilon topin sokerija. Virtaranta, SKM 266.

Murteissa verrattain tavallista on myös sellainen emfaattinen *ja*-sanalla käyttö (2.1.3.6), joka ilmenee seuraavista esimerkeistä:

Lavi: sekos ihmehteli ko me saimme lahnoja lujasti, ja jään aikana jo! Virtaranta, EE 124.

Valt: kaks- ja puoljsattoo leikkasi päevässä ja isoja lyhteitä. SKMK II 152.

Vastaavanlaiset tapaukset ovat kirjakielessä harvinaisia ja osoittavat yleensä puhekielisen sävyn tavoittelua.

Semanttiselta kannalta kirjakielisestä poikkeava on kopulatiivis-disjunktiiiviseksi luonnehtimani käyttö (2.1.3.9), jossa tyypillisimmin kaksi arvoltaan peräkkäistä lukusanaa liitetään *ja*-konjunktilla:

Vam: nostiin kahren ja kolmen aikaan ylös. SKMK I 108.

Urj: Oli yks- ja kakstoista sutta yhdessä lekiössä. Kannisto 1901: 92.

Kirjacielessä vastaavanlaisissa ilmauksissa käytettäisiin mieluummin *tai*-konjunktiota, mutta useimmiten sanotaan asyndeettisesti esimerkiksi "kahden kolmen aikaan", jolloin myös tasatuntien väliset ajat sisältyvät luontevasti ilmaukseen.

Vanhakantaisessa murrepuheessa *ja* esiintyy väliin myös adversatiiviseksi tulkittavissa yhteyksissä (2.1.3.10):

Kark: Se isäntä oli stä pyytänyk kauraa niittäj ja Turakka ei mennykkän. Virtaranta, VKM 315.

Koiv: mie-o kaks kertaa kottiin jättänt ja viel en oo alaste. T. Lehtinen M.

Kirjacielessä tällaisissa virkkeissä käytetään normaalisti konjunktiota *mutta*.

Onpa murteissa joskus harvoin *ja* sellaisissakin tapauksissa, joita sopii pitää konsessiivisinä (2.1.3.11):

KuhL: minä sain nim pikkusem maatas sitte ja toiset makas paljo. Virtaranta, HKM 271.

Kalj: lempares ko naamaa palelee ja ov villatöppöset jalasa! R. Jussila M.

Ja-sanana tilalle kävisi selvästi *vaikka*.

Muista KK:ista useimmat ovat murteille aivan vieraita. Oikeastaan vain *sekä* on suhteellisen yleinen siellä, missä sitä käytetään. Sen ydinalue käsittää kuitenkin vain kaakkoismurteet, joista se on levinnyt jonkin verran eteläsavolaisten ja kaakkoishämäläisten murteiden alueelle (2.2.2). Levikiltään laaja-alaisempi on KK:n tapaan käytetty *jos* (*-kin*), mutta sillä rinnastetaan vain sanapareja, useimmiten antonyymisiä tai muuten tavallista kiinteämmin yhteen kuuluvia: *hyvää jos pahaakin, tyyntä jos tuultakin* jne. (3.10).

Murteissa on partikkelien *jopa* ja *vieläpä* konjunktiomainen käyttö sängen harvinaista (3.2, 3.3). *Saati(kka)* on jossakin määrin tuttu, mutta se ei ole suinkaan kaikkialla kansanomainen (5.6.2). Samassa tehtävässä esiintyy kirjava varianttiryvä *ammoin* ~ *ammonikka* yms., joka hyvin itäiseltä levikkialueeltaan ei ole päässyt kirjacieleen (5.7.2).

Parikonjunktioista on murteissa yleisin *niin* – *kuin*, josta on tietoja eri puolilta kielialuettamme (4.8.2). Sen sijaan kirjacielessä paljon tavallisempi *sekä* – *että* on murteille enimmäkseen vieras. Selvää levikkiä ei hahmotu – paitsi arvoituksellinen alue, joka käsittää joukon etelähämäläisiä pitäjiä (4.1.2). Rakenteeltaan erikoislaatuinen parikonjunktio *-kin* – *-kin* (esim. "ottaa orallakin ongellakin" = kaikin keinoin) esiintyy enää joissakin rudimentaareissa sanontatavoissa savolaismurteiden alueen itäreunalla (4.12).

Kielteisissä rinnasteissa on yleisintä murteissakin osoittaa rinnastusta ilmauksella *eikä*. Kirjacielestä poikkeavasti rinnasteen osien välillä voi – kuten *ja*-tapauksissakin – olla joskus muita sanoja (s. 153):

Tyrvää: oli sanonu ette häv viäl lehmiänsäm mettään eikä hevosiansa. Virtaranta, EE 29.

Semanttiselta kannalta erikoisia ovat harvinaiset tapaukset, joissa *eikä*-sanalla on pikemmin adversatiivinen kuin kopulatiivinen funktio (5.2.3), esim.:

Somero: Mut veljenin ampus sit siält mettäksen ales eikä mettäst ollu missää. Virtaranta, SMK 370.

Monijäseniset kielteiset rinnasteet ovat murteissa kaikkialla miltei säännöllisesti *eikä*-sanaa polysyndeettisesti toistavia (5.2.4). Pari esimerkkiä:

Urj: Ei se pure eikä potki eikä niäle eikä lotki. Kannisto 1901: 261.

Ilo: minun kun ei täytä' 'eikä turvota' 'eikä miittää. Aila Pihlaja M.

Etenkin silloin, kun myöntölausetta seuraa kieltolause, on mahdollista käyttää myös KK:ta *ja*. Kieltoverbi voi olla sen jäljessä välittömästikin, mitä kirjakielessä yleensä ei suvaita. Myöntölausetta seuraava *ja ei*-sekvenssi (ks. 5.3.4) ei ole vieras muillekaan murteille, mutta erityisen suosittu se näyttää olevan lounaismurteissa. Esimerkkejä:

Lait: Yks konst o ai jälil ja ei seekä ol viäl viimäne. SKSK 70.

Kis: Joutus elopello ja ei se olnu helppo. SJ 15: 201.

ValJ: Pojat katsoit ja ei uskaltanneet ääntäse päästää. SKMK II 297.

Kieltolauseen jäljessä *ja ei* on sangen harvainen, mutta jälleen lounaismurteissa tavallisempi kuin muissa, esim.:

Rym: mut-em mnä tiär / sit kute mä nähny ja en Guullu ol. SJ 5: 245.

Kun *eikä*-sanaa korvaava *ja ei*-sekvenssi on lounaismurteissa selvästi yleisempi kuin muissa murteissa, on aihetta olettaa ruotsalaismurteiden vaikutusta. Osuutensa voi olla myös ruotsia orjallisesti myötäilevällä kirkollisella kielellä. Pelkästään vieraan mallin seuraamisesta ei kuitenkaan ole kysymys, koska *ja ei* harvinaisempana tunnetaan muualtakin, myös itämurteista. Sinänsähän kieltolauseen aloittaminen *ja*-KK:lla on melko tavallista, milloin konjunktio ja kieltoverbi eivät ole välittömästi jäljekkäin, ja jäljekkäinkin ne helposti joutuvat, jos puhuja lopettaa lauseen esityksen jatkumista osoittavalla *ja*-sanalla ja valitsee sitten jatkoksi kielteisen lausemuodon.

Virkkeen aloittaminen *ja ei*-yhtymällä on jokseenkin harvinaista, mutta sekin on tavallisinta lounaismurteissa (5.3.5). Merkille pantavaa kuitenkin on, että vaikka *ja ei* on mahdollinen lauseita rinnastettaessa, ei

sitä koskaan käytetä lauseenjäseniä yhdistämään. Jopa lounaismurteissa on tällaisiin tapauksiin kaava *ei – eikä* vakiintunut yksinomaiseksi (s. 180).

Murteissa tavataan myös sekvenssiä *ja eikä*, joka esiintyy pääasiallisesti vain yhdistettäessä kielteinen lause myönteiseen (5.3.7). Puhuja saattaa siis käyttää samalla kertaa yleisintä KK:ta *ja* sekä kielteisen rinnastuksen normaalia rinnastuselementtiä *-kä*, esim.:

Park: Ja sittev veisattiij ja lujettiij ja, eikä saanum mennäm mihkääk kylään. Virtaranta, SKM 165.

Jan: se tuli huaneeseej ja eikä lähtenyp pois. Kettunen, SM I 32.

Kuusa: toset meni hakemaaj ja eikä mitääv voettaneet. Kortosalmi, VKK 83.

Ja eikä voi olla virkettä aloittamassakin:

Jäms: Ja eikä sitä siltä annettu kahvija. Virtaranta, SES 38.

Kysymyksessä on pleonastinen ilmaisutapa, jota kirjakielessä on aina vierottu. Murteissakaan se ei näytä olevan kaikkialla yhtä yleinen. Tietoja on kertynyt hämäläismurteista runsaimmin, lounais- ja itämurteista niukimmin.

6.3 Kieltolauseiden *ja*-rinnasteet

Vanhan kirjasuomen ja murteiden käytäntöä, jossa sekvenssi *ja ei* vastaa ilmausta *eikä*, on edellä jo kokoavasti tarkasteltu. Eräitä muita *ja*-sanon käyttöön kieltolauseissa liittyviä seikkoja on vielä syytä ottaa huomioon kohteeksi.

Periaatteessa KK:n *ja* käyttäminen *eikä*-sanon asemesta merkitsee sitä, että on vain yksi kieltolause, joka kohdistuu (vähintään) kahteen lauseenjäseneseen. *Eikä*-tapauksissa kieltolauseita on kaksi. Käytännössä on usein samantekevää, valitaanko *ja* vai *eikä*. Verrattakoon vaikkapa seuraavia lauseita:

Ruokala ei ole auki lauantaina eikä sunnuntaina.

Ruokala ei ole auki lauantaina ja sunnuntaina.

Asiallisesti lauseet merkitsevät samaa; jälkimmäisessä lauantai ja sunnuntai ovat käsitettävissä viikonloppua tarkoittavaksi kokonaisuudeksi, jommoisesta *ja*-tapauksissa monesti onkin kysymys. *Ja*-sanainen vaihtoehto ei sitä vastoin olisi ainakaan yhtä luonteva lauseelle

Ruokala ei ole auki iltaisin eikä viikonloppuisin.

Toisaalta taas *eikä* ei yhtä hyvin soveltuisi lauseeseen

Hän ei halunnut nakkeja ja perunasosetta.

Kyseessä ovat näet ainekset, jotka tavanomaisesti yhdessä muodostavat ruoka-annoksen. Olisi kuitenkin mahdollista käyttää myös *eikä*-sanaa, jos tahdottaisiin kohdistaa kielto erikseen kumpaankin objektiin.

Sekä murteista että kirjakielestä kertynyt aineisto (ks. 5.3.1) osoittaa, että *ja* ja *eikä* ovat käytännössä usein vaihtoehtoisia. On kyllä paljon sellaisiakin tapauksia, joissa *eikä* ei tule lainkaan kysymykseen, koska semanttis-pragmaattisista syistä kieltoa ei voi erikseen kohdistaa rinnasteen komponentteihin:

En ole tavattavissa kello kahden ja kolmen välillä.

Hän ei osaa yhdistää huvia ja hyötyä.

Kirjakielessä eivät ole vallan harvinaisia monijäsenisetkään *ja*-rinnasteet, jotka edustavat tyyppiä *ei A, B ja C* (5.3.2). Murteissa sellaisia ei juuri esiintyne; sananlasku "Jos ei sauna, viina ja terva auta, niin tauti on kuolemaksi" näyttää olevan säännön vahvistava poikkeus.

Ja-sanalla yhdistäminen on mahdollista myös senrakenteisissa lauseissa, joissa rinnastetut jäsenet edeltävät kieltoverbiä. Tapaukset ovat yleensä tyyppiä *A ja B ei*, joskin kirjakielestä löytyy myös useampijäsenisiä rinnasteita (*A, B ja C ei*; ks. 5.3.3). Merkille pantavaa on, ettei murreteksteistä juuri löydy kaksijäsenisiä tapauksia. Seuraavanlaisia sananlaskuja kuitenkin tunnetaan runsaahkosti:

Tar: Trenkimiästä ja härkäjuhtaa ei tul surku. SKSK 200.

Antr: Rahtrahat ja niinist nuorat ei kestä ko Tuomaapäiväst jouluu. Ib. 315.

Tämäntyyppiset sananlaskut ovat kuitenkin nuorta kerrostumaa; vanhoista sananlaskuista (Kuusi 1953) niitä ei löydy. Kaikesta päättäen tyyppi *A (B) ja C ei* on yleistynyt verrattain myöhään. Sen suosio saattaa olla lisääntymässä.

Lauserinnasteissa, joissa myönteistä (murteissa myös kielteistä) lausetta seuraa kieltolause, voidaan käyttää *ja*-KK:ta, kun kieltoverbi ei ole heti sen jäljessä (5.3.6). Grammatikot ovat pitäneet menettelyä luvallisena, vaikka *ja ei* -sekvenssiä ei olekaan hyväksytty. On katsottu, että *ja* — *ei* -tapauksissa on kyse erityisestä painotuksesta. Korostuminen ei kuitenkaan kohdistu kieltoon — kuten esim. Setälä esitti — vaan *ja*-sanaa seuraavaan lauseenjäseneseen. Setälän esimerkki "Niin olen sanonut, ja minä en luovu sanastani" on mielestäni tulkittava juuri näin. Erityisesti korostuu pronomini *minä*, jonka ilmipano ei muuten olisi tarpeenkaan.

Laajan materiaalin valossa käy sitä paitsi selväksi, että painotuksen merkitystä on liioiteltu. Murrepuheessa *ja* ja *ei* -sanojen välillä on usein ilmeisen painoton pronomini, esim.

Pätkä: laitto kärmeem pyssyysäj ja se ei meinannum mennäkkäm — —. Virtaranta, HKM 215.

Enemmän kuin tähdentämistarpeesta näyttää olevan kysymys siitä, ettei puhuja lausetta aloittaessaan ole aina hahmottanut, tuleeko siitä myönteinen vai kielteinen. Hän saattaa aloittaa lauseen tavanomaisella *ja*-sanalla ja ilmaista kielteisyyden vasta hetkeä myöhemmin.

Myöskään kirjakielisissä esimerkeissä ei aina ole havaittavissa erityistä tähdennyspyrkimystä:

Pankit olivat yhä lakossa, ja ne eivät aukeaisi ainakaan tällä viikolla. SK 7/1990 s. 60.

Tämäntyyppiset rinnasteet ovat monesti luontevia ja sujuvia, vaikka kielenviljelyssä onkin suositettu painotukseltaan neutraaleihin tapauksiin *eikä*-sanaa.

LÄHTEET JA LYHENTEET ¹

1 Muu kuin kirjasuomen aineslähteisiin kuuluva kirjallisuus

AHLMAN, ERIK 1933: Adverbeista. — Vir. 37.

AHLMAN, F.F. 1865: Ruotsalais-suomalainen sanakirja. Helsingfors.

——— 1874: Suomalais-ruotsalainen sanakirja. Helsingissä.

AHLQVIST, AUG. 1872: Kieltosanan kerronnasta. — Kieletär, 2. vihko. Helsinki.

AIRILA, MARTTI 1912: Äännehistoriallinen tutkimus Tornion murteesta. — Suomi IV:12. Helsinki.

ALFVEGREN, LARS 1973: Skriv så här. Råd, regler och rekommendationer i språkliga frågor. Uppsala.

AVELLAN, G. A. 1854: Om sättet att i Finska periodbyggnader uttrycka negativa begrepp. — Suomi 1853. Helsingfors.

VON BECKER, REINHOLD 1824: Finsk Grammatik. Åbo.

BERONKA, JOHAN 1922: Syntaktiske iagttagelser fra de finske dialekter i Vadsø og Porsanger. Videnskapselskapets Skrifter II:10. Kristiania.

CANNELIN, KNUT 1888: Tutkimus Kemin kielenmurteesta. Helsinki.

COLLAN, FAB. 1847: Finsk Språklära. Helsingfors.

1 Lähdeviitteissä ja -luettelossa on noudatettu tieteellisen kirjallisuuden osalta vuosilukuihin nojaavaa järjestelmää. Kansankielen näytteisiin viitatessani olen kuitenkin luopunut täydestä yhdenmukaisuudesta ja käyttänyt enimmäkseen kirjainlyhenteitä, jotka mielestäni ovat havainnollisempia ja usein kätevämpiä. Kirjakielen aineslähteisiin viitattaessa on ilmoitettu julkaisun nimi (joskus lyhenteenä), vanhimmista kuitenkin sen asemesta yleensä vuosiluku.

- CORANDER, A. G. 1861: Utkast till finsk satslära. Wiborg.
 ——— 1865: Finsk satslära. Wiborg.
- DIK, SIMON C. 1968: Coordination. Its Implications for the Theory of General Linguistics. Amsterdam.
- EURÉN, GUSTAF ERIK 1849: Finsk språklära. Åbo.
 [EUROPAEUS, D. E. D.] 1853: Ruotsalais-Suomalainen Sanakirja. Helsingfors.
- GANANDER, CHRISTFRID 1786 – 87: Nytt Finskt Lexicon. Näköispainos, Porvoo 1937 – 40.
- GENETZ, ARVID 1887: Muistutuksia uuden raamatunsuomennoksen kielestä. Hämeenlinna.
- GENETZ, ks. JÄNNES.
- GVB = Biblia. Thet är all then helgha scriffth på swensko. Tryckt i Upsala 1540 – 1541. Gustav Vasas bibel. Faksimiliupplaga, Malmö MCMLX.
- HAHNSSON, J. A. – KALLIO, A. H. – PAASONEN, H. – CANNELIN, K. 1900: Ruotsalais-Suomalainen Sanakirja. SKST 93. Helsingissä.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED – VILKUNA, MARIA 1980: Suomen tekstilauseiden piirteitä: kvantitatiivinen tutkimus. Publications of the Department of General Linguistics, University of Helsinki. No. 6. Helsinki.
- HAKULINEN, LAURI 1955: Suomen sanaston käänöslainoja. SKST 293. Forssa.
 ——— 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Keuruu.
- HELENIUS, CARL 1838: Suomalainen ja Ruozalainen Sana-Kirja. Åbo.
- HIRVENSALO, LAURI 1982: Saksalais-suomalainen suursanakirja. Toisen painoksen viides muuttamaton lisäpainos. Porvoo.
- HÄKKINEN, KAISA 1987: Etymologinen sanakirja. Nykysuomen sanakirja 6. Porvoo.
- HÄMÄLÄINEN, K. 1883: Suomenkielen muoto-oppi. Helsingissä.
- IKOLA, OSMO (toim.) 1986: Nykysuomen käsikirja. Toinen uudistettu laitos. Espoo.
 ——— 1988: Agricolan äidinkieli. – Esko Koivusalo (toim.), Mikael Agricolan kieli. TL 112. Juva.
 ——— 1989: "Ei Pekka eikä Paavo puhunut mitään." – SK 48/1989.
- IKOLA, OSMO – PALOMÄKI, ULLA – KOITTO, ANNA-KAISA 1989: Suomen murteiden lauseoppia ja tekstikielioppia. SKST 511. Mänttä.
- Index Agricolaensis I – II. KKTK:n julkaisuja 11. Helsinki 1988.
- ITKONEN, ERKKI 1986: Inarilappisches Wörterbuch I. LSFU XX,1. Helsinki.
- ITKONEN, TERHO 1988: Kielioapas. Neljäs, tarkistettu painos. Vaasa.
- ITKONEN, T. I. 1962: Inarin suomea viisi vuosikymmentä sitten. – Vir. 66.
- JAHNSSON, ADOLF WALDEMAR 1871: Försök till framställning af den finska syntaxen. Helsingfors.
- JALAVA, ERKKI K. 1966: *Sitä sun tätä*. – Vir. 70.

- JUTEINI (JUDÉN, JAC.) 1818: Försök till utredande af finska språkets grammatik. Wiborg.
- JÄNNES, ARVI 1890: Suomen partikkelimuodot. Helsinki.
- JÄRVIKOSKI, OLLI 1986: Velkuan murrettä. SKN 27. Helsinki.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 1986: Rinnastusfraasien jäsenten järjestyksestä. — Kieli 1. Toimittaneet Pentti Leino ja Jyrki Kalliokoski. Helsinki.
- 1989: *Ja*. Rinnastus ja rinnastuskonjunktion käyttö. SKST 497. Vaasa.
- KANNISTO, ARTTURI 1897: Äänneopillinen tutkimus Urjalan, Kylmäkosken ja Akaan murteesta. — Suomi III:14. Helsinki.
- 1901: Lauseopillisiä havaintoja läntisen etelä-Hämeen kielimurteesta. — Suomi III:20. Helsinki.
- KARELSON, RUDOLF 1979: Der Anteil des Verneinungsverbs an der Entstehung der Konjunktionen in den ostseefinnischen Sprachen. — Soviet Finno-Ugric Studies XV.
- Karjalan kielen sanakirja I – III. Päätoimittaja PERTTI VIRTARANTA. LSFU XVI. Helsinki 1968 – 83.
- Karlsson ym. = Iso ruotsalais-suomalainen sanakirja I – III. Päätoimittaja GÖRAN KARLSSON. SKST 358. Jyväskylä 1982 – 87.
- KARVONEN, JUHANI – RÖMAN, KYLLIKKI – TAKALA, ANNIKA – YLINENTALO, OIVA 1970: Opettajan sanastokirja. Jyväskylä.
- Kasvantaviärrät leuvat. Savolaisia sananparsia. Toim. LEEA VIRTANEN. Savotar VI. Kuopio 1964.
- KAUKONEN, VÄINÖ 1956: Elias Lönnrotin Kalevalan toinen painos. SKST 247. Helsinki.
- 1984: Elias Lönnrotin Kanteletar. SKST 386. Jyväskylä.
- KETTUNEN, LAURI SM = Suomen murteet I. Murrenäytteitä. Helsinki 1930.
- KETTUNEN, LAURI – VAULA, MARTTI 1956: Suomen kielioppi. Yhdeksäs, muuttamaton painos, Porvoo.
- KKN = Karjalan kielen näytteitä I – III. Julkaissut Eino Leskinen. Helsinki 1932 – 36.
- KKTK = Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- KORTESALMI, J. JUHANI VKK = Vanha Kuusamo kertoo. Helsinki 1964.
- KOSKINEN, YRJÖ 1860: Finska Språkets Satslära. Åbo.
- KOUKKUNEN, KALEVI 1992: *Matematiikka vai suure tiede?* Suomen kielen matemaattisen sanaston muotoutuminen ja vakiintuminen. Lisen-siaatintyö. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitos.
- KS = Litteroituja murrenäytteitä 1 – 3. Kotikielen Seuran äänilevyt. KKTK.
- KUUSI, ANNA-LEENA 1971: Johdatusta suomen kielen fraseologiaan. — Suomi 115:4. Forssa.
- KUUSI, MATTI 1953: Vanhan kansan sananlaskuviisaukset. Helsinki.
- LARJAVAARA, MATTI 1986: Itämerensuomen demonstratiivit I. Karjala, aunuksuus, lyydi ja vepsä. SKST 433. Mikkeli.

- LATVALA, SALU 1894: Lauseopillisia havaintoja Luoteis-Satakunnan kansankielestä. Helsinki.
- 1899: Lauseopillisia muistiinpanoja Pohjois-Savon murteesta. Helsinki.
- LAUERMA, PETRI 1993: Vatjan vokaalisointu. SUST 214. Vammala.
- LAUROSELA, JUSSI 1914: Äännehistoriallinen tutkimus Etelä-Pohjanmaan murteesta I. Konsonantit. Helsinki.
- LEHTINEN, RAIJA 1982: Pihtiputaan murretta. SKN 13. Helsinki.
- LEMOLA, EERO 1949: Jaakko Juteini suomen kielen käyttäjänä. Laudaturtyö. SKS.
- LESKINEN, HEIKKI 1963: Luoteis-Laatokan murteiden äännehistoria I. Konsonantit. SKST 275. Helsinki.
- 1970: Imperatiivin muodostus itämerensuomalaisissa kielissä I. Suomi. — Suomi 115:2. Helsinki.
- LESKINEN, HEIKKI — MIIKKULAINEN, RAIJA 1985: Kurkijoen murretta. SKN 24. Helsinki.
- LIEVONEN, MAURI 1985: Mikael Agricolan teosten liitepartikkelit. Laudaturtyö. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitos.
- Lis.Jusl. = Lisäyksiä Jusleniuksen Sana-Lugun Coetukseen. Tehneet Kreander, Salomon ja Canstrén, Juhana. Julkaissut A. V. Koskimies. Helsinki 1917.
- LSFU = Lexica Societatis Fenno-Ugricae.
- LÄNSIMÄKI, MAIJA 1985: Lopen murretta. SKN 21. Helsinki.
- LÖNNBOHM, O. A. F. 1879: Jääsken, Kirvun ja osittain Rautjärven ja Ruokolahden pitäjien kielimurteesta. — Suomi II:13. Helsinki.
- LÖNNROT, ELIAS 1866 — 80: Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja. Kolmas, manul-menetelmällä jäljennetty painos (johon sisältyy myös A. H. Kallion toimittama lisävihko). Porvoo 1958.
- MARTINIUS, MATTHIAS 1689: Hodegus Finnicus — — eller Finsk Wägwijsare. Holmiae. Näköispainos, Porvoossa 1968.
- MIELIKÄINEN, AILA 1981: Etelä-Savon murteiden äännehistoria I. Konsonantit. SKST 375. Jyväskylä.
- MIHKLA, K. — RANNUT, L. — RIIKOJA, E. — ADMANN, A. 1974: Eesti keele lauseõpetuse põhijooned I. Lihtlause. Tallinn.
- MIHKLA, KARL — VALMIS, AAVO 1979: Eesti keele süntaks kõrgkoolidele. Tallinn.
- MÄGISTE, JULIUS VSS = Vermlannin sammuvaa savoa. Kielennäytteitä vuosilta 1947 — 51. Vammala 1961.
- NIELSEN, KONRAD 1962: Lappisk ordbok. Bind I. Oslo.
- NIRVI, R. E. 1950: Murrehavaintoja ja kielennäytteitä Joensuun Karjalasta. — Vir. 54.
- 1971: Inkeröismurteiden sanakirja. LSFU XVIII. Helsinki.

- 1974 – 1981: Kiihtelysvaaran murteen sanakirja. Lappeenranta, Joensuu.
- NORDLUND, C. F. 1889: Suomalais-ruotsalainen käsi-sanakirja. Helsingissä. NS = Nykysuomen sanakirja I – VI. Porvoo 1951 – 61.
- PAASONEN, H. 1989: Lauseopillisia havaintoja verbin ja konjunktion alalta. – Suomi III:3. Helsinki.
- PALLONEN, JUHANI 1992: Markkovan murrettä. SKN 34. Helsinki.
- PALMÉR, JOHAN 1966: Språkutveckling och språkvård. Skrifter utgivna av Modersmålslärares Förening 64. Tredje upplagan. Lund.
- PATAJOKI, SELMA 1943: Havaintoja Jämsän murteen olo- ja tulosijojen käytöstä. Helsinki.
- PENTTILÄ, AARNI 1957: Suomen kielioppi. Porvoo.
- PETRAEUS, AESCHILLUS 1649: Linguae Finnicae Brevis Institutio. Aboae. Näköispainos, Porvoossa 1968.
- PLATZACK, CHRISTER 1974: Språket och läsbarheten. Skrifter utgivna av Svensklärarförening 152. Lund.
- PS = Suomen kielen perussanakirja. Ensimmäinen osa A – K. Toinen osa L – N. Helsinki 1990, 1992.
- PULKKINEN, PAAVO 1965: Asiasuomen opas. Keuruu.
- 1966a: Asyndeettinen rinnastus suomen kielessä. SKST 281. Helsinki.
- 1966b: Itämerensuomalaisten kielten koordinaatiosta. – Vir. 70.
- 1966c: *Orallakin ongellakin*. – Vir. 70.
- 1972: Nykysuomen kehitys. Tietolipas 72. Jyväskylä.
- 1973: *Ja* adverbina 'myös'. SUST 150. Helsinki.
- 1979: Asiasuomen opas. 9. painos. Keuruu.
- 1981: Suomen kielen kopulatiivikonjunktioiden luokittelua. – Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum Turku 20.–27.VIII.1980. Pars VI. Turku.
- 1992: *Sekä – että ja niin – kuin*. Parillisista sidesanoista. – Kielikello 2/1992.
- PUNTTILA, MATTI 1979: Sippolan murrettä. SKN 4. Helsinki.
- RAPOLA, MARTTI 1927: *yynnä pro ynnä* vanhassa kirjakielessämme. – Vir. 31.
- 1966: Suomen kielen äännehistorian luennot. SKST 283. Helsinki.
- REMES, HANNU 1983: Viron kielioppi. Juva.
- RENVALL, GUSTAF 1840: Finsk Språklära, Enligt den rena Vest-Finska, i Bokspråk vanliga Dialecten. Åbo.
- RENVALL, GUSTAVUS 1826: Suomalainen Sana-Kirja. Aboa.
- ROINE, EILA 1949: Kustaa Aadolf Avellan oikeakielisyysmiehenä. Laudaturtyö. SKS.
- RUOPPILA, VEIKKO 1955: Äyrämöismurteiden äännehistoria. SKST 245. Helsinki.
- 1956: Etelä-Karjalan murreopas. Helsinki.

- RÄISÄNEN, ALPO 1978: Suomussalmen murretta. SKN 1. Vammala.
 ——— 1987: Sotkamon murretta. SKN 28. Helsinki.
- SAARESTE, ANDRUS 1958 – 63: Eesti keele mõisteline sõnaraamat I – IV. Stockholm.
- SAARIMAA, E. A. 1947: Kielenopas. Oikeakielisyysohjeita. Porvoo.
 ——— 1967: Kielenopas. Tarkistanut Paavo Pulkkinen. Seitsemäs painos. Porvoo.
- SADENIEMI, MATTI 1976: Kompastelevaa rinnastusta. – Vir. 80.
- SALONEN, TELLERVO 1967: Eräistä suomen kielen pleonastisista verbi-ilmauksista. SJ 9. Turku.
- Sananlaskut. Aineiston valinneet KARI LAUKKANEN – PEKKA HAKAMIES. SKST 346. Vaasa 1978.
- SAOB = Ordbok över svenska språket, utgiven av Svenska Akademien. Lund 1898 –.
- SAUKKONEN, PAULI – HAIPUS, MARJATTA – NIEMIKORPI, ANTERO – SULKALA, HELENA 1979: Suomen kielen taajuussanasto. Porvoo.
- SAVIJÄRVI, ILKKA 1977: Itämerensuomalaisten kielten kieltoverbi I. Suomi. SKST 333. Helsinki.
 ——— 1988: Agricolan kieltolause. – Esko Koivusalo (toim.), Mikael Agricolan kieli. Tietolipas 112. Juva.
- SCHMEIDLER, MARIE-ELISABETH 1965: Zur Übersetzungstechnik Agricolas. Congressus Secundus Internationalis Fenno-ugristarum Helsingiae habitus 23. – 28.VIII.1965. I. Helsinki 1968.
- SETÄLÄ, E. N. 1880: Suomenkielen lauseoppi. Helsingissä.
 ——— 1883: Lauseopillinen tutkimus Koillis-Satakunnan kansankielestä. Helsinki.
 ——— 1892: Finska språkets satslära. Helsingfors.
 ——— 1898: Suomen kielioppi. Äänne- ja sanaoppi. Helsingissä.
- SETÄLÄ, E. N. – NIEMINEN, KAARLO 1954: Suomen kielen oppikirja. Kahdeksas painos. Helsinki.
- SIRELIUS, U. T. 1894: Lauseopillinen tutkimus Jääsken ja Kirvun kielimurteesta. Helsinki.
- SJ = Sananjalka. Suomen Kielen Seuran vuosikirja. Turku. – Lähteinä seuraavat murrenäytteet:
- SJ 5 = IKOLA, OSMO – ALHONIEMI, ALHO, Rymättylän murretta. 1963.
 SJ 6 = IKOLA, OSMO – ALHONIEMI, ALHO, Kustavin murretta. 1964.
 SJ 7 = IKOLA, OSMO – KOILLINEN, LEENA, Maskun murretta. 1965.
 SJ 8 = IKOLA, OSMO – WIIK, KALEVI, Eurajoen murretta. 1966.
 SJ 9 = IKOLA, OSMO – ALHONIEMI, ALHO, Muurlan murretta. 1967.
 SJ 12 = KALLIO, JUSSI – JALAVA, AULIKKI, Paimion murretta. 1970.
 SJ 13 = KALLIO, JUSSI – JALAVA, AULIKKI, Kalannin murretta. 1971.
 SJ 15 = KALLIO, JUSSI – RAKKOLAINEN, JORMA, Kiskon murretta. 1973.

- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja I – VI. Toimittaneet Y. H. TOIVONEN, ERKKI ITKONEN, AULIS J. JOKI ja REINO PELTOLA. LSFU XII, 1 – 6. Helsinki 1955 – 78.
- SKMK = Suomen kansan murrekirja. I = Länsimurteet. 2. painos. Porvoo 1953. – II = Itämurteet. Porvoo 1945.
- SKN = Suomen kielen näytteitä. KKTK:n julkaisuja.
- SKSK = Suomen kansan sananparsikirja. Toimittaneet R. E. NIRVI ja LAURI HAKULINEN. 2. painos. Porvoo 1953.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia.
- SML = Suomalainen murrelukemisto. Toimittaneet VEIKKO RUOPPILA ja PENTTI SOUTKARI. SKST 261. Helsinki.
- SNELL, WILLIAM 1944: Kamaripirtiltä. Muisteluksia Tornion murtheella. Porvoo.
- STRAHLMANN, JOHANN 1816: Finnische Sprachlehre für Finnen und Nicht-Finnen. St. Petersburg.
- STRENG, ADOLF 1955: Latinalais-suomalainen sanakirja. SKST 196. Toinen painos. Turku.
- STRÄHLMAN, ks. STRAHLMANN.
- Suomalaisia kansansatuja I = 1 osa. Eläinsatuja. Helsinki 1886.
- TARKIAINEN, V. 1904: Äännehistoriallinen tutkimus Juvan murteesta. – Suomi IV:2. Helsinki.
- TOIVONEN, J. G. 1888: Tutkimus Halikon kielestä. – Suomi III:3. Helsinki.
- TURUNEN, AIMO 1956: Pohjois-Karjalan murreopas. Helsinki.
- VAHROS, I. – SCHERBAKOFF, A. 1977: Suomalais-venäläinen sanakirja. Toinen, stereotyyppinen painos. Moskova.
- VALGMA, J. – REMMEL, N. 1970: Eesti keele grammatika. 2. trükk. Tallinn.
- VEHMASKOSKI, MAILA 1981: Sallan murretta. SKN 12. Helsinki.
- WELLANDER, ERIK 1959: Riktig svenska. Tredje, översedda upplagan. Tredje tryckningen. Stockholm.
- VHAEL, BARTHOLDUS G. 1733: Grammatica Fennica. Aboae. Näköispainos, Porvoossa 1968.
- Vir. = Virittäjä. Kotikielen Seuran aikakauslehti. Helsinki.
- VIRTARANTA, PERTTI EE = Elettiinpä ennenkin. Vammala 1955.
- HKM = Hämeen kansa muistelee. Helsinki 1950.
- KMK = Karkun murrekirja. SKST 440. Vammala 1986.
- SKM = Suomen kansa muistelee. Porvoo 1964.
- SMK = Someron murrekirja. SKST 309. Vammala 1973.
- TMK = Tyrvään murrekirja. SKST 328. Vammala 1976.
- Vienan kansa muistelee. Porvoo 1958.
- VKM = Vanha kansa muistelee. Helsinki 1947.
- 1957: Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria II. Vokaalit. SKST 251. Helsinki.
- 1969: Sanojen ja omistusliitteisten muotojen esiintymistiheydestä hämäläismurteissa. – Juhlakirja Paavo Siron täyttäessä 60 vuotta 2.8.1969. Acta Universitatis Tamperensis A 26.

- VKS = Vanhan kirjasuomen sanakirja. Ensimmäinen osa: A – I. Helsinki 1985.
- VR = Suomen Kansan Vanhat runot. Helsinki 1908 – 48.
- VUORELA, PAULA 1963: Tarkkuutta pikkusanojen käyttöön. – Toinen kielivartio. Tietolipas 33. Forssa.
- VUORENPÄÄ, PIRKKO 1988: Hinnerjoen murretta. SKN 30. Helsinki.
- VUORINIEMI, JORMA 1971: Ollin kieli nykysuomen kuvastimena. SKST 312. Vammala.
- YLI-LUUKKO, EEVA 1983: Rautalammin murretta. SKN 18. Helsinki.
- ÄIMÄ, FRANS 1901: Äänneopillinen tutkimus Tytärsaaren murteesta. – Suomi IV:1. Helsinki.
- ÖSTERGREN, OLOF 1919 – 72: Nusvensk ordbok 1 – 10. Stockholm.

2 Kirjasuomen aineslähteet¹

- AAPELI (SIMO PUUPPONEN) Alvari, kananvahti. 3. painos. Porvoo 1961.
- Mutahäntä ja muita. 2. painos. Porvoo 1954.
- Puuhevonen pakkasessa. Porvoo 1962.
- Agr. = MIKAEL AGRICOLAN Teokset I – III. Jäljennöspainos. Porvoo 1931.
- AHLQVIST, AUG. (toim.) Uusi suomalainen lukemisto. Toinen painos. Helsingissä 1876.
- CANTH, MINNA VT = Valitut teokset. 2. painos. Helsinki 1953.
- FROSTERUS, JUHANA ABRAHAMINPOIKA 1797: Hyödyllinen Huwitus Luomisen Töistä. (2. painos.) Wasasa.
- GANANDER, CHRISTFRID 1788: Maan-Miehen Huone- ja Koti-Aptheeki. Wasasa. (Uusintapainos 1825.)
- HAANPÄÄ, PENTTI Jauhot. Helsinki 1949.
- Jutut. Helsinki 1952.
- Jälkeenjääneet teokset III. Keuruu 1956.
- Korpisotaa. 2. painos. Helsinki 1941.
- HARKI, ILMARI Sotakorvausten aika. 2. painos. Jyväskylä 1971.
- HS = Helsingin Sanomat.
- HUOVINEN, VEIKKO Havukka-ahon ajattelija. 11. painos. Porvoo 1959.
- Konstan Pylkkerö. Porvoo 1961.
- Lampaansyöjät. Porvoo 1970.
- Talvituristi. Porvoo 1965.
- JALONEN, OLLI Hotelli eläville. 3. painos. Keuruu 1984.
- JOENPELTO, EEVA Kuin kekäle kädessä. 3. painos. Porvoo 1976.
- Viisaat istuvat varjossa. 4. painos. Porvoo 1964.

1 Julkaisuja, joista on vain jokin satunnainen esimerkki, ei luettelossa ole mainittu.

- JOTUNI, MARIA VT = Valitut teokset. 2. painos. Helsinki 1955.
- JUTEINI, JAK. Vilpittömiä kirjoituksia. Viipuri 1817.
- JÄRNEFELT, ARVID Isänmaa. 7. painos. Porvoo 1949. (1. painos 1893 – 94.)
- KALERVO, LEO Pelivara. Jyväskylä 1961.
- KAUPPIS-HEIKKI VT = Valitut teokset. 3. painos. Porvoo 1954.
- KIANTO, ILMARI VT = Valitut teokset. 2. painos. Helsinki 1955.
- KIVI, ALEKSIS KT = Kootut teokset. 4. painos. I. Tampere 1944. – II. Tampere 1947.
- KKL = Kirjallinen Kuukauslehti.
- KOJO, VIILJO Tuulta ja tyyntä. Valittuja novelleja. Helsinki 1947.
- Ksml. = Keski-suomalainen.
- LEHTONEN, JOEL VT = Valitut teokset. 2. painos. Helsinki 1955.
- LINNA, VÄINÖ TPA = Täällä Pohjantähden alla I – III. Porvoo 1959 – 62.
- LINNANKOSKI, JOHANNES Pakolaiset. 17. painos. Porvoo 1957. (1. painos 1908.)
- LITHOVIUS, ISAAC 1765: Rippi-Schoulu, Ja Kingeri-Lugut. Turusa.
- LIZELIUS, ANTTI 1776: Suomenkieliset Tieto-Sanommat 1775 – 1776. Jäljennöspainos. Turku 1959.
- MARTTI, ks. SKMM II,1.
- MERI, VEIJO Peiliin piirretty nainen. 2. painos. Helsinki 1963.
- MERILÄINEN, HEIKKI Pietolan tytöt. Porvoo 1892.
- MK = Metsästys ja Kalastus.
- Oma Maa I = Oma Maa. Tietokirja Suomen kodeille. I nidos: tammikuu – helmikuu. Porvoossa 1907. – II nidos: maaliskuu – huhtikuu. Porvoossa 1908.
- Oma maa 1 = Oma maa. Tietokirja Suomen kodeille. Toimittanut EDWIN LINKOMIES. Ensimmäinen osa: tammikuu. Porvoossa 1958. (Hajapainintoja osista 2 – 12; 1958 – 62.)
- PACCHALENIUS, ANDREAS MICHAELIS (suom.) 1667: Henricus Carstenius, Meidän Herran Jesuxen Christuxen wijmeisest puhest, Ristin päälle rippuesa. Turusa.
- PAKKALA, TEUVO Lapsia. Helsinki 1953. (1. painos 1895.)
- PAULAHARJU, SAMULI Kainuun mailta. 2. painos. Porvoo 1958.
- Rintakylä ja larvamaita. Porvoo 1943.
- PAZELIUS, MATTHIAS (suom.) 1771: Totuus Jumalisuteen. Doctorilda E. Pontoppidanilta. Turusa.
- PEKKANEN, TOIVO Lapsuuteni. Porvoo 1953.
- Tehtaan varjossa. 7. painos. Porvoo 1958.
- PETRI (ABOICUS), LAURENTIUS 1644a: Muutamat Christilliset Saarnat Yhteisest-Synnin Tunnustoxest ia Hywästisiunauxest. Turusa.
- 1644b: Selityxet Joka-Päiwaisten Huomen- Ehto- ia Ruocalucuin eli siunausten. Turusa.

PUNTILA, L. A. Kolkuttajan osa. Puheita 1948 – 1964. 2. painos. Keuruu 1966.

PÄÄTALO, KALLE Koillismaa. Jyväskylä 1960.

R 1642 = Biblia, Se on: Coco Pyhä Ramattu, Suomexi. Stockholmis.

RAPOLA, MARTTI Suomalainen kurkihirsi. Helsinki 1961.

——— VKL = Vanhan kirjasuomen lukemisto. SKST 262. Helsinki 1959.

REIJONEN, JUHO Kertoelmia ja kuvauksia. Porvoo 1900.

RENQVIST, HENRIK 1835: Viinan Kauhistus. Uusintapainos. Helsinki 1939.

RISSANEN, VEIKKO Sininen siipipeili. Porvoo 1960.

——— Yli kankaan ja kosteikon. Porvoo 1962.

RÖRING, ABRAHAM JOHANNES (suom.) 1757: Rackauden Ateria. Turusa.

SILLANPÄÄ, F. E. Elokuu. Helsinki 1941.

——— Miehen tie. 7. painos. Helsinki 1953.

——— Töllinmäki. 2. painos. Porvoo 1926.

SK = Suomen Kuvalehti.

SKMM = Suomen kielen muistomerkkejä. I. MIKAEL AGRICOLAN käsikirja ja Messu. Julkaisseet E. N. SETÄLÄ ja K. B. WIKLUND. Helsingissä 1893. — II. Kristoffer kuninkaan maanlaki HERRA MARTIN suomeksi kääntämä. 1. Tukholman codex B 96. Julkaisseet E. N. SETÄLÄ ja M. NYHOLM. Helsingissä 1905. — 2. Toisintotekstit verrattuina Tukholman codexiin B 96. Julkaisseet M. AIRILA ja HERTTA HARMAS. Helsingissä 1930.

SOROLAINEN 1621 = ERICUS ERICI Postilla, Eli Ulgostoimitus, nijnen Ewangeliumitten päälle cuin ymbäri aiastaijan, saarnatan Jumalan Seuracunnasa. I. Osa. Stockholmis.

SS = Suomen Sana. Kansalliskirjallisuutemme valiolukemisto. Suunnitel- lut ja toimittanut YRJÖ A. JÄNTTI. 1 – 24. Porvoo 1963 – 67. (Ei järjestelmällisesti lähteenä.)

Star = Suometar 1847. Jäljennöspainos. Porvoo 1947.

Suom. Suomi = Suomalainen Suomi.

TALVI, JUSSI Totuuden hetki. Helsinki 1963.

TURJA, ILMARI Satayksi. Porvoo 1970.

US = Uusi Suomi.

UTN = Uusi testamentti nykysuomeksi. Pieksämäki 1972.

WALLENIUS, K. M. Miesten meri. 5. painos. Helsinki 1954.

WALTARI, MIKA Feliks onnellinen. 2. painos. Porvoo 1958.

——— Valtakunnan salaisuus. 4. painos. Porvoo 1959.

——— Vieras mies tuli taloon ja jälkinäytös. Porvoo 1953.

VARTIO, MARJA-LIISA Tunteet. Keuruu 1962.

WEGELIUS, JOH. 1747: Se Pyhä Ewangeliumillinen Walkeus Taiwallisesa Opisa Ja Pyhäsä Elämäsä. Se Edellinen Osa. Stockholmissa.

VIITA, LAURI Moreeni. 5. painos. Porvoo 1956.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Untersuchung behandelt die Kopulativkonjunktionen (KK) des Finnischen und ihren Gebrauch in der Schriftsprache unterschiedlicher zeitlicher Epochen sowie in den Dialekten. Als Material dienen verschiedene Archiv- und Literaturquellen. Insbesondere das Material aus den Dialekten und der älteren Schriftsprache wurde systematisch zusammengestellt mit dem Ziel einer möglichst großen geographischen und zeitlichen Repräsentanz. Die Beispiele aus der neueren Schriftsprache beruhen dagegen teilweise auf jahrelangen unsystematischeren Beobachtungen.

Kopulative Koordination wird in finnischen Sätzen ohne Negation in den meisten Fällen durch die KK *ja* (dt. und) angezeigt, die germanischen Ursprungs ist. In Koordinationen mit mehr als zwei Gliedern steht *ja* normalerweise nur zwischen den letzten beiden Komponenten, ebenso wie z.B. engl. *and*, dt. *und* und frz. *et*. In den Dialekten und der gesprochenen Sprache dagegen wird häufig das Polysyndeton benutzt.

Ja ist die weitaus frequenteste KK mit den meisten Verwendungsmöglichkeiten. Z. B. Wiederholungskonstruktionen sind nur mit *ja* möglich: *on ero talolla ja talolla* ('es gibt einen Unterschied zwischen Haus und Haus' = zwischen verschiedenen Häusern gibt es große Unterschiede), *parempia ja parempia* ('bessere und bessere' = immer bessere), *odottaa ja odottaa* (er wartet und wartet), *kauemmaksi ja kauemmaksi* ('weiter und weiter' = immer weiter weg), *se ja se* (der und der), *siellä ja siellä* (da und da), *niin ja niin* (so und so) usw. *Ja* kommt auch in bestimmten emphatischen Äußerungen vor, die typisch für die gesprochene Sprache sind: *käydä koulua vuosi ja luokka* (in die Schule gehen 'Jahr und Klasse' = ohne eine Klasse wiederholen zu müssen), *on viinaa ja hyvää* (es gibt Schnaps, und zwar guten). Stark von der eigentlichen Bedeutung abweichend wird *ja* in einigen pragmatisch besonders hervorgehobenen Sätzen gebraucht,

wie in *odotin vaikka kuinka ja kauan* ('ich habe wer weiß wie und lange gewartet'), *niin hullu kuin olla ja voi* ('so verrückt wie er sein und kann'). Besonders in den Dialekten erscheint *ja* vereinzelt auch in Verbindungen, die eher eine disjunktive, adversative oder auch konzessive Konjunktion verlangen würden.

In der Schriftsprache ist auch *sekä* (< Dem.pron. *se* + enklitische Partikel *-kä*) sehr gewöhnlich (seit dem 19. Jhd.), aber seine Verbreitung beschränkt sich hauptsächlich auf Sachtexte. *Sekä* ist auch lange nicht in allen (phraseologischen, stilistischen u.ä.) Kontexten möglich, in denen *ja* benutzt wird, im Dialekt erscheint es nur im südöstlichen Teil des finnischen Sprachraums.

Neben *ja* und *sekä*, die der Autor als Basiskonjunktionen einstuft, werden besonders in der Schriftsprache viele Sekundärkonjunktionen verwendet, die erst spät den Status einer KK angenommen haben und die auch in anderen Funktionen erscheinen (u.a. als Adverbien oder komparative Konjunktionen). Die Grenze zwischen der kopulativen und anderen Verwendungsweisen ist oft fließend.

Ynnä ist aus einem Adverb entstanden und hatte ursprünglich die Bedeutung 'zusammen'. Die Entwicklung zur KK fand in der Schriftsprache statt, unter Einfluß des Schwedischen. Früher erschien *ynnä* meistens in der Konstruktion *A ynnä B:n kanssa* (A zusammen mit B), die dem schwedischen *A samt med B* entspricht. Als die schwedische Konstruktion in die vereinfachte Form *A samt B* überging, folgte das Finnische dem Beispiel, und es entstand die Form *A ynnä B*, in der *ynnä* eindeutig eine KK darstellt (ebenso wie das schwedische *samt*).

Verhältnismäßig häufig treten in der Schriftsprache die Partikeln *jopa* und *vieläpä* auf, die oft den KK zugeordnet werden, die aber in den meisten Fällen als Adverbien aufzufassen sind. Auch aus vergleichenden Konstruktionen haben sich KK entwickelt, wie u.a. *niin kuin* (*-kin*) (so wie [auch]), *samoin kuin* (ebenso wie) und *kuin myös* (wie auch), von denen die letzten beiden eindeutige Lehnübersetzungen sind (vgl. schw. *liksom*, *som ock*). In der älteren finnischen Schriftsprache war lange Zeit der Ausdruck *niin myös* (so auch) verbreitet, dessen Vorbild beim schwedischen *så ock* zu liegen scheint. Im 17. und 18. Jhd. wurde das Adverb *myös* (auch) teilweise als KK gebraucht, entsprechend dem Gebrauch von schw. *också* zu dieser Zeit. Dagegen ohne Einfluß aus anderen Sprachen ist der Gebrauch von *jos*, ursprünglich einer konzessiven Konjunktion, die aber in einigen wenigen Ausdrücken auch kopulativ gebraucht wird (*yhtä jos toista* = 'yhtä ja toista', das eine und andere).

Die häufigste Doppelkonjunktion in Sätzen ohne Negation ist in der Schriftsprache seit dem 16. Jhd. *sekä — että*, dem z.B. engl. *both — and* und dt. *sowohl — als* (*auch*) entsprechen. Der Ausdruck setzt sich aus ursprünglich finnischen Elementen zusammen, wird aber in der Volkssprache wenig gebraucht. In den Dialekten erscheint wesentlich häufiger

niin – kuin ('so – wie'), das allem Anschein nach ohne direkte Vorbilder entstanden ist. Äußerer Einfluß ist dagegen dem Entstehen einiger anderer Doppelkonjunktionen der Schriftsprache zuzuschreiben: *sekä – ja* (für die zweite Komponente vgl. schw. *både – och*), und *niin hyvin – kuin* ('so gut – wie', vgl. schw. *såväl – som*). Seit dem Ende des 19. Jhd. wurde neben dem Letztgenannten auch die Konstruktion *yhtä hyvin – kuin* ('ebenso gut – wie') als KK verwendet.

Als marginale Doppelkonjunktionen treten repetitive, ohne äußeres Vorbild entstandene Ausdrücke auf: *sekä – sekä* (in den südöstlichen Dialekten und in der ältesten Schriftsprache) sowie *-kin – -kin* (in festen Wendungen in den östlichsten Dialekten).

Doppelkonjunktionen sind im Finnischen wie auch in anderen Sprachen typisch für zweiteilige Koordinationen. Aber auch für die Koordination von mehr als zwei Elementen, die nicht durch *ja* verbunden werden, scheint im Finnischen der Gebrauch von *sekä – että* und *niin – kuin* immer häufiger zu werden (*sekä A, B että C*). Die Zweckmäßigkeit solcher Konstruktionen ist allerdings zu bezweifeln.

In negierten Sätzen wird die Koordination meist durch das Suffix *-kä* angezeigt, das dem wie ein Verb konjugierten Negationswort (*en, et, ei* usw.) nachgestellt wird, z.B. in dem Satz *Hän on laiska eikä tyhmä* (Er ist faul und nicht dumm). Die Sequenz *ja ei* statt *eikä* wird schon lange nicht mehr als akzeptabel angesehen, aber in der älteren Schriftsprache war sie allgemein verbreitet, vor allem nach einem Satz ohne Negation. Das Vorbild dafür liefern die germanischen Sprachen (vgl. dt. *und nicht*, schw. *och ej ~ icke*). Bei der Koordination zweier negierter Sätze dominierte allgemein der Ausdruck *ei – eikä*, da die germanischen Sprachen für diesen Fall besondere Doppelkonjunktionen hatten (dt. *weder – noch*, schw. *varken – eller*).

Wenn *ja* und *ei* nicht unmittelbar nebeneinander stehen, empfindet man ihren Gebrauch im gleichen Satz als korrekt. Schon lange ist man der Meinung, daß in diesem Fall die Negation besonders hervorgehoben ist. Allerdings betrifft die mögliche Herausstellung wohl eher den Satzteil, der in dem Satz nach dem *ja* an erster Stelle steht; damit ist keinesfalls immer eine abweichende Akzentuierung verbunden. – In den Dialekten und vereinzelt in der ältesten Literatur ist auch die pleonastische Konstruktion *ja eikä* anzutreffen.

In den grammatischen Beschreibungen fehlen Angaben zu negierten Koordinationen mit mehr als zwei Elementen völlig. In der Schriftsprache sind die häufigsten Typen *ei A, ei B eikä C* und *ei A, B eikä C*. In der gesprochenen Sprache dagegen ist am häufigsten *ei A eikä B eikä C*. Dieser Typ ist in der Schriftsprache ein Ausnahmefall und heute eindeutig emphatisch. Eine stilisierende Nuance enthält der Typ *ei A eikä B, ei C eikä D*.

In negierten Sätzen können koordinierte Satzglieder auch mit *ja* verbunden werden. Aus semantisch-pragmatischen Gründen ist *eikä* manchmal sogar ausgeschlossen (z.B. *Juna ei pysähdy Jyväskylän ja Jämsän välillä*, Der Zug hält nicht zwischen Jyväskylä und Jämsä) aber in vielen Fällen sind sowohl *ja* als auch *eikä* möglich (z.B. *Lapsi ei osaa vielä lukea ja ~ eikä kirjoittaa*, Das Kind kann noch nicht lesen und schreiben). Beim Gebrauch von *ja* bezieht sich die Negation gleichzeitig auf beide (alle) koordinierten Komponenten (die häufig eine Art Einheit bilden). *Eikä* dagegen wird gebraucht, wenn die koordinierten Komponenten einzeln negiert werden. In der Praxis ist Wahl zwischen *ja* und *eikä* teils selbstverständlich, teils unerheblich, so daß die Frage in der grammatischen Literatur unbehandelt bleibt.

In negierten Sätzen kann das mit *ja* koordinierte Satzgliedpaar (vereinzelt auch eine größere Gruppe) entweder nach oder vor dem Negationsverb stehen. Der Typ *A ja B ei* ist allerdings in der Praxis relativ selten; in den Dialekten beschränkt er sich in erster Linie auf junge Sprichwörter. Die alte Phraseologie weist durchgehend den Typ *ei A eikä B* auf (häufig auch asyndetisch *ei A ei B*). In der Schriftsprache dürften mehrgliedrige Fälle nach dem Typ *A, B ja C ei* an Häufigkeit zunehmen.

Die Koordination negierter Imperativsätze ist sehr uneinheitlich. In der gegenwärtigen Schriftsprache wird die Partikel *-kä* gebraucht, analog zu den nicht-imperativischen Formen des Negationsverbs. (*Älä pure äläkä potki!* Beiß nicht und tritt nicht! *Juoskaa älkääkä viivytelkö!* Rennt und trödelt nicht!) In der älteren Schriftsprache erscheint jedoch statt *äläkä* (u.a.) im allgemeinen *ja älä*, das im Gegensatz zur Sequenz *ja ei* auch nach einem Satz ohne Negation möglich ist. Seltener sind auch die Typen *älä — älä myös, älä — eikä* und *älä — ja* anzutreffen. In den Dialekten ist der Gebrauch ebenfalls schwankend.

Eine Partikel besonderer Art ist *saati* (~ *saatikka*) (dt. geschweige denn), das sowohl in negierten als auch in nichtnegierten Sätzen anzutreffen ist. Von seinen semantischen Eigenschaften und dem Wortstellungsverhalten her ist *saati(kka)* eine untypische KK, aber in vielen Fällen verhält es sich nahezu wie eine normale KK, weshalb es allgemein zu dieser Gruppe gerechnet wird. Im geschriebenen Finnisch hat es sich erst spät, eigentlich erst im 20. Jhd. ausgebreitet, und die Verbreitung nimmt allem Anschein nach immer noch zu. In der älteren Schriftsprache wurden in der gleichen Bedeutung Lehnübersetzungen benutzt: im 16. — 18. Jhd. *paljo vähemmin* (vgl. schw. *mycket mindre*, dt. *viel weniger*, lat. *multo minus*), im 18. und 19. Jhd. *sitä vähemmin* (vgl. schw. *dess mindre*, dt. *um so weniger*, lat. *eo minus*) und ab Mitte des 19. Jhd. *vielä vähemmin ~ vähemmän* (vgl. schw. *än ~ ännu mindre*, dt. *noch weniger*).

Auf fremden Einfluß ist ebenso die Konstruktion *eikä — eikä* zurückzuführen, die zwar in der älteren Literatur, nicht aber in der Volkssprache vorkommt. Als Vorbilder dienten schw. *varken — eller*, dt.

weder – *noch* und lat. *neque* – *neque*. Auch das archaistische *eikä* – *eli* ~ *taikka* ist als Lehnübersetzung zu erklären (vgl. schw. *varken* – *eller*, dt. *weder* – *oder*). Ohne fremden Einfluß scheinen dagegen folgende Doppelkonjunktionen entstanden zu sein, die von der Konstruktion her zwar eher komparativ sind, in der Praxis aber kopulative Verbindungen ausdrücken: *ei enempää* – *kuin* (-*kaan*) ('nicht mehr – als') und *ei sen paremmin* ~ *ei sen kummemmin* – *kuin* (-*kaan*) ('nicht besser – als'). Für die erstere Konstruktion liegen auch viele Dialektbelege vor.

Insgesamt sind zu verschiedenen Zeiten im Finnischen ungefähr vierzig Ausdrücke als KK benutzt worden, viele davon sind Lehnübersetzungen. Ohne Rückhalt in der Volkssprache sind sie meist völlig verdrängt worden oder bestehen allenfalls als (sprachspielerische) Archaismen weiter. Ab dem 19. Jhd. haben sich aber Sekundärkonjunktionen rein finnischen Ursprungs herausgebildet, die es ermöglichen, kopulative Bindungen abwechslungsreich und mit verschiedenen Nuancen auszudrücken. Reine KK sind jedoch selten; die Grenzen zu anderen Verwendungsarten sind fließend.

In den Dialekten unterscheidet sich die Verbreitung der KK in vieler Hinsicht von der Schriftsprache. Die meisten KK aus der Schriftsprache sind den Dialekten fremd. Überall üblich sind nur *ja* und *-kä*, weit verbreitet auch *jos* (-*kin*) und *niin* – *kuin*.

(Im Finnischen ist auch asyndetische Koordination wesentlich häufiger anzutreffen als z.B. in den meisten indoeuropäischen Sprachen. Dieses Phänomen behandelt der Autor ausführlich in seiner Monographie *Asyndeettinen rinnastus suomen kielessä; Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 281; Helsinki 1966.*)